

Тернопільсько-Зборівська Архиєпархія
Української Греко-Католицької Церкви

Марійський духовний центр «Зарваниця»

Вища духовна семінарія імені Патріарха Йосифа Сліпого
Тернопільсько-Зборівської Архиєпархії УГКЦ

Тернопільський національний педагогічний
університет імені Володимира Гнатюка

Тернопільський обласний осередок
Наукового товариства імені Шевченка

СЛОВО І ЦЕРКВА: УКРАЇНСЬКЕ НАЦІОНАЛЬНЕ І ДУХОВНЕ ВІДРОДЖЕННЯ У ХІХ СТОЛІТТІ

*Збірник наукових праць
за матеріалами науково-практичної конференції
27–28 травня 2024 р. Б.
(Марійський духовний центр «Зарваниця»)*

Тернопіль
Видавництво «Підручники і посібники»
2025

УДК 80:2]:005.745

C48

Рецензенти:

о. Віталій Козак — доктор східних церковних наук, Синкел у справах стратегії розвитку Тернопільсько-Зборівської Архиєпархії УГКЦ, викладач Вищої духовної семінарії імені Патріарха Йосифа Сліпого;

Борис Бунчук — доктор філологічних наук, професор Чернівецького національного університету імені Юрія Федьковича;

Іван Куций — доктор історичних наук, професор Тернопільського національного педагогічного університету імені Володимира Гнатюка.

*До друку рекомендувала вчена рада
Тернопільського національного педагогічного університету
імені Володимира Гнатюка
(протокол № 7 від 17 лютого 2025 року)*

Слово і Церква: українське національне і духовне відродження у XIX столітті: збірник наукових праць за матеріалами науково-практичної конференції 27–28 травня 2024 р. Б. / за ред. владики Володимира Фірмана. Тернопіль: Підручники і посібники, 2025. 416 с.

ISBN 978-966-07-4415-8

До збірника наукових праць увійшли доповіді, виголошені на науково-практичній конференції, яку організували 27–28 травня 2024 р. Б. Марійський духовний центр «Зарваниця», Тернопільсько-Зборівська Архиєпархія Української Греко-Католицької Церкви, Вища духовна семінарія імені Патріарха Йосифа Сліпого Тернопільсько-Зборівської Архиєпархії УГКЦ, Тернопільський національний педагогічний університет імені Володимира Гнатюка, Тернопільський обласний осередок Наукового товариства імені Шевченка. У збірнику увиразнено роль культурних діячів, священнослужителів в українському національному і духовному відродженні у XIX столітті.

Для представників духовенства, науковців, педагогів, усіх, хто зацікавлений у збереженні й розвитку кращих надбань української Церкви, української культури, української науки.

УДК 80:2]:005.745

РЕДАКЦІЙНА КОЛЕГІЯ

Голова редакційної колегії:

владика Володимир Фірман, єпископ-помічник Тернопільсько-Зборівської Архиепархії УГКЦ, ректор МДЦ «Зарваниця».

Члени редакційної колегії:

о. Іван Римар, ліценціат догматичного богослов'я, ректор Вищої духовної семінарії імені Патріарха Йосифа Сліпого;

Митрофорний о. Іван Говера, доктор літургійних наук, Синкел у справах мирян Тернопільсько-Зборівської Архиепархії УГКЦ, голова богословської комісії ТОО НТШ;

о. Михайл Пастух, доктор філософії, викладач Вищої духовної семінарії імені Патріарха Йосифа Сліпого;

Марія Крупа, кандидат філологічних наук, доцент;

Мар'яна Лановик, доктор філологічних наук, професор Тернопільського національного педагогічного університету імені Володимира Гнатюка;

Зоряна Лановик, доктор філологічних наук, професор Тернопільського національного педагогічного університету імені Володимира Гнатюка;

Любов Струганець, доктор філологічних наук, професор Тернопільського національного педагогічного університету імені Володимира Гнатюка, заслужений працівник освіти України.

ЗМІСТ

Митрофорний отець Іван Говера

ВІТАЛЬНЕ СЛОВО 7

Володимир Антофійчук

«РУСЬКА ТРІЙЦЯ» ТА УКРАЇНСЬКЕ НАЦІОНАЛЬНО-
ДУХОВНЕ ВІДРОДЖЕННЯ.....11

Ігор Набитович

З'ЇЗД РУСЬКИХ УЧЕНИХ У КОНТЕКСТІ
ВЕСНИ НАРОДІВ39

Василь Івашків

КИРИЛО-МЕТОДІЇВСЬКЕ БРАТСТВО ТА ЙОГО МІСЦЕ
В СУСПІЛЬНО-ПОЛІТИЧНІЙ ТА КУЛЬТУРНІЙ ІСТОРІЇ
УКРАЇНИ69

о. Михайл Пастух

ТАРАС ШЕВЧЕНКО — НАЦІОНАЛЬНИЙ ПРОРОК
УКРАЇНИ99

Зоряна Лановик, Мар'яна Лановик

ДОМІНАНТИ СВІТОГЛЯДУ ПАНТЕЛЕЙМОНА КУЛША:
РОЛЬ ОСОБИСТОСТІ У РОЗВИТКУ КУЛЬТУРИ152

Олег Герман

ЗНАЧИМІСТЬ «ПРОСВІТИ» В УТВЕРДЖЕННІ
УКРАЇНСЬКОЇ НАЦІОНАЛЬНОЇ ІДЕЇ181

Петро Вівчарик

ЗНАЧЕННЯ ТОВАРИСТВА «ПРОСВІТА»
У ЖИТТІ СТЕПАНА КАЧАЛИ200

Ольга Збожна

ТОВАРИСТВА УКРАЇНСЬКОЇ МОЛОДІ У ХІХ СТОЛІТТІ
ТА ЇХ РОЛЬ У ДУХОВНОМУ І НАЦІОНАЛЬНОМУ
ВІДРОДЖЕННІ УКРАЇНСЬКОГО НАРОДУ237

Михайло Андрейчин

НТШ: 150 РОКІВ НА СЛУЖБІ
УКРАЇНСЬКОМУ НАРОДОВІ269

Галина Груць

ТОВАРИСТВО «РІДНА ШКОЛА»:
ОСНОВНІ ВІХИ РОЗВИТКУ285

єрм. Юстин Бойко

СПРОБА СИСТЕМАТИЗАЦІЇ АРХІВНИХ ДЖЕРЕЛ
ДО ІСТОРІЇ СТУДИТСЬКОЇ ЛАВРИ СВ. ОБРУЧНИКА
ЙОСИФА В КАМЕНИЦІ У БОСНІЇ,
ЯКІ ЗБЕРІГАЮТЬСЯ У ФОНДАХ ЦДІАУЛ304

Богдан Савак

ОТЕЦЬ ЙОСИП ВІТОШИНСЬКИЙ —
ВИДАТНИЙ ТВОРЕЦЬ НАЦІОНАЛЬНОЇ КУЛЬТУРИ353

Наталя Хребтова

ФОРМУВАННЯ ЖИВОЇ ВІРИ І РОЗВИТОК ДУХОВНИХ
ЦІННОСТЕЙ У СУЧАСНОГО МОЛОДОГО ПОКОЛІННЯ
УКРАЇНЦІВ (ВПРОВАДЖЕННЯ ІДЕЙ ВИДАТНИХ ДІЯЧІВ

УКРАЇНСЬКОГО НАЦІОНАЛЬНОГО І ДУХОВНОГО
ВІДРОДЖЕННЯ ХІХ СТОЛІТТЯ)370

Василь Івашків

СПАДОК КИРИЛО-МЕТОДІЇВЦІВ:
СУЧАСНІ ВИДАННЯ396

Леся Алексієвець

ЛЮБОМИР КРУПА НА ТЛІ ДОБИ
(Презентація монографії Любомира Крупи
«Вплив митрополита Андрея Шептицького
на суспільне і культурно-просвітницьке життя
в Галичині кінця ХІХ – першої половини ХХ століття»)409

ВІДОМОСТІ ПРО АВТОРІВ414

Митрофорний отець Іван Говера

ВІТАЛЬНЕ СЛОВО

Преосвященний владико Йосафате! Вельмишановна пані Маріє Крупю та співорганізатори цієї науково-практичної конференції, всечесні отці, преподобні сестри та брати семінаристи, високоповажні пані та панове науковці, доповідачі та присутні!

Христос Воскрес!

Від імени преосвященного владика Василя Семенюка щиро вітаю усіх Вас та передаю Вам його запевнення у молитві та архієрейському благословенні для всіх учасників конференції. Також передаю вітання та благословення від владика Володимира Фірманя, з ласки котрого ми маємо можливість у цих двох днях перебувати в цьому чудовому будинку, де маємо все необхідне, щоби проводити наше засідання.

Проводимо наше наукове засідання в умовах війни.

Можливо, хтось питає, чи доречно зараз збиратися і науково щось досліджувати?

Я скажу, що ми все робимо правильно!

Адже ця війна ведеться ворогом не просто за території України. Хоч і це ворог теж намагається зробити. Війна ведеться і за наші душі, за наше національне, інтелектуальне та культурне життя та надбання, за нашу ідентичність. Той факт, що нищаться наші музеї, видавництва, твори мистецтва, школи, садочки, вкот-

ре доказує, що ворог на всіх фронтах хоче нас як націю знищити. І це не вперше. Відколи Україна підписала нещасний договір Переяславської ради, ми маємо лютого ворога — росію, яка під різними прапорами та державами вже впродовж 300 років нас нищить.

Тому вибрана тема конференції **«Слово і Церква: українське національне і духовне відродження у ХІХ столітті»** є на часі. Бо ворог той самий і методи майже ті самі, що й у дев'ятнадцятому та двадцятому століттях. Але нам треба винести досвід та вибрати ідеї, як протистояти ворогу, зберегти свою ідентичність та залишитися нацією.

Церква у всі ці часи становлення України не була осторонь національних та суспільних процесів, а через Слово намагалася укріпити віру свого народу у боротьбі за незалежність. Дякувати Богові, у всі важкі часи ми мали чудових предстоятелів Церкви, котрі нас надихали та накреслювали напрям, як нам виживати та діяти в нелегких умовах.

Ми мали Митрополита **Андрея Шептицького**, котрий в роки Другої світової війни радив, як ми маємо **«Будувати рідну хату»**, і Патріарха **Йосифа Сліпого**, котрий зі своїм народом 18 років перебував у таборах Сибіру, звідки писав Послання, підтримував українців та повчав як духовний пастир, а пізніше з вільного Риму провадив та представляв не тільки Церкву, а й народ, що не мав своєї вільної Держави; мали Патріарха **Любомира Гу-**

зара, котрий повернувся з чужини, щоби на рідній Україні давати нам дороговкази, як розвивати свою Батьківщину та на яких цінностях. Його наука нині є в його книжках, споминах та дисках. Його настанови слухають політики, науковці, державні мужі, духовенство і миряни. Його заклик **«Бути Людиною!»** звернений до кожного з нас. Ми маємо сьогодні глибоко мислячого Патріарха **Святослава Шевчука**, який вихований ще радянською системою, але, здобувши відповідну високу освіту та практику у світі, повністю переорієнтований на розбудову сучасної вільної духовної України. Він багато мислить, ділиться з суспільством своїми роздумами, особливо в часі війни. На сьогодні видано багато його книг, які глибоко проникають у різні сфери нашого суспільства. Я особисто читаю його книги і скажу відверто: захоплююся багатогранністю його знань та зацікавлень. Я гордий, що ми маємо такого Патріарха.

Нещодавно у м. Кам'янці-Подільську проходив **IV З'їзд мирян УГКЦ**, який скликав Патріарх Святослав. Було близько 200 делегатів із цілої України: з Одеси, Києва, Харкова, Чернівців, із Західної України. Тема з'їзду — **«Преображення України: Надія. Зцілення. Солідарність»**. На з'їзді Патріарх звернувся до делегатів із важливими питаннями у сподіванні відповідей: чого очікуємо в Україні, яких змін? Війна не вічна. Вона рано чи пізно закінчиться. Перед нами постають нові виклики. Ми маємо бути до них готовими. З'їзд працював за двома напрямками: сфера осві-

ти та сфера сім'ї. Розроблено документ звернення до всіх християн, людей доброї волі та до представників влади всіх рівнів в Україні.

Тому і сьогоднішня конференція нехай буде цеглинкою в розбудову нашого суспільства та Переображення. Бо Україна не може, не має права вийти з війни такою, якою вона була до вторгнення, ми потребуємо конкретних змін.

Бажаю всім нам Божого благословення для плідної праці під опікою Матері Божої, прославленої в чудотворній Зарваницькій іконі.

Христос Воскрес!

Володимир Антофійчук

«РУСЬКА ТРІЙЦЯ» ТА УКРАЇНСЬКЕ НАЦІОНАЛЬНО-ДУХОВНЕ ВІДРОДЖЕННЯ

В останній чверті XVIII ст. Україна опинилася під владою двох імперій. Більшу її частину загарбала царська Росія, а західний регіон — Галичину, Закарпаття і Північну Буковину — окупувала цісарська Австрія. Рештки автономії втратили Гетьманщина, Слобожанщина, унаслідок підступних дій російського царизму припинила своє існування Запорізька Січ — багатовікова захисниця українських національних інтересів. Водночас чужоземне поневолення зумовило зворотний процес, завдяки чому почали складатися передумови для українського національно-духовного відродження. Їх розвиток насамперед торкнувся Галичини. У Львові з 1783 р. розпочала свою діяльність греко-католицька духовна семінарія, при Львівському університеті в 1787–1809 рр. функціонував так званий Руський інститут (*Studium rutenum*). Але з 1817 р. в Галичині державною стала польська мова, унаслідок чого українську мову було повністю вилучено з усіх сфер суспільного життя. Полонізація та латинізація охопили не лише верхи, а й низи. Навіть священники, чільні представники української інтелігенції, змушені були виголошувати проповіді польською мовою або послуговуватися так званим язичієм — польсько-церковнослов'янсько-українським суржилом. Мовою

діловою і мовою культури стала польська, почасти — латинська й німецька. У таких суспільно-політичних умовах захист рідної мови набув для українців статусу життєво найважливішої справи, тотожної питанню національної ідентичності й окремішності як народу.

Проблема хронології передумов, початків і розвитку українського національно-духовного відродження в науці розв'язується неоднозначно. Так, М. Шашкевич, який чи не першим задумався над цим питанням, у незавершеній праці німецькою мовою «Русини» поділяв «усе життя згаданого народу за трьома основними прикметами на три головні епохи: епоху, повну сили і діяльного життя під владою своїх князів, епоху присмерку нації або її страдницької історії та, накінець, — рожевий світанок відродження русинів, який почався у 1772 р.» (Шашкевич, 2012: 246). Отже, очільник «Руської Трійці» початки українського національно-духовного відродження, той, за його образним висловом, «рожевий світанок», пов'язував із першим поділом Речі Посполитої, коли більшість західноукраїнських земель відійшла до цісарської Австрії і становище українців, порівняно з попереднім, стало дещо легшим, та все ж залишалося неволею.

Одна з праць І. Крип'якевича містить розділ «Відродження України 1784–1918 рр.» (Крип'якевич, 1918: 74–77). «В такому підході, — на думку Я. Ісаєвича, — є своя логіка. Як тільки ліквідовано автономний устрій Гетьманщини, стало на чергу дня пи-

тання про його відновлення, активізувалися спроби історичними аргументами обґрунтувати право України на збереження «давніх вольностей». Із другого боку, деякі історики говорять про українське культурно-національне відродження другої половини XVIII – 40-х рр. XIX ст., інші ж вважають, що справжнє національне відродження починається зі середини XIX століття» (Ісаєвич, 2000: 15). Автори «Історії української літератури XIX століття» ведуть мову про «період національного пробудження» в Західній Україні, який «припадає на 30–50-ті рр. XIX ст.» (Історія, 2005: 355). У цьому різноманітті тлумачень більш аргументованим видається спостереження М. Грушевського: «Серед нового уніатського духовенства, вихованого в кращих культурних і матеріальних обставинах, уже в початках XIX в. з'являються освічені і тямущі люди, які думають не тільки про інтереси своєї церкви, а й про інтереси народні, національні, заходяться коло піднесення народної освіти і добробуту, коло розвою національної культури» (Грушевський, 1921: 480).

І справді, започатковувати українське національне відродження, бути його активним і послідовним творцем судилося патріотично налаштованому духовенству Української Греко-Католицької Церкви. Це були найосвіченіші представники українського суспільства, перейняті ідеями європейського Просвітництва. Свої пастирські обов'язки вони часто поєднували з літературно-мистецькою, науковою, педагогічною та освітньою діяль-

ністю. Постійно перебуваючи в самісінькій гущі народу, добре розуміючи його політичні, соціально-економічні, освітні та духовні потреби, вони чутливо реагували на них власною творчістю, несхитною патріотичною позицією й апеляціями до офіційних властей різного рівня.

Завдяки зусиллям таких діячів, як Іван Лаврівський (1773–1846), Михайло Левицький (1774–1858), Іван Могильницький (1778–1831), Іван Снігурський (1784–1847), Михайло Лучкай (1789–1843), Йосиф Левицький (1801–1860), Олександр Духнович (1803–1865) та ін., постійно порушувалися питання про національні права українців на здобуття освіти рідною мовою та відкриття відповідних навчальних закладів, ініціювалася підготовка букварів, підручників, посібників і граматик, йшлося про необхідність української літератури, писаної народною мовою, важливість наукових досліджень з історії, етнографії, фольклору, стверджувалося про етнічну єдність українців Галичини, Буковини й Закарпаття тощо.

Однак чи не кожен запит, скерований на національні цілі українців, натикався на спротив як світських, так і церковних верхів. Очевидно, тут мала би проявитися інша енергія, інше завзяття в поєднанні із конкретнішим розумінням тих насущних проблем, що, немов павутинням, обснували українську душу й тіло, ясне бачення тієї дороги, яка би вивела з темряви на світло, а ще більше — свідомо жертівність обраній меті попри матеріа-

льну скруту і приниження національної гідності. Зрештою, потрібно було володіти даром передбачуваності наслідків розробленого проєкту на користь загалу, а найперше мати в серці постійне відчуття гострого болю і пекучого сорому за долю свого обділеного народу. «Судило нам ся послідним бути. Бо коли другі слов'яни вершка ся дохаплюют і єсли не вже, то небавком побратаються з повним ясним сонцем, нам на долині в густій студеній мраці гибіти. Мали і ми наших півців і наших учителів, але найшли тучі і бурі — тамті занімілі, а народови і словесности надовго ся здрімало. Однако ж язык і хороша душа руска була серед Слов'янщини, як чиста слеза дівоча в долони серафима» (Шашкевич, 2012: 239), — так промовляти міг лише той, кого покликав дух апостольства й талант великого поета. М. Шашкевич, про кого мова, не лише переосмислив заклики своїх попередників про вжиток руської (тобто української) мови в освітній справі, а й перевів цю проблему в глибшу теоретичну та значно ширшу практичну площину.

Оцінюючи винятковість М. Шашкевича порівняно з його попередниками та сучасниками, Митрополит Андрей Шептицький підкреслював: «Не бракувало в тім поколінні священників, що попередили Маркіяна, людей вищої інтелігенції, європейської культури; були між ними люди прямо великі наукою, організаційним змислом, талантом кермування публічних справ. Але не було чоловіка, котрий видів будучність і вказував дороги будуч-

ности. Було в культурі наших людей в тих часах щось офіційного, щось формального, щось мертвого. То були покоління, що без надії клалися в гріб, послідні свого рода і свого типу. При тих відносинах піднести прапор новий, кинути іскру великої гадки, на се потреба була великої душі, душі великого апостола, чоловіка, що «от Бога послан», став би ся великаном грядучим уперед і ведучим весь народ. Тим апостолом для галицької Руси став Маркіян Шашкевич» (Промова, 1911: 689). У колі найближчих друзів — колег зі Львівської духовної семінарії Я. Головацького та І. Вагилевича, за світоглядом поєднаних разом із ним у гурток «Руська Трійця», М. Шашкевич вирізнявся рисами справжнього лідера, організатора й авторитетного ідеолога. «Своїм запалом і глибоким переконанням, — наголошував Митрополит Йосиф Сліпий, — він з'єднував собі всіх, будив у них духа й захоплення для високих поривів. Очі світилися, мов іскри, і лице сяло надхненням, чоло морщилося й набирало грізної поваги, коли молодий апостол став проповідувати свої ідеї. А кожне слово плило йому з серця. Круг товаришів ширшав і накреслював щораз більше коло. Переконання поглиблювались, запалена іскра розпалювалась в огонь. Вже сама назва «Руська Трійця» підкреслювала національну ідею назовні серед загалу студентів, цвіту тодішньої Галицької землі, й розголошувала її довкруги» (Митрополит Йосиф Сліпий, 2007: 176).

Натхненні теорією німецького філософа Йоганна Гердера (1744–1803) про національні держави та його зворушливими розмірковуваннями про долю України, романтичним пафосом європейського політичного відродження, а найперше скарбами українського фольклору, зокрема публікаціями пісень Михайла Максимовича, члени «Руської Трійці» виношували задум видати по своєму скомпонований фольклорно-літературний збірник. Після невдач із «Сином Русі» (1833) і «Зорею» (1835) світ побачив споряджений ними перший український фольклорно-літературний альманах «Русалка Дністровая» (1837). Вдало скомпонований зміст видання, зітканий із народних пісень, перекладів, оригінальних художніх творів, наукових праць і т. ін., наочно продемонстрував унікальні зображально-виражальні можливості української народної мови, причому виявив багатогранність її функціонування в різних стилях і жанрах.

Надзвичайно важливо, що діячі «Руської Трійці» подали приклад послуговування українською народною мовою і в богослужіннях, на масових зібраннях людей, при написанні проповідей, релігійної поезії, перекладах Святого Письма і т. ін., чим усе рішучіше й переконливіше відповідали на заяви скептиків про нібито нездатність творити нею високий стиль. На жаль, освічена частина суспільства часів «Руської трійці», за невеликим винятком, соромилася української мови. Невипадково М. Шашкевич у вірші «Руська мати нас родила» запитував: «Чом ся нев встидати

маєм?». Багатьом здавалося, що народна мова здатна тільки для сільського спілкування і аж ніяк не для творення літератури й науки. На інших позиціях стояла «Руська Трійця». Так, Я. Головацький, звертаючись до умовного опонента при публікації «Псалмів Русланових» в альманасі «Вінок русинам на обжинки» (1846), наголошував: «От тобі показав живим приміром Шашкевич, як можна взнестися високо, як можна своїм наріччям без чужої примішки і найвищі поняття о Бозі гладко говорити» (Головацький, 1846: 63).

Ідея проповідувати простому люду Божі істини зрозумілою йому рідною мовою, до того ж так пишно прибраною народнопоетичною образністю, прийшла до «Руської Трійці» від новозавітних настанов. Бо ж сказано в першому апостольському Посланні до корінтян: «І коли сурма даватиме невиразний звук, то хто стане готуватися до бою? Так і ви, якщо промовляєте мовою незрозумілі слова, то як зрозуміють, що ви говорите? Ви буде говорити на вітер» (14: 9); «Бо коли я молюся незнайомою мовою, то хоч і дух мій молиться, але розум мій лишається безплідним» (14: 14); «в церкві хочу краще п'ять слів сказати розумом моїм, щоб і інших наставити, ніж тисячі слів незнайомою мовою» (14: 19). Закликав до цього і Митрополит Андрей Шептицький, стоячи над могилою українського апостола М. Шашкевича в день його столітніх уродин: «Треба до народу промовляти єго бесідою і не лиш бесідою, треба добирати єго способів говорення, єго образів, по-

рівнянь, вийнятих з уст народу» (Промова, 1911: 690). А звідси ще один висновок Високопреосвященнішого Владики: «...Наш нарід в тисячолітній недолі і долі не стратив своєї мови і культури, если діждався світлої епохи відродження, если має поважні — Богу дякувати — ряди інтелігенції, котра є его хвалою і силою, то немалу в тім заслугу мають наші священники, що, як Маркіян, ціле життя боролися з противностями і десь з позичених грошей видавали якусь хосенну для народа книжечку, і послідний гріш на народні видавали ціли...» (Промова, 1911: 692).

Мовна концепція «Руської Трійці» потужно й різнобічно спрямовувалась на повсякденну практику священника і за кращих обставин могла дати рясніші плоди. Маю на увазі уривки перекладів М. Шашкевича з Євангелія від Св. Матея і Євангелія від Св. Івана (невідомо з якої мови чи мов), «Пам'ятка священницького життя» (з латинської), «Зеркала Християнского» (з грецької), а також його ж оригінальні проповіді з нагоди різних свят. Переклади із тих, як і багатьох інших християнських книг, не лише забезпечували зацікавлених осіб щедрим пізнавальним матеріалом, а й навівали українським авторам нові ідеї для власної творчості. Цілком можливо, що думки з тих перекладних книг у якусь благословенну мить роздумів про Ісусові діяння М. Шашкевич сприйняв за настанову для себе: «Як добре і мило, як славно і конечно потрібно прилігати святій науці малих! [...] Слугам святым есть то добродитель Божая. [...] Бо що есть більшеє, як душу об-

гортати світлом, святостію, довершенем і спасенієм? А коли ж душа огортається більше світлом, святостію, довершенем і спасенієм, як не тогди, коли ся маленькії навчають?» (Шашкевич, 2012: 150–151). Тож поява «Читанки для діточок в народних училищах руских» (укладена 1836 р., опублікована 1850 р.), що її спорядив М. Шашкевич відповідно до своєї національно-духовної програми «гнати з Русі мраки тьмаві», видається цілком закономірною. У листі до львівської цензури від 2 грудня 1836 р., доданому до рукопису «Читанки», він повідомляв про мету своєї праці — «істинну релігійність і ґрунтовану на ній моральність належно вселити у ніжні чутливі серця молоді, майбутніх громадян держави» з наміром «своїй милій руській нації хоч найменшою мірою» (Шашкевич, 2012: 294–295) прислужитися.

У шести розділах «Читанки» — першого підручника українською народною мовою — М. Шашкевич зібрав оригінальні літературні твори, популярні оповіді про довкілля, подячну молитву, «повістки» і байки на морально-етичні теми, «коротейкії науки» на зразок притч Соломонових, перекази біблійних історій, «пісеньки і грачки діточії». Весь цей цікавий різножанровий матеріал спрямовувався на виховання в дітях релігійних чеснот, а водночас і відчуття приналежності кожного до великої християнської родини загалом і великої родини українського народу зокрема. Один з найпоказовіших текстів на цю тему — глава під назвою «Що є родина?»: «Правда, сину, ти тепер в учили — і хто ся ли-

шив дома? Остались Тато, Мама, братя, сестри — словом, осталася родина. Муж і жена з діточками — з хлопцями і дівчатами — чинят родину, до якої пристає і челядь. Кождий в тім домові має своє питоменне ім'я, а всі разом мають одно прізвище. Бачиш, от в тій хаті зовеся отец Прокіп, мати — Марина, син — Пилип, дочка — Анна, а всі разом зовутся, наприклад, Білячі, або як инакше, бо таких прізвищ много, а в кождій родині инше» (Шашкевич, 2012: 319). З цього, на перший погляд, простого прикладу пізнаємо своєрідність ще одного таланту М. Шашкевича — таланту вчителя-наставника, що буденними і зрозумілими поняттями дохідливо пояснює кожній дитині складні питання, а водночас доводить, що формування справжнього громадянина держави розпочинається з дитячого віку зусиллями сім'ї і школи. Важливість педагогічних принципів очільника «Руської Трійці» виявляється і в тому, що на схожих дидактичних засадах вибудовували свої методи навчання Т. Шевченко в «Букварі южнорусскому» (1861) та Ю. Федькович у «Букварі для селянських дітей на Буковині» (1866), чим намагалися прислужитися патріотичному вихованню дітей України, поневоленої сусідніми імперіями.

«Читанку» М. Шашкевича справедливо зараховують до початків нової української літератури для дітей. Зокрема, в ній опубліковано перші зразки української релігійної поезії, написані народною мовою. Приміром, вірш М. Шашкевича «Вже сонце кра-

сно...» славить Бога — Творця досконалого, гармонійного світу, в єднанні з яким людина почуває себе щасливою, життєрадісною, рівною з усіма, «бо Божа воля / Всім добра жадає». Краса природи в її постійній мінливості й неповторності — «се, — за поетом, — щастє з неба». Таким чином, М. Шашкевич сакралізує цей дивовижний земний світ. Його довкілля, в якому «всюда так ладно, / всюда щось жиє», символізує Едемський сад, той священний простір, де людина колись утратила, а тепер наново здобуває вічне блаженство. Оптимістичний лад вірша посилюється і його стрімким, мелодійним ритмом:

Вже сонце красно —

Хвала-бо — встало,

Бачте, як ясно

Світом засяло!

Нічні, сонливі

Мраки розбило;

Боже, ах Боже,

То Твоє діло!

Весело, мило

На світ глядіти,

Добро приспіло:

Радуйтеся, діти!

Гомін лісами,

Піснь дубравами

Щастє розносит,

Сильно голосит,

Весело, мило:

«Боже, ах, Боже,

То Твоє діло!» (Шашкевич, 2012: 380).

У романтичній ідилії найближчого за духом соратника «Руської Трійці» М. Устияновича «Земський рай», змістові домінанти якої перегукуються з віршем Т. Шевченка «Садок вишневий коло хати...», священний простір уособлює селянська хата — символ родинного затишку, душевного тепла й захисту. Важливе смислове значення мають і предметно-побутові деталі: на стінах святих ікони, хатній стіл, на якому хліб-сіль і «збанок водиці», довкола оселі — барвінок, любисток, розмарин, тройзілля тощо. Відданість українським народно-християнським нормам родинного життя, заснованих на принципах віри, любови і злагоди, породжує в людських душах справжній «земський рай». Уявною картиною приходу на гостину до благочестивих господарів оселі «ангелів Божих, святого Николи і самого Божейка» автор вірша висловив основну ідею творчості «Руської Трійці» та її послідовників — ідею повної гармонії людини з Богом, природою і самою собою. Крім того, у контексті вірша виразно простежується ще одна, чи не найголовніша змістова деталь. Якщо, за Й. Гердером, державу того чи того народу уособлює щаслива ро-

дина, гармонійно облаштований дім, то вірш М. Устияновича якраз цілісно розробляє цю ідею, концентруючи читацьку увагу на її ключових образах.

Ідея Бога як всемогутньої, вічної і таємничої світотворчої сили реалізується у вірші М. Устияновича «Сотворитель»:

Хто, як Ти, велій, всемогущий Боже!
Ти одним словом воздвиг з півми світ,
Твій престол — небо, а земля — підноже,
Ти — отець всьому, Тобі рода ніт.

В твоїй долоні плаває вселенна,
А тій вселенній границь хто дійде?
Твоя зіниця — глибина безденна,
Хто в ню посягне, хто їй ключ знайде?

(Устиянович, 1860: 45).

Повна гармонія людини і Бога, за віршем М. Устияновича, в тому, що людина — головний елемент Божої світобудови — разом зі своїм Творцем земний владика. Але без Бога людина слабка й безпомічна:

Ти чоловіка, Твоїх рук оздобу,
Положив паном, владикою землі,
Вляв в нього духа на свою подобу,
На честь і хвалу, і службу собі.

...Він в серці носить чувств бездонне море,
В його душі луч райських міліон,
Над ним блистають безсмертія зорі,
Він цар, бо Ти в нім; но чим без Тебе он?!

(Устиянович, 1860: 45).

У віршах «Земський рай», «Сотворитель», повісті «Старий Єфрем» М. Устияновича, а також у поезіях «Веснівка» і «Підлисе» М. Шашкевича, «Річка» Я. Головацького, «Мир вам, браття» І. Гушалевича, оповіданні «Хлопська дитина» Ф. Заревича та ін. професор Карлового університету І. Панькевич простежував прояви бідермаєру, пов'язуючи їх із мотивами самоти, любови до ближнього, минулості життя, релігійної чутливості тощо (див. Панькевич, 2000: 434–438). До спроб виокремити бідермаєр в українській літературі критично поставився Д. Чижевський, але й категорично не заперечував наявності його характерних ознак у ще ширшого кола авторів — М. Петренка, В. Забіли, А. Чужбинського, О. Стороженка та ін. На його думку, цей стиль «залишив в українській літературі лише незначний слід» (Чижевський, 1956: 489). Принагідно зауважу, що це питання потребує пильнішої уваги й цілком відповідного аналізу, суголосного із мистецькими процесами в нашому письменстві першої половини ХІХ ст.

Бог і Людина. Варіації цієї теми не раз поставали в тексті і підтексті творів представників «Руської Трійці» та їхніх ідейних

соратників. Та найвиразнішого звучання набула вона в «Псалмах Русланових» (1837–1838) М. Шашкевича — перших зразках релігійно-філософської поезії в прозі нового українського письменства. У них сповна розкриваються особливості цілісного й послідовного світогляду автора, глибоко релігійного й високо патріотичного. Віра Христова, за його переконанням, — єдина надійна опора в життєвих випробуваннях людини й народу загалом, непохитна основа всього національного порядку.

«Псалми Русланові» вирізняються структурно чіткою композицією, організованою майстерно вибудованими антитезами, що в контексті твору служать засобами вираження сакрального, з'ясування позицій автора та його уявного опонента. Так, у першій їх частині славиться велич Бога, його мудрість і воля. Славо-слів'я на честь Творця всього сущого в безначальному і безкінечному просторі раптово переривається заперечною відповіддю на судження гордої й самовпевненої людини, яка не визнає існування Бога: «Кажеш «ніт Бога», — то й тебе ніт». До істини поет підводить читача логікою влучних сентенцій: людина без Бога — «сон і мара», а ім'я її — «вітер на степах України», мисль її — «дим, заворот», життя — глибоко закопаний у землі камінь, надія — «як піна на водах»; насправді ж людина створена для того, щоби «видіти світ», а не перебувати в темряві, себто пізнавати його Творця, бути в Ньому і з Ним.

Ймовірно, релігійний пафос першої частини «Псалмів Русланових» — то і своєрідна реакція на теорію французьких матеріалістів, особливо на твердження Дені Дідро, що категорично заперечував існування Бога як першопричину світу. А звідси й образ того уявного опонента, з яким так переконливо полемізував поет. Крім того, негативний контент в імені цієї безбожної людини виразно асоціюється з її поглядами, цілковито неприйнятними для українського національного менталітету.

Друга частина «Псалмів Русланових» звіряє силу релігійного почуття поета, всемогутність віри як життєвої опори людини, або, за висловом Мартіна Гайдеггера, «буття-у-світі». Піднесений красномовний рівень цього одкровення стає вираженням сакрального: «Віра серця мого, як Бескид, твердо постановилась на любови. І смуток твій знидіє, а радість сліди єго позмітає, а сумна північ буде ясным полуднем — і звеселишся, а око твоє заблищит зірничкою в бурній пітьмі житя твого — і огорнешся зоревою свитою тихомиря; і линяєт (тобто лине. — *В. А.*) над тобою милость Божая, бо надія із серця твого не втікла, — бо хто, яко Бог!» (Шашкевич, 2012: 65). При цьому на образному рівні також чітко простежується регіональна деталь вираження сакрального: «Віра серця мого, як Бескид». Зауважмо, для бойків і гуцулів Бескид — символ високости і піднебесности, себто сакральности (порівняймо Франкове зі вступу до поеми «Мой-

сей»: «Та прийде час, і ти огнистим видом / Засяєш у народів вольних колі, / Труснеш Кавказ, впережешся Бескидом...»).

У другій частині зберігається полемічний запал першої, але тут він набирає ще більшої, національно мотивованої напруги: «...вирвеш ми очі і душу ми вирвеш, а не возьмеш милости і віри не возьмеш, а не видреш любови і віри не видреш, бо руске ми серце та й і віра руска!» (Там само).

Третя частина ідейно споріднена з попередніми гаслом «Бо хто, яко Бог!», пов'язаним з іменем архістратиґа Михаїла, переможцем темних сил, повсталих проти Бога. Його символічний зміст розкриває суть усталеного в народі правила: «Хто з Богом, Бог з ним». І навіть якщо хтось, оступившись згрішив, не повинен «вдаватися у розпуку», бо його повернення чекає той, «що велів Нічому зродити світи, величнє сонце, і місяць, і тьми звїзд, що велів темноті перекинутися в світло». Адже Його отецьке серце — «всему світу серце, а воля — гаразд всіх віків і всіх сторін щастє, — той з тобою, Бог з тобою» (Там само). Оптимістичний лад твору М. Шашкевича спрямований на зміцнення віри у Божу велич, любов і милосердність, як і на ствердження національного «Я» русинів-українців.

«Псалми Русланові» М. Шашкевича так чи так дали потужний поштовх розвитку аналогічного жанру в українській літературі нового і новітнього часу — від «Давидових псалмів» Т. Шевченка до «Покаянних псалмів» Д. Павличка.

Осмислюючи життєво-творчий шлях М. Шашкевича, наголошуючи на значенні його діяльності для українського національно-духовного відродження, Б. Лепкий відзначав: «Він перший вивів нас з зачарованого галицького кружка поза галицькі рогачки на широкий шлях українства. Він розширив таким чином наші виднокруги в безконечність. Для галицької України зробив те, що роблять генії для свого народу — вказав нам шляхи поступу» (Лепкий, [1912]: 105). Справді, діяльність «Руської Трійці» на чолі з М. Шашкевичем покликала галицьких письменників і представників греко-католицького духовенства до повсякденного вжитку української народної мови та активного творення нею літератури, а водночас і до національно-духовного відродження: поета і прозаїка М. Устияновича, поетів А. Могильницького, Л. Данкевича, І. Гушалевича та О. Шухевича, драматургів Р. Моха та С. Петрушевича, публіциста Л. Трещаківського та ін. Але, очевидно, стосувалося це, хай і значно меншою мірою, не лише Галичини, а й Закарпаття та Буковини, де трохи пізніше працювали зачинателі нової української літератури на тамтешніх землях О. Духнович і Ю. Федькович. Утім, не менш важливо, як сприймалися і втілювалися в життя ідеї «Руської Трійці» в різних регіонах поневоленої України.

На Буковині, приміром, пізнання творчості М. Шашкевича, як і Шевченкової, пробуджувало і зміцнювало в буковинських українців почуття національної гордості, єднало незалежно від

приналежності до релігійних конфесій, кликало до відстоювання права на нове життя, побудоване за прикладом інших європейських народів. Як це виглядало на практиці, засвідчує хоч би такий факт: 1867 р. деякі православні буковинці задумали відлучитися від своїх співвітчизників, вірних Греко-Католицької Церкви, і навіть «Руську Бесіду» перетворити на православно-руське товариство. Розгорілася гостра дискусія, у яку втрутилася газета «Буковина», прагнучи припинити непотрібну полеміку. 16 (28) січня 1887 р. вона опублікувала передову статтю під назвою «Разом руки си подаймо!», взявши заголовком рядок із вірша І. Гушалевича «Мир вам, браття, всім приносим», що став першим гімном галицьких русинів. Більш ніж переконливо прозвучало в публікації риторичне запитання: «Погляньмо на всі народи, чи є хоть один, щоби ділився на конфесійні партії?». Цілком логічно свою позицію автор проаргументував незаперечним фактом: «Православні русини на Україні, як Шевченко, Костомаров і др., збудили й вスピрали уніатських русинів в Галичині, ті збудили православних русинів на Буковині». Тому кожен буковинський русин повинен усвідомити, що «Русь — наша спільна мати», що дала нам спільну історію і спільну мову, і діяти за покликом вірша І. Гушалевича:

Разом руки си подаймо,
І як браття ся любім,
Одні другим помагаймо

К общій меті поспішім

(Разом руки си подаймо, 1887: 1).

Не менш гостро стояли тоді на Буковині, як і по всій Україні, й питання функціонування української мови та проблеми її розвитку. Кожен, хто їх торкався, чітко усвідомлював значення народної мови, на основі якої постало нове національне письменство й розпочалося національно-духовне відродження. У зв'язку з цим газета «Буковина» від 5 січня 1889 р. зазначала, що «кожному письменному русинові має служити взірцем» мова І. Котляревського, Г. Квітки-Основ'яненка, Т. Шевченка, М. Шашкевича, Ю. Федьковича, І. Франка та інших письменників, і «кождий повинен сумлінно і щиро плекати ту мову, а незадовго, незважаючи на різні перепони, двигнесь вона велична і славна, одностайна і цільна і зобразит в собі єдність і цілість руского народу».

Доречно зауважити, що буковинці одними з перших почали вшановувати пам'ять М. Шашкевича, усвідомлюючи його роль в українському національно-духовному відродженні поряд із Т. Шевченком і Ю. Федьковичем. У 1889 р. українські товариства Чернівців ухвалили одночасно вшановувати Т. Шевченка, М. Шашкевича та Ю. Федьковича, щоби, як зазначала газета «Буковина» від 30 березня 1889 р., поминати «тихим словом братів, що віщим духом двигнули нас з вікової дрімоти і вказали красу рідного слова і немов пригадали нам призабуту заповідь любо-

ви». Уперше таке святкування — «вечерок» — відбулося в березні 1889 р. за участі С. Воробкевича, С. Смаль-Стоцького та О. Поповича. Дійство розгорталося за традиційною програмою: промови чергувалися із поетичними декламаціями та співом пісень. Особливе враження на присутніх справив О. Попович (1856–1930), який згодом уславився як педагог, освітянин, журналіст, видавець, письменник, політик і державотворець. На «вечерку» він прочитав власний вірш «Три зорі», перейнятий гарячою любов'ю до рідного слова та його творців — Т. Шевченка, М. Шашкевича та Ю. Федьковича.

«Співно-літературні вечери в пам'ять руских поетів Шевченка, Шашкевича і Федьковича» — така назва закріпилася за ними з 1890 р. — стали традиційними. Вони проходили за схожими сценаріями, але вже за неодмінного виконання «Молитви» О. Кониського та гімну «Ще не вмерла Україна» П. Чубинського. Особливо важливо, що з кожним роком кількість їх учасників збільшувалася за рахунок інтелігенції і міщан із Чернівців та селян із різних куточків Буковини. 31 березня 1889 року такий «вечерок» уперше відбувся поза межами Чернівців. Його організувала у Вижниці місцева православна руська читальня з ініціативи о. Семанюка.

5 квітня 1891 р. за участі чернівецьких товариств «Руска Бесіда», «Народний Дім», «Руска школа», «Драматичне товариство», «Союз» і «Міщанська Читальня» відбувся співно-

літературний вечерок, присвячений пам'яті Т. Шевченка, М. Шашкевича та Ю. Федьковича. На ньому з доповіддю «Образочок духового розвитку руского народу і его основа» виступив професор С. Смаль-Стоцький. У ній промовець доводив, що творчість трьох поетів рухала велика любов до свого народу, до своєї України, адже «вони стали твердо за правду, за волю: всі заявили велику любов до людей, до своїх братів. Могуче слово руских кобзарів, яке вони сіяли на рідній ниві, западало глибоко в серце рускої інтелігенції, звертало її очі, її працю в сторону рідного народу — отсе та велика сила слова — і довело до того, що упали вже перші кайдани фізичні і моральні із нашого народу, що нарід руский пробудився. Се перша велика побіда правди над кривдою, волі над неволею, се перші жнива із засіву наших кобзарів. За те най буде честь і слава борцям руским за правду і волю!» (Смаль-Стоцький, 1891: 8).

Співно-літературні вечерки, присвячені пам'яті трьох провідників українського духу, мали величезне значення не тільки для популяризації їхнього життя і творчості, а й для зміцнення патріотичних почуттів буковинських українців. Слава Т. Шевченка, М. Шашкевича та Ю. Федьковича, як зазначала газета «Буковина» від 12 (24) червня 1892 р., «заставля всіх призадуматись над моральною силою руского народу, над глибиною ідей, якими проникнуті визначні твори нашої літератури, над живучістю нашої мови та красою нашої пісні».

2* Слово і Церква: українське національне і духовне відродження у XIX столітті

Ідеї «Руської Трійці» завжди набували надзвичайно важливого значення на різних етапах національно-духовного буття, особливо у складні, а то й драматичні чи й трагічні періоди української історії. Так було, наприклад, у міжвоєнний час, коли західноукраїнські католицькі письменники покликали до активного мистецького функціонування релігійну драму. Цей процес слід розглядати в контексті тих релігійно-ідеологічних завдань, що гостро постали в період після поразки українського національно-визвольного руху, зокрема, виховання народу на славних сторінках минулого та історії національної церкви, засадах християнської етики й моралі тощо. У ньому міцну позицію здобули католицькі письменники. Саме з їхньої ініціативи почали функціонувати релігійні видавництва й українські християнські організації, виходити відповідної орієнтації часописи «Поступ», «Дзвони», «Нова Рада», «Правда» та ін. Основні положення їхніх програм постали з опозиції до комуністичної ідеології, прагнення діяти й творити за християнськими нормами, розуміння ролі літератури й мистецтва як важливого ідеологічного чинника. У зв'язку з цим розгорнулася широка освітня й культурна діяльність, спрямована на формування чітких релігійно-ідеологічних поглядів українців. Одну з найпомітніших ролей у цьому відіграла літературна група греко-католицьких письменників «Логос», яка сформувалася у Львові на початку 20-х років. До неї входили Г. Лужницький, В. Мельник (Василь Лімниченко), С. Семчук, П. Сосенко (Моло-

дший), О.Петрійчук (Олександр Мох), а згодом симпатиками «Логосу» стали Б.-І. Антонич, Наталена Королева, Ю. Кміт та ін.

Логосівці, мабуть, як ніхто інший, розуміли значення релігії та церкви в морально-етичному й національно-патріотичному вихованні народу. Найбільше надій для здійснення своїх задумів вони покладали на театр, який тоді гостро потребував нових релігійних драм, тісно пов'язаних з життям народу, його християнськими традиціями та національними переконаннями. Тому саме логосівці опублікували низку релігійних драм, прихильно зустрінутих глядацькою аудиторією та тодішньою літературною і театральною критикою. Їхні релігійні драми були по суті новим явищем в українській літературі, хоч цей жанр мав свої давні й щедрі традиції.

Крім того, у контексті заявленого особливо показовим виглядає такий факт: у 30-х роках завдяки видавництву оо. Василіян у Жовкві виходила «Бібліотека релігійної драми», у якій світ побачили понад двадцять перекладних та оригінальних творів. Серед них — п'єси Г. Лужницького, В. Лімниченка, С. Перського та ін. У програмних документах видавців підкреслювалося, що започаткування «Бібліотеки релігійної драми» продиктоване гострою необхідністю. Вона впливала з того, що, як професійному театрові, так і аматорським гурткам не вистачало п'єс на високоморальні теми. Занепокоєне такою ситуацією у справі популяризації драматичних творів, видавництво чину св. Василя Великого

у Жовкві започаткувало в 1935 р. випуск «Бібліотеки релігійної драми» під гаслами: «На неморальну, лиху драму — добру, християнську драму!»; «Драму, обчислену не на матеріальний успіх, не на гріш, а на добро душ і народу!» (Перський, 1937: 3). Також жовківське видавництво звернулося до театральних режисерів зі спеціальною відозвою, де, на мій погляд, міститься кілька важливих моментів, що проливають світло на особливості розвитку української релігійної драми 1930-х років. По-перше, основна засаднича думка відозви полягала в тому, що загальна мета театральних вистав — висвітлювати «в живих, виразних, зрозумілих образках життєві правди, що їх людина переживає». По-друге, спростовувалася теза про те, що релігійна тема нібито не може дати правдивої драми: «Чи ж герой релігійної драми, що любить Бога над усе, вмирає за віру Ісуса Христа, за надприродні небесні вартості, герой, що рветься всією душею до святості, до неба, Бога, не зацікавить, не захопить, не одушевить?!». По-третє, релігійна драма зазнає все більшого поширення в світовій культурі як «протидія безбожницько-порнографічній драмі» (Слово, 1936: 39–40).

У наш тривожний воєнний час, коли так званий «руський мір» намагається нав'язати нам антидемократичні й безбожницькі принципи державного устрою, особливо актуального звучання набуває рядок із незавершеного вірша М. Шашкевича: «Ти — не

неволі син». Справа «Руської Трійці» — неминуща, як невмируща Україна і вічний Бог.

ЛІТЕРАТУРА

Головацький Я. Пам'ять Маркіяну Р. Шашкевичу. *Вінок русинам на обжинки*. Ч. 1. Відень, 1846. С. 47–66.

Грушевський М. Ілюстрована історія України. Київ–Відень, 1921. 578 с.

Ісаєвич Я. Українське національно-культурне відродження в ХІХ ст.: передумови, контекст, значення. *Шашкевичіана*: зб. наук. праць. Вип. 3–4. Львів–Вінніпег, 2000. С. 15–21.

Історія, 2005 — Історія української літератури ХІХ століття: у 2 кн. Кн. 1 / за ред. акад. М. Г. Жулинського. Київ: Либідь, 2005. С. 355–394.

Крип'якевич І. Історія України. Київ–Львів–Відень, 1918. 80 с.

Лепкий Б. Маркіян Шашкевич. Коломия, [1912]. 108 с.

Лубківський Р. Апостол національного відродження (200 років від дня народження Маркіяна Шашкевича). *Вісник НТШ*. Львів, 2011. № 46. С. 11–16.

Митрополит Йосиф Сліпий, 2007 — Митрополит Йосиф Сліпий. Твердне криця душ наших. *Маркіян Шашкевич на Заході* / упоряд., ред. і вступ Я. Розумний. Вінніпег: Інститут-Заповідник Маркіяна Шашкевича, 2007. С. 176–184.

Панькевич І. Літературний бідермаєр в галицько-українському письменстві. *Шашкевичіана*: зб. наук. праць. Вип. 3–4. Львів–Вінніпег, 2000. С. 431–439.

Перський С. Чудо св. Николая над половчином: Удраматизована в трьох діях староукраїнська легенда з кінця XII ст. Жовква, 1937. 41 с.

Промова, 1911 — Промова Високопреосвященного Митрополита Є. Е. гр. Андрея Шептицького, виголошена в столітні роковини уродин Маркіяна Шашкевича дня 5/XI. 1911 над могилою поета. *Нива*. 1911. Ч. 22. С. 689–692.

Слово, 1936 — Слово до п. т. режисерів (про рел. драму). *Марія в храмі*. Жовква, 1936. 40 с.

Смаль-Стоцький С. Образочок духового розвитку руского народу і єго основа. *Буковина*. 1891. 25 травня (4 червня). С. 5–8.

Устиянович Н. Поезія. Львов, 1860. 120 с.

Чижевський Д. Історія української літератури (від початків до доби реалізму). Нью-Йорк, 1956. 511 с.

Шашкевич М. Повне зібрання творів / упоряд. і ред. М. Шалата. Дрогобич: Коло, 2012. 560 с.

Ігор Набитович

З'ЇЗД РУСЬКИХ УЧЕНИХ У КОНТЕКСТІ ВЕСНИ НАРОДІВ

Весна народів — революція, яка струснула Європою, — була всемогутнім поштовхом для пробудження української національної самосвідомості провідної верстви в Галичині — галицького священства і невеликого прошарку інтелігенції, який щойно почав своє народження.

З'їзд руських учених 1848 року став важливим виявом, фактом і фактором національного пробудження галицького українства. Коли Європою почала котитися потужна революційна хвиля, в Австрії було ухвалено конституцію, задекларовано свободу преси й усунено цензуру. Шляхтич із Тернопільщини Іван Федорович занотував тоді: «Смерть є переходом від старого до нового життя. Європа стара валиться, щоб утворити нову» (Fedorowicz, 1876: 84). 25 березня Федорович записує у щоденнику німецькою мовою: «Епоха, в яку ми живемо, жахлива. Постійне коливання між існуванням та знищенням, між просвітою та вандалізмом. Можливо, що природа допускає таке становище, щоб загартувати вже в цю епоху душу і навчити її зносити всю тисячу тортур цього стану речей? Хто може все втратити, той може ніщо (нічого. — *І. Н.*) не любити» (Франко, 1986_б: 374).

У Галичині пожвавилася національне, соціально-політичне життя, переходячи у бурхливу революційну фазу. Революція (за галицьким формулюванням — ворохобня) 1848 року уповні проявила національний поділ у цьому краї Габсбурзької монархії.

Польська частина мала ще зовсім свіжий державницький досвід, довгу традицію підпільної діяльності, підготування повстань і їх реалізацію. І що теж украй важливо, мала шляхетську еліту, яка була носієм національної ідеї й державницьких традицій. Ця шляхта, хоч і не відігравала великої ролі в управлінні в Галицькому коронному краї, однак користувалася майже всіма своїми давніми привілеями. 18 березня укладено адрес до цісаря з вимогами надання Галичині широкої автономії, а депутація, яка повезла його у Відень, додала петицію з проханням до цісаря, щоби він розпочав відбудову Польщі й для цього розпочав війну із Російською імперією. При цьому «з перспективи справ міжнаціональних у Галичині найважливішим було те, що польські діячі виступали так, ніби у Галичині існували тільки поляки, а українців (чи русинів, як їх тоді називали) там узагалі не існувало» (Wereszycki, 1986: 141).

14 квітня було утворено Львівську Національну раду (Rada Narodowa Lwowska), яка об'єднала і польських лібералів, і консерваторів, й ті політичні кола, які перебували під впливом еміграційного Польського демократичного товариства. Цей орган мав одноосібно репрезентувати Галичину. Національна рада намага-

лася втручатися в усі сфери суспільного життя, перебирати на себе багато функцій державних органів монархії, навіть йшлося про відкликання тих урядовців, які не задовольняли місцеві Національні ради. Уже в останні дні березня у Львові, Тернополі та Станіславові на ринкових площах почали змінювати німецькі вивіски на польські.

У підготовленому намісником Галичини графом Йозефом-Серафіном Штадіоном листі, з яким цісар через міністра внутрішніх справ Піллерсдорфа мав звернутися до урядовців у краї, наголошувалося на неприпустимості таких спроб підміни державних органів: «...До мене самого належить виконавча власть, і я сам маю обсаджувати всі державні уряди. Кожний галичанин, вірний своїм підданським обов'язкам, якому щиро на серці лежить добро вітчизни, шануватиме закон і вдержиться від участі у зв'язках, що мають метою всупереч конституції накликати нещастя на край. Кожний чесний галичанин із явно висказаною вірністю нехай держиться мого правительства і рішуче виступає против усякого змагання, що йде до забурення загального спокою порядку. Мільйони галицьких підданих зі всіх станів доказали мені у тяжких хвилях свою вірність і прихильність. І тепер числю на їх чесну поміч у виконанні всього того, що моє правительство і Сейм державний узнають потрібним для добра краю. Від чесного характеру моїх галичан як польської, так і руської, й німецької народности надіюся, що вони опруться підмовам тих людей, які раді б

присвоїти собі власть, не оперту ані на законі, ані на душі конституційної держави» (Франко, 1986_а: 395).

Одразу ж почала створюватися й польська Національна гвардія, до якої приймали чоловіків віком від 19 до 50 років (окрім слуг, челядників і поденників-заробітчан). У Львові записалося до її лав близько 5 тисяч добровольців, а загалом усіх — близько 20 тисяч.

Намагаючись утримати цілісність революційного руху в Галичині, польська Національна рада 7 травня проголосила, що вона визнає культурну рівноправність поляків та русинів-українців і одночасно репрезентує інтереси обох народів (Маркіян Шашкевич, 2007: 81–82). Упродовж кількох тижнів бурхливих революційних подій польській еліті в Галичині видавалося, що українці ітимуть у фарватері політики Національної ради й спільно із нею крок за кроком виборюватимуть усе ширші конституційні права і свободи від монархії.

Однак досить швидко український рух починає кристалізуватися і на його лідера висовується єпископ Григорій Яхимович.

Ще у березні й навіть цілий квітень основним центром, де відбувалися наради, що русини-українці мали б чинити у такій революційній ситуації, був собор святого Юра. Тут під головуванням єпископа Яхимовича збиралася на наради невелика провідна група. Іван Гушалевич у своїх спогадах писав про те, що на ці наради приходив і майбутній намісник Галичини Агенор Голу-

ховський, який закликав русинів виступати зі своїми вимогами, підтримуючи монархію й уряд у Відні.

Після кількох нарад делегація на чолі з крилошанином о. Михайлом Куземським зустрілася із графом Йозефом-Серафіном Штадіоном і вручила адрес-прохання до найяснішого цісаря: визнати за русинами-українцями такі ж національні та громадянські права, як і для інших національностей Габсбурзької монархії.

Ще одним результатом цих нарад стало створення 2 травня (через кілька днів після проголошення конституції) першої політичної організації русинів-українців — Головної Руської ради. Її головою став єпископ Яхимович, а заступниками — отець-крилошанин Михайло Куземський та доктор права Іван Борискевич.

Головна Руська рада проголосила єдність 15-тимільйонного народу русинів-українців, які живуть у різних державах, але розмовляють однією мовою. 3,5 мільйонів з них живе у Галичині. У проголошеному зверненні йшлося й про те, що цей народ теж колись був незалежним, мав свою літературну мову, своє законодавство, своїх правителів-князів, був заможним і сильним. Ці ж історичні й суспільно-політичні засновки-концепції будуть основою і проведення, і рішень З'їзду руських учених.

При утворенні місцевих Руських рад найважливішу роль відігравали греко-католицькі священники. Звичайно ж, на таких ві-

чах співалося австрійський гімн і дякувалося «добротливому найяснішому цісареві Фердинандові». Утворено було близько п'ятдесяти рад деканальних (від Турки, Дрогобича, Роздолу, Ходорова, Журавна до Рогатина, Галича, Коломиї, Богородчан, Болехова, Косова, Снятина; від Жовкви, Тернополя, Тереховлі, Скалата, Збаража, Зборова, Бучача, Підгаєць, Чорткова, Олеська, Золочева до Ярослава, Перемишля, Сянока). У липні почали утворюватися повітові ради (усіх 13): у Бережанах, Чернівцях, Чорткові, Глинянах, Коломиї, Перемишлі, Самборі, Сяноку, Станіславові, Стрию, Тернополі, Золочеві і Жовкві (Kozik, 1975: 45).

З українського боку відразу ж постало питання про поділ Галичини за етнічною ознакою на дві окремі провінції. У протистоянні навколо цього розділення між русинами-українцями та поляками зіткнулися дві доктрини: етнічна та історична. Однією з перших вимог Головної Руської ради, яка реалізовувала етнічну доктрину, було розмежування Галичини на дві адміністративні частини: українську — Східну Галичину та польську — Галичину Західну. Лише таким способом бачилася її представникам можливість уберегтися від полонізації.

Етнічна доктрина розглядала Галичину як достатньо штучне утворення, наголошуючи на тому, що в Східній Галичині етнічною більшістю є русини-українці. У 1849 році в Галичині було 4920000 мешканців. Із них 2258500 (45,9%) поляків, 2303000 (46,8%) українців, 328000 (6,7%) євреїв, 27000 німців (0,55%).

Решта — інші народи. У Східній Галичині українці переважали — 71,0%, поляків — 20%, євреїв — 7,9% (Kozik, 1975: 185).

Францішек Смолька, один із провідних лідерів польського політикуму, занотував у своєму «Щоденнику» 29 серпня, що русини подали 15000 підписів про поділ. Напередодні о. Григорій Шашкевич повідомляв у листі, що з Тернополя переслано 32 аркуші з підписами, на 1 вересня їх було близько 40000. У кінці 1848-го близько 100000 русинів-українців поставили підписи під вимогою поділу Галичини, а в січні 1849-го було зібрано понад 200000 підписів (Kozik, 1975: 112–113).

Для польської еліти (й для частини українців, які вважали себе приналежними до польської політичної нації) важливо було зберегти Галичину як цілісність, яка в майбутньому мала б увійти як історично невіддільна частина до відновленої Речі Посполитої. Під впливом Каспера Ценглевича група русинів-українців внесла до Головної Руської ради заяву, в якій виразно була сформульована історична доктрина майбутнього розвитку Галичини: «Ми вважаємо, що край, що його замешкуємо, є спільною батьківщиною з поляками, а поляків за наших братів, і тільки з ними бажаємо ділитися долею цієї нашої спільної батьківщини» (Маркіян Шашкевич, 2007: 99).

Як противагу Головній Руській раді було створено Руський собор. 8 липня це об'єднання запрезентувало програму, що її підписали 64 члени-засновники. У програмі декларувалася політич-

на єдність із польським народом, однак вимагалось права русинів-українців на культурну автономію й використання української мови як у початковій освіті, так і у вищій, а також у державних інституціях.

Членами Руського собору могли стати тільки русини-українці (і римсько-католики, і греко-католики). Загалом українців там було досить мало, більшістю були ті, хто насправді вважали себе *gente Rutheni, nationale Poloni*¹. Їх усіх можна було б поділити на три великі групи. Одна з них — ополячені аристократи та дідичі, дрібна шляхта. Найяскравішим представником цього кола був Влодзімеж Дідушицький. Ще одна група — це українська інтелігенція, демократичні погляди якої відштовхували її від клерикально-консервативного керівництва Головної Руської ради.

Третя група — сполонізована інтелігенція, серед якої багато хто мав довголітній досвід підпілля й збройної боротьби за відродження Речі Посполитої. Однією з найпомітніших постатей між ними і був, власне, Каспер Ценглевич. Інший із очільників цієї організації — Юліян Горошкевич, конспіратор і в'язень австрійських тюрем, виражав переконання, що в межах одного краю мовні відмінності повинні «злитися в одне і перетворитися на мову писемну, яка властива для вітчизни народу», маючи на увазі пре-

¹ За походженням — українці, за національністю — поляки. — латинськ.

тендентом на таке злиття «руське наріччя», яке, на його переконання, було складовою польської мови (Kozik, 1973: 207).

Руський собор запросив Івана Вагилевича, одного з колишніх членів «Руської трійці», на посаду редактора своєї газети-тижневика «Дневник руський». Вагилевич на сторінках «Дневника руського» (він друкувався окремо кирилицею, й окремо латинкою) виражав ідеї про польсько-українські відносини, стверджуючи окреме існування українців як культурної спільноти, але доводив необхідність поєднання її політичної долі у федеративному зв'язку із вільною та демократичною Польщею. Для розвитку національної і культурної самобутності України украй важливим йому бачився розвій української літератури, оскільки власне письменство поставало невід'ємним елементом національної ідентичності. Першим кроком до створення такої літератури мало стати заснування цілої мережі сільських шкіл на всіх теренах Габсбурзької монархії. Тому вимога Руського собору поступового впровадження навчання рідною мовою аж до університетського рівня мала бути основою для створення «сильної нації». Проголошувалося, що нині, після прийняття конституції (1848 року), поляки й русини-українці «вільні і рівні перед законом» й повинні співпрацювати на рівноправних засадах «для нашої спільної батьківщини», оскільки через «спільну долю» «немає родини, руської чи польської, серед членів якої не було б як поляків, так і русинів» (Маркіян Шашкевич, 2007: 86). Отець Іван Вагилевич

відкидав вимоги Головної Руської ради щодо поділу Галичини на дві незалежні адміністративні одиниці.

Руський собор розколовся на дві групи. Якщо перша сприймала програмні засади за такі, які варто реалізовувати, то друга закликала до об'єднання з Національною радою. Це остаточно й поховало цю організацію.

Отож Руський собор проіснував недовго: він не отримав підтримки в українському середовищі. Незабаром вийшов із нього Каспер Ценглевич. Після того, як у його програмі з'явилася вимога обмеженого впровадження руської (української) мови від школи до університету, оскільки він був виразником тієї частини польської демократії, яка вважала, що руська (українська) мова (*ruszczyzna*) не здатна обслуговувати потреби високої культури на сучасному етапі. Тому використання руської мови можливе було, на його переконання, лише у початковій школі, а на вищих шкільних рівнях цю роль мала виконувати польська. Одночасно ж мова польська мала би бути тим важливим фактором, який скріплював би поляків і литовців, білорусів та українців у відновлену єдину польську націю.

Через кілька років польський сучасник цих подій формулює власне такé ставлення до польсько-української проблеми. На його переконання, від підписання Люблінської унії Польща, «відповідно до цього акту, який був і є нашою політичною релігією, є спільним плащем, під яким ховалися різні народи, які

говорять різними діалектами і мовами, визнають різні релігії, але в якій всі, що хотіли для добра держави працювати, що для неї готові були свою кров і маєтки посвятити, називалися *шляхетними*, й приймали спільну мову шляхетську (тобто польську. — *I. Н.*), спільні звичаї, спільну працю та забави. Такі з них мали однакові права, хоч би до корони, не звертаючи уваги, чи вони походили чи з Великопольщі (як Лещинський), чи з Малопольщі (як Понятовський), чи з Руси (як Міхал Корибут чи Ян Собеський). Річ Посполита не робила між ними різниці, а оскільки їх батьківщиною була не одна з провінцій, але уся Польща, отже тяжці громадяни, відповідно до своїх заслуг перед державою, отримували багатство й пошану. Тоді також і Русь подарувала Речі Посполитій визначні постаті, бо ж із Руси походили Ходкевичі, Жолкевські, Острозькі, Потоцькі, Сапєги, Чарторийські, а навіть Замойські [...]. Ті ж, що до служби громадської не поспішали, ті залишалися у своїх провінціях, у своїх звичаях, зі своїми діалектами як то краківським, мазурським, руським, куявським, і таких називали *нешляхтою*. Ще для інших однакові були права та обов'язки, без різниці, чи то були селяни краківські чи литовські, руські чи мазурські; вони всі були мешканцями одної Речі Посполитої, для яких їхня шляхта була куполом єдиного костела» (Kalinka, 1853: 55-56).

Отець Василь Подолинський, парох села Ветлин Ліського повіту, колишній учасник підпільної польської організації Вільні

Галичани (через яку він потрапив під поліцейний нагляд і відбув річну монастирську покуту) 1848 року, на хвилі революції, написав (звичайно ж, польською мовою!) «Слово перестороги» («Słowo przestrogi»; видрукуване у Сяноці), проголосивши ідею незалежної й соборної республіки Руси (України). Перемиська греко-католицька єпархія одразу ж нагадала своєму парохіві, що таких революційних ідей вона не терпітиме. Наклад «Слова перестороги» було конфісковано. Коли ж у 1848 році почали формуватися польські добровольчі загони для допомоги угорському повстанню, о. Подолинський залишив дружину, трьох дітей і парафію й вирушив до Угорщини. На кордоні між Галичиною та Угорщиною «селянська самооборона» захопила ребеліантів й конвоювала їх до Сянока. За участь у цьому протидержавному збройному виступі отець Подолинський відсидів місяць у в'язниці. У «Слові перестороги» він проголошував: «Так, ми є Русини і віримо свято у воскресіння вільної незалежної Руси (України), скорше чи пізніше — на тому нам зовсім не залежить, ані не тривожить нас віддалення часу, коли воно має наступити; бо чим же є століття в житті нації? [...] Минув той час, коли ми вкупі вагалися виявити своє ім'я; ніщо не може спинити нас у загальних устремліннях, які зростають у Європі; не замовкнемо, хіба тоді як Європа замовкне; всі ми хочемо бути свободними, на рівні з другими народами [...]. Хочемо бути народом і будемо ним

невідмінно, бо голос народу — то голос Божий, а терпеливості в потомних нам не бракне...» (Маркіян Шашкевич, 2007: 55–56).

Цей голос чи не єдиний на той час у Галичині, який відкрито й однозначно закликає до створення Української незалежної держави.

У «Слові перестороги» о. Подолинський виокремив чотири політичні українські партії в Галичині. Перша — це ті, хто прагне Руси (України) вільної й незалежної в колі слов'янських народів. Друга — польсько-українська, яка теж має візію Руси вільною й незалежною в складі федеративної Польщі. Третя бачить її як частину австрійської монархії, однак незалежною від польських впливів. Четверті мріяли про галицьку Русь, приєднану до Росії, бо таке приєднання мало б усунути загрозу полонізації.

Із листа Івана Федоровича до дружини, написаного 13 вересня 1848 року, видно, як польська делегація з Галичини чекає на початок обговорення питань, які стосуватимуться не всієї імперії, а окремих провінцій. Деякі голосування в Райхстазі викликають збурення серед віденської вулиці, й Федорович у таких ситуаціях поводить себе дуже обережно. Мовна проблема, як видно з цього листа, була однією з найживотрепетніших у той революційний час: «Переконаюсь, що досі я найліпше робив, не виступаючи, як тільки дуже умірено. Досі крайові питання ще не прийшли на денний порядок, тож взагалі ще чекаємо, але робиться багато в спосіб парламентарний, творячи силу “поза домом”, щоб опісля

здобути чого треба. Одно нас дуже спиняє, а то се, що віденці починають нас контролювати: що тільки їм не сподобається — так зараз буря.

І так, у понеділок пересадили ми (я не голосував) дуже дурну, але права слов'янські узнаючи ухвалу, що всі розправи сеймові можуть вестися на всіх языках, т. є. хто не вміє по-німецьки, нехай говорить по-руськи, а другий має толкувати, — і на всіх 14 языках мають справоздання печататись. Німецькі хлопці кричали на ринку, що нас розженуть і спалять дім, в котрім ведемо наради. А при тім інтереси чимраз більше переп[л]утуються: вчора міщани робили “кравал”, Добльгоф мусив утікати і т. д. — що ж тут затим можна робити? Тепер ще лиш те скажу, що будьте зовсім спокійні о мене: я, може, аж надто дуже тямлю, що маю вас і дітей» (Франко, 1985: 229–230). Рішення щодо вживання різних мов у майбутньому австрійському Райхсраті (зокрема й української) усе ж пізніше стане нормою австрійського законодавства.

Таке ставлення до мов, які могли б використовуватися під час парламентських засідань послами від різних провінцій (найперш, до української й, очевидно, до польської), цікавий приклад того, що мовна проблема після революційних подій стає важливим виявом національної самосвідомості народів монархії.

Дещо пізніше о. Григорія Шашкевича, що разом із Іваном Федоровичем був послом Райхстагу, було призначено у Відні радником у міністерстві віросповідань і освіти. Його величність ці-

сар Франц Йозеф I звернувся із запитом, чи варто було б у Східній Галичині, де абсолютною більшістю були русини-українці, запровадити руську мову як урядову. Радник Шашкевич відповів цісареві, що «русини з радістю і вдякою приймуть отсей доказ монаршої ласки, але він (Шашкевич) осьмілюєсь дорадити, щоб іще якийсь час подождати доки відповідно виобразується руська мова, а тим часом полишити німецьку мову урядову в Галичині» (Левицький, 1926: 61).

Ця мовна проблема тісно поєднана й з ідеєю поділу Галицького краю на дві частини за національною ознакою. Один із кореспондентів Федоровича, голова тернопільської Національної ради, українець за походженням Денис Поглодовський у листі від 23 вересня декларує погляди цього полонофільського українського середовища на поділ Галичини на дві частини. Він зауважує, що, якщо б Райхстаг приймав рішення щодо цілісності й неподільності Галичини, Національна «рада центральна львівська гнівалася б на депутованих у Відні, що не зробили внеску і не поставили того, як Галичина має вважатися взглядом інших країв, бо з свого становища Галичина не повинна би допускати, щоб чужі люди рішали о предметах, властиво належачих до сейму провінціального, і я сам думаю, що жертви з маєтків, зроблені дотеперішнім підданам (тобто знесення панщини. — *I. Н.*), мусили б бути узнані як дар серця і доброї волі, коли б їх ухвалив сейм у Львові в виду депутованих селян, а не люди чужі, кот-

рих селяни не розуміють або думають, що без волі тамтих се не могло б стати. Але що більше, коли б загальна Рада державна узнала становище Галичини в її розтягlostі і закругленні, може б, тим обмежила можливість поділу на губернію руську і мазурську, єсли б пізніше проєкт такого поділу Раді державній предложено: бо раз признавши цілість краю, мусила б відкинути всякий пізніший плян його роздроблення і охоронила б нас від нього на будуще. Той плян убезпечує тільки чужих урядників, бо коли б відділена була руська губернія, тоді буде задержана німецька мова і урядники, бо руської мови до процедури ще уживати не можуть, а тим тутешні урядники потішаються, а ми з нашими дітьми хоч також русини, так, як досі упосліджені, будем тільки могли проклинати іконні пляни поділу, перед котрим давні багаті руські родини зражені, задумують виноситися і землю свою поспродувати жидам і німцям, так що найкращу руську землю посядуть магнати — жиди і німці, а народ складатись буде тільки з попів і хлопів, без маєтків, без сили і відваги цивільної, за котрим ніхто не посміє упімнутися» (Франко, 1985: 248).

До 1848 року українську мову в Галичині навіть єдина інтелігенція того періоду — греко-католицькі священники — вживали тільки для спілкування з селянством. У народних школах навчання відбувалося польською мовою. Студенти греко-католицьких семінарій вивчали для літургійних потреб лише старослов'янську мову. Намісник Галичини граф Франц фон Штаді-

он, як із сарказмом і нехиттю до української мови писав про це польський сучасник, заохочував Ставропігіївське братство у кінці 1847 року «до видання газети руською мовою. Члени Ставропігії, поміж якими було багато австрійських службовців, довго німецькою мовою дискутували над цією ідеєю, але не хотіли погодитися щодо абетки, якою ця газета мала виходити. Руські члени Ставропігії відстоювали кирилицю, Штадіон наполягав при літерах латинських» (Kalinka, 1853: 56).

Адвокат Степан Шухевич залишив у своїх спогадах колоритну картину мовної ситуації у Галичині XIX віку. У першій половині того століття «мовою інтелігента була польська мова, а по-українськи говорив тільки “хлоп”. Всюди по священичих домах можна було почути тільки польську мову. Тільки до слуг та до селян говорено «хлопською» українською мовою. Селян уважано за щось нижчого. Висмівано їх і їх спосіб говорення. Були спеціалісти священики, які комічно говорили жидівським жаргоном, але були й такі, які спосіб говорення селян, його життя і приговірки та звичаї уважали комікою і робили предметом своїх комічних монологів. Це називано “хлопістикою”, цебто знанням “хлопської душі”» (Шухевич, 1991: 24).

У родині батьків матері Степана Шухевича «вдома говорено по-польськи, але це не виключало, що всі були ворогами поляків і щирими... кацапами. Кацапами були, може, не із вірування в єдність руського народу, але в більшій частині для того, що були про-

тивниками фонетичної правописі, головню, противилися викиненню “святих” “ѣ, ы, ъ”. Це наставляло проти т[ак] зв[аних] “народовців”» (Шухевич, 1991: 27).

Використання польської мови в повсякденному житті галицької еліти було звичним навіть у тих верствах, які стали виразниками національного відродження: Маркіян Шашкевич пише листи до мами, дружини й до тестя польською мовою, до деяких приятелів — українською або польською.

Олександр Барвінський теж описував подібну сімейну традицію: у братів мами, Білинських (священничий рід, який був на парафіях як на Поділлі, так і по цілій Східній Галичині) «говорено здебільше по-польськи (і при всім тім почували вони себе русинами), у моїх родичів розговірною була руська мова» (Барвінський, 2004: 67).

Дім стрія Степана Шухевича, Володимира, «належав тоді до тих дуже рідких у Львові інтелігентних домів, де уживано виключно української мови. Проф. О. Барвінський був десь раз написав, що коли він у 1886 р. перенісся до Львова, було тільки сім — повторюю: сім — українських домів, де говорено по-українськи. В решті домів уживано як розговірну польську мову». Українською вдома розмовляли, зокрема, у д-ра Олександра Огоновського, д-ра Калітовського, д-ра Юліяна Целевича, професора Дам’яна Гладиловича. Польською спілкувалися вдома у «таких домах, в яких здавалося б належало рішучо найти українську мо-

ву»: у домі професора Львівського університету Омеляна Огоновського, в директора гімназії о. Василя Ільницького, професора Анатолія Вахнянина. Звичайною була така ж ситуація в москвофілів — професорів Львівського університету Ісидора Шараневича та Йоасава Делькевича (Шухевич, 1991: 85–86). Сусід-лікар Шухевича у Львові у кінці ХІХ ст., за його словами, «був з роду українець, в душі кацапом, а стало говорив по-польськи» (Шухевич, 1991: 83).

Були, однак, священничі родини з іншою традицією. І в домі священника Івана Заревича на парафії в Славську, й у сім'ї його зятя, отця Степана Михалевича на парафії в Головецьку і Славську, й у сім'ї його сина, отця Михайла Заревича (донька якого, Емілія, стане дружиною професора Степана Смаль-Стоцького) на парафії у Рожнові біля Косова і Снятина у 1830-х — 1880-х роках розмовляли лише українською. Тит Ревакович у спогадах про Федора Заревича писав, що «коли читав я “Вечерниці” — а власне в них якусь повість Федора Заревича (він писав під псевдонімом Юрко Ворона), я дивувався красі руської (української. — *І. Н.*) мови; для розуміння мушу тут додати, що я — хоч з дідів-прадівів русин — змалку говорив лише по польськи і що не вмів у часі виходу “Вечерниць” добре мовити по-руськи» (Ревакович, 1989: 282). Знання рідної мови виніс Федір Заревич теж із рідного дому — отця Івана Заревича.

На Буковині ситуація мало відрізнялася від галицьких реалій. Олександр Барвінський після відвідин Чернівців, де він був на урочистостях заснування університету імени Франца Йозефа I у жовтні 1875 року, писав, що «тамошня руська інтелігенція була в части знімечена, в части зрумунщена, а в части знов запаморочена об'єднительною ідеєю (себто москвофільством. — *І. Н.*)» (Барвінський, 2004: 249).

Героїня повісти Євгенії Ярошинської «Над Дністром» (1895) зауважує такі ж тенденції й через два десятиліття: «Я, бачите, родом із Галичини, та не вчилася там по-німецьки, а тут, на Буковині, прийдеш у яке товариство, то всі лиш по-німецьки шварґочуть, а ти сиди, дивися та мовчи [...]. Тут буває не раз, що з русинів робляться волохи, німці» (Ярошинська, 1968: 113). Зрозумілим тому є те, чому Ольга Кобилянська перші свої творчі спроби робить німецькою мовою.

Подібна ситуація у той період існувала й у інших народів із перерваною або втраченою державницькою традицією, які входили до Габсбурзької монархії. У словаків і сербів майже не залишилось власної шляхти, провідною словацькою верствою був протестантський клір, у сербів — клір православний. Вища верства у цих народів була або згерманізована, або почувалася мадяронами.

Іван Борисикевич, заступник голови Головної Руської ради, учасник З'їзду руських учених писав листи до Івана Федоровича

українською, але абетцадлом: «Pry tim Jaskawoj ieni Twojej peresyiaju poczteniye moje, a synok szczob Wam zdrow i kripkuj buw» («При тім ласкавой жені Твоїй пересилаю почтеніє моє, а синок (Володислав. — *I. Н.*) щоб Вам здоров і кріпкий був»). Лист від 01 січня 1850 р.) (Франко, 1910: 83).

Однак після Весни народів у 1848 році українська мова почала хоч і несміливо, але з'являтися в суспільному просторі Галичини. У липні 1848 року було засновано культурно-освітнє товариство Галицько-руська Матиця, головою якої став усе той же отець Михайло Куземський. Товариство, засноване за прикладом сербської (1826), чеської (1830), іллірійської (1842), далматинської (1846) Матиць, ставило собі за мету просвітництво, підтримку шкільництва та видавничу діяльність («видавати добрі й загальнокорисні книжки та по можливо низькій ціні поширювати їх між народом», як писав Яків Головацький) за кошти, зібрані від своїх членів.

Кількадесят осіб відразу ж після створення Матиці, зголосилися стати її членами, незважаючи на те, що членська вкладка була дуже високою — 50 гульденів. Ці вкладки призначалися для видань книжок українською мовою, які мали б пропагувати серед простого люду «світло науки і знання», основи педагогіки, вміння ведення господарства. В «Уставі» цього об'єднання «для розмноження писъм руських» наголошувалося, що ця організація «старатися буде печатати і подавати народови по найменшій ціні

добрії й ужиточні книги — для утвердження віри й обичаєвості, для розширення відомостей, для поширення красномовства, краснописання, техніки (ремесла), господарства і педагогії або доброго виховання» (Головацкий, 1850: VIII–IX).

Серед засновників Галицько-руської Матиці, окрім Митрополита Греко-Католицької Церкви Михайла Левицького, єпископа Григорія Яхимовича, священників, учителів і селян, були й чеський письменник і журналіст Карел Гавлічек та навіть граф Агєнор Голуховський, що через кілька місяців буде номінований на посаду намісника Галичини, а далі стане для українців уособленням полонізації цього краю монархії!

На пропозицію пароха із Славська на Скільщині Миколи Устияновича у жовтні у Львові було скликано науково-освітній конгрес письменників та прихильників народної освіти. Він отримав назву З'їзду сотні учених (на нього прибуло 118 представників руської галицької інтелігенції, незважаючи на холеру, яка гуляла в краї), чи Собору руських учених. Це зібрання відбувалося за підтримки Головної Руської ради. Загалом це було перше зібрання руської інтелігенції. З'їзд відбувався від 19 до 26 жовтня в музейній залі духовної семінарії.

У запрошенні на З'їзд руських учених (надрукованому в «Зорі Галицькій» 5 вересня 1848 року) зазначено, що на зібранні «світлих наших Русинів» завданнями будуть:

«1) Установити для мови нашої однакові форми, для письма нашого прийняти найстосовнішу писовню, висвіт[л]ити різницю мови нашої від язика старослов'янського, також від російського та од польського.

2) Надати ученим мужам нашим спосібність, аби до себе зблизилися і получилися у спільних працях літераських [...].

3) Згромадити і пізнати сили учених мови руської, зорганізувати і поділити праці свої літераські відповідно до потреб народу нашого...» (Головацкий, 1850: XX).

Цей форум був логічним продовженням ідеї створення Галицько-руської Матиці. Якщо Матиця мала б стати провідною культурною інституцією галицьких русинів-українців, розширивши її до тих часів діяльність, обмежену лише підготовкою церковної літератури, то Собор руських учених мав за завдання окреслити тактичні і стратегічні завдання української мови та культури, вилучаючи обговорення будь-яких політичних проблем. Під час З'їзду було утворено Товариство Руського народного просвіщення. Уже на цьому З'їзді окреслилися ті шляхи майбутньої української «органічної праці», які мали б зробити українців конкурентноздатними із польськими сусідами у шкільництві, господарській діяльності, вивченні (через заснування історичного товариства) історії та приготуванні підручників із історії України.

Граф Агенор Голуховський погрожував отцеві Михайлові Куземському, одному з провідників і Головної Руської ради, і

Собору Руських учених, що зібрання може бути розігнане польською Національною гвардією. Однак генерал Вільгельм Гаммерштайн, військовий комендант Львова, під час зустрічі з українською депутацією запевнив, що він гарантує безпеку цьому зібранню. Отож протистояння між прихильниками Головної Руської ради та Руського собору було настільки потужним, що перший день З'їзду відбувався під охороною австрійського війська, оскільки прихильники Руського собору за кілька днів заздалегідь розклеювали листівки проти проведення З'їзду, а деякі польські середовища погрожували збройно розігнати зібрання. На наступний день ситуація навколо З'їзду заспокоїлася.

Форум поділився на кілька секцій: богословську, правничу, природничу і філософську, історично-географічну, господарську, шкільну, мовну (руської (української) мови), літературну (давньої й нової літератур), старослов'янської літератури. При цьому учасники могли працювати одразу в кількох секціях.

Уже на час проведення З'їзду в галицькій українській суспільно-політичній думці викристалізувалися основні тенденції бачення можливого суспільно-культурного розвитку русинів-українців у Галичині. Вони були задекларовані в програмах, що їх було обговорено й прийнято на Соборі руських учених. Поруч із «укладом географії в мові руській» «нашої землі» слід «учинити возваніє», разом із складанням програм для нижчих училищ і русько-галицьких шкіл гімназійних, до приготування для цих

шкіл учителів і книжок. Закликано, щоб усі «прихильники історії» вітчизняної «хотіли ревностно зайнятися пошукуванням, собиранієм і описуванням всіх пам'ятників руських» — літописів руських, грамот, записів посланій» та описів і записів, які є свідченням минулого русинів-українців (Головацкий, 1850: LXXIX, LXXXI).

Пильну увагу було приділено й животрепетним проблемам господарського розвитку, удосконалення землеробства в Галичині, зокрема починати навчати правилам землеробства і господарювання вже у школах.

Проблема мови була однією з центральних у діяльності З'їзду. На мовній секції відбулася гостра дискусія над проблемами правопису, яка ще більш ніж пів століття після того гостро резонуватиме в галицькому українському політичному просторі: частина із учасників (мовні «консерватори») виступала за етимологічний підхід до правопису і орієнтацію на церковнослов'янську лексику, а інша — за фонетичну ортографію й народну мову як основу для розвитку письменства.

Важливими були обговорення й бурхливі дискусії реформи правопису, унормування мови. Ці правила мали б застосовуватися й у шкільних підручниках, й у виданнях Матиці. Були пропозиції, «щоби зовсім новий правопис для руської мови скроїти». Були ті, що воліли «народної устної» мови триматися, інші ж — як мови письменства, «радили держатися зовсім церковно-

слов'янського языка». Остаточно ж ухвалили: «Маємо триматися тої мови, якою наш народ говорить», писати кирилицею, а за «загальне і головне правило правопису постановляється: писати так, як більшість народу вимовляє, але при тому уважати на етимологію, як того потреба зайде». А далі був перелік цілої низки правил, які мали застосовуватися в новому правописі. Зауважено, що «на звук *g* уживати букву наступної форми: *г*», однак «слово *кто* має ся все писати через *к*, а не через *х*». Однак остаточно вирішено, що всі «тії правила становляться для книжок шкільних і для тих списателів, котрії ся в граматикальній доходженні самі не запускають, але ученим любовникам таких річей лишаєся вільність власного правопису, аби дальшого розвитку єго не тамовати» (Головацкий, 1850: С, CI–CIV).

Звичайно ж, що були при цьому прийняті рішення, які слугували певним патріархальним гальмом розвитку й унормування мови й поступу науки. Коли постало питання про усунення літери «ъ» («йор»), що була серед тих, які вже навіть самі багато століть не пам'ятали, які звуки вони колись мали передавати, то проти виступив о. Рудольф Мох, що буквицю цю на письмі усувати не можна. По дискусії життя цій мертвій літері продовжили ще на десятиліття. Було ухвалено, «аби буква *ъ* яко непереодолимий забиток предків наших, через много столітій уживаний, і надаль позостала» (Головацкий, 1850: LXXXVII–LXXXVIII).

Загалом же можна твердити, що Собор руських учених був особливим проявом і виявом, вивершенням ідей українського галицького бідермаєру: «Русинів наміренієм єсть свої права народні забезпечити, спокій і порядок у краї утримати» (Головацкий, 1850: СХІІІ).

У дні проведення З'їзду у столиці монархії завершувалися вуличні протистояння. Коли Відень остаточно впав, у місті почалися обшуки й арешти. У той самий час у Львові відбулася чергова бійка між польськими гвардійцями та австрійськими жовнірами. Після цього в місті почали будуватися барикади. У столиці Галичини відразу ж був застосований досвід упокорення Відня та Праги — обстріл міста. 2 листопада після бомбардування й обстрілів Львова польська Національна гвардія склала зброю, а магістрат підписав капітуляцію.

Самовидець Александер Батовський залишив опис того, який вигляд мав Львів після бомбардування 2 листопада: «У місті вже не було що робити. Ратуша горіла, будинки й бібліотека так само. На Ринку майже не було людей»; на деяких вулицях «тропуари всіяні були обламками стін і штукатурки, дрібним склом із вікон і порозбиваних ліхтарів, кулями [...]. Жовніри на гавпвахті на площі Святого Духа й у навстіж розчинених вікнах цілилися в окремих перехожих і, закладаючись між собою то на сигару, то на 10 крейцерів, їх убивали [...]. Вулиця була безлюдна. Під [Англійським] готелем червонів довгий потік крові. З вікон жінки за-

З* Слово і Церква: українське національне і духовне відродження у ХІХ столітті

питували, що чувати в місті». Увечері «місяць освітив цілий Львів, а верх вежі догоряв так світозарно, як гасова лампа на кілька десятків язиків полум'я, як запалений морський маяк, щоб звістувати усій околиці, що в той день [...] сталося. Вогонь у Ратуші, в Університеті й по будинках постійно тривав і поширювався далі. Щастя, що ніч, як і попередній день були погожими й тихими» (Batowski, 2007: 112–113).

Після збомбардування Львова Вільгельм Гаммерштайн запровадив у місті воєнний стан. 30 листопада у Львові було введено надзвичайний стан, розпущено Національну раду, впроваджено цензуру. Головна Руська рада діятиме до 1851 року. Однак її ідеї резонуватимуть у Галичині ще три чверті століття. Втілення поглядів, переконань і устремлінь, проголошених у часи Романтизму, зокрема на З'їзді руських учених, який буде одним із мильових каменів відродження в Галичині, поруч із польською, й української ідеї, займе цілих дві наступні культурно-історичні епохи — Позитивізму та Модернізму. Так у Галичині народжуватиметься й гартуватиметься українська модерна нація.

ЛІТЕРАТУРА

Барвінський О. Спомини з мого життя. Частина перша та друга. Нью-Йорк–Київ: Смолоскип, 2004. 528 с.

Головацкий, 1850 — Историческій очеркъ основанія Галицко-рускои Матицѣ и справозданье первого собору ученыхъ рус-

кихъ и любителей народного просвѣщенія. Составлено Яковомъ Головацкимъ. *Галицка Руска Матица*. Ч. 5. Въ Львовѣ, 1850. СХХ+111+ХХІ с.

Левицький К. Історія політичної думки галицьких українців 1848–1914. На підставі споминів. Львів: Накладом власним з друкарні оо. Василян у Жовкві, 1926. 739 с.

Маркіян Шашкевич, 2007 — Маркіян Шашкевич на Заході / ред. Я. Розумний. Вінніпег: Інститут-заповідник Маркіяна Шашкевича, 2007. 383 с.

Ревакович Т. До історії українсько-руського письменства. Споминки про Федора Заревича. *Правда*. 1889. Т. II. С. 281–287.

Франко І. Батько й дочка (Із паперів Івана Федоровича). *Записки наукового Товариства імени Шевченка*. Львів, 1910. Т. ХСІІІ. Кн. 1. С. 70–89.

Франко І. До мартівських днів 1848 р. у Львові. *Зібрання творів*: у 50 т. Т. 47. Київ: Наук. думка, 1986_а. С. 392–395.

Франко І. Життя Івана Федоровича і його часи. *Зібрання творів*: у 50 т. Т. 46. Ч. 1. Київ: Наук. думка, 1985. С. 7–298.

Франко І. Причинки до історії 1848 року. *Зібрання творів*: у 50 т. Т. 47. Київ: Наук. думка, 1986_б. С. 364–391.

Шухевич С. Моє життя. Спогади. Лондон: Українська Видавнича Спілка, 1991. 619 с.

Ярошинська Є. Твори. Київ: Дніпро, 1968. 465 с.

Batowski A. *Diariusz wypadków 1848 roku. Grodziska K. Miasto jak brylant... Księga cytatów o Lwowie.* Kraków, 2007. S. 112–113.

Kalinka W. *Galicjai Kraków pod panowaniem austriackim.* Paryż: W komisie Księgarni polskiej, 1853. 401 s.

Kozik J. *Międzyreakcją a rewolucją. Studia z dziejów ukraińskiego ruchu narodowego w Galicji w latach 1848–1849.* Warszawa-Kraków, 1975. 236 s.

Kozik J. *Ukraiński ruch narodowy w Galicji w latach 1830–1848.* Kraków: Wydawnictwo Literackie, 1973. 307 s.

Fedorowicz J. *Aforyzmy. Wydanie pośmiertne.* Kraków, 1873. XLIII+211 s.

Wereszycki H. *Pod berłem Habsburgów. Zagadnie na narodościowe.* Kraków: Wydawnictwo Literackie, 1986. 356 s.

Василь Івашків

**КИРИЛО-МЕТОДІЇВСЬКЕ БРАТСТВО
ТА ЙОГО МІСЦЕ В СУСПІЛЬНО-ПОЛІТИЧНІЙ
ТА КУЛЬТУРНІЙ ІСТОРІЇ УКРАЇНИ**

Діяльність Братства² святих Кирила й Methodія попри те, що воно є яскравою сторінкою споконвічного прагнення нашого народу до національної незалежності, усе ще залишається на периферії української науки. Частково це зрозуміло, адже Україна тривалий час перебувала у неймовірно важкій колоніальній залежності від свого споконвічного ворога московії/росії, всіляко захищала такі студії й радянська влада.

Час утворення Братства переважно визначається приблизно (кінець 1845 – початок 1846 року). Василь Білозерський на очній ставці з Миколою Гулаком 15 травня 1847 року заявив: «наприкінці 1845 і на початку 1846 рр. Гулак із Костомаровим і з ним, Білозерським, зішлись для спільних занять, назвавши свій союз товариством; що через деякий час надали цьому товариству ім'я св. Кирила і Methodія і придумали мати персні чи образи в ім'я цих святих» (Кирило-Методіївське товариство, 1990, т. 1: 177)³.

² Науковці називають цей гурток молодих українців і товариством, і Братством. Докладніше про це див. Луняк, 2002: 74–79.

³ Усі російськомовні документи і цитати з цього видання подано у перекладі українською мовою.

Слова В. Білозерського означають, що М. Гулак, М. Костомаров та сам Білозерський і були ініціаторами утворення Братства, а також про те, що Гулак, на противагу Костомарову й Білозерському, стійко додержувався вимог Статуту Братства⁴, а відтак і був покараний найсуворіше. Така ситуація пов'язана також і з тим, що є вагомі підстави саме М. Гулака вважати засновником Братства (див. Глизь, 2013: 362).

Сам факт існування Братства часто ігнорувався, або його ідеологія подавалася вкрай тенденційно. У таких випадках зазвичай мова йшла про «два крила» всередині Братства – революційне, демократичне (тим представником традиційно вважали Тараса Шевченка; свідченням тут може бути фільм 1951 року «Тарас Шевченко» із Сергієм Бондарчуком у головній ролі) та реакційне, націоналістичне (Пантелеймон Куліш), причому переважно без жодних покликань на джерела – Програму, Статут, відозви, протоколи допитів; до уваги не бралось навіть листування братчиків⁵. Якщо постать Миколи Костомарова все ж згадувалася в таких «працях» чи художніх творах, то про Миколу Гулака, Василя Білозерського (вони разом із Костомаровим постають реальними

⁴ Вимога Статуту полягала в тому, що «ніхто із членів не повинен заявляти про існування та склад братства тим, які не вступають або [не] подають надії вступити до нього» (Кирило-Мефодіївське товариство, 1990, Т. 1: 152).

⁵ Тим часом, як писав Пантелеймон Куліш в оповіданні-спогаді «Історичне оповідання», київська молодь (тобто кирило-методіївці) «була глибоко просвічена Святим Письмом; що се була молодіж високої чистоти духовної і що апостольство любови до ближнього доходило в ній до ентузіазму» (Куліш, 1882: 8).

засновниками Братства), про Опанаса Марковича та інших практично не йшлося.

Закономірно, що реальною причиною такого ставлення була виразна патріотична складова діяльності Братства – саме за це усіх його учасників жорстоко покарали (вирок було оголошено 30 травня 1847 р.): після утримання в казематі III Відділення їх заслали у різні віддалені місця російської імперії. Чи не найважче випробування випало на долю Гулака. Після каземату його ув'язнили у Шліссельбурзькій фортеці, в якій він перебував три роки до початку червня 1850 р., а потім був етапований у Перм⁶.

Так звана російська демократична інтелігенція ніяк не виступала проти таких переслідувань, а натомість вітала їх. Ось що, приміром, писав її «лідер», критик В. Белінський у грудні 1847 року: «Шевченка послали на Кавказ солдатом. Мені не шкода його, якби я був його суддею, я зробив би не менше. Я маю особисту ворожнечу до такого роду лібералів». Цей «революціонер-демократ» навіть звинувачував кирило-методіївців у посиленні цензурного тиску на тодішню пресу, але виправдовував переслідування українських патріотів, бо «який уряд дозволить у друці

⁶ Таке покарання, мабуть, було зумовлено значущістю ролі М. Гулака в Братстві, адже, як припускав З. Гуревич, «саме Гулак був за ініціатора й надихача в справі перетворення “круга лиц, занимающихся славянством”, в організацію нелегальну, конспіративну, централізовану для боротьби з “ворогом” — царатом (“Правила”). Саме Гулак вносить у Кирило-Методіївське Братство дух польських революційних організацій і, мабуть, лише він розумів значіння організаційних принципів для здійснення певної програми» (Гуревич, 1928: 18).

пропагувати відокремлення частини держави»: тут ішлося про Кулішеву працю «Повість про український народ» (1846), в якій Белінський вичитав висловлювання про те, що Україна має стати незалежною від росії⁷.

Наукові статті про Братство та видання їхніх матеріалів спорадично з'являлися у роки певної лібералізації, зокрема у період Української держави (1919 рік) та українізації (1920-ті роки) або в українських еміграційних виданнях. Здавалося, що така робота продовжиться в час нашої незалежності: 1990 року нарешті побачив світ тритомний збірник «Кирило-Мефодіївське товариство», а один із його упорядників Іван Глизь 1991 року здійснив видання документів Братства. Однак, цим усе й фактично завершилося⁸.

⁷ Докладніше про це див. Івашків, 2016: 50–52. Жандарми III Відділення також розуміли, що Кулішева «Повість про український народ» дуже небезпечна, а тому у своєму висновку наприкінці березня 1847 р. написали, що члени Братства, «роздумуючи про історію, давнину і мову Малоросії, разом з тим (у свої книжки. — *В. І.*) включали натяки і навіть прямі думки про колишню свободу і вільності Малоросії, про те, що почуття свободи там досі не згасло і рано чи пізно спалахне, про права України на самобутність і таке інше. Доказом цього є книги Куліша «Повесть об украинском народе», «Украина» і «Михайло Чарнышенко» — настільки наповнені обурливих думок, що треба дивуватися, як цензор Куторга пропустив першу з них до надрукування» (Кирило-Мефодіївське товариство, 1990, т. 3: 293).

⁸ Чи не єдиним свідченням уваги до діяльності кирило-методіївців в останні роки є яскравий художньо-публіцистичний документальний роман відомого українського журналіста Олега Криштопи «Братство» (Івано-Франківськ: Вавилонська бібліотека, 2019. 232 с.). Із художніх творів радянського часу можна назвати роман Романа Іваничука «Четвертий вимір» (1983) про Миколу Гулака.

Отже, не цілком справилися слова відомого українського вченого, автора публікації у 1919 році «Книг буття» Павла Зайцева, котрий слушно вважав, що лише «тепер кожний українець-громадянин, перечитавши цей твір із зрозумілою побожністю й хвилюванням, схоче трохи докладніше узнати літературну історію і оцінити ідейну вартість цього дорогоцінного для нас документу» (Зайцев, 1918: 23)⁹.

Характеристика написаного про Кирило-Методіївське братство могла б стати темою спеціальної об'ємної розвідки, а тому спинюся на розгляді напрацювань лише окремих дослідників¹⁰.

Одним із перших українських вчених про Кирило-Методіївське братство написав Іван Франко в об'ємній рецензії на книгу Юліана Бачинського «“Ukraina Irredenta” (по поводу еміграції)» (Житє і слово. 1895. Т. 4. Кн. 6. С. 471–483). Франко передусім вказав на політичний характер програмних документів кирило-методіївців. За його спостереженням, «в порівнянні до думок російських лібералів і радикалів думки братчиків про волю людини, особливо про визвіл кріпаків, були не менше радикальні і виразні», а політична складова їхньої програми, зокрема «про волю національності і про федеральний зв'язок усієї

⁹ У цьому номері журналу «Наше минуле» є й інші матеріали про діяльність Братства, які підготував Павло Зайцев.

¹⁰ Див. також мою передмову «...Не хотіла Україна іти услід язиків, а держалась Закону Божого» до видання: Закон Божий (Книги буття українського народу), 2024: 3–13).

Слов'янщини», була значно виразніша, хоча такі ідеї свого часу проголошував Міхаїл Бакунін, але від них «сам він і інші радикали російські в пізніших роках геть відбігли» (Франко, 2008: 548).

Оцінюючи діяльність братчиків загалом, Франко зауважив, що вони за цей «перший проблеск широкої самосвідомости» зазнали жорстоких переслідувань, що значно скоригувало їхню подальшу діяльність, а тому думки кирило-методіївців середини 1840-х років «в значній мірі полишилися в сфері теорії і не зробилися живою народною програмою українського народу або хоч би тільки невеличкої меншости української інтелігенції. От тим-то й на Галичину вони не мали впливу безпосереднього, і то власне в ту пору, коли тут люди мусили оглядатися за програмою національною» (Франко, 2008: 548).

Публікація Павла Зайцева привернула увагу до кирило-методіївців українських інтелектуалів 1920-х років, у колі яких помітне місце посідав вчений-архівіст Володимир Міяковський (1888–1972), доробок котрого складають численні праці про діячів Кирило-Методіївського Братства (аналіз цих студій міг би становити основу окремого дослідницького проєкту)¹¹, а також

¹¹ Найбільш помітні праці В. Міяковського: «З історії української книжки, П. Видавничі пляни Кирило-Методіївського Товариства». *Книгар.* 1919, № 28. С. 1895–1902; «З нових матеріалів до історії Кирило-Методіївського Братства. I. Записка В. Білозерського про сільські школи. II. Записка М. Костомарова про панславізм. III. Уривок з оповідання Костомарова “Панич Наталич”». *Україна*, 1924, № 1/2. С. 121–134; «Микола Гулак». *Шевченко та його доба*. II. Київ, 1927.

видання матеріалів Братства під псевдонімом Б. Янівський (див. Костомаров, 1947: 3–32)¹².

В одній із своїх найбільш об'ємних праць «Люди сорокових років (Кирило-методіївці в їх листуванні)» В. Міяковський зазначив, що зразком для молодих українських патріотів середини 1840-х років були відомі їм таємні товариства (масонські, декабристські та польські). За прикладом масонської ложі з'єднаних слов'ян, яка «мала імення св. Івана, таке товариство 40-х років носило імена також святих – Кирила та Методія, вважаючи їх за символ слов'янського об'єднання» (Міяковський, 1928: 33). До цього дослідник додав і «уживання персня, як знака належності до товариства» (Міяковський, 1928: 33).

Свої думки про Братство дослідник увиразнив у післямові до перевидання «Книг буття українського народу» та їхніх програмних документів, яке здійснив уже в еміграції під псевдонімом Б. Янівський. Відзначивши, що «серед політичних творів в українській літературі нема більш цільного і хвилюючого твору, як “Книги Битія Українського Народу”», автор висловив жаль

С. 114–153 (також окрема відбитка); «Опанас Маркович у Кирило-Методіївському Братстві». *За сто літ*. Київ, 1927. Кн. 1. С. 20–45 (також окрема відбитка); «Люди сорокових років (Кирило-методіївці в їх листуванні)». *За сто літ*. Київ, 1928. Кн. II. С. 33–98 (також окрема відбитка); «Закордонні емісари Кирило-Методіївського братства». *Наше Життя*. 1947. № 19. С. 3–4; «Шевченко і Кирило-Методіївське братство». *Записки наукового товариства імені Т. Шевченка*. Львів, 1990. Т. ССХХІ. Праці філологічної секції. С. 70–92 та ін.

¹² Особливістю цього видання є текстологічні зіставлення різних редакцій «Книг буття» (див. Костомаров, 1947: 36–40).

щодо того, що цей твір, «призначений на те, щоб піднести національну свідомість і гідність української нації, не знайшов поширення в сучасному йому громадянстві, бо був так само, як і автор його, ізольований від громадянства на довгі роки» (Янівський, 1947: 41).

У 1920-ті роки про Братство писали Микола Зеров (див. його лекції «Київські романтики та Кирило-Мефодіївське братство» і «Книги буття українського народу» із курсу «Українське письменство ХІХ століття», прочитані 1927/28 навчального року студентам Київського Інституту Народної Освіти) та Зиновій Гуревич. Якщо М. Зеров свої міркування обмежив двома академічними лекціями (див. Зеров, 1990: 135–145), то З. Гуревич написав окрему монографію, в якій попри загально вичерпне використання наявних тоді джерел¹³ та окремі його цікаві і влучні міркування наявний виразний вплив «марксистського» підходу до означеної теми. Це врешті було цілком закономірно, адже робота була виконана в «Українському інституті марксизму».

Ось як дослідник сформулював мету своєї монографії: «показати, з одного боку, поступовий характер цього Братства, носія “нового порядку, который наступит может”, в умовах самодержавного крѣпацького режиму та феодално-станових відносин, а

¹³ Автор зазначив, що академік Д. І. Багалій та проф. В. В. Міяковський значно полегшили йому працю «у вивченні бібліографії питання, про що, звичайно, автор з подякою згадує» (Гуревич, 1928: 5).

з другого боку, виявити всю обмеженість, половинчастість та нерішучість, що лежить на соціальній фізіономії кирило-методіївців — така наша мета» (Гуревич, 1928: 5).

Висвітлюючи питання ролі й значення Кирило-Методіївського братства для суспільно-політичного й культурного розвитку України, неможливо оминати праці Дмитра Чижевського, котрий, здається, хоч і не написав про Братство спеціальної статті чи монографії, але аналізував їхню діяльність у своїх українознавчих студіях (маю на увазі хоча б його «Нариси з історії філософії на Україні» (1931), «Історію української літератури (від початків до доби реалізму) (1956) та ін.).

Так, у праці «Нариси з історії філософії на Україні» Д. Чижевський стверджував, що в ідеології кирило-методіївців поєдналися *елементи романтичної традиції*, яка «на Заході в ці часи завмирала», *національно-політичний радикалізм* (в Європі мав соціальні передумови, містив зародки робітничого руху) та *релігійний елемент* у «специфічних формах східного християнства, грецької ортодоксії, що надавав іншим моментам ідеології есхатологічної закраски, спричинився до віри в можливість і неминучу потребу перебудови всього життя людського і суспільства на основі християнської віри» (Чижевський, 2005: 105)¹⁴. Ідеоло-

¹⁴ Підтвердженням цьому є слова студента Олександра Тулуба, сказані на допиті 30 березня 1847 р.: «Дух усіх наших розмов був християнським, людинолюбним» (Кирило-Мефодіївське товариство, 1990, т. 3: 180).

гію Братства, за Чижевським, втілювали «визначніші представники українського національного руху XIX віку — Шевченко, Куліш, Костомаров і до того ще кілька людей, які, може, і не залишили такого сліду в історії, як троє згаданих, але серед яких були яскраві і оригінальні постаті: Гулак, Білозерський, Навроцький» (Чижевський, 2005: 105–106)¹⁵.

Коротко оглядаючи написане про Братство, хочу відзначити, що важливий внесок у вивчення діяльності Братства зробив відомий український вчений, професор і ректор Високого Педагогічного Інституту ім. Драгоманова у Празі, президент ВУАН Леонід Білецький (1882–1955), котрому, зокрема, належить ґрунтовна наукова стаття «“Книга биття українського народу”, як пам’ятка декларації прав україн[ського] народу». Називаючи «Книги буття» «наскрізь політичним твором», першим видатним явищем в історії відродження української державної ідеї, вчений водночас зазначив, що досі ніхто не пробував його проаналізувати з позицій теорії та філософії права.

¹⁵ Очевидно, від цих міркувань Д. Чижевського відштовхувався й Джон Сидорук, котрий, аналізуючи витoki ідеології братства, «першим розділив ці джерела на три групи: 1) українські джерела (український фольклор, козацькі традиції, автономізм, народний патріотизм, “Історія русів”, декабризм і, нарешті, діяльність українських письменників і Шевченка); 2) західноєвропейські джерела (національно-визвольні й революційні рухи (особливо польський), християнський соціалізм, Просвітництво, романтизм); 3) панславізм (західні й південні панславісти, російське слов’янофільство, польський національний рух, Міцкевич, “українська школа в польській літературі”)» (Луняк, 2010: 119).

Л. Білецький підкреслив, що треба визнати те, «що Україна впродовж усієї своєї історії була величезною моральною силою на сході Європи і її єдиною формуючою конструктивною силою: вона кликала Польщу до конструктивного порядку, перестерігала її від сваволі, навчала, щоб жила й порядкувала своє життя по правді; так само Україна хотіла, щоб і Москва схилилась до правдивого морального життя, – це є крок великої відваги й колосального національного значення. Ще сміливішим кроком була віра Братчиків в те, що Україна стане великим організуючим осередком сходу Європи, стане тим каменем, яким гордували будівничі, а він ляже в основу нової державної будови як складова частина Нової Європи на сході. І ці думки пророчі були висловлені без малого сто літ тому назад» (Білецький, 1942: 84). Сучасні аналітики, розглядаючи трагічні для нинішньої України події російсько-української війни, часто наголошують на основоположній ролі нашої країни в майбутньому післявоєнному політичному устрої всієї Європи, в якому не має бути місця росії.

Саме Леонід Білецький зауважив, що члени Братства боролися не тільки за природне, «але й Боже право (*jus divinum*) українському народові жити вільно на своїй землі, шукати Бога, вірити в Його, любити Його і бути щасливим» (Білецький, 1942: 93).

Важливим був внесок у висвітлення цієї теми й інших вчених української діаспори. Так, аналізуючи монографію Джона Сидорука «Ідеологія Кирило-Мефодіївців та її витоки» (*Ideology*

of Cyrillo-Methodians and its origin. Winnipeg, Chicago, 1954. 64 p.), Є. Луняк слушно відзначив її виразне антирадянське спрямування, що логічно впливало з головної ідеї праці: «Україна завжди боролася за свою незалежність. Кирило-мефодіївці дали початок політичній боротьбі українства. Три століття Україну душила Росія, потім більшовики, потім Сталін» (цит. за: Луняк, 2010: 119). У своєму ґрунтовному огляді праць про Кирило-Методіївське братство (вчений називає цю організацію товариством) Євген Луняк відзначив внесок у дослідження цієї теми Юрія Луцького, Мар'яна Якубця, Стефана Козака та багатьох інших.

Про діяльність Кирило-Методіївського братства писали й зарубіжні науковці, через роботи котрих європейські суспільно-політичні кола довідувалися про ідеї Братства. Висвітлюючи цю тему, сучасний український дослідник Євген Луняк відзначив «діяльність М. П. Драгоманова, твори якого італійською, французькою та німецькою мовами сприяли популяризації історії Кирило-Методіївського товариства у Європі» (Луняк, 2010: 109). Закономірно, що про Братство переважно йшлося в контексті висвітлення особливостей життя і творчості Тараса Шевченка.

Діяльність кирило-методіївців була в полі зору й українських вчених, котрі жили і працювали в різних країнах. Є. Луняк виокремив Ілька Борщака, котрий як професор «Національної школи східних мов у Парижі [...] 1947 р. [...] видав французькою мовою “Книгу буття українського народу”» (Луняк, 2010: 114).

Справу І. Борщака продовжив французький славіст Жорж Люсіяні у монографії «Книга буття українського народу» (1956). Вчений, за Є. Луняком, головними ідеями кирило-методіївців вважав «любов до людства, демократичні переконання, щирий і глибокий християнізм», вважаючи, що «український месіанізм був відповіддю на месіанізм польський)»¹⁶.

Для справді фахового осмислення ролі й значення Братства в суспільно-політичній та культурній історії України потрібна передусім надійна джерельна база – верифіковане наукове видання всіх його матеріалів: згаданий тритомний збірник «Кирило-Мефодіївське товариство» містить по суті лише документи слідства (до слова, у багатьох із них, зокрема тих, що стосуються Куліша, є неточності й перекручення), що не дає повної картини діяльності самого Братства: відкритими залишається й питання авторства його документів¹⁷. Врешті, відповіді учасників Братства на запитання жандармів далеко не завжди є вираженням їхніх реальних поглядів, адже були зроблені під певним тиском та, очевидно, із прагненням хоча б частково полегшити свою долю. Свідченням цього є слова В. Білозерського про те, що начебто «головна мета товариства полягала в об'єднанні всіх слов'янських

¹⁶ Євген Луняк назвав працю Жоржа Люсіяні «найкращим і єдиним у своєму роді дослідженням Кирило-Мефодіївського товариства» (Луняк, 2010: 115).

¹⁷ Сучасний український історик Євген Луняк зазначив, що для французького вченого Жоржа Люсіяні доказом того, що саме Костомаров є автором «Книги буття українського народу», «служить, зокрема, велика кількість русизмів, неприяманних чистій мові Куліша чи Шевченка» (Луняк, 2010: 116).

племен під скіпетром російського імператора» (Кирило-Мефодіївське товариство, 1990, т. 1: 177).

Матеріали Братства свідчать якраз про протилежне: братчики прагнули досягти української незалежності. У «Книгах буття українського народу» підкреслювалося: «Україна буде непідлеглою Річчю Посполитою в союзі слов'янським» (Кирило-Мефодіївське товариство, 1990, т. 1: 169; див. також Кирило-Мефодіївське товариство, 1990, т. 1: 258). Заявляючи про те, що «духовне та політичне єднання слов'ян є справжнім їхнім призначенням, до якого вони повинні прагнути», братчики водночас фіксували, що «при об'єднанні кожне слов'янське плем'я повинно бути самостійним» (Кирило-Мефодіївське товариство, 1990, т. 1: 150)¹⁸.

Орієнтиром до написання «Книг буття українського народу» дослідники традиційно вважають публіцистичну брошуру Адама Міцкевича «Книги народу польського і польського пілігримства» (оригінальна назва «*Księgi narodu polskiego i pielgrzymstwa polskiego*»)¹⁹. Зіставляючи ці яскраві політико-філософські трак-

¹⁸ Це бачили й жандарми III Відділення. Так, А. Ф. Орлов відзначав національну спрямованість діяльності Братства: «товариство майже втратило з виду спільну мету — об'єднання всіх слов'янських племен — і турбувалося лише про Малоросію, її народність, мову і навіть незалежність» (Кирило-Мефодіївське товариство, 1990, т. 1: 56).

¹⁹ Див., зокрема, Козак Степан «Між історіософією і месіанізмом («Книги буття українського народу»)» (Записки Наукового товариства імені Т. Шевченка. Львів, 1992. Т. ССХХІV. Праці філологічної секції. С. 57–70), його ж «Українська змова і месіанізм: Кирило-Мефодіївське Братство» / пер. з

тати, думаю, варто відштовхуватися від концептуальної тези перекладача «Книг» Міцкевича, авторитетного історика української літератури Миколи Зерова, котрий писав: «Міцкевичу властивий містицизм, сподівання чуда, його “Книги” – розпачливий псалом, тоді як твір Костомарова скоріше – “бойовий політичний маніфест” (хоч і не цілком позбавлений релігійно-містичної форми)» (Зеров, 1990: 140–141; див. також: Гуревич, 1928: 35).

Полишаючи цю тему для подальших наукових досліджень, підкреслю цікаву думку В. Міяковського: «Книги буття» – «твір наскрізь український, в той час, як у Міцкевича немає навіть згадки про Україну, а весь Міцкевичів твір – наскрізь польський. Видержаність обох творів в цих національних кольорах і становить їх оригінальність і своєрідність, що не дозволяє певні паралельні місця тлумачити як механічні запозичення. Навіть в історіософічній частині, де тлумачиться хід розвитку людства в окремих національних формах, викладений у Костомарова цілком самостійно, гармонійно пов’язаний з тою частиною, що являє собою філософію української історії» (Янівський, 1947: 56–57).

польської і ред. М. Лесюка (Івано-Франківськ: Плай, 2004. 254 с.); Дзядевич Т. М. *Ідеологема месіанства в «Книзі польського народу і польського пілігримства» Адама Міцкевича, «Книгах буття українського народу» Миколи Костомарова і циклі «Три літа» Тараса Шевченка* (Наукові записки НаУКМА. 2001. Т. 19. Спеціальний випуск. Ч. 1. Київ: Видавничий дім «КМ Академія», 2001. С. 20–24) та інші. Зіставлення «Книг польського народу» та «Книг буття» здійснив і П. Зайцев (див. Зайцев, 1918: 26–29).

Цей висновок доповнюють слова професора Степана Козака: «“Книги буття українського народу” не тільки наслідують “Книги народу і польського паломництва”, але й написані ніби в опозиції до них» (Козак, 2004: 183).

У статті до своєї публікації «Книг буття українського народу» П. Зайцев написав, що «зміст “Книг битія” відзначається трьома найголовнішими ідеологічними моментами: 1) глибоким євангельським демократизмом; 2) панславистичною тенденцією і 3) піднесенням ідеї національності, офарбованої т. зв. мессіянізмом, в даннім разі мессіянізмом українським» [Зайцев, 1918: 30]. Коли з першим і третім пунктами загалом можна згодитися, то другий викликає певні застереження щодо сутності цієї панславистичної тенденції. Якщо брати до уваги факт очевидного впливу на зміст «Книг буття» ідей «Книг польського народу» А. Міцкевича, то треба вести мову про антиросійську течію у панславізмі, адже в цих трактатах наголошено на місіянізмі відповідно української («Книги буття») та польської («Книги народу польського») націй у слов'янському світі.

Дещо по-іншому бачив спрямованість «Книг буття» Дмитро Чижевський: «Основна думка “Книг битія” – історія є накреслений Богом людству шлях до спасення» (Чижевський, 2005: 110).

Один із чільних представників Братства Пантелеймон Куліш у своєму «Історичному оповіданні» написав, згадуючи події середини 1840-років: «Ще годів за три чи за чотири до сієї сумної

епохи (Куліш мав на увазі трагічний для України 1847 рік. — *В. І.*), українська пісня й неписана словесність народу українського натхнула молоді уми в Києві спасенною думкою — видвигнути свою націю з темряви, котра не давала духовним силам її піднятися із занепаду, а тим самим нівечила і її добробут» (Куліш, 1882: 7). Як бачимо, до основоположних чинників ідеології Братства Куліш долучив і народну словесність.

До цих засад діяльності Братства варто додати й їхнє прагнення домогтися ліквідації кріпосного права, а тому вони й записали у восьмому пункті «Головних правил товариства»: «Товариство буде прагнути передусім про викорінення рабства і будь-якого приниження нижчих класів, і про повсюдне поширення грамотності» (Закон Божий, 2024: 34).

За Кулішем, братчики «знали, що в Англії не право і не декрет, а культура знищила крѣпацтво» (Куліш, 1882: 13), а тому мали «проповідати серед просвіщенних панів українських визволення народу з крѣпацтва дорогою просвіти, разом і християнської, і наукової» (Куліш, 1882: 8)²⁰. Члени Братства розуміли, що все це передбачало активну літературну працю, «видавання книжок, заведення шкіл тощо» (Міяковський, 1928: 38). Важливість

²⁰ Про те, що практично всі кирило-методіївці переймалися питанням підневільного становища селян, див. Міяковський, 1928: 34–37. Сам Куліш також відомий своєю невеликою книжечкою «Карманная книжка для помещиков, или Лучший, извлеченный из опыта способ управлять именем» (1846), що стосується цієї тематики – про неї див. Івашків, 2009: 90–96.

просвітницької роботи серед українського народу запримітив навіть Алексей Петров, котрий у своєму доносі «переказував слова Гулака, що “для тривкішого розповсюдження ідей свободи між слов’янськими племенами необхідно заснувати школи для простого народу, а також писати й видавати твори”» (Міяковський, 1928: 38).

Іван Глизь вважав, що, характеризуючи ідеологічні засади Братства, варто акцентувати на очевидному патріотизмі, любові братчиків до України та їхній вірі у її світле майбутнє як незалежної держави, чого вона може досягти лише з Христовою вірою. Звідси логічно випливає й ідея месіанізму українського народу, бо, як бачимо з документів Братства, з усіх націй лише він (український народ) найближче підійшов до «повного осмислення, визнання та розуміння Бога» (Глизь, 1991: 7). Такий висновок можна доповнити словами Пантелеймона Куліша, висловленими у листі до Миколи Костомарова від 27 червня 1846 р.: «Християнство ж ніяк не повинно охолоджувати наші прагнення до розвитку своїх національних начал, адже не без причини кинуте в землю зерно й пустило вже глибоко коріння. Втрата нашої мови і звичаїв є найгіршим, що може статися, а викажете, що лише б ми були прекрасними християнами, це ще не нещастя. Не забувайте, що наш українець (простий) лише до тих пір і християнин, поки всі його звичаї і вірування при ньому» (Куліш, 2005: 89). За Д. Чижевським, це була відповідь на слова Костомарова про те,

що «дійсний християнин не повинен прив'язуватися до яких-будь звичаїв народніх <...>, до того, що зветься народністю» (Чижевський, 2005: 108).

Джерела месіянства «Книг буття» варто шукати також у творчості майбутніх братчиків першої половини 1840-х років, зокрема в прозовому варіанті поеми Пантелеймона Куліша «Україна» в «Книзі о ділах народу українського і славного Війська козацького Запорозького», написаній українською мовою упродовж 20 червня — 1 липня 1843 року в Києві²¹, а опублікованій лише в 1990 році²². Сучасна дослідниця Лариса Похила звернула увагу на те, що назва, а також і концепція «Книги о ділах...» могли постати під впливом знаменитої праці А. Міцкевича «Книга народу польського і пілігримства польського» (1832) (див. Похила, 2000: 99), тобто того ж джерела, що й «Книги буття».

До цього варто додати й Кулішеву поему «Україна» та його «Повість про український народ» (1846), які також треба розглядати в контексті ідеології українського політичного руху. Так, «Повість», за О. Грушевським, «цікава деякими своїми прикметами, що стоять в тісній зв'язку з тодішніми історичними поглядами і з'являються таким чином не особистими поглядами і дум-

²¹ Це був окремий зошит, котрий зберігався у дядька Василя Білозерського — Миколи Даниловича Білозерського (див. Кирило-Мефодіївське товариство, 1990, т. 2: 65).

²² Див. Куліш, 1990: 66–80. Зазначу, що І. І. Глизь у передмові до свого видання «Книг буття українського народу» ніяк не згадав про цей твір, хоча він опублікований у другому томі того ж тритомного збірника матеріалів Братства.

ками автора, але відгомоном загальних поглядів і оцінок гуртка вчених прихильників рідної старовини» (Грушевський, 1908: 158). Неважко помітити, що Кулішеве визначення цілей запорозьких козаків («воювати проти ворогів християнства — татар і турків, і визволити свою рідну Україну від деспотичної влади польсько-руських дворян» — Куліш, 2016: 153; цитата у перекладі Ярослави Приходи) суголосне параграфам 78 («І постановило козацтво: віру святую обороняти і визволяти ближніх своїх з неволі») та 86 («козацтво піднялось, а за їм увесь простий народ, вибили і прогнали панів, і стала Україна, земля козацька, вольна, бо всі були рівні і вільні» — Закон Божий, 2024: 20–21) «Книг бугтя українського народу».

«Книга о ділах...» містить вступ, у якому обґрунтовано необхідність вивчення історії України, адже, за П. Кулішем, саме українці є винятковим народом у контексті всесвітньої історії: «З усіх народів, котрі населяють землю, жоден не здійснив таких відажних і благородних подвигів на користь християнства, жоден не зазнав стількох мук і різних бід за віру і любов до батьківщини, як народ український» (Куліш, 1990: 66).

Очевидно, що ця фраза не лише суголосна ідеям Кирило-Методіївського братства, які також вважали Україну винятковою нацією, а й власне однією з тих ідеологічних передумов, які безпосередньо спричинилися до появи «Книг бугтя українського народу». Думаю, що не без участі П. Куліша у «Книгах бугтя...»

месіянство української нації постало як основоположна ідеологічна концепція, яка певною мірою впливала з того, що лише «два народи на світі були умніші й дотепніші: євреї і греки» (Кирило-Мефодіївське товариство, 1990: 251) (згадаймо, як у вступі до поеми «Україна» Куліш писав: «Не було в світі люду одважнішого й славішого над греків і козаків»), а кращі риси цих націй (свободу та віру в єдиного Бога) перейняли лише українці, котрі єдині з-поміж інших народів залишилися благословенним народом, бо не знали ні царя, ні панів, а натомість утворили козацьке братство. Відтак уся Україна «держалась Закону Божого, і всякий чужеземець, заїхавши в Україну, дивувався, що ні в одній стороні на світі так щиро не моляться Богу, ніде муж не любив так своєї жони, а діти своїх родителів» (Закон Божий, 2024: 21). На противагу «Книгам буття», праця Куліша має більш виразну національно-патріотичну зорієнтованість, закликає українців глибше пізнавати минуле свого народу.

Куліш свято вірив, що «прийде час, коли українці, звернувшись до своєї старовини, до своїх пісень та своєї багатої й пишної мови, доведуть народам, що не даремно їхні діди гриміли славою у всьому світі і не даремно залишили їм свої голосні пісні і багате слово» (Куліш, 1990: 67). І лише тоді постане нова Україна, «все оживе, все стрепенеться, відчує Україна свої моральні сили, і оновиться, яко орля, юність її» (Куліш, 1990: 67). Отже, це чи не перше «обґрунтування ідеї національного відродження

України, біблійний пафос якої перехоплював стиль “Книг буття українського народу”» (Похила, 2000: 100).

Кирило-методіївці мали виразну антиросійську налаштованість. Так, характеризуючи державний устрій московщини, автор (чи автори) «Книг буття» акцентував (чи акцентували) на деспотизмі тамтешньої влади, на тому, що цар московський, «клянячись татарам, і ноги ціловав ханові татарському, бусурману, щоб допоміг йому держати в неволі неключимій народ московський, християнський» (Закон Божий, 2024:20), а сам московський народ одурів і «попав у ідолопоклонство, бо царя свого нарік богом, і усе, що цар скаже, те уважав за добре» (Закон Божий, 2024: 20). Характеризуючи період середини XVII ст., зокрема союз України та московії, автор «Книг буття» наголосив, що після того «скоро побачила Україна, що попалась у неволю, бо вона по своїй простоті не пізнала, що там був цар московський, а цар московський усе рівно було, що ідол і мучитель» (Закон Божий, 2024: 21). Наявна й негативна характеристика найвідоміших російських правителів Петра I та Єкатеріни II (епітети про неї: «курва всесвітня, безбожниця, убійниця мужа свого» – Закон Божий, 2024: 22), яка врешті «доконала козацтво і волю» (Закон Божий, 2024: 22)²³.

²³ Порівняймо характеристику цих правителів у поемі-видінні Тараса Шевченка «Сон (Комедія)», написаній у Петербурзі 8 липня 1844 р. після повернення з України: «Це той *первий*, що розпинав / Нашу Україну, / А *вторая* доканала / Вдову сиротину» (Шевченко, 2001: 274–275).

Відповідаючи на запитання жандармів III Відділу, Костомаров однак говорив: «Я вів часту і тривалу суперечку із Кулішем і на словах, і письмово, і бажав відвернути його від виняткової, фанатичної відданості Україні за допомогою міркувань та історичних доказів» (Кирило-Мефодіївське товариство, 1990, т. 1: 280). Врешті, тема ставлення Костомарова до українців та росіян, а також його погляд на державну незалежність України (усе це варто розглядати також і з позицій твердження про його авторство «Книг буття») заслуговують спеціальної уваги передусім у контексті прикінцевих тверджень «Книг буття» щодо того, що «Україна буде непідлеглою Річчю Посполитою в союзі слов'янським» (Закон Божий, 2024: 23). Безперечно, треба пам'ятати і про його відому публіцистичну статтю «Дві руські народності» (Основа. 1861. № 3. С. 33–80), а також те, що, за свідченням Куліша, Костомаров з особливим натхненням декламував знамениті Шевченкові поеми «Сон», «Кавказ» та ін., які знав напам'ять (див. Куліш, 2009: 215).

Щодо Куліша²⁴ зауважу, що під час його допитів у справі ідеології Кирило-Методіївського братства основна увага жандармів була прикута до «Повісті про український народ» як твору найбільш виразного у своєму патріотизмі, хоча вони запитували і про інші його видання на історичну тему — роман «Михайло Чар-

²⁴ Д. Чижевський стверджував, що «“кирило-методіївцем” і романтиком Куліш залишався завше» (Чижевський, 2005: 124).

нишенко» та епопею «Україна»²⁵. Відтак усі ці книжки було визнано ідеологічно шкідливими, заборонено та знищено. Про «Повість про український народ» було сказано, що вона «могла приносити значну шкоду тим, що написана для дітей старшого віку» (Кирило-Мефодіївське товариство, 1990, т. 2: 81).

Безперечна пов'язаність є й між діяльністю Братства і творчістю Тараса Шевченка періоду «трьох літ», зокрема його завершальної частини, тобто жовтня — грудня 1845 року, а також циклу «В казематі». Так, думка про те, що саме німці причинилися до міжслов'янської ворожнечі, наявна у вступі до поеми «Єретик» (написаний 22 листопада 1845 р., а основний текст поеми — 10 жовтня): «Отак німота запалила / Велику хату. І сім'ю, / Сім'ю слав'ян роз'єднала / І тихо, тихо упустила / У собищ лютую змію» (Шевченко, 2001: 287). У підсумку «виростали у кайданах / Слав'янські діти, / І забули у неволі, / Що вони на світі!» (Шевченко, 2001: 287). У «Книгах буття» зокрема зазначено, що «попадали слов'яне в неволю до чужих; чехи і полабці — до німців, серби і болгари — до греків і до турок, москалі — до татар»

²⁵ Ось якою була оцінка цих творів Куліша у вироку III Відділення: «Куліш у своїх опублікованих творах “Повість про український народ” 1846, “Україна” 1843 та “Михайло Чарнишенко” 1843 р. із захопленням описував дух колишнього козацтва, наїзди гайдаків зображував як рицарські, представляв історію цього народу як чи не найзнаменитішу з усіх історій, його славу називав всесвітньою, наводив пісні українські, в яких виражено любов до свободи, натякав, що цей дух не охолов і досі ховається серед малоросіян, описував розпорядження імператора Петра I та його наступників у вигляді пригноблень і утисків народних прав» (Кирило-Мефодіївське товариство, 1990, т. 1: 76).

(Книги буття, 2024: 19). Основному тексту поеми «Єретик» передує епіграф, узятий із «Псалтиря»: «Камень, его же небрегоша зиждущіи, сей бисть въ главу угла: отъ Господа бысть сей, и есть дивенъ во очесахъ нашихъ» (Шевченко, 2001: 289). Його перша частина поміщена в «Книгах буття» у частині, в якій ідеться про слов'ян. Тими ж словами й завершується текст «Книг буття».

Якщо в містерії «Великий льох», на мою думку, наявні віддалені паралелі з «Книгами буття» (наприклад, коли перша ворона хвалить третю за те, що та «Так кацапів закрепила / У німецькі кайдани – / Хоч лягай та й засни» – Шевченко, 2001: 321), то в інвективі «Кавказ» вони більш очевидні. Так, у цьому творі йдеться про ізраїльського царя Давида, котрий «свині пас / Та дружню жінку взяв до себе, / А друга вбив. Тепер на небі» (Шевченко, 2001: 345), що відповідає такому місцю «Книг буття»: «євреї вибрали собі царя, не слухаючи старця святого Самуїла, і Бог тоді ж показав їм, що вони негаразд зробили, бо хоч Давид був луччий з усіх царей на світі, однак його Бог попустив у гріх: він одняв у сусіда жінку; се ж так було, аби люди зрозуміли, що хоч який добрий чоловік буде, а як стане самодержавно панувати, то зледащіє» (Книги буття, 2024: 15).

За І. Франком, вплив Кирило-Методіївського братства надійшов у Галичину «в тій формі, яку їм дав у своїх творах Шевченко, в формі поетичній і, що ще гірше, разом з такими творами Шевченка, де виказувалися думки відмінні, менше повні і менше

ясні» (Франко, 2008: 548). У працях інших кирило-методіївців, відомих у Галичині, на його думку, політичні думки братчиків були практично відсутні. Франко далі додав, що «ідеї К[ирило]-М[етодіївського] б[ратства], проціджені крізь твори Шевченка, “Основу” та пізніші белетристичні, історичні та етнографічні писання братчиків, — от це зміст тієї другої фази впливу української інтелігенції на галицьку, що характеризує у нас 1860-ті роки і дала початок сторонництву народовців у Галичині» (Франко, 2008: 549).

Після проголошення вироку «19 червня міністр внутр[ішніх] справ гр[аф] Перовський повідомив циркулярно губернаторам про результат представлення III Відділення: “надруковані твори Шевченка — “Кобзар”, Куліша — “Повість про український народ”, “Україна” і “Михайло Чернишенко”; Костомарова — “Українські балади” та “Вітка” — заборонені та вилучені з продажу. Міністр народної освіти тоді ж наказав цензурному відомству про те, щоб не дозволяти в майбутньому передруковувати ці твори новим виданням» (Івашків, 2016: 52–53).

Кирило-методіївці, хоча й не всі, у середині 1850-х років врешті повернулися із місць заслання уже до Петербурга, який називали «болотом», де продовжили свою працю на благо України: Т. Шевченко готував третє видання «Кобзаря» та «Буквар», П. Куліш видав унікальну народознавчу працю «Записки о Южной Руси» та історичний роман «Чорна рада. Хроніка 1663 року»,

а М. Костомаров повернувся до викладацької та наукової діяльності. Усі вони разом, а також В. Білозерський наполегливо добивалися права видавати український журнал — Кулішеві дозволили видати альманах «Хата» (1860), а В. Білозерському «Основу», співробітниками якого стали і Куліш, і Костомаров. 1861 року помер Т. Шевченко, наступного року припинила виходити «Основа», а ще через рік настала нова загроза українству — Валуєвський циркуляр.

ЛІТЕРАТУРА

Білецький Л. «Книга битія українського народу», як пам'ятка декларації прав україн[ського] народу. *Науковий збірник Українського вільного університету в Празі*. Прага, 1942. Т. 3. С. 77–94.

Глизь І. І. Передмова. Костомаров М. І. Закон Божий (Книга бугтя українського народу. Київ: Либідь, 1991. С. 5–10.

Глизь І. Кирило-Мефодіївське Братство. *Шевченківська енциклопедія*: у 6 т. Київ: Інститут літератури імені Т. Г. Шевченка, 2013. Т. 3. С. 356–365.

Грушевський О. З сорокових років. 1. «Повість об українском народѣ» Куліша. *Записки наукового товариства імени Шевченка*. 1908. Т. LXXXIII. Кн. III. С. 158–168.

Гуревич З. «Молода Україна». До восьмидесятих роковин Кирило-Методіївського братства / за ред. М. Яворського. Харків: Державне видавництво України, 1928. 118 с.

Зайцев П. «Книги буття», як документ і твір. *Наше минуле*. 1918. № 1. С. 22–35.

Закон Божий (Книги буття українського народу) / упоряд. та передм. В. Івашківа. Тернопіль: Підручники і посібники, 2024. 48 с.

Зеров М. К. Українське письменство ХІХ ст. Зеров М. К. Твори: у 2 т. Київ: Дніпро, 1990. Т. 2. Історико-літературні та літературознавчі праці. С. 4–245.

Івашків В. М. Маловідома Кулішева брошура 1846 року. *Слово і час*. 2009. № 8. С. 90–96.

Івашків В. Пантелеймон Куліш та його політична історія українського народу. Куліш П. Повість про український народ. Тернопіль: Терно-граф, 2016. С. 5–57.

Кирило-Мефодіївське товариство: у 3 т. Київ: Наук. думка, 1990. Т. 1. 544 с.; Т. 2. 696 с.; Т. 3. 440 с.

Козак С. Українська змова і месіанізм: Кирило-Мефодіївське Братство / пер. з польської і ред. М. Лесюка. Івано-Франківськ: Плай, 2004. 253 с.

Костомаров М. Книги Битія Українського народу / упоряд., прим., варіанти, післямова «“Книги битія” М. Костомарова» Б. Янівського. Авґсбург, 1947. 60 с.

Куліш П. Воспоминания о Николае Ивановиче Костомарове. Пантелеймон Куліш: письменник, філософ, громадянин (До 190-річчя від дня народження П. О. Куліша). Хроніка 2000. *Український культурологічний альманах*. Київ, 2009. Вип. 78. С. 205–229.

Куліш П. Історичне оповідання. Куліш П. А. Хуторна поезія. У ві Львові, 1882. С. 7–42.

Куліш П. О. Книга о ділах народу українського і славного Війська козацького Запорозького. *Кирило-Мефодіївське товариство*. Київ: Наук. думка, 1990. Т. 2. С. 66–80.

Куліш П. Повість про український народ / упоряд. та автор вступ. статті В. Івашків; пер. з рос. Я. Приходи. Тернопіль: Терно-граф, 2016. 228 с.

Куліш П. Повне зібрання творів. Листи. Київ: Критика, 2005. Т. 1: 1841–1850 / упоряд. і комент. О. Федорук. 648 с.

Луняк Є. Гурток кирило-мефодіївців: до питання про назву товариства. *Література та культура Полісся*. Ніжин, 2002. Вип. 20. С. 74–79.

Луняк Є. Кирило-Мефодіївське товариство в зарубіжних історичних дослідженнях. *Знаки питання в історії України: Україна на перехресті цивілізацій*: зб. матеріалів V Міжнародної наук. конф. Ніжин: Видавництво НДУ ім. М. Гоголя, 2010. С. 109–126.

Міяковський В. В. Люди сорокових років (Кирило-мефодіївці в їх листуванні)». *За сто літ*. Київ, 1928. Кн. II. С. 33–98.

Похила Л. Ранні історичні твори Куліша «Україна» і «Книга о ділах народу українського і славного Війська козацького Запорізького». *Пантелеймон Куліш. Матеріали і дослідження*. Львів – Нью-Йорк: Видавництво М. П. Коць, 2000. С. 93–102.

Франко І. *Ukraina irredenta*. Франко І. Додаткові томи до зібрання творів у 50 т. Київ: Наук. думка, 2008. Т. 53. С. 539–557.

Чижевський Д. Нариси з історії філософії на Україні. Чижевський Д. Філософські твори: у 4 т. Київ: Смолоскип, 2005. Т. 1. С. 1–162.

Шевченко Т. Г. Повне зібрання творів: у 12 т. Київ: Наук. думка, 2001. Т. 1. 784 с.

Янівський Б. [Міяковський В.] «Книги Битія» М. Костомарова. М. Костомаров. *Книги Битія Українського народу*. Авґсбург, 1947. С. 41–60.

о. Михайл Пастух

ТАРАС ШЕВЧЕНКО — НАЦІОНАЛЬНИЙ ПРОРОК УКРАЇНИ

Ніякого пророка не приймають добре в своїй Батьківщині.

Луки 4: 24

Бог як єдина духовна реальність бачився центром кожної царини людської діяльності, у тому числі творчої та наукової.

Вершинним проявом такого світобачення стала творчість Тараса Шевченка, націєтвірна і профетична місія якого досі залишається великою таємницею буття українського народу.

Зоряна Лановик, Мар'яна Лановик

Наставнику, всю ніч трудилися...

але на Твоє слово закину сіті...

Луки 5: 5

Вступ

Упродовж тривалого часу ведеться дискусія про те, ким був Тарас Шевченко, зокрема про його походження, віровизнання, а особливо — його пророчу місію в Україні. Правильне розуміння Шевченка може сприяти духовному і національному розвитку України, а навіть усього слов'янського світу. Відповідно — фальшиве його висвітлення може зашкодити Україні на її шляху до

спасіння, духовного розквіту й благополуччя всього народу. Адже важливо — хто і як читає (або слухає) твори поета, бо одна річ — читати прекрасну поезію, написану рідною співучою мовою й насолоджуватися її милозвучністю, багатством і мудрістю слова, а інша — читати пророче слово і ним (серцем і умом) про-світлюватися, прозрівати, наvertатися від зла до *Блага*, очищати-ся, ставати смиренно-мудрим, чистим серцем, багатшим духом і душею, навчитися уникати небезпек і загроз на дорозі спасіння, одним словом — преображатися й уподібнюватися до Першооб-разу людини — Ісуса Христа. Така Богом дарована місія проро-чого слова, де найвищим і найважчим є пророче служіння! Чи отримав пророче покликання Тарас Шевченко?

Дехто навідріз відмовляється ставити перед собою це пи-тання, мовляв, воно *не наукове*, бо «віддзеркалює не якусь “об’єктивну” прикмету Шевченка, його творчості, а лиш певну рецепційну (буцімто релігійну, і в кожному разі не “об’єктивну”) формулу» («офіційне шевченкознавство», зокрема деякі (чи й бі-льшість) редакторів *Шевченківської енциклопедії*) (Грабович, 2000: 274). Хтось готовий назвати поета «пророком» метафорич-но, «в розумінні порівнянності, а не тотожності місії», стверджу-ючи, водночас, що був «час, коли поет відчував свою пророчу мі-сію для України, хоч може й не так безумовно “перебував” в ній...» (Дзюба, 2008: 666). Хтось не вагається назвати пророче служіння Шевченка провідним і визначальним, а місію *Пророка*

важливішою від покликання *поета*, пишуче перше слово з великої літери (Грабович, 2000: 116). А хтось із усією рішучістю запевнятиме у відеолекціях з історії культури в Україні про важливість пророчого служіння поета, беручи за основу дослідження автобіографічний вірш «Пророк», але в книзі «Нарис історії культури України», в контексті 1843 року, скаже дуже коротко і обережно: «Він повернувся на [Україну] батьківщину не просто відомим художником та поетом. Молодь ставилася до нього побожно, як до **гласу народного і Божого**» (виділення. — *М. П.*²⁶) (Попович, 2017: 366). А як сьогодні ставиться до цього питання «вчений світ», український народ, чесний дослідник його багатой духовної спадщини? Учений, соратник Тараса Шевченка Пантелеймон Куліш як сучасник київської молодшої інтелігенції і свідок подій скаже, що на їхніх очах **поет Шевченко із співця-кобзаря виріс у національного пророка**, якого надихав до місії надприродний **Глас із небес** (litopys.org.ua> spog29). Немовби підсумовуючи дискусію, висловить свою позицію академік Іван Дзюба, заслужений і авторитетний автор глибоко наукового і всебічного, можливо, найґрунтовнішого, дослідження «Тарас Шевченко. Життя і творчість» про нашого мислителя: «Тарас Шевченко — все-таки не «волхв», не «шаман», може, й не в першу чергу «пророк», а: Поет. Усі інші місії й обрання — в Поеті» (Дзюба, 2008: 668). Чи погодився б із таким висновком Шевченко? Яке з покли-

²⁶ Тут і надалі виділено жирним шрифтом. — *М. П.*

кань він ставив найвище? Напевно, не згідний був би, на нашу думку, приятель і соратник члена Кирило-Методіївського братства Пантелеймон Куліш, який бачив у покликанні *національного пророка* вершину його духовного зросту, надприродне натхнення, а не тільки людський геніальний, однак природний дар поета-кобзаря. Тож поетове слово — це Поезія чи і Пророцтво? Та які з творів можна назвати пророчими, якщо Шевченко був дійсно пророком України? Де, в чому чи в кому шукати «ключ» до розв'язки цього неоднозначного питання? Кому і чому належить довіряти, а що уважно перевіряти, не приймати легковажно? Звісно, непросто швидко знайти правильні відповіді на питання, які ставимо у нашому філософсько-християнському дослідженні. Іноді це вимагає довготривалого молитовного труду, ретельного пошуку та духовно-інтелектуального зросту, щоб їх належно зрозуміти, а, особливо, небесного світла — помочі Святого Духа, щоби побачити спосіб їх вирішення. Однак, як учить свята християнська мудрість: «У людей це неможливо, — але не в Бога; у Бога бо все можливо» (Марка 10: 27). Наш християнський мислитель добре розумів і переживав подібні труднощі (не одну ніч мучився і не міг закінчити листа до Варвари Рєпніної, у днях 25–29 лютого 1842 р. Б.), а тому у важких, критичних ситуаціях в житті звертався до щирої слізної молитви до Бога, постив, усамітнювався (наприклад, під час писання «Тризни») та з довірою, смиренно читав і слухав Боже слово — Біблію. Там знаходив і

світло, і душевний мир, і мудрість, як правильно вирішити складні, здавалося б, нерозв'язні питання, а також отримував надприродну силу перемагати зло добром, брехню словом правди, а ненависть і самолюбство — святою Христовою любов'ю (передовсім у важкому часі заслання). Про цей сокровенний досвід його християнського життя, принаймні частково, можемо довідатися з листів поета до друзів, зокрема до Варвари Рєпніної, зі «Щоденника» та поезій, присвячених друзям: «Тризна», «Кавказ», «Неофіти», «Псалми Давида», «Марія», «Молитви», «Посланіє» та ін.

Підказкою на дорозі пошуку правдивих відповідей на складні питання про те, як розуміти поезію Шевченка та пророчі твори, буде смиренно-мудре слово святого християнського мислителя і богослова Августина: **«Правда міститься не стільки в мові, скільки в предметі мови»**. Ми цю думку осмислюємо так: правда не стільки у людських зовнішніх здогадах про його «пророцтва», висловлюваннях критиків-дослідників поетового слова, скільки в щирому поетовому слові та в його свідченнях-зізнаннях друзям чи перед Господом у молитві, у добраних і переспіваних «Псалмах Давидових», в «Подражаннях», у досвіді того, хто внутрішньо переживав своє особливе покликання; у тому, як він його бачив, розумів, як відповідав на цей пророчий поклик, якщо такий чув та від кого він був: від Бога чи від людей, а може, від свого уявлення, бажання? Подібно міркує і відомий сучасний дослідник поетової спадщини: «Іманентна база є в самих Шевчен-

кових текстах. І оскільки формула Шевченка-пророка має свій іманентний сенс, він мусить критися в поетовому баченні власного життя, а не в позитивістсько-біографічній реконструкції» (Грабович, 2000: 274). Ось тому основним джерельним матеріалом для нашого дослідження поетового пророчого покликання і служіння буде **Біблія**, передовсім, **книга Псалмів** — першооснова, на якій Тарас Шевченко взорувався як поет, словами якої молився, просвічував свій ум і серце та духовно відроджувався як християнин, переходячи «від смерти до життя» — «воскресав» (зокрема на засланні). Такими будуть і твори, передовсім ті, які безпосередньо вийшли з-під пера автора, а не ті, які вже «перероблялися» редакторами, видавництвами чи, згодом, і самим поетом. Таким джерелом буде **«Кобзар»**, ювілейне видання до 200-річчя від дня народження Т. Г. Шевченка, виданий у Харкові, за задумом, коментарями, упорядкуванням та післясловом Миколи Зубкова. Доповненням будуть біографії, монографії, статті про поета і пророка Тараса Шевченка, головні з яких подані в списку літератури.

Таким чином, не авторитети і їхні думки, трактати, «осмислення поняття», але живе поетове **слово** в його потрійній реляції (семантичній, синтаксичній і прагматичній), співвіднесене до пережитого досвіду (пор. Щурко, 2023), може нам допомогти неупереджено, максимально об'єктивно досліджувати не лише словесну оболонку, а й правильно, не апріорично, «прочитувати»

зміст неоднозначних поетових висловлювань, «відкривати» саму *пророчу реальність* — буття пророка (Шевченків, 2008: 13–15; Шевченків, 2014: 28–40).

Біблію цитуватимемо у перекладі Івана Хоменка, а поетичні твори — за ювілейним виданням. Шевченкові поетичні слова подаватимемо, як звичайно, *курсивом*, а нашу увагу на смислові чи ключові слова, висловлювання виділятимемо **жирним** шрифтом. Щоби не абстрактно виривати фразу з контексту, але якомога нейтральніше підійти до думки-слова поета, цитуватимемо «на фоні» словесного контексту (синтаксичний вимір слова). Це спонукає до наведення довших, а не «обрізаних» цитат, що впливатиме і на обсяг статті, але важливішим є сприйняття висловлювань поета в синтаксичному контексті, а не «економне» цитування коротких висловів поза контекстом синтаксичних реляцій у тексті поезії. Також подаватимемо не лише рік видання, але й місце видання твору, щоби хоч частково приблизити душевний стан написання поезії: на волі чи в неволі, в часі побуту в Україні чи на чужині, бо й дата написання твору може бути ще одним штрихом для кращого розуміння душевного стану, як наприклад «25. 12», що значить День Різдва Христового, а тому й вірш має алюзію цієї небуденної події в історії спасіння людського роду.

При аналізі будемо враховувати історичний досвід філософської науки і християнства, а також релігійність поета, його християнську віру і філософію, якими боровся із безнадією та розпа-

чем (передовсім у часі заслання), і його *наслідування біблійних пророків*, і те, що називає свої вірші *псалмами*, а також творчо і пророчо *переспівав десять Давидових псалмів*. Таким чином наше дослідження його поезій буде не одновимірне (суто філософське), без урахування християнського погляду, який об'являє свята віра, як часто простежується серед шевченкознавців. Ми ж обираємо шлях *синергії* філософії і біблійно-християнського бачення досліджуваних питань, природне пізнання буде підсилене і суттєво доповнене надприродним об'явленням (одкровенням), яке міститься у Святому Писанні, що було для Шевченка взірцевим у творенні своїх «псалмів», *наслідування* старозавітніх пророків (Пастух, 2024: 65–66).

Головна думка, яку постараємося обґрунтувати на основі творів поета, звучить так: ***Тарас Шевченко — не тільки народний поет-кобзар, він — Богом покликаний національний пророк України.***

У поетапному дослідженні прямуватимемо до вирішення проблемних питань т. зв. шляхом діалектичного мислення, як його називав Аристотель, або діалектичною дорогою пізнання (Шевченків, 20014: 39). Згодом цей метод розвивавсь, увиразнювався, однак, по суті, так і залишилися три етапи, хоча й у видозміненому вигляді. Ці послідовні кроки були названі *aporia*, *diaporia* і *euporia*.

Перший етап — «*aporia*» — окреслення проблеми, як правило, у формі питання, обґрунтованого речовим чи історичним контекстом. Це може бути також здивування або сумнів, який спонукає до пошуків відповіді на окреслену проблему (Чи був поет *Божим пророком?*). Наступний — «*diaporia*» — зіставлені аргументи «за» і «проти» того чи іншого твердження, також питання, поділені на частини (апорії: *Хто такий пророк? Чи був вірний Богові, чи зберіг пророчий дар, якщо його отримав?*), а також тут пропонується *наша відповідь*. Завершенням цього етапу є «*euporia*» — знайдення властивої розв'язки-відповіді на сумніви, поставлені на початку в апорії (Шевченків, 2008: 14).

Будемо користуватися не абстрактними формальними методами, які зосереджуються лише на змістовнім аспекті, залишаючи поза увагою екзистенційний вимір — існування та досвід пережиття (і віри) автора. Ми обираємо аналогічний спосіб пізнання буття (пророка) в потрійних його реляціях: *семантичній* (словникове значення слова, висловлювання), *синтаксичній* (якого значення набуває слово у контексті конкретного вірша та суміжних, часово і тематично, слів, віршів) і *прагматичній* (в якому значенні це слово чи вислів уживає автор). Наприклад, вислів «юродивий»: в одних випадках — це негативне поняття про дивну людину (словникове значення), синонім «дурня», в іншому контексті — це слово має позитивне (переносне) значення, коли чесна благородна людина відрізняється від більшості безпринципних лю-

дей, зрадливих і фальшивих. Для них така особа буде виглядати «юродивим-дурнем», бо не така, «як всі». Поет цим словом може називати і благородних героїв поезії (прагматичний аспект), протиставляючи їх (і себе) справжнім юродивим, хоча вони вважають себе велемудрими, успішними і пристосованими до життя. Отож, будемо за допомогою аналогії шукати основи для розуміння сенсу (значення) фігуративних поетичних висловів, зокрема слова «пророк», співвідносячи їх із досвідом поета (природний розумовий філософський вимір) та із досвідом тих біблійних пророків, псалми чи послання яких він «переспівав» (надприродний у світлі християнської віри вимір), достосував їхні пророчі слова до рідного отчого краю й народу України (прагматичний вимір). Остаточне обґрунтування будемо шукати все-таки у біблійному поясненні пророчої місії Богом покликаних осіб, та як у цьому контексті постає Шевченкове пророче покликання.

Для досягнення поставленої мети необхідно знайти відповіді на пов'язані між собою питання: 1. Хто такий пророк у біблійно-християнському розумінні? 2. Чи був народний поет, Тарас Шевченко, пророком? 3. Якщо був, то що пророкував батьківщині: розквіт і *благоденство* чи руїну і смерть? На завершення, спробуємо відповісти ще на одне підсумкове запитання: Чи був поет дійсно *Господнім пророком*, посланим Всевишнім до України, чи він був названий «пророком» метафорично і тільки возвеличений українським народом як «національний пророк», бо говорив те,

що людям подобається, не дбаючи про свідчення істини й Господню славу, як це чинили справжні, Богом покликані й послані до народу Його посланці — біблійні пророки?

1. Божий біблійний пророк

Пророком загальноприйнято вважати ту людину, яка передбачує майбутнє — ясновидець (Дзюба, 2008: 665). І це правда, однак не повна, бо не передбачення майбутнього є головним у місії пророка, але щось інше — важливіше. А що? Відповіді пошукаємо в Біблії.

Нове глибше прочитання Шевченка у світлі Божого Слова сприяє нашому духовному оновленню (пор. Грабович, 2000: 110). Маємо намір прочитати Тараса Шевченка як *пророка* в новій перспективі, а саме — осмислити його *пророче слово* у світлі найглибшої і найповнішої правди про людину і Бога, яка міститься у Святому Письмі, тобто чи його пророче покликання і слово не суперечить Божому Слову. Ці важливі правди (про людину і Бога) частково і поступово відкриває вже людський розум, уповні й непомірно об'являє їх віруючій людині Всесвятий, Всевідучий Триєдиний Бог, бо Він — Істина, Благо і Любов. Господь Бог відкриває істину на дорозі віри через *Воплочене* Боже Слово, Боголюдину Ісуса Христа, через Євангельську Благовість. Саме до Ісуса Христа, який постає в алегоричному образі «Безталанного», і звертатиметься наш поет, бажаючи для себе святого пророчого дару проголошувати «*гимн пророчий*» («Тризна»).

Оскільки Тарас Шевченко не соромився називати себе християнином, був і залишався таким усюди, навіть у засланні не втратив своєї християнської гідності, не дозволив гіркому досвідові вирвати з серця «чистих дитинних вірувань», тому оправданим і доречним буде поглянути, ким є пророк, згідно зі Святим Письмом, яке для християнина — основне джерело Божого знання, а для поета було настільною Книгою упродовж усього життя (єдина Книга, яку йому дозволено було мати і в засланні).

У Вступі до розділу «Пророчі книги» в Біблії в перекладі Хоменка читаємо пояснення, що в єврейських текстах пророка називано по-різному. Найчастіше трапляється слово «набі», етимологічно не зовсім ясне. Арабське, подібне слово, «наба'а» означає «звіщати», акадське «набу» — «кликати». Тим-то **«набі»** — це той, хто звіщає, накликає, промовляє в імені когось іншого. Крім того, пророк — це той, хто провидить майбутнє... тож його називано також «ро'є» або «хозе» — видючий, він бачив те, що буде, а пересічним людям воно скрите, невідоме.

Отже, згідно з Біблією, **пророк — це «уста Божі»**, людина, призначена на особливе післанництво та наділена для того обладнанням-харизмою; **він міг і говорити, і писати до людей, щоб їх закликати до добра і відвертати від зла, у горі розрадити, грішників опам'ятати** (як це робив і поет-пророк, пор. «Псалми Давидові», «Кавказ», «І мертвим, і живим, і ненарожденним землякам моїм в Україні і не в Україні моє дружнєє посланіє», «В

казематі [Моїм союзникам посвящаю] “Згадайте, братія моя...”», «Марина», «Неофіти», «Подражаніє XI псалму», «Подражаніє Ісаїї», «Подражаніє Іезекіїлю», «Подражаніє Осії», «Росли у купці; зросли...», «О люди! люди небораки!...», «І день іде, і ніч іде...»). Дехто з пророків звіщав Божі веління не лише простими словами, а й вживав різних порівнянь, образів з природи, людського життя, іноді говорив метафорично (поезія Шевченка багата на порівняння, метафори, пор. «Перебендя», «Тризна», «Розрита могила», «Чигирин», «Сон» (*Комедія*), «Єретик, або Ян Гус», «Великий льох» (містерія), «Суботів», «Кавказ», «І мертвим, і живим, і ненарожденним...», [Заповіт] «Як умру, то поховайте...», «Лілея», «Відьма (Осика)», «За байраком, байрак...», «Мені однаково, чи буду...», «Не кидай матері!» — казали...», [Калина] «Чого ти ходиш на могилу...», «В неволі тяжко... хоча й волі...», «Чи ми ще зійдемося знову...», «Княжна», «Сон» “Тори мої високії...”, «Не гріє сонце на чужині...», «О мої думи! О славо злая!...», «Ляхам», «Чернець», «Один у другого питаєм...», «Самому чудно. А де ж дітись?...», «То так і я тепер пишу...», «Варнак», «Марина», «Пророк», «Між скалами неначе злодій...», «Ми восени таки похожі...», «Юродивий», «Муза», «Марія», «Бували війни й військові свари...», «Не нарікаю я на Бога...», «І тут, і всюди — скрізь погано!...», «Чи не покинуть нам, небого...»).

Ще одна особливість: **Бог покликавав у пророки за власною волею**, незалежно від віку чи особистих заслуг (пор. «Пророк», «Мені тринадцятий минало...», «Тризна», «Неофіти», «Доля», «Муза» та ін.). У їх гроні бачимо і аристократа (Єремія), і пастуха (Амос), і добродішного юнака (Осія), і священників (Єремія, Єзекиїл), і царя (Давид), і навіть давньогрецького філософа (Сократ, папа Венедикт XVI назвав його «своєрідним пророком Ісуса Христа» у поганському світі) (Височанський, 2022–2023: 39).

Були пророки «активні», які більше навчали своїми ділами, а промовляли мало, лише вироки, короткі фрази (Авраам, Мойсей, його сестра Марія, Ісус Навин, Самуїл...), а були пророки-«письменники» (Амос, Осія, Ісая, Єремія, Єзекиїл і Даниїл...).

Кожний пророк був певний свого надприродного покликання (Шевченко теж молився за цей Божий дар і просив Всевишнього додати йому мудрости й сили виконати цю святую місію «звіщати гимн пророчий» (пор. «Тризна», «Марина», «Неофіти», «Муза», «Чи не покинуть нам, небого...»...), а харизма додавала йому відваги промовляти про Бога і в Його Ім'я. Однак **харизма не належала до незмінного обдарування, її можна було втратити** (Тарас Шевченко просить у поезії «Тризна», щоб не втратити небесного дару: «Не згасай моє світло!...»); до того ж **вона дарувалася тільки тоді, коли пророк говорив «слово Боже», а**

не своє людське (у Кобзаря далеко не всі твори і висловлювання — пророчі слова (див. «Кобзар», зокрема, «Муза»)).

«Коли пророк промовляв у ім'я Господнє, а його слово не збулось і не справдилося — то це слово не від Господа; самовільно відважився пророк говорити: ти його не бійся» (Второзаконня 18: 22) (пор. *«лжепророк!»* у «Тризна»). А коли б пророк відважився говорити в Божому імені щось, чого Господь йому не заповідав або в ім'я фальшивих богів — йому грозила смерть (Второзаконня 18: 20).

Божі пророки (Мойсей, Ілля, Давид, Єремія, Єзекиїл, Йоан Христитель та ін.), **окрім того, що промовляли до народу в ім'я Бога, вони самі часто розмовляли з Богом у молитві:** благаючи про допомогу свідчити Господню істину, про захист перед ворогами, просили милосердя, справедливої відплати ворогам-грішникам, жалілися в горі й розпуці, що іноді підкрадалася до серця; дякували і славили Його велич та доброту й любов до людей, а інколи і докоряли Богові, який зволікає з відплатою ворогам, чи не рятує свій народ, який загибає («Псалми», «Пророчі книги»); також і Шевченко подібно поступав (пор.: «Мені тринадцятий минало...», «Псалми Давида», «Н. І. Костомарову “Веселе сонечко ховалось...”», «Сон» (*Комедія*), «Юродивий»...). Зрештою, Сам Божественний Учитель, Ісус Христос, у найтяжчі хвили душевної самотності, вмираючи на хресті, молився словами з

Давидового псалма: «Боже мій, Боже мій, чому ти мене покинув?» (Матея 27: 46; Псалом 22 (21): 1).

Ось такі головні біблійні прикмети Божого посланця-пророка, ми їх виділили жирним шрифтом, а чи удостоївся їх наш поет-пророк? Основні твори, де можна знайти перегук із тими характеристиками пророчих прикмет, ми подали в дужках у відповідних місцях.

2. Тарас Шевченко — Божий український пророк

Здається, що Тарас Шевченко не був пророком, бо себе таким не називав, але був юродивим, який людей і *Бога* проклинав («Мені тринадцятий минало...»). У листі до Я. Кухаренка зізнався: «мене тут і земляки, і не земляки, зовуть дурним...». Врешті, він був безвірком.

Однак пророком назвав Тараса Шевченка не тільки український народ і не тільки авторитетний, освічений Пантелеймон Куліш. Згодом й інші дослідники творчості поета (П. Зайцев, Є. Маланюк, Г. Грабович, М. Жулинський...) **також засвідчили про нове пророче покликання-місію народного поета**. Поетичні твори («Тризна», «Марина», «Пророк»), хоча й написані алегоричною мовою, **свідчать про свідоме й добровільне пророче (Боже) покликання українського поета**. А написаний незадовго до смерти вірш «Марку Вовчку» засвідчує усвідомлення Шевченком своєї пророчої місії в Україні та успішність молитви до Бога. Він благав Господа, щоб, як і його самого, по-

кликав наступного духовного послідовника. Однак молився не за *нового поета*, але за «*кроткого пророка, / І облечителя жестоких*», продовжувача найважливішого служіння українського поета — **пророчої місії**.

Наша відповідь: *Тарас Шевченко був не лише геніальним українським поетом-кобзарем, але, згодом, отримав від Всевишнього Бога ще нове покликання — бути Його пророком, посланим до українського народу.*

Згідно з біблійно-християнським розумінням пророчої місії, пророк — людина покликана Богом, а не той, хто сам від себе щось говорить-«пророкує». Розглянемо **покликання нашого поета: чи було воно від Бога та як він розумів місію пророка і своє служіння Богові та людям? Чи розрізняв правдивого і фальшивого пророків?** Відповіді на поставлені запитання будемо шукати в поетичній, іноді епістолярній спадщині поета (передовсім у творах: «Тризна», «І мертвим, і живим, і ненарожденним...», «Псалми Давидові», «Марина», «Пророк», «Неофіти», «Юродивий», «Доля», «Муза», «Марку Вовчку», «Подражаніє XI псалму», «Подражаніє Ісаїї», «Марія», «Подражаніє Ієзекіїлю», «Подражаніє Осії», «Молитви»).

Точно, мабуть, і не відомо де, коли і за яких обставин Господь покликав нашого народного поета, щоб став *Його гласом* до українського народу, з якого він вийшов і який він щиро та жертовно полюбив.

Цікаве спостереження щодо зросту пророчого покликання Т. Шевченка зробив біограф П. Зайцев: «Можна з певністю сказати, що власне там, **на руїнах Суботова і Чигирина, зародилось у Шевченка непереможне бажання бити у дзвін на сполох, будити «живих і мертвих» земляків, грозити їм карою, що розпадеться над ними, благодати й проклинати. Тут Шевченко виріс у пророка.** Тут знайшли свою безпосередню генезу «Розрита могила», «Чигирин» і «Великий льох» (Зайцев, 1994: 128). Однак **справжній пророк — не той, хто сам себе за такого вважає, чи сам себе «покликує» бути будителем сумління приспаного народу, він має мати передовсім покликання від Бога.**

Оскільки пророче покликання бере початок від Господа, то варто пошукати його не стільки в горизонтальній площині «земних» міжлюдських стосунків, скільки у вертикальній — «небесній», тобто у стосунках поета із Богом. На нашу скромну думку, твір «Тризна» (первісна назва «Безталанний»), написаний у 1843 році в Яготині у відповідь на «алюзію» княжни Варвари Рєпніної та їй присвячений, **розкриває, принаймні, початкові, молитовні благання «народного поета» до Господа Бога із проханням дару пророчого служіння.** Він споглядає очима віри свого Героя-Пророка і, захоплюючись Ним, бажаючи стати Його учнем-послідовником в убогому чистому житті, в безкорисному служінні Богові та людям, у жертовній любові до всіх людей, у бажанні свідчити Божу, отриману з небес правду і святу любов —

«вогонь небесний», хоче бути вірним у святім покликанні аж до кінця (бути готовим за вірність Істині й Любові прийняти побиття камінням — типове убивання пророків). Поет, незважаючи на свою гріховність, довіряє Богові, знаючи, що Він може темряву серця освітити та освятити його душу, доброго розуму навчити і додати відваги свідчити й силу любити, як Він любив. Цих небесних дарувань Шевченко щиро зі сльозами просить у *Безталанного*, вірячи, що отримає добру відповідь і допомогу «згори». Мабуть, тут на молитві, в пості, на самоті: віч-на-віч з Богом поет dorостає до «Божого пророка».

При ретельному аналізі цього твору бачимо, що в образі головного героя поеми «Тризна» («Безталанний») зображено зразок правдивого пророка — людини вірної Богові, яка діє в Його імені та завдяки Його силі, у серці має жертвну любов до всіх людей, навіть до невдячних і злих. *«Пришлець убогий, невідомий! / Ти силою Господа чудесною / Зумів в серця людей вдихнуть / Вогонь любові, вогонь небесний»* («Тризна», 1843, Яготин: 499). А також показаний образ фальшивого пророка — «лжепророка» — *«космополита-мудреца»*, який хоч визначається високим науковим знанням, однак не має жертвної любови до ближнього, бо *«судить людей, не жаліючи ні рідного брата, ні отця»* (Шевченко, 2014: 502).

На початку поеми поет «скорботною душею» на молитві, очима віри з «благоговінням і душевним трепетом» споглядає

свого алегоричного героя — *Безталанного* (перша назва поеми), а, фактично, Господа Ісуса Христа, якому частково приписав свої душевні переживання чи риси (Дзюба, 2008: 219), творячи свою «алегорію» (у відповідь на «алегорію» княжни Варвари). Шевченко подивляє жертвну любов свого Героя до всіх людей, якою охоплює навіть «чужих», «великим словом» проголошену людям «свободу в їхньому братерстві», «свободу думки, дух любови», а всьому світові він «мир благовістив». **Поет бачив пророче покликання також тісно пов'язаним із переживаннями історичного болючого досвіду рідного краю та глибокими патріотичними почуттями**, розумів також небезпеки, а навіть загрозу смерти за свідчення «слова правди і свободи». *«У Бога правди і свободи / Усьому живому молив, / І лагідною думкою стежив / Справи минулі народів / Справи матері своєї рідної, / І гірко плакав... О свята! / Свята батьківщино моя! / Чим допоможу тобі, ридаючи? / І ти закута, і я. / Великим словом Божу волю / Сказати тиранам — не зрозуміють! / І на рідному прекрасному полі / Пророка камінням поб'ють!»* (Шевченко, 2014: 502). У цих почуттях героя відчувається особистий досвід Шевченка як українського патріота і вже **пророка**.

Мислитель представляє в поемі алегоричний образ Ісуса Христа не стільки, як Сина Божого, в Божестві якого він не сумнівається («Кавказ», «Неофіти», «Марія», «Буквар»), але, радше, як «Сина людського», тобто правдивого, *ідеального Пророка*. Ви-

дно це із усього його «земного блага-життя». Особливо чітко сказано в заключній частині твору, ким у поемі представляє поет свого алегоричного героя — «*пришельця неславного, чудесного*». «*Його не стало! І світ пророка втратив...*» (Шевченко, 2014: 505). Однак він не втрачений для Бога і для людей, які вірять у Нього. Поет очима віри, бачить, що Він живий і прославлений у небі, стоїть перед Божим престолом, сумно споглядає на «*світ наш темний і лукавий*». Цікаво й загадково описано це «видіння поета», який у той час перебував у пості й молитві на самоті. Чи це тільки мистецько змальована картина «Ісуса у славі», чи наш християнський мислитель пережив тоді справжнє духовне осяяння? Адже опис його пережиття нагадує справжнє захоплення; «живе трепетне благоговійне» молитовне благання до конкретної, яскраво представлені Особи про дар пророчого покликання («щоби міг провіщати пророчі слова — «*гимн пророчий*») і, водночас, про свою щасливу смерть («*І згасаючи очі / Без страху вгору піднести*»)? Отже, у цьому «видінні» можна побачити аналогію до дійсного видіння першого Христового мученика архидиякона Стефана, у часі побиття його камінням. «(Стефан же), повний Духа Святого, дивлячись у небо, побачив славу Божу й Ісуса, який стояв по правиці Бога» (Діяння 7: 55). Мабуть, неможливо знайти певної й однозначної відповіді на те, що в душі переживав поет у ту мить, коли описував цю небуденну картину і свою трепетну молитву підносив до Христа, прославленого в не-

бі. Шевченко відчуває свою гріховність перед святим Пророком — *«душею ізбранною, непорочною»* та просить духовного ліку для своєї душі (серця). Християнин Тарас молиться до Нього, як до ангела: *«Споглянь, зішли мені зілєння! / Натхни, навій на холодний ум / Хоч мало світлих, чистих дум; / Хоч на одну мить / Темряву із серця прожени / І морок буйних помислів / І розжени, і усмири»* (Шевченко, 2014: 500). Просить очищення свого серця від гріха і злих помислів, благає просвітлення, **покірно і слізно просить повчання**, як *«володіти серцями людей зарозумілих і своїм, / Ужє нечистим, ужє злим...»*; дару **«любити гордовитих людей»** та світлих думок і надприродної сили для свого, вже не лише поетичного, а й пророчого дару, **щоби слова правди з неба на землю принести, щоб тихими і смиренними промова-ми пом'якшувати серця народних катів** (Шевченко, 2014: 500).

Також своє пророче покликання та його розуміння у світлі віри Шевченко представив у алегоричному (частково автобіографічному) образі твору «Пророк» (Кос-Арал, 1848). Він не від себе приходить і не від людей, його посилає людям Всевишній і Божим авторитетом доручає виконувати місію навчання і звіщання Божої любови до людей. *«Господь, люб'я своїх людей, / Послав на землю їм пророка / Свою любов благовістить, / Святому розуму учить»* (Шевченко, 2014: 328).

Отож, Шевченко не за людським чи самолюбним, але за Божим покликанням прийшов до українського народу, до

жертвовного служіння Правді та Любови. Це «Господь, люблячи своїх людей, послав на землю їм пророка». Сили для виконання цієї надприродної місії наш пророк часто просив у молитві до Бога («Тризна», «Марина», «Псалми Давидові», «Молитви»). Він також за весь народ благав у Господа допомоги, зокрема і через заступництво Богородиці («Неофіти», «Марія»), а також молитовно розмовляв із «дивним небесним Другом», дарованим йому Всевишнім Господом («Тризна», «Марина», «Муза», «Чи не покинуть нам, небого...»), якого називав різними високими (чоловічими і жіночими) аналогічними іменами.

Бога Правди і Любови він не зрадив, не лякався тих, кому богонатхненні правдиві слова не подобалися, бо докоряли за лихі їхні вчинки, він за те був висміюваний, погорджуваний, зневажуваний, переслідуваний і прийняв вигнання — заслання. Хоча не все його життя було бездоганним і далеко не всі твори були пророчим *Божим гласом* до народу, однак він боровся зі злом, із гріхом у серці та назовні. А коли спотикнувся, то каявся і вставав, і так боровся аж до смерті. Пророк готувався до вічності, думаючи про неї («Чи не покинуть нам небого...»), і, очищуючи себе слізними молитвами, прощенням своїм ворогам, перемагаючи з Божою допомогою зло добром, ненависть любов'ю, а брехню життям у правді та словом правди, він свій хрест доніс аж до кінця. Не був відлучений від Христової Церкви, бажав не проклинати, а прощати і любити («То так і я тепер пишу...»), хоч це йому і

не завжди вдавалося, бо залишався слабкою грішною людиною, яка кається в гріхах, постійно встає та виправляє зло добром. Оскільки поет **Шевченко просив у Бога ще й дару святого покликання, на зразок Пророка-Безталанного («Тризна»)**, то **й отримав його!**, бо відчував «чарівну» небесну допомогу, мовлячи у творі «Муза» (9.ІІ.1858. Нижній Новгород): «О чарівниченько моя! / **Мені ти всюди помагала...** І всюди, зоренько моя! / **Ти непорочною сіяла**» (Шевченко, 2014: 440). Його пророчі вірші та страждання за правду також свідчать про небесну силу й допомогу, і він не відійшов від Бога, тому **вважаємо, що був і залишився Божим пророком**, коли за Його натхненням промовляв те, до чого свята *Муза* надихала, — вона ж для нього і «*святая сестра, його зоренька, його херувим і золотокрилий серафим, порадонька святая, доля молодая...*», його навчала і йому допомагала «*неложними устами / Сказати правду!*», «*Молитву діяти до краю...*» (Шевченко, 2014: 440). Цікаво, що алегорично про цю загадкову «Музу» він згадував, раніш, і в «Марині» («Марина», 1848, Кос-Арал), називаючи її також різними святими високими словами: «*Єдиний мій друже, / Моя думо пречистая, / Вірная дружино...*» (Шевченко, 2014: 322). У кінці життєвої дороги і в останньому творі «Чи не покинуть нам небого...» (14-25. ІІ. 1861, С.-Петербург) також подібна і вже остання земна розмова з цією його «*небогою, сусідонькою убогою... другом, сестрою, дружиною святою!*». Він бажає з нею востаннє на землі «*нескверними*

устами помолитись Богу, / Та й рушати тихесенько / В далеку дорогу» (Шевченко, 2014: 496). Правдоподібно, це та сама, тільки в алегоричному вияві (і в чоловічій, і в жіночій формах) називана: *свята (-ий) подруга-друг, сестра, ангел*, що і в «Тризні». Таким чином, цей надземний *Дар із небес (Божжа благодать, Дар Святого Духа..., святий пророчий Дар* — говорячи християнською релігійною мовою), якого випросив у прославленого в небі Христа Бога в листопаді 1843 року в Яготині, в чотириденній слізній молитві з постом, на самоті; цей Дар інший і безцінний, більший, ніж поетичний природний талант (бо *нікчемні вірші вже залишають віршувать*»); цей дар з небес не покидав його впродовж усього місійного пророчого шляху (і про це він благав перед Господом: *«Не згасай, моє світило!»* («Тризна»), і з цим *другом-сестрою* він іде у вічність, щоби в небесах продовжувати далі не поетичним талантом служити, пишучи вірші, але нескверними устами востаннє на землі спільно помолитися Богу, та вже у вічній Батьківщині *«веселенько заспівати...»*. Останнє земне прохання до цього небесного *Друга*: *«Благослови мене, друже, / Славою святою!»* («Чи не покинуть нам, небого...»), отже, не землею, якої шукали її в людях, зокрема в земних царів, ложні пророки. Шевченко таким не був.

Свідома освічена українська молода інтелігенція відкривала для себе духовне багатство народного поета. Ось свідчення Пантелеймона Куліша із спогадів про Тараса Шевченка: «Сам Шев-

ченко зробивсь не тим, яким я його покинув, їдучи з України. **Се вже був не кобзар, а національний пророк.** (...) Київська інтелігенція, краще сказати, плодюща її частина, обгортала українського барда глибоким почитанням. Для мене ж **сяйво духу його було чимось надприродним...**» (litopys.org.ua> spog29, 04.11.2024).

***Відповідь на закиди:* Тарас Шевченко не був пророком України, бо себе таким не називав, але був юродивим, дурним, який «людей і... прокляв!», до того ж він — безбожник.**

«Шевченко не був пророком України, бо таким себе не називав».

Зі скромності, у своїй смиренності (Дзюба, 2008: 667) Тарас Шевченко прямо пророком себе не називав; цим уподібнився до старозавітного пророка Амоса, який мовив до Амасії: «Я не був ні пророком, ані сином пророка не був я. Я пастухом був... Та Господь узяв мене від отари і сказав до мене: Іди пророкуй моєму народові Ізраїлеві» (Амоса 7: 14–15). Уподібнився наш поет, колишній пастушок ягнят, і до великого смиренного Христового Предтечі Йоана. Його запитали посланці від юдеїв, із Єрусалиму, запитуючи «Хто ти? [...] “Пророк ти?” — “Ні” [...] “Я голос вопіючого в пустині “Вирівняйте путь Господню, — як ото пророк Ісая сказав”» (Йоана 1: 21–23). Христос засвідчив перед зібраним народом, що Йоан — «пророк... і більше як пророк» (Йоана 11: 9). Також підтвердив сповнення старозавітного пророчого слова

про Предтечу: «Це той, що про нього написано: Ось я посилаю мого посланця перед тобою, що приготує тобі дорогу перед тобою. Істинно кажу вам, що між народженими від жінок не було більшого від Йоана Хрестителя; однак найменший у Небеснім Царстві більший від нього» (Матея 11: 10–11).

Як пастух овечих отар не називав себе гучно: «Я — пророк», але як Предтеча промовляв не від себе, а словами пророцтва великого славного Ісаї, так і Шевченко «переспівав» окремі глави старозавітніх пророків: Ісаї, Осії, Іезекіїла, а також вибрані псалми пророка і царя Давида, «ховаючи» себе за їхніми авторитетними іменами у *«Подражаннях...»*. Однак як Амос чи інші пророки, був свідомий, що його кличе Всевишній, а тому й звертався молитвою до Господа про допомогу у святій місії та корився *Господньому гласу*. Промовляв хоч гострі, однак правдиві, слова про те, що діялося в Україні, та що чекає тих, хто зневажає Бога і своїх ближніх, творячи беззаконня, і тих, хто чинить правду і старанно виконує Божу заповідь любови. Ділами любови Бога і ближніх, зокрема прощенням ворогам і молитвою за них, говоренням гіркої правди про гріхи свого народу, закликами до покаяння і творенням покаяння за свої гріхи у віршах-сповідях («Тризна», «В казематі» (Моїм союзникам посвящаю) «Згадайте, братія моя...», «То так і я тепер пишу...», «Чи то недоля, та неволя...», «Молитви», ...) — не так словами, як ділами засвідчив, ким він

був, а цей доказ сильніший, бо він «дорого коштує»: страждання, зневага, погорда, роки заслання, передчасна смерть...

Наш свідок Істини і Любови не захитався, бо свідчив і ділом, і щирим словом: «Караюсь, мучуся... але не каюсь!» («N. N. “О мої думи! О славо злая!..”»), бо терпів за потоптану Божу і людську правду. За свої гріхи, натомість, щиро каявся і слізно перепрошував Господа та, як безстрашний пророк України, **закликав до покаяння весь український народ («І мертвим, і живим...»)**, бо в ньому джерело духовного відродження людини і рідного народу (пор. Грабович, 2000: 98).

Був юродивим, дурним, який «людей і... прокляв!»; він — безбожник.

Зацитуємо цілий вислів із «Мені тринадцятий минало..» (1847, Орська кріпость): «Не був би в світі юродивим, людей і... не прокляв» (Шевченко, 2014: 261).

На початку варто зауважити, що слова «юродивий», «проклинати» у поезії мають художньо-образне значення, а тому їх розуміння треба шукати в ширшому контексті поезій і різного досвіду, який переживав поет (пор. Шевченків, 2008: 89-96).

1) Спробуємо з'ясувати, що значить «**юродивий**», адже в різному контексті віршів це саме слово може бути як синонімом дурного, фальшивого чоловіка («П. С. “Не жаль на злого: коло його...”» 1848, Кос-Арал); (Шевченко, 2014: 316), так і в іншому — означатиме винятково благородну, чесну людину, яка *благоче-*

сно відрізняється від справжніх юродивих синів України, бо такий не прислужується чужим, не соромиться рідної мови, слізно молиться, страждає за правду та чесно бореться за кращу долю рідного поневоленого народу («Чигирин», «Сон» (Комедія), «Юродивий»...). В інших випадках поет говорить про своє загадкове і важке покликання поета і пророка, яке відрізняє його від пересічних людей, не дозволяє зайнятися особистим життям, завести сім'ю і тихо мирно доживати віку, а тому в очах людей виглядає як юродивий, який те й робить, що нарікає і проклинає («Мені тринадцятий минало...», «Чигирин», «Марина»): *«А й досі, як згадаю, / То серце плаче і болить: / Чому Господь не дав дожити / Малого віку у тім раю! / Умер би орючи на ниві, / Нічого б на світі не знав, / **Не був би в світі юродивим, / Людей і ... не прокляв!**»* («Мені тринадцятий минало...», 1847, Орська кріпость); (Шевченко, 2014: 261).

У вірші «Чигирин» читаємо : *«А я, юродивий, на твоїх руїнах / Марно сльози трачу. Заснула Вкраїна...»*. У цьому контексті «юродивий» — це той, хто не байдужий до духовного занепаду України, а відрізняється від більшості, якій байдуже, що *«Україна цвіллю зацвіла, / В калюжі, в болоті серце прогноїла / І в дупло холодне гадюк напустила, / А дітям надію в степу оддала»* («Чигирин», 19. II. 1844, Москва); (Шевченко, 2014: 128). Тут бачимо Шевченка, подібного до старозавітніх пророків, які гірко ридали над долею, політичною неволею чи гріховним рабством свого

народу, який відвернувся від правдивого Бога. Це робить і наш християнський мислитель, він *«серцем плаче, просить / Святої правди на землі!»* («Чигирин»).

Якщо Шевченка називають *свої і чужі* «дурним», як він засвідчив у листі до друга Я. Кухаренка, то за це йому честь і слава, бо «виріс із поета-кобзаря, який «ховається на могилі», у пророка» (пор. «Перебендя»). Божий посланець вже не боїться «на майданах» публічно сміло і відважно говорити правдиві слова про Бога, про добро і зло, про справедливу кару за гріх, про відплату за кожен (злий чи добрий) вчинок, закликати всіх до покаєння. Це ознака поета-пророка!» Пророк не став як землячки-перевертні, лакеї й зрадники своєї мови і народної гідності, вони відкинули правдивого Бога, а служать грошам і царям — фальшивим богам. Тарас Шевченко зумів «чужого навчатися, й свого не цуратися...» (пор. «І мертвим, і живим, і ненарожденним...»). Він не соромився називатися християнином і був ним аж до самої смерті (див. листи: до А. Лизогуба від 16 липня 1852; до А. Толстой від 9 січня 1857); (Шевченків, 2008: 154–155); «його віра в Бога була постійною, хіба що поглибилася під впливом **духовних страждань**» (виділення. — І. Дзюба) (Дзюба, 2008: 593); Шевченко-пророк не зрікся рідного українського поневоленого народу задля кар'єри, вигідного розкішного, але лицемірного життя з чужими. За цю святую свободу і правдиву любов до Бога, України і всіх її дітей як страдник заплатив високу ціну, як він сам говорить,

«караюсь, мучуся... але не каюсь!» («О мої думи! О славо злая!...», 1847, Орська кріпость); (Шевченко, 2014: 270). Тяжко страждав, плакав, молився і трудився для України, її дітей аж до останнього передсмертного віддиху, коли рука вже не змогла тримати пера, а ноги ходити, легені дихати, і серце перестало битися... над ранком, ще востання спустився у майстерню, «охнув, упав, і о пів на шосту годину рідного поета не стало!...» (Дзюба, 2008: 675). На календарі зорів день 26. II. 1861 (за старим стилем, 10. III — за новим).

2) Подібно можна проаналізувати вислів із **«проклинанням людей і...»**. Ось як поет свідчить про лихе «бажання проклинати», яке якимось дивно «звідкись приходить» і спонукає чинити негоже (пор. Римлянам. 7: 15–25), якого сам поет свідомо й добровільно не хоче чинити, бо присягає! Іменем Бога — «Їй-Богу!» *«Самому чудно. А де ж дітись? / Що діяти і що почать? / Людей і долю проклинать — / Не варт, Їй-Богу! Як же жити / На чужині, на самоті? / І що робити в заперті? / Якби кайдани перегризти, / То гриз потроху б... Так не ті [...] / Щоб перегризти... Горе нам, / Невольникам і сиротам, / В степу безкраїм за Уралом!»* («Самому чудно. А де ж дітись?..», 1847, Орська кріпость); (Шевченко, 2014: 277). Свідомо й добровільно не бажав поет-пророк не те, що «проклинати», але навіть «нарікати» на Бога, як засвідчив про це у вірші-сповіді, на схилку свого нелегкого життя: *«Не нарікаю я на Бога, / Не нарікаю ні на кого: / Я сам*

себе, дурний, дурю, / Та ще співаючи. [...] Дурю! Бо краще одурити / Себе-таки, себе самого, / Ніж з ворогом поправді жити / І всує нарікати на Бога!» («Не нарікаю я на Бога...», 5. X. 1860. С.-Петербург).

Чуємо вагоме й відповідальне поетове слово про те, чи бажав він комусь зла, чи бажав когось проклинати, а **якщо вири- вались подібні злорічення-прокльони, то це був вияв його великого горя, що межує з розпачем. Однак він прагне дійсно всіх любити, а проклинати не бажає навіть ворогів, не те що невинних людей, свою долю чи... самого Бога.** *«Якби сказати, що не люблю [...] / Або лукавих проклиная / За те, що я тепер терплю, / Їй-Богу, братія прощаю / І Милосердому молюсь, / Щоб ви лихим чим не згадали, / Хоч я вам кривди не робив...»* («То так і я тепер пишу...», 1847, Орська кріпость); (Шевченко, 2014: 292).

3) Останній складний для інтерпретації вислів наведемо повніше. У Примітці 1 до вірша «Чигрин» читаємо фрагмент з листа Шевченка до Я. Кухаренка: *«...мене тут і земляки, і не земляки зовуть дурним, воно правда, але що я маю робити, хіба ж я винен, що уродився не кацапом або французом»*. Саме таке негативне ставлення до поета певної групи людей якраз і підтверджує його Боже післаництво, бо пророк говорить уже не тільки те, що більшості подобається, як кобзар Перебендя (Шевченків, 2014: 132–142), але каже гірку правду людям про їхні зlodіяння, про

відвернення від Бога, про потребу покаяння, прощення, братньої нелицемірної любови, а це не подобається «старій людині» — твердосердому грішникові. Він тут уже постає не як кобзар «Перебендя», який тільки на самоті відверто вголос молиться і говорить щиру правду Богові, а на людях не відважується цього чинити, бо люди у світі, які не пізнали святого Бога, «на Божее слово вони б насміялись, / Дурним би назвали, од себе б прогнали...» («Перебендя», 1839, С.-Петербург); (Шевченко, 2014: 50). Саме з Шевченком-пророком так і сталося, коли говорив людям як Божий посланець-пророк правду про їхні гріхи і потребу покаятися: *«Схаменіться, недолюдки, / Діти юродиві! [...] Схаменіться! Буйте люди, / Бо лихо вам буде! / Розкуються незабаром / Заковані люди; / Настане суд! [...] / Умийтеся! Образ Божий / Багном не скверніте! Не дуріте дітей своїх, / Що вони на світі / На те тільки, щоб панувать... / Бо невчене око / Загляне їм в душу / Глибоко-глибоко... [...] Обніміте ж, брати мої, / Найменшого брата, — / Нехай мати усміхнеться, / Заплакана мати!»* («І мертвим, живим, і ненарожденним...», 14. XII. 1845, В'юнище); (Шевченко, 2014: 198–202). Такого пророка світ не любить, не приймає, ненавидить, *дурним* називає, проганяє, іноді й вбиває (пор. Йоана 7: 1, 7).

Звісно, безпідставними є звинувачення, що Тарас Шевченко — безбожник. Так може виглядати, якщо дивитися на поета поверховно, упереджено, вириваючи поодинокі гострі фрази з

його віршів, коли не враховувати алегоричність поетових висловлювань про Бога, а також не співвідносити сказані слова із досвідом, який переживав поет у той час, не вникати в зміст усіх його творів, зокрема таких, як «Щоденник», «Псалми Давидові», «Буквар», вірші, присвячені друзям, де відкривається його віруюча і богобоязлива християнська душа. Як кожна людина, він часом і прогрішувався, але існування Бога не заперечував, віри в Нього не зрікся навіть у важкі часи заслання та бажав у молитовному спілкуванні з Богом жити; *«просив у Бога як найбільшого добра, — це те, щоб хоч перед смертю поглянути один раз на Вас, добрих друзів моїх, на Дніпро, на Київ, на Україну, і тоді, як християнин, умер би я спокійно»* (лист до А. Лизогуба від 16 липня 1852)²⁷.

3. Народний поет і пророк надії відродження України

Здається, що Шевченко не писав про духовне відродження чи воскресіння України, а навпаки, словами віршів говорив про духовну руїну, навіть про смерть України. Наводимо фрагменти віршів, які підтверджують вище сказане. У вірші «Чигирин» читаємо: *«А я, юродивий, на твоїх руїнах / Марно сльози трачу. Заснула Вкраїна, / Бур'яном укрилась, цвіллю зацвіла, / В калюжі,*

²⁷ Усебічне дослідження мови поета, його негативних висловлювань про Всевишнього (зокрема «проклинання»), а також питання про віру мислителя впродовж усього його життєвого шляху, на якому іноді траплялися і падіння, проведено у монографіях «Бог Сущий у поезії Кобзаря», «Бог і Шевченко» авторства Михайла Шевченківа.

в болоті серце прогноїла / І в дупло холодне гадюк напустила, / А дітям надію в степу оддала. / А надію... / Вітер по полю розвіяв, / Хвиля морем рознесла («Чигирин» (М. Щепкіну), 19. II. 1844, Москва); (Шевченко, 2014:127–128).

У творі «Подражаніє Осії» (розділ XIV) читаємо страшні слова про трагічну загибель рідного краю: **«Погибнеш, згинеш Україно! / Не стане знаку на землі! / А ти пишалася колись / В добрі і розкоші! Вкраїно, / Мій любий краю неповинний! / За що тебе Господь кара, / Карає тяжко? За Богдана, / Та за скаженого Петра, / Та за панів отих поганих / До краю нищить, — покара, / Уб'є незримо... І правдиво! / Бо довго Довготерпеливий / Дивився мовчки на твою, / Гріховную твою утробу, / І рек во гніві: «Потреблю / Твою красу, твою оздобу; / Сама розіпнешся! Во злобі / Сини твої тебе уб'ють / Оперені, а злозачаті / Во чреві згинуть, пропадуть, / Мов недолежані курчата!.. / І плачу, матернього плачу, / Ісполню гради і поля, / Да зрить растленная земля, / Що я — Держитель і все бачу!»** («Подражаніє Осії» (розділ XIV), 25.XII.1859, С.-Петербург); (Шевченко, 2014: 468).

Однак в інших віршах («Подражаніє XI псалму», «Подражаніє Ісаїї» (розділ XXXV); «Марія»), особливо в останньому пророчому, хоча дуже складному творі «Подражаніє Осії» (розділ XIV), все-таки є і слова віри й надії, що остаточно *«правда оживе [...] / а слово нове [...] / люд окрадений спасе / Од ласки царської...»* («Подражаніє Осії» (розділ XIV), 1859); (Шевченко, 2014: 469).

У поетичному творі «Суботів» Шевченко оживляє надію в народі, що із гробу-домовини Божою силою і за Його милосердям «встане Україна». Поет так пророкує воскресіння Батьківщини, уже похованої в гробі: *«Не смійтеся, чужі люди! / Церква-домовина / Розвалиться, а з-під неї / **Встане Україна / І розвієтьму неволі, / Світ правди засвітить, / І помоляться на волі / Невольничі діти!**»* («Суботів», 21. X. 1845, Миргород); (Шевченко, 2014: 183).

Ще промовистіше про Боже «втручання» в нашу історію, про яке так *сильно* просив Шевченко у 43 псалмі, сказано в наступному 52 псалмі. *«Хто ж пошле нам спасеніє, / Верне добру долю? / Колись Бог нам верне волю, / Розіб'є неволю. / Возхвалимо Тебе, Боже, / Хваленієм всяким; / Возрадується Ізраїль / І святий Іяків»* («Псалми Давидові», 19. XII. 1845, В'юнище); (Шевченко, 2014: 208).

Отже, Шевченко, як Господній відважний пророк, рішуче застерігає рідний український народ про згубність апостазії: відходу від поклоніння правдивому Богові та про жахливі наслідки грішного безбожного життя. Божий посланець не провіщає загибелі України, бо говорить про два реальні шляхи, які відкриті перед народом України: перший — щасливе мирне життя з Господом, згідно з Його заповіддю любови Бога понад усе, а ближнього як себе; та другий — життя безбожне, самолюбиве, злочинне, яке веде до духовної руїни всього краю, до неминучої загибелі

нерозкаяного народу (про ці два шляхи також говориться у першому, переспіваному поетом Давидовому псалмі). Однак оживляє надію на Господнє милосердя і остаточну Божу перемогу над злом-гріхом та спасіння України. Пророк відважно і з боєм у серці свідчить гірку правду про страшну несправедливість і злочини-гріхи, які коять люди в Україні («І мертвим, і живим, і ненарожденним...»). **Якщо грішні люди не зупинять свої зlodіяння і не покаються у своїх гріхах, то за це незабаром наступить справедлива кара-помста за нерозкаяні гріхи і не виправлені злочини.** У такому разі, справді, колись квітуча Україна буде страшно зруйнована, і не обов'язково чужими... *«Сама розіпнеться! Во зlobі / Сини твої тебе уб'ють [...] І плачу, матернього плачу, / Ісполню гради і поля... / Да зрить розтленна земля, / Що я — Держитель і все бачу!»* («Подражаніє Осії» (розділ XIV), 1859); (Шевченко, 2014: 468).

Цього плачевного кінця на хибному шляху може і не статися, якщо народ покається і змінить своє життя із безбожного, злого й несправедливого на богобоязливе, доброчесне й братолюбне. І можуть оминути Україну (як і кожна країну, де люди чинять беззаконня, але щиро каються зі своїх гріхів) справедливі страшні фізичні покарання (пор. Йона, 1–3). Тоді в розкаянному, наверненому народі може наступити релігійне пробудження, зцілення душевних ран, духовне відродження. За це слізною, з надією, молиться поет і не перестає будити приспане сум-

ління свого народу: *«Тільки я, мов окаянний, / І день, і ніч плачу [...] Схаменіться, недолюдки, / Діти юродиві! / Подивиться на рай тихий, / На свою країну; / Полюбіте щирим серцем / Велику руїну! Розкуйтеся, братайтеся! [...]*

Схаменіться! Будьте люди, / Бо лихо вам буде! / Розкуються незабаром / Заковані люди; / Настане суд! [...]

Умийтеся! Образ Божий / Багном не скверніте! / Не дуріте дітей своїх, / Що вони на світі / На те тільки, щоб панувати [...]

Доборолась Україна / До самого краю / Гірше Ляха свої діти / Її розпинають» («І мертвим, і живим, і ненарожденним землякам моїм в Україні і не в Україні моє дружнєє посланіє», 14. XII. 1845, В'юнище); (Шевченко, 2014: 198–201).

І пророк все-таки провіщає надію відродження України, однак не без покаяння і навернення народу до нелицемірної любови — братолюбія. А тому й благает свій народ: *«Обніміте ж, брати мої, / Найменшого брата, — / Нехай мати усміхнеться, / Заплакана мати! / Благословіть дітей своїх / Твердими руками. / І обмитих поцілуйте / Вольними устами! / І забудеться срамотня / Давня година, / І оживе добра слава, / Слава України, / І світ ясний, невичірний, / Новий засіяє... / Обніміться ж, брати мої, / Молю вас, благаю!» (Шевченко, 2014: 202).*

Ця духовна обнова може прийти тільки через навернення, завдяки новій євангелізації всього українського суспільства, усіх його прошарків. Саме таке христоцентричне значення мають ви-

слови «*світ ясний, не вечірній, / Новий засіяє*». Ним є Христос — істинне «Світло тихе, святої слави Отця Небесного» згідно з християнською літургійною мовою, традицією. А щоби це сталося, потрібно нових Христових учнів, на зразок апостола Петра, який проповідував до людей у час оргії, і вони навернулися до Господа, й молоді люди стали справжніми учнями Ісуса, християнами-неофітами («Неофіти»).

Як колись великий пророк і Предтеча Христовий Йоан Христитель приготував народ на зустріч Месії, кажучи: «Покайтесь, бо наблизилося Небесне Царство» (Матея 3: 2). Так і пророк України, Тарас Шевченко, накликав усіх до покаяння та з нетерпінням очікував, коли прийде до рідного краю «апостол правди і науки», щоби благовістити спасіння народу, духовне воскресіння тим, які через гріхи стали в душі мертвими («І день іде, і ніч іде...»).

Поет-пророк свідомий, що Бог може і хоче все обернути на добро людям, на наше спасіння, а тому з довірою благає Божої допомоги для своїх пророчих «слів-глаголів», та не відомщає злом за зло, але надіється на Божу милість: «*Боже! Спаси, суди мене / Ти по Своїй волі! / Молюсь, Господи, внуши їм / Уст моїх глаголи! / Бо на душу мою встали / Сильнії чужії. / Не зрятъ Бога над собою, / Не знають, що діють. / А Бог мені помагає, / Мене заступає / І їм правдою Своєю / Вертає їх злая. / Помолюся Гос-*

подеві / Серцем одиноким / І на злих моїх погляну / Незлим моїм оком» (Псалом 53, 1845); (Шевченко, 2014: 207).

Через усі десять переспіваних псалмів Давида проходить жива віра, що добро перемагає зло, дорога правди веде до Бога, до щасливого життя, а хто ходить шляхом неправди — той загине. *«Господь любить свої люди, / Любить, не оставить...»* (Пс. 93: 1845); (Шевченко, 2014: 207). Вінчає збірку переспівів Псалом 149. Ним поет і пророк прославляє Господа Бога псалмом новим і спільно чесним собором, серцем нелукавим співає, як Бог кара неправих, правим помагає: *«А преподобнії во славі [...] радуються, славословлять, хвалять ім'я Боже [...] І осудять неправедних / Судом своїм правим, / І вовіки стане слава, Преподобним слава!»* (Псалом 149, 19. XII. 1845, В'юнище); (Шевченко, 2014: 209).

Саме вони — преподобні — справжні герої і переможці, що вірні Богові, ходять стежками Його заповідей, живуть у мирі й братній любові між собою: *«Отаких братів благих своїх / Господь не забуде — / Воцариться в дому тихім, / В сім'ї тій великій, / І пошле їм добру долю / Од віку до віку»* (Псалом 132, 1845); (Шевченко, 2014: 208).

Мріє, молиться і страждає пророк України за таку сім'ю велику, вільну, нову — за воскреслу, правдиво християнську, святу Русь-Україну. Сильно вірить, що вона силою Божого євангельського Слова істини оживе, воскресне, він пророкує: *«І на оновленій*

землі / врага не буде, супостата, / А буде син, і буде мати, / І будуть люди на землі» («І Архімед, і Галілей...», 24.IX.1860, С.-Петербург); (Шевченко, 2014: 482). Це оновлення прийде через *«святее слово, святої правди голос новий»* («Неофіти», 8. XII. 1857, Нижній Новгород) (Шевченко, 2014: 426); воно засівалося і пророчим словом поета, і ще буде засіяно — Христовими воїнами святими! Пророк Шевченко передбачав їх у новонавернених — неофітах і їхніх дітях — нащадках мучеників, за Христову істину невинно вбитих (пор. «Неофіти», 1857) (Шевченко, 2014: 424–434).

Відповідь на трудні питання-висловлювання («Чигирин», «Подражаніє Осії»).

Ці драматичні («Чигирин»), навіть катастрофічні («Подражаніє Осії») рядки стоять на початку віршів. Вони — не остаточне приречення, це ще не кінець... Ці погрози — справедлива пересторога перед хибним шляхом, що є спокусою для України і світу, — відвернення від істинного Бога.

У вірші «Чигирин» поет-пророк не зупиняється на страшнім стані «сну» України, але продовжує молитовні роздуми, подібно до старозавітніх пророків гірко плаче і молиться за свій бідний народ, який пішов хибним шляхом і має нечисте серце, «погане, гниле, трудне», із нездоровою *сукроватою* кров'ю, яку потрібно вицідити і налити «живої козацької», «чистої святої» крові, тобто потрібне очищення серця Божим словом, яке гостре, як меч дво-

січний («ножі обоюдні розпанахають погане і гниле серце»). Пророк закликає до навернення народу на дорогу правди, до слізної молитви і вірить, що і його *«слово тихосумне, / Богобоязливе / Згадається — / І дівоче серце боязливе / Стрепенеться...»*. Він слізно молиться й закликає всіх небайдужих до слізних, щирих, покаянних молитов: *«Нехай же серце плаче, просить / Святої правди на землі!»* Закликає, слізно молиться і щиро вірить, що після *гріховного сну* **«встане правда на сім світі!»**. Такою святою вірою пророка завершується цей складний, метафоричною мовою написаний вірш.

Зосередимось над найважчим питанням із твору «Подражання Осії»: *«Погибнеш, загинеш Україно!..»*. Тарас Шевченко не випадково взяв за основу свого пророцтва про Україну саме пророка Осію та останній (14) розділ з його звернення до ізраїльського народу. Завдання Осії як одного з дванадцяти «менших пророків» було, як і всіх інших, боротися проти відступства Ізраїля від Ягве-Господа, яке він яскраво зображував символом жінки-блудниці. Пророк рішуче засуджував культ тельців — головний гріх Самарії — та боровся із великим занепадом народних звичаїв та з громадськими пороками, що волали до неба про помосту. Врешті Божий посланець, незважаючи на неймовірну впертість і віроломність свого народу, все-таки знаходить для нього слова втіхи, обіцяючи йому, що Бог у безмірній любові до свого народу змилюється і пошле кращі — місячні — часи, коли до них

«казатимуть: Діти Бога живого. Сини Юди й сини Ізраїля зберуться до купи і настановлять над собою одного головою...» (Осія 2: 1–2). У подібній ситуації Шевченко сприймав Україну, у пророцтвах Осії бачив натхнення для порятунку України. Розділ 14 у пророцтві Осії розповідає про покарання Самарії, «бо збунтувалась проти Бога свого. Вони поляжуть від меча; малечу їхню роздавлять, вагітних їхніх порозтинають». А до рідного краю й народу мовить: «Повернись Ізраїлю, до Господа, Бога твого, бо ти спотикнувся об твою беззаконність». І продовжує від Бога мовити: «Я вилікую їхню зраду; я полюбив їх доброхітно, бо гнів мій від них відвернувся. Я буду для Ізраїля рососою; він зацвіте немов лілея... Хто мудрий, нехай зрозуміє! Розумний нехай це знає! Бо пугі Господні праві, й праведники ходять ними, а грішники на них спотикнуться» (Осії 14: 1, 5–6, 10). У «Подражанії Осії» обнадійливі слова говорить і Шевченко. Бо після страшної картини справедливої кари за беззаконня далі читаємо про духовне пробудження, про надію воскресіння і спасіння України, навіть після прикрої поразки, можливої втрати свободи. Божа Правда переможе. Україна буде врятована Господом Богом, і розкаяний народ за Його благодаттю спасеться. Україна воскресне, справжня воля буде подарована Тим, Хто приніс нам мир, ізбавлення, тобто повне визволення від гріха, Хто «смертю смерть подолав і тим, що в гробах життя дарував!» (пор. «І мертвим, і живим, і ненаро-

жденним...», «Подражаніє Осії», «Подражаніє XI псалму», «Псалми Давидові», «І Архімед, і Галілей...»).

Так, картаючи й накликаючи до покаєння — початку порятунку — поступали давні пророки; це їхній стиль свідчити Божу істину, що за непростені, нерозкаяні гріхи чекає кожна людину, народ справедлива відплата — фізичні страждання і смерть. Але пророк — це Божий Вістун Благої вістки про спасіння, духовне відродження та воскресіння. Так було з Богом вибраним ізраїльським народом, і так буде з Україною, якщо народ пробудиться з гріховного сну і всім серцем повернеться до свого єдиного істинного Бога, покинувши «чужих богів» («Пророк»). Божий улюблений пророк і славний цар ізраїльського народу Давид в одному із своїх пророчих псалмів так свідчить про цей подвійний вирок — кару і помилування: «Боже, ти нас відкинув, Ти розбив нас; розгнівався; постав нас знову на ноги! / Ти потряс землю, розколов її; зціли її щілини, вона бо захиталась. / Ти дав народові Твоєму зазнати гіркої долі, вином, що забиває памороки, напоїв нас. / Тим, що тебе бояться, дав Ти знамено, щоб могли втекти від лука. / Щоб твої улюблені спаслися, допоможи десницею твоєю і вислухай нас». Із з надією на Божу допомогу й перемогу закінчується цей 60 псалом: «Хто приведе мене до города-твердині? / Хто поведе мене аж до Едому? / Чи ж не ти, Боже, що відкинув нас, / і що не виходиш, Боже, з нашими військами? / Пошли нам допомогу на гнобителя, / бо марна людська допомога. / З Богом

учинимо ми подвиг — він наших гнобителів розтопче» (Псалом 60 (59): 2–7, 11–14). Подібно поступав і Тарас Шевченко — наш народний поет і український пророк.

Пригляньмось, як національний пророк, Тарас Шевченко, переспівав десять із Давидових псалмів, достосувавши їх до дійсності України; він починає з першого Давидового псалма, який показує два протилежних шляхи. Перший, Богом благословенний і спасенний: *«Блаженний муж на лукаву / Не вступає раду, / І не стане на путь злого, / І з лютим не сяде; / А в законі Господньому / Серце його й воля / Навчається; і стане він, / Як на добрім полі / Над водою посажене / дерево зеленіє, / Плодом вкрите: так і муж той / В добрі своїм спіє»*.

А ось чим закінчується другий — путь без Бога і проти Бога — путь злого, дорога людей лукавих, нечестивих, котрі не повертаються зі злої дороги на добру дорогу, яка веде до життя і духовного дозрівання у вірі, надії й любові. Ось який кінець шляху безбожників: *«А лукавих, нечестивих / І слід пропадає, — / Як той попів над землею / Вітер розмахав. / І не встануть з праведними / Злії з домовини. І навпаки: Діла добрих оновляться, / Діла злих загинуть»* (Псалом 1); (Шевченко, 2014: 205).

Уже з першого псалма зауважимо авторський «відступ» від оригінального тексту. Ці відступи для нас є ключовими, бо свідчать про долю або недолу України. Зокрема провідним є саме перший псалом. Поет-пророк говорить не лише «про суд», а й

про «домовину», з якої злії і лукаві не встануть, тобто не воскреснуть — «діла злих загинуть»; вітер їх розвіє, «як той попіл над землею»: *«І не встануть з праведними / Злії з домовини. / І додає: Діла добрих оновляться, / Діла злих загинуть»*. Так завершується цей переспів першого Давидового псалма.

В оригіналі закінчення інше: *«Тому безбожники на суді не остояться, / ні грішники на праведників зборах. / Бо про путь праведників Господь дбає, / А путь безбожників пропаде»*. Наш пророк говорить про духовне оновлення України в особі праведників або й про воскресіння праведників — «встануть з домовини». Звідси можемо зробити перший висновок про те, від чого залежить, чи український народ загине, і по нім «слід пропаде, як попіл розвіється вітром»; чи, навпаки, буде розвиватися, «в добрі своїм спіти», а «діла його оновляться», тобто буде духовне відродження народу і України. Саме про «домовину України» і воскресіння з неї говорив пророк у вірші «Суботів» (21. X. 1845, Миргород); (Шевченко, 2014: 183). Ця домовина — церков Богданова. Стан України сумний і плачевний. З убогої сироти України сміються сторонні люди. І Церкву-домовину нема кому полагодити! Про це з сумом і болем промовляє автор. Пророк роздумує над історичними помилками, над неправдою, над обманом Гетьмана Богдана і України російським царем Олексієм. Однак завершення пророкує оптимістичне: *«Не смійтеся. чужі люди! / Церква-домовина / Розвалиться, а з-під неї / Встане Україна / І розвіє*

тьму неволі. / Світ правди засвітить, / І помоляться на волі / Невольничі діти!». Але як це станеться, хто допоможе?

Про цю дорогу до перемоги добра над злом, істини над брехнею і розповідають десять Давидових псалмів, які український поет і пророк не лише переспівав, а й достосував до історії й сьогодення України. Увінчує Шевченкове десятипсалміє (1; 12; 43; 52; 53; 81; 93; 132; 136; 149) псалмом CXLIX (149). Це — гімн праведникам, завдяки яким Бог милує і рятує грішний світ і відроджує його із руїн, із попелу.

Підсумовуючи, скажемо, що Божий пророк був справжнім християнським патріотом України, бо жертовно любив рідний народ, для його добра трудився, страждав і молився, в Ім'я Христа все прощав і навіть своїм ворогам не бажав зла-помсти: *«Любіться, брати мої, / Україну любіте! / І за неї, безталанну, Господа моліте! / І його забудьте, друзи, / І не проклиняйте...»* («В казематі [Моїм союзникам посвящаю] “Згадайте, братія моя...”», 1847, Орська кріпость).

Був мислитель, безумовно, українським національним пророком, а це тому, що до України був посланий Богом («Тризна», «Пророк»). Батьківщину любив і за неї страждав, слізно молився і закликав весь народ: *«Свою Україну любіть, / Любіть її... во врем'я люте, / В останню, тяжкую минуту / За неї Господа моліть!»* («Чи ми ще зійдемося знову...»). Перебуваючи в цитаделі, у С.-Петербурзі, журился: *«Що не в Україні поховують, / Що не в*

Україні буду жити. / Людей і Господа любить» («В неволі тяжко... хоча й волі...», травень 1847, С.-Петербург, у цитаделі). Перебуваючи в засланні, тужив за рідним краєм, приніс себе Богові у цілопальну жертву, бо «за Вкраїну його замучили колись» («Мені однаково, чи буду...», травень 1847, С.-Петербург, у цитаделі).

Перебуваючи на чужині, писав свої «думи-діти» для України, а нашу Україну-неньку з любов'ю просив: *«Привітай же моя ненько, / Моя Україно, / Моїх діток нерозумних, / Як свою дитину!»* («Думи мої, думи мої...», 1839, С.-Петербург); (Шевченко, 2014: 56).

Таким чином, **Тарас Шевченко був і поет, і, що найважливіше, — національний пророк — Божий правдивий посланець, а не самопроголошений, розумний «космополит-мудрець», однак без любови до ближніх (лжепророк)** («Тризна»).

Завершення

Тараса Шевченка можна бачити в різних іпостасях: художник, поет... і пророк. Поезії мислителя треба читати уважно і у світлі євангельського слова істини відрізняти здорові зерна правди, добра, любови від полови чи отруйного зерна куколю — гріховною пристрастю занечищених слів, часто написаних із превеликого горя, зокрема у часи заслання. На жаль, і такі «гіркі висловлювання» трапляються у його творах, яких поет згодом сам соромився, кажучи: *«Бодай ті діти не росли, / Тебе, святого, не*

гнівили, / Що у неволі народились / І стид на Тебе понесли!» («Один у другого питаєм...», 1847, Орська кріпость); (Шевченко, 2014: 277). Поет просив не давати їх читати молоденьким дівчатам (лист до Г. С. Тарнавського від 26 березня 1842). Шевченкові твори дуже різноманітні: одні написані з природних спонук — від побаченого, почутого, пережитого, до того ж у відмінних життєвих ситуаціях, а інші — з надприродного Божого пророчого натхнення; вони різні за змістом і формою, мистецько-педагогічною вартістю; високо моральні, виховні, а деякі навіть духовно шкідливі, зокрема для юної християнської душі («Гайдамаки», «Вип'єш перву — стрепенешся...», «Якби ви знали, паничі...», «Ликері», «Гімн черничий», «Н. Т. “Великомученице кумо!..”»); ліричні, народно-побутові, соціально-історичні, політичні, морально-повчальні, а деякі, частково, чи прямо-пророчі; писані у різному душевному стані: піднесення чи пригнічення. Автор промовляв із чистого розкаяного серця «тихо-сумні богобоязливі», іноді богонатхненні слова правди і любови; або з «темниці нечистого серця» виривалися слова зухвалі, блудні...

Пророчими, у дослівному значенні, на нашу думку, можна назвати такі поетичні твори: «Тризна», «Посланіє...», «Псалми Давидові», «Пророк», «Подражаніє XI псалму», «Подражаніє Ісаїї», «Подражаніє Іезекіїлю», «Подражаніє Осії». Є ще низка творів, які *частково пророчі*, як наприклад: «Розрита могила», «Чи-

гирин», «Суботів», «Кавказ», «Як умру, то поховайте...», «В казематі», «Марина», «Неофіти», «Юродивий», «Муза»...

Висновки

1. Тарас Шевченко був не лише великим народним поетом, а й справжнім Божим посланцем до України — Його пророком, хоча не все, подібно як у старозавітніх пророків, що він говорив чи писав, було Богом натхненним, пророчим словом правди і любови.

2. Зі скромности та з християнського смирення мислитель пророком себе не називав, а лише «наслідувачем» (пророків), пишучи «подражанія», а вірші називав «псалмами», які «виливав зі сльозами».

3. Християнський мислитель, однак, був свідомий свого не лише малярського і поетичного, а й пророчого покликання; останнє було найбільшим, особливим «даром з небес», воно ж було і «найважчим хрестом» на життєвій дорозі українського народного поета і мученика за правду — вірного сина України.

4. Національний пророк України, як кожна смертна людина, мав свої слабкості, іноді на дорозі віри спотикався, зневірювався, у чомусь помилявся, однак боровся зі своїми немочами, щиро каювся за свої гріхи, і не був ні атеїстом-безбожником, ні злобною людиною, а, навпаки, змагав до того, щоб усі люди жили в мирі й правді з Богом і між собою, у взаємній любові; просив у Бога си-

ли гідно виконати своє пророче післаництво та, примирившись із Господом і з усіма ближніми, померти як християнин.

5. За свій рідний поневолений народ України, за очищення своєї грішної душі та за весь світ слізно молився до Бога, боровся зі злом у світі словом правди і жертовною творчою працею та стражданнями.

6. Усіх закликав до покаяння і прощення в Ім'я Христа та до любови рідного Краю і братерства між слов'янами й усіма людьми на землі — Божими і Адамовими дітьми.

7. До України і її дітей, духовно «мертвих і живих, і нена-рожденних...» написав своє дружнє і, водночас, пророче «Посла-ніє...», яке і сьогодні актуальне, бо закликає всіх навернутися до Христа Бога і Спасителя нашого, до прощення і нелицемірної любови Бога і своїх ближніх, передовсім обняти «найменшого брата»; як Божий пророк, молиться він і за всі народи, щоби сту-пили на дорогу духовної обнови у Христі — порятунку в часі ли-холіття: *«А всім нам вкупі на землі / Єдиномисліє подай / І брато-любіє пошли!»* («Молитви»).

8. Усім своїм недругам, обвинувачувачам, злорікам чи опо-нентам відповів поетичним, щирим і правдивим словом прощен-ня і братньої любови у Христі, як годиться говорити і свідчити християнському пророкові: *«Якби сказать, що не люблю, / Що я Украйну забуваю, / Або лукавих проклиною / За те, що я тепер терплю, — / Їй-Богу, братія, прощаю / І Милосердому молюсь,*

/ Щоб ви лихим чим не згадали; / Хоч я вам кривди не робив, / Та все-таки між вами жив, То, може, дещо і осталось» («То так і я тепер пишу...»).

І останнє Слово прохання пророка до тих, хто почувається ображеним і, врешті, до всіх, бо *«може дещо і осталось»*: **«Простіть! / Я Богу помолюсь...»** («Сон» “Гори мої високії...”).

Пресвята Тройце, Боже наш, слава Тобі за все, що було, що є і що буде!!!

ЛІТЕРАТУРА

Біблія. Святе Письмо Старого та Нового Завіту / пер. І. Хоменка. Рим: Видавництво оо. Василян «Місіонер», 2022. 1480 с.

Білецький Л. Тарас Шевченко в Яготині. Авгенбург: УВАН, 1949. 48 с.

Височанський І. Совість у богослов'ї кардинала Йозефа Рацингера. *ALMA MATER: Журнал студентів Папської української колегії св. Йосафата в Римі*. 2022–2023. С. 35–46.

Грабович Г. Шевченко, якого не знаємо (з проблематики символічної автобіографії та сучасної рецепції поета). Київ: Критика, 2000. 320 с.

Дзюба І. Тарас Шевченко. Життя і творчість. 2-е вид., доопрацьоване. Київ: Вид. дім «Києво-Могилянська академія», 2008. 718 с.

Жулинський М. Г. Шевченко, Тарас Григорович. *Велика українська енциклопедія*. URL: <https://vue.gov.ua/> (дата звернення: 25.10.2024).

Зайцев П. Життя Тараса Шевченка. Київ: АТ «Обереги», 1994. 456 с.

Куліш П. О. Історичне оповідання. Спогади про Тараса Шевченка. URL: <https://litopys.org.ua/spog29> (дата звернення: 05.11.2024).

Лановик З., Лановик М. Біблія як осердя універсуму української культури. *Слово і Церква як духовно-культурні домінанти української ідентичності*: зб. наук. праць за матеріалами наук.-практ. конф. 13–14 листопада 2023 р. Б. / за ред. владики В. Фірмана. Тернопіль: Підручники і посібники, 2024. С. 163–184.

Пастух М. Бог Слово — Начало нового буття і повнота життя русичів-українців. *Слово і Церква як духовно-культурні домінанти української ідентичності*: зб. наук. праць за матеріалами наук.-практ. конф. 13–14 листопада 2023 р. Б. / за ред. владики В. Фірмана. Тернопіль: Підручники і посібники, 2024. С. 64–111.

Попович М. В. Нарис історії культури України. 2-е вид., доп. Київ: Видавничий дім «Арт Ек». 2017. 730 с.

Шевченків М. Бог Суций у поезії Кобзаря. Тернопіль: Астон, 2008. 168 с.

Шевченків М. Бог і Шевченко: Як розуміти імена Божі та віру поета? (філософсько-християнська інтерпретація). Жовква: Місіонер, 2014. 448 с.

Шевченко Т. Кобзар. Харків: ВД «ШКОЛА», 2014. 576 с.

Шевченко Т. Кобзар у 4 т. / ред., статті й пояснення д-ра Л. Білецького. Вінніпег–Канада: Тризуб, 1952–1954.

Щурко Ю. о. Lectio Divina над Євангелієм: духовна подорож сторінками Святого Письма. Пасха та П'ятидесятниця. Том І. Львів: Свічадо, 2023. 632 с.

Зоряна Лановик, Мар'яна Лановик

ДОМІНАНТИ СВІТОГЛЯДУ ПАНТЕЛЕЙМОНА КУЛІША: РОЛЬ ОСОБИСТОСТІ У РОЗВИТКУ КУЛЬТУРИ

О слово рідне, ти стоїш на чаті
передвікових пам'яток святині
в ясній блискучій херувимській шаті,
як меч огнений, в нашій Україні.

Пантелеймон Куліш

У гуманітарних науках існує думка про те, що історичні епохи, нашарування, глибинні сфери пам'яті слід розглядати так, як у природничих науках вивчають геологічні пласти і нашарування земної кори. М. Фуко у своїй засадничій праці «Археологія знання» (Фуко, 2003) утвердив погляд, що національну чи світову історію варто вивчати так, як археологи розкопують давні шари

— один за одним, шукаючи у більш давніх часових пластах підґрунтя для нових. Метафора промовиста і зрозуміла: так само, як у природних процесах катастрофи, землетруси і пожежі змінюють ландшафт на величезних просторах і ці нашарування зберігають пам'ять про це упродовж віків, так і революції, руїни та національні збурення накладаються на «ландшафт» історії, зберігаючи пам'ять на сотні поколінь. Окремі яскраві феномени — люди, події, явища мають змогу змінювати обличчя націй, вибудовуючи нові основи для майбутнього.

«Народе без пуття, без чести, без поваги...». Роздумуючи про постать Пантелеймона Куліша у 50-ту річницю від його смерті, Євген Маланюк висловив думку, що саме цей рядок став фатальним у несприйнятті «несамовитого Панька» його сучасниками і наступними поколіннями: «Одного лишень не можемо забути. Одному йому лишень не пробачаємо. Не можемо пробачити. З цілого його величезного творчого доробку, з тієї бібліотеки книжок завше пам'ятаємо тільки той один рядок ... — рядок, що болить, як незагоєна рана, що горить і пече, як образливо-болючий поличник, що ножем крає наше серце. Тоді, як і тепер. Донині» (Маланюк, 1962: 105). І у цьому він убачає «добрий знак»: «Думається, що в цьому явищі, на тлі майже безнадійної долі, коріниться наша надія: значить, сумління наше не приспане, чуйність наша чатує, серце наше — живе» (Маланюк, 1962: 105).

Як би це парадоксально не здавалося, але кожен дослідник творчости та громадсько-політичної діяльності Куліша починає із цієї «прі» Куліша з суспільством, і «позви з Кулішевим духом» тривають до сьогодні. Показовим доказом цього є той факт, що після 10-річної дискусії стосовно 1000-гривневої банківської банкноти із зображенням П. Куліша, яку ще 2008 року офіційно оприлюднив Національний банк України, антиукраїнські сили при владі так і не допустили її до виходу в обіг. Але досі всі закликають і заохочують себе самих подивитися на Куліша без образ і «злопам'ятности», оцінити те, що він зробив для утвердження ідеї української державности та культури.

На сьогодні, напевно, ніхто чіткіше і об'єктивніше не пояснив цієї болючої для українців позиції П. Куліша, ніж Микола Зеров: «Кулішеві треба віддати заслужене: з нього був великий майстер дратувати українську громадську думку... Весь час він був у позвах з українським громадянством, сперечався з ним за спаш, за межу, погорджував сучасниками, як «руїноманами», покладаючи надії на признання з боку майбутнього «культурника» (Зеров, 1990, т. 2: 247). Протиставлення «руїномани» — «культурники» — це ключ до розуміння постаті Куліша. І якщо з таким завзяттям згадуємо перший рядок, — потрібно пам'ятати і останній («...і до сем'ї культурників вертайся»), а також назву вірша — «До рідного народу», де ключове слово «рідного».

Час, коли П. Куліш прийшов у світ, сформувався як особистість, громадсько-політичний діяч і митець, — це була епоха після великої руїни. У своїй засадничій праці «На варті нації» Юрій Косач — нащадок великого українського роду — так означив початок цієї епохи: «Ще в попередньому XVIII ст. зовсім наявною була туга української провідної верстви за творцем — виразником її ідеалів. Туга за письменником, що в грізний час національно-державної катастрофи зміг би стати синтезою кількох світліших прагнень країни, що на шляху “з варяг у греки”, на розпутті світів запалила вогнище нової цивілізації й виросла на окраїнах Європи її героїчним смолоскипом, палаючи удень і поночі, вартуючим великих доріг із сходу на захід. Після “Ігрової пісні” на українській землі не з’явився ні один творець, що міг би це завдання подолати своїм мистецьким талантом, своєю духовою суцільністю, своїм чітким філософічним світоглядом. Хоч якими великими не видаються у світлі своїх епох наші письменники XVII–XVIII ст., проте ні один із них не виріс до значення національного генія» (Косач, 2017: 199). Відсутність лідерів та народних провідників виявляється історичною проблемою, «і чим грізнішим стає українське призначення, тим трагічнішою стає наша історія, тим потреба генія як виразника невмирущості нації, як великого хорунжого її ідеалів, як її вартівничого стає більш настирливою, більш необхідною. А туга за ним переходить у спонтанне й палке прагнення, що витає над тими пограбованими й потоптаними

степовими просторами, над королівським Львовом, гетьманським Чигирином, Батурином. Ждуть приходу генія і київські класики, козацькі мемуаристи і хронікарі, поети й письменники післяполтавського часу... ні на хвилинку не сумніваються, що він таки з'явиться...» (Косач, 2017: 199–200).

Цим довгоочікуваним генієм став Тарас Шевченко. Життя його було промовистим, але коротким, як спалах у добі національного занепаду. І для української історії існувала загроза, що його прихід не відіб'ється на скрижалях. Важливо було продовжити це тривання і зафіксувати у віках. Потрібно було того, хто зрозумів, що «Генеза Шевченка перш за все у минулих віках. У цьому незбагненна містична сила його генія. ... Його прихід готовано давно, він з'явився як здійснення туги за генієм-героєм і як потужна ланка між минулим, сучасним і майбутнім. Він не починає України, як казав Куліш, а зв'язує її» (Косач, 2017: 201).

Ім'я П. Куліша невинно з'являється у переліку «wartових нації» першим, поряд із іменем Шевченка. Юрій Косач вдруге підкреслює цю думку: «І тут, у цій добі... безсумнівно, перше місце після Шевченка належить Пантелеймонові Кулішеві, духові, як і Шевченко, могутньому, самодіяльному, необмеженому в можливостях зростання. Цей претендент до гетьманської булави, яким вважали його росіяни, одна з найтрагічніших постатей нашої духової історії. Його трагедія, безумовно, полягала в тому, що його геніальність не мала тої однолитої, тієї суцільної сили,

що Шевченкова, та геніальність, що рвала добу за собою, а не піддавалася їй» (Косач, 2017: 207). Основним претендентом на гетьманську булаву Куліша вважали з огляду на те, що був не просто нащадком відомого старшинського козацького роду, а спадкоємним дворянином древнього європейського герба Сліповрон, що походив ще з часів Римської Імперії. Водночас це було перешкодою для сприйняття його особи українським у переважній більшості селянським суспільством. Друга основна перешкода, про яку говорить Юрій Косач, і яку надовго затаврував одною фразою Сергій Єфремов — «письменник без синтези» — була спричинена тим, що, на відміну від свого сучасника і найближчого друга Шевченка — він прожив довге і складне життя. За цей час змінювалися історичні обставини, і цей калейдоскоп подій постійно впливав на зміну поглядів Куліша. Його апологети не втомно пояснювали, що це не було просто «хитанням» чи відсутністю чіткої життєвої позиції. Навпаки — він умів швидко реагувати на всі зміни у громадсько-політичному житті українців і щоразу намагався знайти кращі шляхи для утвердження своїх переконань і поглядів у життя. Часто це вимагало зміни тону, пози, навіть місця проживання; Куліш ішов на все задля досягнення головної мети — відродження української нації.

У короткій розвідці немає можливості детально розглянути всіх заслуг П. Куліша для утвердження і розвитку української культури, але навіть побіжний огляд основних його здобутків дають

змогу зробити висновки щодо його вирішальної ролі у формуванні «культурного ландшафту» української історії, який вибудовувався в цю епоху.

Розуміння того, що українська культура лежить у руїнах, дало поштовх до необхідності закладати **нові основи** державності. Не випадково після періоду відмов відкриття у Петербурзі українського журналу із промовистою назвою «Хата» П. Куліш та В. Білозерський зупиняються на не менш промовистій назві «Основа». І ця основа закладається добротно і надійно, як продовження справи, розпочатої Т. Шевченком. Попри те, що часопис виходив лише упродовж двох років, він був названий «Четвертим Кобзарем», адже на його сторінках було посмертно опубліковано понад 70 творів Великого Тараса. Куліш продовжував і утверджував працю Шевченка для розбудови нації, наголошуючи у «Листах із хутора»: «яке ж велике було його діло, що він зробив для нас, українців, і що були б ми без Шевченка — се вже тепер тільки вповні нам відкрилося... Шевченко голосно на всю Україну озвався... широко він обняв Україну з її могилами кривавими, її страшною славою — Шевченко наш поет і первий історик. Шевченко перше всіх запитав наші німі могили, що воно таке, і одному тільки йому дали вони ясну, як Боже слово, відповідь... став мовби високим корогвом серед розпорошеного на тисячі миль нашого люду, і від того часу всі в нас поділились на живих і мертвих... Шевченко, воздвигнувши з упадку голосну мову українсь-

ку, назмаенав широкі границі нашому духові українському» (цит. за: Косач, 2017: 204–205).

Два першорядні імперативи: **мова** та **історія**. Журнал «Основа» друкується так званою «кулішівкою» — першим українським фонетичним правописом, що став основою подальших законів розвитку українського письма до сьогодні. Царські цензори були налякані потужним почином української еліти у Санкт-Петербурзі, і, як наслідок, журнал «Основа» припинив своє існування, у короткий термін з'явився Валуєвський циркуляр із заборонаю на поширення української мови та історії. Якщо на цей час українська мова була вже певною мірою утверджена у виданнях «Кобзаря» та інших розвідок, то збереження української історії було під загрозою. П. Куліш як людина енциклопедичних знань і тогочасних європейських культур віднаходить шлях **збереження історичної пам'яті**, незважаючи на заборони. І шлях цей він переймає в іншого представника поневоленої та бездержавної європейської нації — шотландця Вальтера Скотта.

Шотландія в ту епоху переживала час подібних заборон: як поневолена Великою Британською Імперією, вона була позбавлена права на власну мову, власну історію, власну національну культуру (заборона поширювалася навіть на гру на волинці — національному інструменті шотландців та використання в одязі відомої тканини шотландки). Залюблений у старовину визначний шотландець винаходить формулу: жанр історичного роману, де під

завуальованим перебігом міжособистісних конфліктів, інтриг та любовних колізій відкривається широке історичне тло, прописане на основі вивчення історичних фактів і документів, тому достовірне і правдиве. Із понад 50-ти романів Вальтера Скотта майже всі присвячені давній історії Шотландії, окремі — Ірландії та Уельсу — поневолених бриттами націй. Поетизація славного минулого, національні діалекти як характеристика персонажів, фольклор, архаїка, високий і піднесений стиль, — ці твори укладаються у тривалу достовірну правдиву історію минулого із проєкцією на сучасне в підтексті.

Дуже швидко серед поневолених націй Європи відбувся сплеск розвитку так званої «вальтер-скоттівської традиції». Пантелеймон Куліш був одним із перших, хто «вловив» задум Вальтера Скотта як спосіб зберегти пам'ять про «заборонені події», про славне минуле, про великих князів і героїв. Він почав вивчати англійську мову, щоби могли читати ті твори великого шотландця, які не були перекладені. У «Чорній раді» він використав низку ходів і законів Вальтера Скотта щодо побудови оповіді та започаткував в українській літературі традицію історичного роману. В «Епілозі» до роману автор чітко окреслив власний намір показати, «що історію України скривджено, що новіші історики забули справжній розум її історії...» (Петров, 2013б: 263). І хоча деякі тогочасні дослідники, зокрема М. Максимович, критикували роман за окремі історичні неточності, все ж П. Куліш зміг у

художній формі повернути інтерес до забутої історії України. Це призвело до появи ще одного нового історичного пласту в розвитку нашої культури. В усі найтемніші часи української історії від часів царського поневолення до доби радянського терору вальтер-скоттівська традиція залишалася одним із небагатьох шляхів збереження і передачі національної пам'яті. Письменники, які працювали в цій царині, розуміли, що тут важливо було зберігати необхідний баланс, щоби цензура не запідозрила і не заборонила твір (і, звичайно, не всі тексти витримували горнило цензорів). Микола Костомаров, Євген Гребінка, Михайло Старицький, Андрій Чайковський, Богдан Лепкий, Юліан Опільський, Спиридон Черкасенко, Юрій Мушкетик, Павло Загребельний, Володимир Малик, Іван Білик, Семен Склярєнко, Осип Назарук, Валерій Шевчук, Роман Іваничук — далеко не повний перелік авторів історичної прози вальтер-скоттівського типу, яким П. Куліш означив шлях.

Вивчення англійської мови, разом зі знанням інших європейських мов, дало змогу Кулішеві окреслити нові вектори розвитку української культури. Він також чи не один із перших у нашій національній історії зрозумів **важливість перекладів** для подальшого розвитку і духовно-національного збагачення. Попри велику кількість перекладів, які робив з інших європейських авторів, він був майже одержимий ідеєю перекласти весь корпус

творів Вільяма Шекспіра. Може виникнути запитання: чому саме Шекспіра?

Вільям Шекспір (чи автор, який писав твори під цим іменем), попри зануреність в історію, багатство тем, сюжетів і образів, до сьогодні вважається автором із найбільшим словниковим запасом (близько 25 тисяч слів, щонайменше 1000 з яких його власні неологізми). Тому серед імперських націй завжди існувало табу на переклад його творів на мови націй поневолених. Від часу національних рухів початку XIX століття «мати свого Шекспіра» означало мати власну національну мову — повноправну серед інших мов Європи. Тому переклад Шекспіра часто поставав як прагнення свободи і змін, як конфлікт особистості та системи, коли «час звихнувся», а «весь світ — тюрма»; водночас — безсилля кращих людей «не свого» часу у намаганнях цей час направили, де «пророча готовність» не може подолати «таємних законів подій» (див. Лановик, 2016).

Найпромовистіші епізоди початку цього протистояння — від появи мотивів та образів Великого Барда в українському письменстві часів самого Шекспіра і до культурного відродження України — окреслив І. Франко, який у своїй статті «Шекспір в українців», що вперше була опублікована німецькою мовою 18 квітня 1903 року у віденському тижневику «Die Zeit», із цього приводу писав: «Звичайно, від цих примітивних початків до пізнання самого Шекспіра було ще далеко, дуже далеко. До цього

часу треба було ще перейти широке море крові і злиднів, так звану добу руїни, що виповняє майже цілу другу половину XVII ст., яка Україну по цей бік Дніпра перетворила майже в пустелю. Опісля треба було пережити ще одне століття важкої недуги й обезсилення, поки під кінець XVIII ст. не стали прокидатися перші паростки нового відродження української літератури, цим разом значно певніше, чим попередніми часами, оснований на чистій народній мові і сучасних демократичних принципах. А потім треба було ще одного століття, під час котрого «молода» українсько-руська література могла розвиватися тільки поволі і в найважчій боротьбі за своє існування. Та це століття тягнулося чортівськи довго, і воно не минуло ще й досі, і є признаки на те, що воно може потривати навіть 150 літ або ще й довше!» (Франко, 1981: 381). Зайве, мабуть, згадувати, що це було століття емських і валуєвських указів, тюрем і заборон.

Утім, боротьба за український голос в Європі тривала. Щодо цього І. Франко далі у своїй статті зазначав: «Як виглядала ця боротьба за існування, можна пізнати вже з цього факту, що найбільший поет цієї «молодої» української літератури, Тарас Шевченко, щойно серед мертвих киргизьких степів за Аральським озером, куди його за написання одної вільнодумної поеми було заслано на довічну військову службу в карній роті (з одночасною забороною що-небудь писати або малювати), поневолі знайшов час на студії творів «божественного Шекспіра» в російському пе-

рекладі». Саме в цей час у листі до А. Лизогуба від 11 грудня 1847 р. Шевченко писав: «Якщо знайдете в Одесі Шекспіра, переклад Кетчера..., то пришліть ради розп'ятого за нас, бо, ей-богу, з нудьги одурию» (Франко, 1981: 381–382).

І тут — вкотре — бачимо ще одну настанову і пошуки Т. Шевченка. Звернений інтерес до В. Шекспіра в ту добу спричинив появу в українській літературі історичної драми, зокрема у творчості М. Костомарова («Переяславська ніч», «Сава Чалий», «Кремуцій Корд»), який, як і П. Куліш, жив історією, знав європейські мови, у тому числі й англійську, тому й міг читати твори Великого Барда в оригіналі.

Говорячи про історизм цього періоду, про «палаючу любов до рідної історії», Ю. Косач виокремлює дві постаті: «Куліш і Костомаров мовби одержимі історією. У їхніх листах, у віршах, у розмовах, у промовах історія займає перше місце, вони глибоко відчують свій зв'язок з нею, вони з історії виводять усе майбутнє нації. І це надає їм страшної сили. Відчуття зв'язку з віками, що на них раз у раз покликуються, затверджує в них незламну вірність ідеї й рівночасно творить із них міцну ланку в тім містичнім союзі поколінь мертвих, живих і ненароджених, яким є нація» (Косач, 2017: 210).

У цьому зв'язку важливо наголосити на такій вагомій рисі Кулішевого історизму, який часто оминають увагою дослідники його творчості: усі його історичні твори, як і твори «шотландсь-

кого чарівника», тісно пов'язані з етнографічною діяльністю. Систематизовані у двотомному збірнику «Записки о Южной Руси» етнографічні матеріали є основним підґрунтям історичних творів. І хоча сам збірник вийшов друком у 1856-1857 роках, проте його задум з'явився ще на початку 40-х років, коли Куліш працював над поемою-епопеєю «Україна» і почав інтенсивно збирати фольклор у Київській губернії. Ці фольклорні записи та їхнє художнє втілення стали початком «нового історизму» в українській культурі, бо у них було вперше так ґрунтовно й системно перекладено багату спадщину народу (передусім його мову, традиції, витоки духовності), яка у своєму зародковому стані засвідчувала великий потенціал її творців — носіїв непересічних морально-духовних цінностей.

Тому етнографічні напрацювання Куліша, окрім історико-літературного, мали й політичне значення, адже йшлося про відродження народу, буття якого ставилося під сумнів; але вияскравлені його фольклорні та культурні надбання не залишали шансу для відмови йому в окремішньому існуванні. У цій царині діяльності Куліш теж орієнтувався на етнографічні праці Вальтера Скотта і неодноразово наголошував, що свої «Записки о Южной Руси» він хоче укласти і видати саме так, як робив це Вальтер Скотт, а не як М. Максимович чи А. Метлинський. «Відомо, що гейдельберзькі романтики та поети «озерної школи» у своїх творах поетизували минуле і протиставляли сьогоденню. Скотт, на

проти вагу їм, розглядав сучасність як один з етапів історичного розвитку, який зберігає зв'язок із минулим, є його підсумком. Розуміння теперішнього, на думку романіста, може дати лише глибоке пізнання давнини як традиції, досвіду, уроку для прийдешніх поколінь. Таке бачення народної поезії було проникнуте оптимізмом, вірою у прогресивність історичного розвитку, його розумність і визначеність. Таким чином, Скотт започаткував новий підхід до фольклору, що виявився плідним у європейських літературах, зокрема слов'янських» (Девдюк, 1999: 44). І в українській літературі найбільше до цього долучився саме Куліш, який упродовж усього свого життя не лише популяризував ідеї шотландця, а навіть, як згадують сучасники, формував і змінював власне ставлення до людей відповідно до того, як вони ставилися до Вальтера Скотта.

Із перекладацькою діяльністю П. Куліша тісно пов'язана ще одна нова тенденція в нашій культурі. Маємо на увазі появу і розвиток в українській літературі поеми байронівського типу із поєднанням епічного, ліричного та драматичного первнів, із оповіддю від першої особи, Я-мовленням. Байронівська течія романтизму теж великою мірою асоціювалася з національно-визвольними рухами у всій Європі. Байронівський дух бунтарства, творчий прометеїзм і життя «проти течії» були настільки близькими українському романтику, що він перейнявся його ідеями і, перекладаючи його твори, глибинно засвоїв їхню потужну бунтівну енер-

гетику, уже ретранслюючи у своїх власних текстах. Так, українці набагато швидше, ніж інші слов'янські нації, отримали в дарунок від Куліша повний переклад «Чайльд Гарольдової мандрівки» («Childe Harold's Pilgrimage»), переспіви британського лірика складають значну частину «Позиченої кобзи», але, найголовніше — змінюється жанрово-стильова структура українського письменства, з'являються нові раніше не існуючі жанри й сюжетно-композиційні прийоми і засоби.

З-поміж усіх сучасників Куліша байронізм найяскравіше і найпослідовніше проявляється в доробку Тараса Шевченка. Те, що друзі обговорювали ці аспекти, видно з листування між ними та іншими учасниками літературного процесу. Розлогі пейзажні чи філософсько-медитаційні прологи, тема «світової скорботи», що на українському ґрунті трансформується у національну тугу за славним минулим, численні внутрішні монологи, мотив спогаду і т. п. і аж до «байронівського героя» демонічного типу (як, наприклад, Гонта у «Гайдамаках») — це все вплив байронівського стилю.

Сам Куліш пішов іще далі — у поезії він цілком відмовився від коломийкового розміру, народно-пісенної поетики і перейняв п'яти- і шестистопні ямби, ускладнену строфіку, стилістику. У доробку Куліша найбільш «байронівськими» вважаються поеми «Маруся Богуславка», «Магомет і Хадиза», віршована драма «Байда, князь Вешнівецький», однак дослідники вбачають риси

байронівського мислення і в історичній прозі письменника, особливо у творах пізнього періоду, які з'явилися після перекладу не лише «Чайльд Гарольда», а й «Дож Жуана». «Ці твори з притаманними їм формою, образною системою, інтонаційним ладом можна сприймати як явище одного ряду з творчістю Дж. Байрона та П. Шеллі. Тож саме Куліш, хоч і з деяким запізненням, репрезентував в українській літературі поширену на початку століття байронічно-романтичну течію» (Девдюк, 1999: 25).

Водночас у пізні 1850-ті роки Куліш став палким прихильником англійського реалізму і, незважаючи на значні естетичні розбіжності двох методів, в один ряд із Вальтером Скоттом ставив Чарльза Діккенса і говорив про внутрішню суголосність цих двох англійських прозаїків. У статті «Об отношении малороссийской словесности к общерусской» (1857) він називає його «найвеличнішим малярем побуту, звичаїв, і пристрастей людських», а в листі до П. Плетньова від 21.03.1852 р. пише, що «Девід Копперфільд» — «це найкращий твір людського — не розуму, а серця. Я маю намір взятися за нього втретє». Мабуть, не зайве наголосити, що в оригіналі твір вийшов у 1850 році, — отож, Куліш завжди був обізнаний з усіма європейськими новинками і відповідно реагував на вихід усіх знакових творів.

Але, безумовно, вершиною іншомовних пошуків П. Куліша став **переклад Святого Письма** українською національною мовою, щоби і Божі закони, Божі заповіді та задуми український

люди міг читати рідним словом. А разом із перекладом у Кулішевому доробку з'явилися численні поетичні переклади біблійних книг, псалмів, образів, що міцно увійшли в українське красне письменство, породивши низку наслідувань. На жаль, шлях «української Біблії» до вірян був дуже тривалим і тернистим. Упродовж тисячолітньої історії після Хрещення України-Руси Святе Письмо в давньоукраїнських перекладах існувало лише у фрагментах окремих книг чи їх частин. Але, очевидно, нація повинна була пройти нелегку стежу духовного становлення та випробування, щоби отримати «свою» Біблію. Куліш перший постановив собі здійснити цей задум, що мав би ознаменувати поступ народу, стати новим історичним етапом у його історії. У той же час за працю перекладу Біблії та церковних книг узявся Іван Пулюй. Дуже прикро констатувати, але з історії видання першої україномовної Біблії бачимо, що основною перепорою була не стільки російська шовіністична цензура, як священнослужителі, які агресивно реагували на кулішівку, заперечували можливість такого перекладу, вважаючи українські переклади «агітацією» молитися по-українськи і закликали «віровідступників» «упокоритися» і полишити подібні наміри. На всі ці закиди молодий богослов І. Пулюй дав сміливу та аргументовану відповідь «Листом без коверти...» і дуже професійно та виважено провадив цю полеміку, чим, за висловом І. Франка, «...дав себе знати в руськім письменстві як дуже талановитий полеміст у дуже делікатній справі

— вживання народного языка в церковних книжках» (Франко, 1984: 369).

Співпраця П. Куліша та І. Пулюя тривала багато років. Хоча І. Нечуй-Левицький уже після виходу україномовної Біблії у Відні висловлював припущення, що переклад П. Куліш робив із німецькомовної Біблії М. Лютера, проте з листів І. Пулюя бачимо, що це не зовсім так, — радше, німецькомовна Біблія могла бути взята за основу (з огляду на те, що П. Куліш німецьку мову знав найкраще): «Поділили ми роботу між себе так, що я перекладав із грецької мови, дбаючи більш про докладність, як про красу слова. Пізніше порівнювали ми цей переклад із церковнослов'янським, російським, польським, арабським, німецьким, латинським, англійським і французьким» (Пулюй 1997: 28). Попри всі старання, перекладачі щоразу стикалися з непереборним нерозумінням із боку земляків, постійними кпинами та гострою їдучою критикою їхньої спільної справи. Навіть І. Франко не підтримував П. Куліша, невпинно негативно коментуючи мову його перекладів, вважаючи її надто «простонародною». Ймовірно, саме такі закиди призвели до того, що Куліш розчарувався у цьому задумі. «Дослідник О. Лотоцький стверджує, що загально поширена версія, ніби Кулішів переклад Біблії згорів під час пожежі на хуторі Мотронівка, — неправдива. «Гарячий Куліш» в одному зі своїх листів до М. Драгоманова написав, що, розлючений і подразнений ставленням земляків до нього, спалив свою довголітню

працю: «не в пожарі згорів мій давній переклад Біблії: я спалив ёго в камині, — зізнається він у березні 1895 року в листі до Пулюя, — гнівлючись на земляцтво, а воно сёго й не стоїть — ні по сім, ні по тім боці політишнёї прірви» (Мороз, 2016: 84).

У 1894 році 75-річний Куліш по-новому взявся за переклад Біблії. Він хотів відновити втрачене, втішаючи себе тим, що цього разу зробить все більш науково і продумано. За перші два роки роботи, працюючи від ранку до вечора, він зробив переклад 30 (за іншими версіями 29) книг. Не маючи належних умов (у кімнаті було нестерпно холодно, йому доводилося працювати в рукавицях), він захворів на запалення легень і не встиг завершити свого найбільшого задуму. Про те, що це до останнього подиху залишалася його головна ціль життя, свідчать спогади Бориса Грінченка: «Уже лежачи в останній день у безпам'ятстві, швидко водив пальцем у повітрі: він писав, завершував переклад Біблії» (Грінченко, 1899: 46). Саме цей спогад і став підставою для завершальних рядків сонету Миколи Зерова «Куліш»: «І навіть в смертних муках агонії / В повітрі пише ще його рука» (Зеров, 1990, т. 1: 32).

Про те, що повний переклад Біблії мав націєвірне та державотвірне значення, засвідчує той факт, що перші 30 років після виходу і численних перевидань Святого Письма у Відні воно було доступне лише на території Західної України. Російська царська цензура забороняла ввіз або пересилку навіть одного примір-

ника на територію російської імперії. Після смерти Куліша І. Пулюй та інші громадсько-культурні діячі неодноразово зверталися в різні державні установи із клопотанням дозволити перевозити україномовну Біблію на територію поневолених східноукраїнських земель, залучаючи до цього закордонні посольства та відомства від Відня до Токію. Удова П. Куліша Ганна Барвінок особисто зверталася з листом до імператриці. Але всі численні прохання отримували категоричні відмови або залишалися без відповіді. Царські чиновники дуже добре розуміли, що, маючи власний переклад Біблії, народ уже не може сумніватися у своїй окремішності.

Кулішевий переклад Біблії слід розглядати разом із «Книгами бугтя українського народу», де в ідеї українського месіанізму відлунюють думки наших духовних авторів від Митрополита Іларіона до Теофана Прокоповича. Подібні погляди впливали із глибокого християнського світогляду нашого народу, що підтримував віру упродовж століть.

У пізній період творчости Куліш захопився філософією Спінози, східним містицизмом, усвідомлював, що цей східний струмінь — теж відмінна ознака української кордоцентричної культури від культур інших європейських націй. На відміну від європейських країн, які про східні землі та їхні традиції знали з писемних пам'яток чи звітів географічних експедицій, українці віддавна стикалися з представниками Сходу (степ, Крим, Османська

Імперія), адже Україна затримувала всі східні військові навали, вберігаючи Європу від руйнувань. Українським князям, очільникам і гетьманам доводилося вивчати східні мови і вирішувати проблеми власного співіснування зі Сходом, який «наступав».

Східна проблематика у творчості П. Куліша — явище складне і неоднозначне — визрівала під впливом багатьох чинників, з-поміж яких найвагомішими були пильна увага до Святого Письма, до інших сакральних пам'яток Сходу, зокрема й Корану, ознайомлення з тогочасними сходознавчими розвідками Європи, які міг читати в оригіналах, й, безперечно, «східним пластом» європейської літератури, особливо Британської. На останньому факторі детально зупинився В. Щурат у розвідці «Філософічна основа творчости Куліша» (Щурат, 1922). Тому ще одним вектором, який П. Куліш окреслив для подальшого розвитку української культури, став вектор Сходу. Він поряд із Т. Шевченком, М. Костомаровим, С. Воробкевичем та іншими поетами-романтиками упроваджував східну тематику й поетику в українській літературі ХІХ століття. Основою прихованих сенсів його східних поем була доля України як нації, як Істини, дарованої Богом людям, що живуть на цій землі (див. Лановик, 2019).

Через багатогранність та неоднорідність своїх пошуків, різнобічність власної натури, орієнтацію на елітарне мистецтво та елітарні погляди П. Куліш часто був незрозумілим для своїх сучасників. Інколи його навіть протиставляли Т. Шевченкові, нази-

ваючи «кармазинником», який не зміг би зійтись із «низовим курінником» Т. Шевченком (Петров, 2013а: 159). Хоча, як бачимо, і в пошуках, і в національних пориваннях ці два велети духу були однодумцями щодо основ та настанов на національне та духовне відродження і розбудову української нації в майбутньому.

Тому не випадково сплеск інтересу до постаті та творчості Куліша спостерігаємо в період національно-визвольної боротьби початку ХХ ст. Звісно, і в той період літературознавці та державні діячі не були одностайні у своїх оцінках. Супроти багатьох націоналістично налаштованих критиків, які цілковито відкидали заслуги Куліша, не прощаючи йому ідейних промахів і помилок, починають звучати голоси представників нового українства — тих, хто невдовзі стане «Розстріляним Відродженням», зокрема поборника культурницького шляху України Миколи Хвильового: «Що ж до ідеального революціонера-громадянина, то більшого за Панька Куліша не знайти. Здається тільки він один маячить світлою плямою з темного українського минулого. Тільки його можна вважати за справжнього європейця, за ту людину, яка наблизилася до типу західного інтелігента» (Хвильовий, 1995: 678). Називаючи Куліша потужним ідеологом «третього стану», Хвильовий вважав, що, якби Куліша спіткала інша доля, і він не зіткнувся зі стіною нерозуміння і епігонізму його сучасників, то зовсім іншим був би хід громадянської війни, бо українці мали би зовсім інших вождів.

Також закономірно і цілком обґрунтовано українська діаспорна еліта у питанні відродження України покладала великі сподівання на відновлення і втілення в життя ідей Куліша. Ю. Косач вписує П. Куліша до вибраних, які стояли і стоять «на варті нації», наголошуючи, що він «був першим у минулому столітті, що по Шевченку почав шукати підстав для виразно націоналістичного світогляду» (Косач, 2017: 208); «був дійсно великою душею, що горювала за весь мир, що шукала рівноваги серця й розуму» (Косач, 2017: 211), дбала про все, що служило б українській гордості; «... той нестійкий Куліш, такий змінчивий, такий запальний і нерівний — раз романтик-ентузіаст, раз холоднокровний реаліст, раз хуторянин, закоханий лиш у власний обрій, раз фанатичний західник, — **ніколи не переставав бути українцем** (виділення — Ю. Косача), ніколи не був відступником» (Косач, 2017: 210). Тому «не треба забувати, що попри «Магомета й Хадизу» та «Чорну раду», що лише ними одними ввійшов вже назавжди в українське письменство на чоловіче місце, попри свою скажену просто працездатність, з якою писав історичні й критичні нариси, редагував журнали, збирав етнографічні матеріали, перекладав Шекспіра, Байрона, Гете, ставлячи в цей спосіб рідну мову в ряд європейських мов, попри все це Пантелеймон Куліш був єдиний, що по Шевченку на тлі хуторянського віку дав чіткі формули українського націоналізму» (Косач, 2017: 212)... «Куліш сповнив свою варту. У “назnamenуванню кордоном українському

духові”, який самим визнавав необмеженим у розрості, є його велика частка, зокрема в тому назнаменуванні, яке dokonувала шевченківська доба літературного відродження» (Косач, 2017: 213).

Оця, говорячи словами Ю. Косача, «скажена працездатність» П. Куліша була ще одним доказом того, що він хотів встигнути зробити за своє життя якнайбільше задля українського просвітництва і відродження української ідеї, прагнучи залишити якомога краще свідчення для нащадків. Тому й пожежа на хуторі Мотронівка стала для українського мислителя фатальною, і він намагався у найкоротший термін відновити усе, що можливо, із втрачених рукописів і перекладів. Звісно, було ще багато думок, які П. Куліш не встиг висловити, зафіксувати, залишити для наступних поколінь як настанову щодо національного вибору. Ми можемо лишень прочитувати їх між рядками, у натяках і півтонах його творів, наукових праць, листів. Залишений спадок є свідченням пошуку українського шляху серед багатоголосся чужих ідей, філософічних поглядів, національних культур та літератур.

І хоча досі багато критиків, і часто не безпідставно, закидають Кулішеві непослідовність громадсько-політичної позиції, впадання в крайнощі, ідейний радикалізм, насправді є той стрижень, який був і залишається незмінним кредом усіх Кулішевих зусиль і поривань. Як наголошував М. Зеров, «При всіх своїх хитаннях і змінах орієнтацій, при всіх капризах і фантазіях... при всіх своїх демонстративних заявах про зламання свого українсь-

кого пера, — він був і довіку залишався “лицарем-невмиракою” якнайширше інтерпретованої української культурної ідеї» (Зеров, 1990, т. 2: 275). Найбільше апологетам Куліша боліло те, що його вороги та політичні опоненти не розгледіли в його житті та діяльності тої ключової ідеї, яку Куліш сформулював у листі до свого друга І. Хільчевського: «Шкода мені, що ти не достатньо проник в суть українського питання, яке життєвіше від усіх на нашому українському ґрунті. Хто стоїть осторонь від нього, про нього можна сказати, що він не запишеться у книзі живих. Пам'ять усіх цих високо- чи широкоглядів всотається в землю нашу. Прославляться ж і благословляться в прийдешніх поколіннях тільки ті, що дбають, щоби землю нашу успадкували нащадки тих, хто проливав за неї свою кров. Про інших буде стільки пам'яті, як про будівничих залізничних доріг і тому подібних речей. Вони отримають свою заплату, як поденники, і залишаться чужими на оброблюваному і загородженому ними шматку землі. Ми ж прямі господарі і володарі цієї землі: на ній відіб'ється наш моральний образ, і буде вона відома народам рисами цього образу, яких ніщо стерти не зможе» (цит. за: Зеров, 1990, т. 2: 276).

Навіть із цього надто короткого огляду бачимо, наскільки доленосним був вплив ідей та напрацювань Пантелеймона Куліша на розвиток української культури та становлення державності. Він віддзеркалювався у літературі, історії, культурології, антропології, політології, релігієзнавстві, етнології, перекладознавстві

та багатьох інших сферах діяльності. Цілковите несприйняття постаті та здобутків П. Куліша з боку шовіністичних російських кіл у всі часи унеможливили його поцінування та належне вивчення. Сьогодні необхідно повернутися до Кулішевого спадку і дати оцінку та заслужену шану одному із найяскравіших представників нації, який упродовж усього свого нелегкого життя торував українцям шлях до Європи, бажаючи побачити Українську державу в колі вільних незалежних висококультурних народів.

Сьогодні в нових культурно-історичних умовах, коли Україна переживає пекельні часи російсько-української війни, патріотично налаштовані українці вповні усвідомлюють, що ідеї «несамовитого Панька» не тільки не втратили свого історичного значення, а вже не видаються надто радикальними, — навпаки, засвідчують його профетичну далекоглядність. Представники різних поколінь українців неодноразово з жалем констатували, що, якби Кулішеве покоління належно сприйняло і втілило в життя його державницькі концепції, — історичний розвиток України фіксував би зовсім іншу траєкторію. На жаль, сучасники дуже часто не розуміють своїх геніїв, які випереджують свій час і намагаються скерувати хід історії в новому ідейному чи культурному річищі. Ще трагічніше те, що їхнім нащадкам нерідко доводиться виправляти допущені раніше помилки титанічними зусиллями, навіть ціною власної крові. Залишається вірити, що втілиться заповітна мрія П. Куліша, і нащадки тих, хто проливав за рідну зе-

млю свою кров, справді стануть повноцінними господарями і володарями на цій землі.

ЛІТЕРАТУРА

Гринченко Б. П. А. Кулиш [Биографический очерк]. Чернигов: Типография губернского земства, 1899. 100 с.

Девдюк І. В. Англійська література у творчій діяльності Пантелеймона Куліша (Переклади. Критичне сприйняття. Творче засвоєння). Дис. на здобуття... канд. філол. наук. Івано-Франківськ, 1999. 191 с.

Єфремов С. Історія українського письменства. Київ: Феміна, 1995. С. 392–402.

Зеров М. Від Куліша до Винниченка. Нариси з новітнього українського письменства. Твори: у 2 т. Т. 2: Історико-літературні та літературознавчі праці / упоряд. Г. П. Кочур, Д. В. Павличко. Київ: Дніпро, 1990. 601 с.

Зеров М. Куліш. Твори: у 2 т. Т. 1 / упоряд. Г. П. Кочур, Д. В. Павличко. Київ: Дніпро, 1990. 843 с.

Косач Ю. На варті нації. *Студії з україністики*. Вип. XXII / відп. ред., упоряд., автор передм. Р. Радишевський. Київ: Талком, 2017. 464 с.

Лановик М., Лановик З. «Східні поеми» П. Куліша на перехресті азійського містицизму і європейського романтизму. *Слово і Час*. 2019. № 8. С. 57–75.

Лановик М., Лановик З. Український Гамлет як європейський прорив національного самовизначення. *Ренесансні студії*. Запоріжжя: Класичний приватний університет, 2016. Вип. 25–26. С. 74–106.

Маланюк Є. Книги спостережень. Т. 1. Торонто: Гомін України, 1962. 528 с.

Мороз Т. В. Перший повний переклад Біблії українською мовою: історія створення та видання. *Наукові праці Чорноморського державного університету імені Петра Могили комплексу «Києво-Могилянська академія»*. Серія: Філологія. Мовознавство. Миколаїв: Чорноморський державний університет імені Петра Могили, 2016. № 266. С. 82–87.

Петров В. Куліш і Шевченко (До історії їх взаємовідносин в 1843 — 1844 роках). Твори: у 3 т. Т. 1 / упоряд., передм. та прим. В. Брюховецького. Київ: Темпора, 2013. С. 156–177.

Петров В. «Чорна рада» як роман соціальний. Твори: у 3 т. Т. 1 / упоряд., передм. та прим. В. Брюховецького. Київ: Темпора, 2013. С. 262–271.

Пулюй І. Куліш П. Подвижники нації / за заг. ред. проф. В. Шендеровського. Київ: Рада, 1997. 287 с.

Франко І. Нарис історії українсько-руської літератури до 1890 р. *Зібрання творів: у 50 т.* Т. 41. Київ: Наук. думка, 1984. С. 194–470.

Франко І. Шекспір в українців. *Зібрання творів: у 50 т.* Т. 34. Київ: Наук. думка, 1981. С. 379–385.

Фуко М. Археологія знання. Київ: Основи, 2003. 326 с.

Хвильовий М. Думки проти течії. Твори / упоряд. і прим. В. П. Агеєвої; ред. тому М. Г. Жулинський. Київ: Наук. думка, 1995. 816 с.

Щурат В. Філософічна основа творчости Куліша. В 25-літте смерти письменника. Львів: Накладом автора, 1922. 132 с.

Олег Герман

ЗНАЧИМІСТЬ «ПРОСВІТИ» В УТВЕРДЖЕННІ УКРАЇНСЬКОЇ НАЦІОНАЛЬНОЇ ІДЕЇ

Нинішня доба практичної реалізації ідей української державності вимагає дієвих змін як у формах, так і в засобах такої діяльності, враховуючи разючу відмінність подачі інформаційних потоків, їх перехід із образу друкованого слова до цифрових трансформацій та візуалізації такої діяльності в характері технологій ХХІ століття. Також вартує детальніше виявити та використовувати пов'язь і окремішність діяльності державних та громадських установ й об'єднань.

Відроджена «Просвіта» прагне теоретично осмислити характер попередньої роботи, адже такий аналіз потрібен як самому Товариству, так і науковцям, що моделюють шляхи реального

утвердження ідей незалежності України. Аналіз застереже від повторів та помилок, визначить пріоритетні напрями найоптимальнішого дієтворення «Просвіти» у складних викликах сьогодення і на майбуття.

Не раз уже на терені нашої отчої землі виникали подібні ситуації надскладних випробувань. Люди, що ясно бачили мету духовного поступу, ставали світочами ідей соборности України, носіями культурологічних надбань і засівачами освітництва поміж широкого загалу. Рівно ж із тим такі особистості гуртувалися в осередки, братства, товариства, де гартувався дух нації, де формувалася аура самосвідомости, самовдосконалення та поширення знань (Возняк, 1912: 10–25).

У запропонованому матеріалі зроблена спроба осмислити передумови та передісторію просвітницького руху в Україні, історію її становлення та діяльності, засади відродження Товариства «Просвіта» та його сучасні проблеми. Ми не зможемо охопити всієї широкої палітри цього громадсько-політичного і рівночасно культурно-освітнього феномена, але хоча б коротко висвітливо променем питання, винесене в назву цієї статті.

В останніх десятиліттях XVIII ст. та на початку XIX ст. Галичиною прокотилися хвилі національно-культурного руху. А джерелом цього потоку став організований у 1787 році при Львівському університеті Руський інститут, що готував священників, котрі знали українську мову. При інституті зібралася про-

фесура, яка прагнула наукові міркування, лекції та статті доносити до галичан їх рідною мовою (Охримович, 1922: 6–11).

Друга хвиля просвітницького руху прокотилася в 10–20-х роках ХІХ ст., коли в 1815 році виникло у Перемишлі перше українське просвітницьке Товариство нечисленної тоді інтелігенції, переважно з числа духовенства. Їх усіх поєднало бажання працювати в ім'я відродження української культури. Товариство ставило за мету розповсюджувати серед селянства твори релігійного змісту українською мовою (Левицький, 1926:16). Іван Франко писав, що статут цього Товариства став важливим документом «для історії нашого національного розвитку і для історії поглядів нашої інтелігенції на простий народ, його життя, а також на засоби, цілі його освіти» (Франко, 1984: 137).

Іван Франко назвав «зірницею відродження» ініціатора створення Перемишлянського Товариства Івана Могильницького. Учень відомого славіста В. Капітара, вихованець Віденського університету вирішив розвіяти «пануючу тут у погляді на національну справу єгипетську темряву за допомогою світла науки» (Франко, 1984: 136).

У своїй діяльності І. Могильницький намагався спрямувати національно-культурний і просвітницький рух у річище загальноукраїнських інтересів, ставав на захист української мови, розглядав галицький народ як невід'ємну частку всього українського народу. Його наукові праці були перехідним містком від теорії до

практики живого мовного середовища, «служили для осмислення еволюції національної свідомости, розвитку освітньо-просвітницьких змагань тодішньої кращої частини галицької інтелігенції, пізнання національної історії і себе в ній» (Комаринець, 1991: 3).

Третя хвиля просвітницького руху, що винесла ідею створення самого Товариства і в недалекому часі поширилася не лишень по Галичині, а й на всій українській землі, то праця діячів «Руської трійці» — Івана Вагилевича, Якова Головацького та Маркіяна Шашкевича. Вони постали проти панування бездуховності серед землевласників, які ставали першими ворогами просвітництва на селі. Часто можна було почути їх голоси: «Мужиківі нащо школи! З чого наші діти будуть жити, коли ще й мужик навчиться читати і писати» (Возняк, 1912: 23). Діячі «Руської трійці» пішли далі від своїх попередників у піднятті національної свідомости, узагальнюючи проблемність і вириваючись із дріб'язково-побутового дроблення. Вони допомогли людям своїми роздумами, творами і діяльністю в пізнанні себе як великої нації, яка має право на культурно-літературну і політичну незалежність (Петраш, 1986: 33). «Конфіскація «Русалки Дністрової» не вбила духа, який сплотив її. Цей дух, наче з кременем зударившись, ще сильніше блиснув навкруги, освітлюючи темряву» (Щурат, 1963: 136).

Прообразом «Просвіти» стало заснування Галицько-руської матиці. Ще в 1847 році з'явилися публікації з ідеями такого об'єднання. У 16 числі газети «Зоря Галицька» (1848) була видрукувана відозва з поясненнями мети Товариства, умов прийому і завданнями, що визначалися культурно-просвітніми настановами. Новостворене Товариство розпочало видання серії книжечок для української громади, а в серпні 1848 року на засіданні Головної Руської ради М. Устиянович виступив із пропозицією скликання З'їзду (собору) діячів української культури, який би обговорив багато питань, пов'язаних із духовним відродженням нації (Левицький, 1926: 51).

Такий З'їзд було скликано в жовтні 1848 року. В його роботі взяло участь 118 представників галицької інтелігенції. «З'їзд руських учених», — таку офіційну назву він мав, пройшов під знаком збереження українськості перед засиллям польської та російської мов. На ньому працювало 9 секцій, на яких були вироблені програмні засади, що зводилися до необхідності заснування господарських товариств, запровадження богослужіння на рідній мові, створення загальнодоступного підручника української історії для шкіл, збереження пам'яток історії і культури, вироблення проєкту вживання української мови і фонетичного правопису. Незважаючи на засилля на З'їзді москвофілів на чолі з Денисом Зубрицьким, З'їзд став важливим моментом у справі національного відродження.

Молода галицька інтелігенція почула за собою Україну, «ту безмежну, могутню Україну, що видала великих героїв козаччини і нових діячів українського відродження, яких бачила поміж співробітниками своїх органів і видань. З другого боку, участь придніпрянців скріплювала демократичний і поступовий напрям галицького українства, а це багато значило супроти переваги церковних і консервативних елементів у галицькому громадянстві. Для українців зазбручанських, в тодішньому їх пригнобленню від усяких перепон і заборон, Галичина була вікном у свободну далечінь українського розвою, що давало йому вихід навіть на випадок найбільших утисків з боку Росії» (Охримович, 1922: 73).

Вище описані передумови гуртування інтелігентської громади з метою масового поширення освіти і національної свідомості серед українського населення привели до того, що 8 грудня 1868 року у Львові заходами народовців було засновано Товариство «Просвіта». Цій події передувало створення студентських товариств для самоосвіти і взаємодопомоги. У березні 1868 року львівська молодь висунула заклик створити товариство, метою якого було б «пізнання і просвіта народу». 8 грудня в львівському будинку Стрильниці зібралися 64 члени-засновники і розпочали роботу перших установчих зборів (з'їзду) «Просвіти». Про складність атмосфери тієї доби свідчить той факт, що ніхто з львівських священників не захотів навіть благословити Службою

Божою діяльністю новоствореного Товариства, а в роботі з'їзду взяв участь лише один представник галицького духовенства — Осип Заячківський. Від імені «люду», як він представляв, священник закликав духовенство, що ще не «стратило з очей народ», до просвітницької роботи серед людей.

Заснування «Просвіти» поклало кінець тривалому етапові українського романтичного національного руху, названого українофільством. Про це Іван Франко скаже пізніше, «що галицьке українофільство було так само романтичне, спиралося на мрії і фантазії, так само було далеко від реального галицького народу, як і ретроградне та аристократичне святоюрство. Воно любило Україну, про яку мало туманне уявлення, любило і захоплювалося мовою Тараса Шевченка і Пантелеймона Куліша, але мови свого власного народу або не знало добре, або вважало її зіпсованою; воно захоплювалося українськими думами й піснями, але не звертало уваги на ті пісні, що їх співав галицький народ» (Франко, 1984: 204). Настав час важкої тривалої і клопітної роботи. «Просвіта» стала тим механізмом, при допомозі якого галицька інтелігенція позбулася романтизму і стала на шлях реального творення національного життя.

Спочатку членами Товариства були представники інтелігенції, яка в основному займалася збиранням, публікацією та популяризацією українського фольклору. В 1877 році членські внески для села були зменшені, і тому «Просвіта» набирає масо-

вого характеру. Акуратність сплати внесків була бездоганною, а натомість кожен член товариства одержував кожного місяця безкоштовно популярні видання і книжки українською мовою. Саме масовість Товариства забезпечувала його дієвість і результативність у справі національного становлення. Розвитку «Просвіти» сприяло те, що її завжди очолювали неординарні постаті. Головами Товариства в різний час були відомі громадсько-культурні діячі Галичини: у 1868–1870 рр. — Анатоль Вахнянин, громадський діяч, педагог, журналіст і композитор; у 1870–1873 рр. — Юліан Лаврівський, культурний і політичний діяч, маршал галицького сейму, суддя; в 1873–1877 рр. — Владислав Федорович, великий землевласник із с. Вікно на Гусятинщині, що заповів «Просвіті» маєток; у 1877–1894 рр. — Омелян Огоновський, професор, учений-літературознавець.

Найбільш плідними в діяльності Товариства були роки, коли його очолював професор Львівського університету Омелян Огоновський. У повітових і воєводських містах організовувалися філії, а в цілому галицькому краї по селах — читальні «Просвіти». За час його правління Товариство перетворилося в організацію з величезними просвітницькими можливостями. Завдяки тому, що в самій «Просвіті» і при її керівництві були ініціативні люди, перейняті станом духовности рідного народу, Товариство мало не лише культурно-освітній характер, а й відіграло до початку нашого століття головну роль у громадсько-політичному

житті краю. Просвітяни були посередниками в налагодженні стосунків між українцями, поляками, євреями, мирили народовців з москвофілами, висилали до австрійського парламенту петиції у справах українських шкіл і дитячих садків, викладання української мови в інститутах, відкриття української кафедри в університеті, видання українських підручників. Вдумаймося, наскільки співзвучні проблеми того часу з періодом становлення й утвердження незалежності нашої держави та нинішнім періодом воєнного протистояння України агресії з боку російської федерації. Товариство в цілому та його філії і читальні справді ставали оберегами національно-культурного відродження української нації. На початку діяльності Товариства основними його функціями були:

- *організаційно-виховна функція*, із метою залучення широкого загалу українців до роз'яснення ідей національного відродження через чисельну сітку філій та об'єднань (спортивних, молодіжних, мистецьких, гуртків за інтересами, тощо);

- *популярно-освітня функція*, із метою ознайомлення населення із літературними скарбами України, із багатством української мови через мережу читалень та шкіл;

- *культурологічна функція*, із метою відродження, збереження та примноження спадщини української культури через організацію концертів, вистав, масових обрядових та релігійних дійств, фестин, розваг тощо;

- *науково-пізнавальна функція*, із метою вивчення й пропаганди історії України, славного минулого її народу, наукового опрацювання духовної спадщини через гуртування й активізацію інтелігентських громад;

- *господарсько-економічна функція*, із метою пропаганди та практичної реалізації сучасних форм господарювання, торгівлі, кредитної та фінансової діяльності;

- *громадсько-політична функція*, із метою зосередження інтелектуальних сил у конкретних регіонах для вироблення стратегії і тактики творення Української самостійної держави.

Хоча «Просвіта» була регіональною організацією, вона мала загальнонаціональне значення. І при першому послабленні національного гноблення в росії вона швидко поширюється на всю Україну. Так, у 1905–1907 рр. під час революційних подій у росії хвиля новостворених філій та читалень «Просвіти» покотилася по Наддніпрянській Україні, де гуртувалися довкіл цих своєрідних національних центрів представники передової інтелігенції, літератори, свідомі промисловці та селяни. Не була для «Просвіти» чужою справа створення суміжних культурних товариств. Так, у 1881 р. за її ініціативою було утворене «Руське Товариство Педагогічне» (згодом — «Рідна школа»), яке згодом перебрало на себе педагогічні школьні клопоти, а також створено «Товариство тверезости».

29 січня 1907 року статський радник М. Аркас і представники різних громадських груп міста Миколаєва подали заяву з проханням про реєстрацію товариства «Просвіта» мета якого — сприяння розвиткові української культури й освіти українського народу його мовою. Товариство «Просвіта» мало тут свого попередника — таємну «інгульську громаду» (1880 р.). Хоча вона проіснувала й недовго, проте залишила слід у духовному житті українців, свідчила про пробудження національної свідомости в особливо зрусіфікованому Північному Причорномор'ї (Державний архів, Миколаїв).

Ще з 1858 року в Полтаві діяла напівлегальна українська «Громада», до якої в різний час входили О. Косач (Олена Пчілка), Г. Коваленко, П. Рудченко (Панас Мирний), С. Петлюра, П. Капельгородський та ін. Вони ж стали ініціаторами створення «Просвіти» в Полтаві та авторами статуту. Члени товариства затвердили статут та розподілилися за такими секціями: шкільна, бібліотечна, драматична. Закупили у Києві для читальні книги, організували драмгурток, який ставив п'єси з української класики, відкрили для дітей літні ясла з навчання рідною мовою (Державний архів, Полтава).

До 1885 року при «Просвіті» існувало 320 читалень, а членів «Просвіти» було більше п'яти тисяч осіб. У 90-х роках українським політичним партіям Товариство допомагало в розгортанні їх формування, та, поряд із культурно-освітньою роботою, «Про-

світа» активно долучається до громадсько-політичного життя і до господарсько-економічної діяльності. При читальнях організовуються крамниці, ощадно-позикові каси, кооперативи, шпихліри (склади збіжжя). У 1921 році при народних домах «Просвіти» існувало 540 крамниць, 339 позикових кас і 121 шпихлір.

Під опікою «Просвіти» були створені навчальні заклади: Торгова школа у Львові (1911 р.), Жіноча школа господарства в Угорцях Винявських (1912 р.), Господарська школа в Миловані (1912 р.). Окрім цього, «Просвіта» видавала стипендії і навіть посилала для здобуття фаху до Західної Європи своїх стипендіатів. За кошти «Просвіти» було створено і видано сімнадцять підручників для молодших класів українських гімназій, видавався «Календар «Просвіти»» (вийшло сорок одне видання), серія «Українська писемність», журнал «Читальня» та іншу найрізноманітнішу літературу. При читальнях діяли хори, драматичні гуртки, організовувалися спортивні об'єднання, Союзи українок, молодіжні об'єднання і т. п.

Так, у тернопільській «Просвіті» при осередках організовуються різні спільні об'єднання. «Просвіта» відкриває свої торгівельні станиці: «Подільський Союз Кооперативів», «Масло-союз», «Калина», «НУЗА» та ін. Разом із тим у приміщенні управи «Української Бесіди» відкривається «Український Кооперативний Банк».

Господарська діяльність таких організацій дозволила «Просвіті» активізувати громадську думку, вносити в громадські об'єднання нові сили і форми просвітницької роботи. Особливо поновилося робота з молоддю через різні спортивні («Сокіл») та мистецькі гуртки при читальнях «Просвіти» по селах і в самому Тернополі. Свідомі та ідейні учні гуртувалися разом із гімназистами в таємному гуртку імені Драгоманова. Тут була досить велика бібліотека з різних ділянок знань, а найбільше було заборонених книжок для молоді. Члени цього гуртка сходилися на дискусії з рефератами, влаштовували національні врочистості, свята тощо (Шляхами золотого Поділля, 1983).

Як ми вже згадували, ідеї «Просвіти» поширювалися і на Східну Україну, набираючи все більше число прихильників. Так, у 1895 році в Києві організовується видавництво «Вік», де видруковувалася наукова і художня література українською мовою. 8 лютого 1905 року в Катеринославі виникає перша організація «Просвіти» зі своїми філіями та читальнями, що робила щедротний засів на східних теренах краю. 25 листопада 1905 року «Просвіта» була заснована в Одесі з бібліотекою-читальнею, музеєм і хором. До 1921 року на Східній Україні діяли 4322 осередки «Просвіти» з читальнями і Народними домами.

Дух «Просвіти», його сяйво знання і самосвідомості був чужим для комуністичного осліплення безвольної думки. Він був не лише чужим, а й небезпечним для існування самої російської

7* Слово і Церква: українське національне і духовне відродження у XIX столітті

імперії в її царському чи радянському варіанті. Ото ж для придушення вільнодумства і для омертвлення почуттів національної свідомости на початку 1922 року діяльність «Просвіти» в Українській РСР була заборонена. У Галичині Товариство було ліквідоване у вересні 1939 року, зразу ж після приходу радянських військ. Активні діячі «Просвіти» були оголошені «ворогами народу», заслані до Сибіру або ж замордовані в сталінських катівнях, тобто виконувалася програма знищення мозку нації. Винищували і вивозили літературу, надбання музеїв, архіви, поступово стала вилучати з державного, а потім і з наукового та громадського вжитку українську мову. Над народом нависла хмара «русифікації» і витравлення духу національної свідомости. Націоналіст як поборник прав народу та ідей волі став найлютішим противником комуністичної ідеології, тому його з радістю «приймали» магаданські та пермські табори. Нищилися підвалини «Просвіти», але незнищеним залишався дух.

Період діяльності «шістдесятників», активізація літературної громади в захисті української мови та створення громадських ініціативних груп привели до формування осередків, а потім і товариств української мови. Так, у 1988–1989 рр. у Львові та Тернополі організовуються конференції з вивчення проблем функціонування української мови в науковому та державному вжитку, які приймають звернення до Верховної Ради

Української РСР про надання українській мові статусу державної на території республіки.

11 лютого 1989 року в Києві розпочала роботу республіканська установча конференція, де було врочисто проголошено організацію Товариства української мови ім. Т. Г. Шевченка. Головою Ради Товариства було обрано відомого поета та громадського діяча Дмитра Павличка. У час політичного терору це була чи не єдина форма збереження та реалізації ідей національного відродження і духу української культури через русло рідної мови. Товариство стало матір'ю багатьох демократичних організацій та партій. Із нього вийшов, змужнів і утвердився Народний Рух України.

Мовні береги при цій ситуації ставали затісними для виднокілля діяльності. Визрівала потреба наповнити його тими ж ідеями та справами, що так могутньо несла колишня «Просвіта». Період співпраці Товариства української мови з демократичною владою, проголошення Акту про незалежність України (24 серпня 1991 року), зростання національної свідомості вимагали статутних змін, нових форм роботи Товариства, виходу його діяльності на державний рівень. Більшість делегатів третьої позачергової конференції Товариства української мови ім. Тараса Шевченка «Просвіта», яка відбулася 12 жовтня 1991 року в Києві, висловилися за те, що Товариство повинно зосередити свою діяльність на проблемах розбудови й зміцнення Української дер-

жави. Конференція ухвалила реорганізувати назване Товариство у Всеукраїнське товариство «Просвіта» імені Тараса Шевченка. Отже, «Просвіта» знову повернулася в отче гніздо (Степанишин, 1991: 26).

У ситуації, коли проголошення незалежності України стало реальністю, і багато з вище вказаних функцій перейшли (повинні перейти!) у компетенцію новостворених державних структур; та з урахуванням того, що світова цивілізація від часу заборони діяльності «Просвіти» до її нинішнього відновлення перемістилася на інший рівень, — міняється коло конкретних проблем роботи Товариства та характер їх реалізації. Однак слід зауважити, що основне культурно-просвітницьке спрямування його залишається незмінним.

Отже, до визначальних нині функцій «Просвіти» належать:

- допомога в розробці національної програми утвердження державності української мови;
- передрук і поширення забороненої та призабутої літературної спадщини та створення популярних розробок для досягнення чистоти різних форм мовного спілкування (побутового, наукового, виробничого і т. д.);
- збереження й тиражування через сучасні видавництва та комп'ютерні банки інформації фольклорних надбань усіх регіонів України;

- відтворення й пропаганда національних основ моралі, відновлення культу сімейного виховання як першоджерела формування особистості;

- рух традиційних знань для укріплення національної свідомості через співпрацю із системою суспільних інституцій (сім'я, садочок, школа, училище, технікум, виш, виробниче навчання, праця, заклади професійного вдосконалення, військове навчання, поліція, судочинство, діловодство і т. ін.);

- створення нової інформаційної бази та вдосконалення термінологічного апарату із врахуванням сучасного технологічного рівня науки й виробництва;

- форми співзлучення господарської, комерційної і мистецької діяльності з метою їх взаємозбагачення в умовах ринкових відносин;

- розгортання мережі міжнародних спілкувань, обмінів та контактів, пришвидшення ліквідації наслідків союзницького підпорядкування для утвердження авторитету і могутності Української держави;

- система допомоги українським громадянам поза Україною (література, шкільні підручники, преса, радіо, телетрансляція тощо).

Такі основні проблеми, що вимагатимуть від сучасної «Просвіти» розв'язання, якщо вона хоче взяти на свої рамена тягар святої ідеї національного відродження. Завдання Товариства —

формувати вільний народ. Це формувати інший характер психології, світобачення, мислення, поступків і т. п.

Потрібна інтелектуалізація українця, щоби він пишався національною належністю. Потрібно міняти характер викладання в школах та вишах на основі поваги до думки іншого, на основі вільного вибору свого переконання. Нам потрібно зняти з освіти оте ярмо покірливості та однозначності. Товариство «Просвіта» повинно взяти на себе функції просвітництва, функції інтелектуалізації народу. Це — гостра сучасна вимога, можливість бачити шлях у майбуття нації.

Сьогодення ставить нові завдання та потребує зміни парадигми просвітницької діяльності в молодіжному середовищі. Використання традиційних способів ведення просвітницько-виховної роботи (тематичні зібрання, концертні програми, наукові конференції та популярні лекції) без врахування новітніх технологій збирання, зберігання й трансляції інформаційних потоків викликає у молодих людей стан психологічного відчуження та втрати зацікавлення як до історичної значимості товариства «Просвіта», так і до залучення їх до відновлених просвітницьких організацій та об'єднань. Тому варто провести своєрідну перетрансляцію національної ідеї у відповідність до можливостей та шляхів залучення студентства до викликів та можливостей сьогодення.

ЛІТЕРАТУРА

Возняк М. Просвітні змагання галицьких українців в XIX віці (до 1850 р.). Львів, 1912. 53 с.

Державний архів Миколаївської області. Ф. 206. Оп. 1. Спр. 28. Арк. 97.

Ісаєвич Я. Братства та їх роль в розвитку української культури XVI–XVIII ст. Київ, 1966. 248 с.

Комаринець Т. До передісторії просвітницького руху в Україні. *Матеріали наук.-практ. конф. Товариства української мови у Львові*. Львів: Просвіта, 1991. Вип. 8.

Левицький К. Історія політичної думки галицьких українців 1848–1914 рр. на підставі споминів. Друкарня оо. Василіян у Жовкві, 1926. 736 с.

Охримович Ю. Розвиток української національно-політичної думки (від початку XIX століття до Михайла Драгоманова). Львів; Київ, 1922. 120 с.

Петраш О. Руська трійця. Київ: Дніпро, 1986. 230 с.

Полтавський обласний державний архів. Ф. Р-405. Оп. 1. Спр. 1. Арк. 6.

Степанишин Б. Реанімація духовності. *Українська культура*. 1991. № 12.

Франко І. Нариси з історії української літератури в Галичині. *Зібрання творів: у 50 т.* Т. 27. Київ, 1984. С. 130–148.

Шляхами Золотого Поділля: регіональний історично-мемуарний збірник Тернопільщини / редкол.: С. Конрад та ін. 2-ге вид. Т. 1. Філядельфія, 1983. 285 с. (Український архів / Наук. т-во ім. Т. Шевченка в ЗСА. Т. 21).

Щурат В. Вибрані праці з історії літератури. Київ: Вид-во АН УРСР, 1963. 434 с.

Петро Вівчарик

ЗНАЧЕННЯ ТОВАРИСТВА «ПРОСВІТА»

У ЖИТТІ СТЕПАНА КАЧАЛИ

У ХІХ ст. завдяки «весні народів» в Австро-Угорській імперії поступово став на шлях відродження український національний рух, наслідком чого стало створення товариств Головна Руська рада, «Галицько-руська матиця», «Просвіта», Руське педагогічне товариство, Товариство ім. Шевченка, «Побратим» та ін. Участь у створенні цих товариств взяли провідні українські діячі політики, публіцисти, священники, ремісники. Одним із найвідоміших серед них був о. С. Качала.

Після закінчення Львівської духовної семінарії С. Качала у 1843–1844 рр. був сотрудником у церкві Пресвятої Трійці у с. Озерна Зборівського повіту, у 1845 р. — адміністратором парохії у церкві Воскресіння Господнього в с. Плотича Бережанського повіту, цього ж року С. Качала прийняв парафію у с. Скорики

Збаразького повіту спершу як адміністратор (1845–1846), а потім як парох у церкві св. Івана Богослова, де перебував до 1852 р. (Blazheiovskiy, 2004: 235). У 1852 р. С. Качала прийняв парафію в сусідньому селі Шельпаки в церкві св. Юрія, де пробув парохом 36 років (1852–1888). Також С. Качала у період 1860–1864 рр. був адміністратором Збаразького деканату, у 1865–1868 рр. був збаразьким деканом (Blazheiovskiy, 2004: 235). Він також упродовж 1861–1866 рр. та 1870–1888 рр. обирався послом Галицького крайового сейму, у період 1873–1879 рр. був обраний депутатом до Віденського парламенту.

Уперше необхідність просвіти серед українських селян С. Качала висловив у промові, проголошеній у 1865 р. під час поминального богослужіння за галицьким Митрополитом Г. Яхимовичем у Тернополі, яка згодом була опублікована окремою брошурою. Парох із Шельпак вважав актуальними слова Г. Яхимовича із його виступу на першому засіданні Головної Руської ради: «Бог дав народам жниво. Уже снопи всюди лежать — но на ниві Русина снопа не видно, там стоїть жито нежате. Де русин? Чому не жне своєї ниви? Нема — він заспав та спізнився, а його нива також широка. Встає і русин, протирає очі. Сонце високо, а робота на інших нивах далеко поступила. Однак — ж не тратить надії, він зносить очі до неба, просить Бога о помочі — бере серп, він стає до свого жита, жне з цілої сили — піт ллється з чола, а він жне і не питає — а заки став вечір, Русин випередив

тих, що перше зачали. Жниво — то свобода, а робота — то труд около просвіти народу» (Качала, 1868_а: 7).

Із створенням у 1848 р. першого в Галичині українського культурно-освітнього товариства «Галицько-руська Матиця» С. Качала долучився до нього, ставши одним із членів-засновників, підтримуючи мету Матиці, за прикладом чеського, сербського товариств, а саме: просвіта народу, збереження української мови як окремої від мов російської, польської, видавнича діяльність.

Згодом у результаті суперечностей, що виникали у товаристві і розчарування С. Качали у можливості повноцінного функціонування «Галицько-руської Матиці» як єдиного науково-просвітницького органу українців наприкінці 60-х років XIX ст. все частіше лунали його заклики щодо створення нового товариства просвітницького спрямування.

У 1868 р. в газеті «Слово» від 6 січня 1868 р. С. Качала виступив із закликом створення такого товариства у статті «Из Шельпак. Погляды на справы русько-народніи в начале года 1868» (Качала, 1868: 3). Галицький діяч аналізував останні вибори до Галицького крайового сейму, які продемонстрували втрату українцями місць у сеймі. Серед основних причин С. Качала визначав власну бездіяльність українців щодо агітації, інформування виборців про кандидатів тощо. Він стверджував: «Шесть літ минуло от перших выборов, чи не пропали они марне? Ту треба било над

обученієм народа, над єго просвітою працювати» (Пашук, 2010: 362). Політик писав, що народ тільки тоді не можна буде обманути, коли він буде знати, «о що ту ходить, і хто єму доброжелательний, а нині він поступає більше на хибіл-трафіл. Вибиралисьмо, каже, попа, не зробил нічого; вибиралисьмо хлопа або і ляха, — і противно» (Качала, 1868_в: 3). С. Качала наголошував: «...не тогда віз робити, коли ним їхати. Треба для того ділати без устанку, ділати соединенними силами над просвітою народа», яка мала виконати такі завдання: «щоби народ поучался початкових знаній, приходил до познанья самого себе, яко народ рускій, і до познанья прав, до яких нині он допущений». Там же він критикував українські тогочасні періодичні видання, які через малу кількість передплатників не могли виконувати ці завдання. Практичними порадами, на його думку, були такі: «старатися книги, брошури розпространяти і там, где часописи приступу не мають, і то як-найтаньше, або і даром через стоваришенье, цілію которого било би вспомаганье народного образованья во взгляді моральном, материальном і політичном через издаванье книг практичних, брошур і т. д. в том язиці, которим народ говорить» (Качала, 1868_в: 3). Розуміючи необхідність грошового забезпечення для такого товариства, С. Качала сподівався на підтримку населення, адже «аби добра і сильна воля, средства найдутся. Найшлися гроші на дорогу до Риму, чому ж би їх не стало на річ найважнійшу, на просвіту народа!» (Качала, 1868_в: 3). Щодо тематики

видань майбутнього товариства С. Качала визначав їх світський характер: «...молитвенники оставити належить Ставропігії, а стоваришенє наше повинно б̆ зайнятися книгами іншого рода, практичним цілям отвітними». Там само С. Качала наголошував, що нове товариство мало бути створене окремо від Матиці при редакції часопису «Письмо для громад», який, на його думку, «найревнїйше справами громад занималася і займається» (Качала, 1868_в: 3).

У наступній статті цього ж року «Из Шельпак. Еще о русско-народном обществе» С. Качала повторив ідеї із попередньої публікації і висловив жаль, що вони не знайшли підтримки, а навіть викликали заперечення від редактора газети «Письмо до громад» С. Шеховича, що «такі просвітні товариства існують при редакціях українських газет». Парох із Шельпак апелював до нього з приводу того, що періодичні видання не зможуть замінити таке товариство, оскільки по селах надто мало передплатників і газети «на духу упадають» (Качала, 1868_б: 2). Натомість товариство відносно своїх можливостей могло би «хоч час від часу, особливо в потребі, яку брошуру або недорогоу книжку в многих примірниках розослати, поучати і охоту до читанья будити в тих місцевостях, де часописи не доходять» (Качала, 1868_б: 2).

Автор статті зазначав: «...і можна ж говорити, що нам нових сил, нового общества непотреба, где народ упадає морально і матеріально, где земля вимикаєся з рук его, где накидуютъ ему

Tygodnik Niedzielny й інніі письма польскіі, где заводиться язык польскій навіть в школах сельских....?» (Качала, 1868₆: 2) через нестачу українських книжок. Зрештою С. Качала підсумував, що «тільки соединенними силами с успіхом ділати дастся. Тим і подобним недостаткам тільки общество зарадити може» (Качала, 1868₆: 2).

Зважаючи на щоразу більші розбіжності в українському національному таборі між русофілами і народовцями, С. Качала писав, що створення такого товариства «не буде то значило сил дробити... Таке общество борше соединенієм сил уважати подобає і правдиве час великий, сили наші соединити на поли просвіти народної» (Качала, 1868₆: 2). Серед першочергових потреб С. Качала вказував необхідність створення шкіл для дівчат, впровадження стипендій, створення фонду для видавництва книг, основу якого складали б членські внески. Щодо мови товариства С. Качала писав, що «не бажає вирішувати, якій язык яко висше науковий і дипломатичний, приймуть межі собою слав'яне, і нам от того виключатись било би безрозсудно; але ту, где ходить о просвіту, о поднесеніє народа, тим языком писати і промовляти неохибно належит, яким он сам промовляє» (Качала, 1868₆: 2). Щодо правопису, то як представник духовенства він був консервативнішим: «...щоб не утрудняти науки, і правопись, до той зближену, употребляти належить, яку он в книгах церковних находит, бо правопись ніколи не змінєся наразі, она виробляєя

постепенно» (Качала, 1868_б: 2). На думку С. Качали, до такого товариства, при такій програмі належати повинні всі ті, кому не байдужі потреби народу, незважаючи на політичні погляди. Як приклад С. Качала наводив чеську Матицю, в якій членський внесок 1 злотий щорічно зумовлював публікацію товариством 11 тис. примірників своїх видань. У кінці автор застерігав: «если сил наших совокупити не схочемо або не зъуміем, якими против всякому напору непріязному устояти зможем, і позостанем поділені на партії в радость ворогов наших: тогда залишим всякії жалоби и запитаємося: чи варти ми лучшей долі от той, яку нам наши противники готуютъ?» (Качала, 1868_б: 2). Політик висловлював сподівання: «жичу собі щиро видіти во Львові хотяй би комитет, який занял би ся потребами народа, около котрого желаемое общество» (Качала, 1868_б: 2).

Питання створення просвітницької організації не полишало думок С. Качали і в подальші роки. У 1870 р. у статті «Из Шельпак. Побудка до більше ревной и рішительной діяльности», окреслюючи політичне становище українців у Галичині, він писав: «Історія всіх цивілізованих і вольних народів повинна була нас поучити, що начала політичної і народної великості лежать в возрасти матеріальних и соціальних отношеній і просвіти, каждый є ковалем своего счастья. Сила в народі, в его просвіті і богатстві. Только що цілий народ хоче, тоє он осягне, того ему жадна сила на долго заперечити не зможе» (Качала, 1870_а: 2). Автор

критикував діяльність «Галицько-руської Матиці», яка знівелювала свою початкову мету винайденням т. зв. «язичія», незрозумілого для простого люду, яким друкувалися видання товариства, запровадила «чигиринщину» з правописом, що лише поглиблювало розкол в українському таборі. «Одна тільки просвіта, і то по возможности скоро, от упадку хоронити може», — застерігав С. Качала (Качала, 1870_а: 3).

У газеті «Основа» від 1870 р., зокрема в статті «Шельпаки, дня 12. р. жовтня», аналізуючи політичну ситуацію в сеймі і в Галичині, С. Качала писав: «В політиці тільки з силою рахуватися мусять. Отож для нас наука, просвітою сили народа будити, если хочемо в світі приналежне нам становисько займати» (Качала, 1870_б: 31–32).

Ідеї С. Качали про заснування нової просвітницької організації знайшли підтримку серед львівської інтелігенції, прихильниками товариства стали А. Вахнянин, О. Партицький, Ю. Романчук, С. Борковський, К. Сушкевич, М. Коссак, А. Січинський, О. Огоньовський, М. Устиянович, В. Терлецький та ін. У березні 1868 р. відбулося засідання організаційного комітету, який займався створенням нового товариства (Вівчарик, 2013: 85).

При цьому зауваження щодо статуту «Просвіти» С. Качали знаходимо в його листах до членів Головного відділу товариства. Насамперед С. Качала зазначав, що під час своєї поїздки до Пра-

ги в 1868 р. він ознайомився із діяльністю чеського товариства «Матиця люду», зокрема він був здивований, що товариство видавало близько 18 тис. книг просвітницького характеру (Відділ рукописних фондів: арк. 1–2). Причинами такого успіху чеської Матиці С. Качала вбачав насамперед розвиток просвіти, більший рівень заможности населення, діяльність шкіл, співпрацю діячів старшого і молодшого покоління, які девізом своєї роботи обрали таки: «просвіщай народ і він просвіщений сам о собі розпорядиться» (Відділ рукописних фондів: арк. 1–2). Для прикладу політик наводив окремі пункти статуту чеської Матиці:

- видавництво книг народною, зрозумілою для населення мовою;

- товариство складалося із членів-засновників і членів товариства, при цьому до першої категорії зараховували тих, хто виплачував 10 гульденів членського внеску відразу, інші сплачували цю суму поступово протягом року;

- товариство зобов'язувалось видавати не менше 4 книг за рік обсягом 3-10 аркушів та ін. (Відділ рукописних фондів: арк. 1–2).

Саме за зразком чеського товариства С. Качала рекомендував налагодити діяльність української просвітницької організації. Порівнюючи статuti чеського і українського товариств, С. Качала серед негативних аспектів вказував на те, що члени чеської Матиці, сплачуючи по 1 гульдену внеску вже через рік могли

отримувати безкоштовно всі видання товариства, натомість статут «Просвіти» передбачав, що при виплаті 2 гульденів членського внеску, члени зобов'язувались «хоча б за половину ціни, але завжди купувати те, що коштом товариства видається» (Відділ рукописних фондів: арк. 1–2). На думку С. Качали, цей факт не сприяв популяризації товариства серед селян, які не мали таких коштів. Викликав у нього запитання пункт 2 параграфа 6 статуту, у якому наголошувалося, що «кожний член зобов'язаний відповідною духовною працею до сповнення цілі товариства долучитися, а хто протягом 2 років таким чином духовною працею не викажеться, втратить право на членство» (Відділ рукописних фондів: арк. 3). С. Качала вважав, що цей пункт був доцільний лише для тих, хто видавав би свої публікації коштом «Просвіти», а не для членів товариства, які, незважаючи на сплату внесків, могли бути виключені із «Просвіти».

Діяч наголошував, що в статуті також не було чітко вказано, яким правописом будуть друкуватися видання товариства. Як і у своїх попередніх публікаціях, С. Качала радив використовувати етимологічний правопис як простіший для розуміння українським населенням, оскільки «хто народ просвічувати хоче мусить все усувати, що науку і читання утрудняє» (Відділ рукописних фондів: арк. 3). Поряд із цим є передумови вважати, що С. Качала таким чином хотів уникнути суперечностей, які виникали з цього питання на засіданнях «Галицько-руської Матиці» і залучити до

нового товариства діячів «старшого покоління». Це підтверджують рекомендації Качали щодо запрошення до участі у діяльності «Просвіти» представників і русофільської і народовської партій за зразком чеської Матиці. Він пропонував зазначити у статуті, що «товариством керує не дух партій, але дух просвіти народної» (Відділ рукописних фондів: арк. 3). У контексті цього діяч зазначав, що його непокоїло мовчання газети «Слово» щодо нового товариства, у чому він вбачав небажання русофілів іти на співпрацю.

Важливою подією стали перші установчі збори товариства «Просвіта» 8 грудня 1868 року. Достеменно невідомо, чому не був присутній на засіданні один із головних ініціаторів заснування товариства С. Качала. Однак на перших зборах товариства голова «Просвіти» А. Вахнянин зазначав, що С. Качала не зміг прибути через несприятливі погодні умови, тому надіслав письмове привітання, як і низка інших відомих діячів (Правда, 1868: 513).

Після створення товариства його розвиток стримував той факт, що селяни не могли сплачувати високі членські внески, які за статутом становили 2 гульдени, а, крім цього, виплачувати по 52 крейцари місячної вкладки, що річно становило 6 гульд. і 24 кр. + 2 гульд. вписового = 8 гульд. і 24 кр. (для порівняння зазначимо, що вівця на ярмарку коштувала 2 кр., а взимку за те, щоби змолоти зерно, за день роботи платили 20 кр.), що звужува-

ло кількість членів товариства лише до представників інтелігенції через високі членські внески (Перський, 1932: 25).

Важливою подією у діяльності товариства стала публікація в 1869 році брошури С. Качали «Що нас губить, а що нам помочи може. Письмо для руських селян». Автор надіслав на її видавництво 35 гульденів. На засіданні Головного відділу «Просвіти» від 14 вересня 1869 році було ухвалено надати її на рецензію двом членам товариства і друкувати у кількості 2000 примірників. На засіданні від 20 жовтня цього ж року було визначено її ціну — 8 крц. (Ф. 348: арк. 14–15).

Книга написана у формі діалогів про згубність пияцтва, потребу в організації громадських кас і шпихлірів (зернових комор), наголошувалося на необхідності освіти серед селян. Цікаво, що, написана в доступній для народу формі, вона стала настільки популярною, що впродовж п'яти років її тричі перевидавали і загальний тираж її досягнув 9000 примірників на 224 аркушах (у 1869 році — 2000 примірників, у 1873 році — 2000 примірників, у 1874 році — 5000 примірників).

У своїй брошурі С. Качала устами селянина стверджує, що, незважаючи на всю цінність свободи, яка звільнила селян від панської нагайки, багато хто замість того, щоб із завзяттям взятися до праці, стали заглядати до корчми, відтак, поряд із підвищення орендної плати за землю та переходу селянських земель євреям-корчмарям, які записували їх у заставу за борги (Качала,

1874: 5). Поряд із цим питання освіти для С. Качали було одне з ключових, оскільки у відповідь на заклики «Хлоп до плуга та до ціпа, а не до книжки» та інші подібного ґтибу він наголошував, що навчання не тільки того, що в школі, а людина може і повинна навчатися до кінця життя. Як підтвердження варто навести декілька діалогів: *Іван*: «Та де ж нам просвічуватись? До школи ходити вже не час, а книжок читати не уміємо, та хоч би й уміли, то коли їх читати? *Священник*: Дійсно, що ходити до школи вам не час: але ціле життя є школою, бо кажуть: чоловік не вчиться розуму до старости, але аж до смерти. Хоч не умієте самі читати, то найшовся завше час доброго письма послухати. В неділю, а не раз і в будень, заглянувши до корчми, знайдеш там повно людей. Чи не ліпше було би, щоб ви сходилися до дяка, або якого господаря, що уміє читати? Нині виходять добрі письма руські по 5 або 10 кр., можна би послухати, забавитися, та ще й чого доброго навчитися. А окрім того, щоби діти наші не були темні так як ви нині, потреба заложити школу, та дітей пильно посилати до школи: вони навчатися читати, то і вам прочитувати стануть дещо дома» (Качала, 1874: 30–31).

При цьому акцентуючи увагу на великій негативній ролі пияцтва для галицького селянства, С. Качала наводить приклади шкоди, яку воно завдає і дітям та молоді, оскільки «де старі забавляються, там вже і діти пити мусять, не відмовиться дитина від того. А мати або батько ще не раз тішаться з того, коли хлопчи-

сько уп'ється. Мати, коли іде до корчми, то і дитину веде за собою, а коли тая підросте, то випихають її з худобою. Чи була на науці про те і не питають... Діти дивляться, що старі роблять, та й нуж собі» (Качала, 1874: 11).

Щоби цього уникнути, парох із Шельпак радить посилати дітей навчатися ремеслу (за його ініціативою й заходами львівського народовського гурту вислано в 70-х роках кілька десятків здібних хлопців на науку ремесла поза кордони Галичини (Збаражчина, 1980: 441), але основних зусиль докладати, щоб діти насамперед навчилися читати і писати, «адже письменного навіть швидше візьмуть навчати ремеслу. А коли вже дитина оволодіє ремеслом, вона вже зможе і сама на хліб заробляти, і додому якусь копійку передавати. Вчена людина зможе відрізнати природні явища, а не підпадати під забобони, загалом дізнаватися про світ (Качала, 1874: 33). Галицький парох наголошував, що школа повинна учити раціональній праці і ощадності. «Учіть людей раціонально працювати и щадити, а уратуєте его. Заводіть роботні школьні, касы ощадности по школахъ» (Качала, 1884: 3).

Поряд із вищевказаними проблемами С. Качала дає пораду, яка, на його думку, повинна вказати напрям руху щодо поліпшення матеріального становища українців Галичини: «Проти п'янства поставити мірність, проти лінивства — працевитість, а проти марнотратства — ощадність. Або, коротше сказати: наука, праця і ощадність урятують нас від лихви» (Качала, 1874: 30).

Важливо, що С. Качала перший звернув увагу на потребу народних організацій, таких як громадські позичкові каси і зернові склади (шпихлірі), які б слугували важливою економічною опорою для селянства. (Витанович, 1964: 77–78; Рудянин, 2010: 57–58).

Для цього священник розмістив у своїй брошурі зразки статутів для затвердження намісництвом при утворенні таких організацій (статут, інструкція касира позичкової каси тощо). Детально аналізувалася документація, необхідна при створенні цих структур, вказувалися установи, куди її слід було подавати, кількість екземплярів.

Не маючи змоги брати активну участь у засіданнях Головного відділу «Просвіти» через свою політичну діяльність, С. Качала все ж знаходив можливість бувати на окремих засіданнях товариства. Зокрема, у жовтні 1870 р. на засіданні Головного відділу священника було обрано на «повномочника (абсита)» і згідно зі своїми обов'язками С. Качала повинен був допомагати створенню читальні «Просвіти» у с. Шельпаки, а у 1871 р. філій «Просвіти» у Збаразькому повіті, також у перелік обов'язків С. Качали як «повномочника» товариства входило розповсюдження видань «Просвіти» у визначеному йому окрузі (Ф. 348: арк. 28, 66). У вересні цього ж року на засіданні товариства «Просвіта» за участю С. Качали Головним відділом було обговорено низку актуальних питань, серед яких — ухвалення петицій

до австрійського уряду із проханням створити кафедру історії України при Львівському університеті, виділення коштів «Просвіті» на видавництво підручників для українських середніх шкіл (Ф. 348: арк. 68).

16 жовтня 1879 р. на засіданні «Просвіти» на пропозицію О. Барвінського за заслуги для українського народу і товариства шляхом таємного голосування одноголосно прийнято рішення іменувати С. Качалу почесним членом «Просвіти» (Батьковщина, 1879: 22).

Свої пропозиції, бачення щодо подальшого розвитку товариства «Просвіта», його друкованих видань С. Качала окреслював у листах, які розглядалися на засіданнях, а також у публікаціях в галицьких часописах. Зокрема, на засіданні товариства від 25 січня 1878 р. обговорювалася пропозиція С. Качали щодо виділення 20 гульденів на закупівлю аркушів паперу. При цьому парох готовий був виділити цю суму із власних коштів (Ф. 348: арк. 188).

У статті «Колька слов о V-ой книжечці «Зорі», яку видавало товариство «Просвіта», С. Качала висловив свої побоювання щодо тексту: «читай книжки, читай газети, а всего практичного научишься». На його думку селянин зрозуміє це як те, що варто просто читати, а працювати необов'язково. Він наголошував, що доцільніше було писати: «працуй, запрацьованого нетрать і читай, а всего практичного научишься» (Качала, 1872: 2).

При аналізі стосунків С. Качали і товариства «Просвіта» виникає питання, чому, незважаючи на всі заслуги, його не обирали до Головного відділу товариства. Пояснення цьому просте: статут передбачав, щоби голова і члени відділу постійно проживали у Львові.

Продовжував відстоювати інтереси «Просвіти» С. Качала і на засіданнях Галицького крайового сейму. Зокрема, 23 травня 1875 р. у сеймі розглядали питання надання товариству субвенції в сумі 3000 гульденів. Чинили цьому спротив низка польських послів. Із промовою на захист «Просвіти» виступив і парох із Шельпак. Зрештою субвенцію ухвалили, але самі дебати, під час яких товариство звинувачували в антидержавній діяльності, настільки обурили членів «Просвіти», що Головним відділом було прийнято рішення про відмову від цієї субвенції. Натомість 12000 гульденів власних коштів на розвиток товариства надав відомий політик, громадський діяч, голова «Просвіти» (1873–1877 рр.) В. Федорович.

Про велику повагу до С. Качали з боку товариства ще при житті свідчить серед іншого рішення на засіданні 13 червня 1884 р. про розміщення портрета політика в «Календарі «Просвіти на 1885 рік» (Діло, 1884: 3). Окрім того, кожного року у день св. Степана до діяча приїжджала делегація від українських товариств, якщо він на той час був у Львові, або відсилала вітальні листи, на які він обов'язково відписував із подякою. До прикладу,

у 1887 р. делегація під проводом О. Огоновського вітала С. Качалу такими словами: «Як діти до батька, так русини-народовці горнуть коло сідоголового, а бодрого духом Стефана Качали, яко свого батька і проводника політичного, котрий од перших хвиль нашого народного одродження неустрашимо держить високо прапор наш народний. Його проводови ми маємо завдячити, що не одоліли нас досі сили ворожі, он засіяв ниву, зорану Маркіяном Шашкевичем, добрим, ядренистим зерном, а зерно то приносить чим раз красши, богатши плоди. Он скріпив нашу силу народну, насталив духа до борби с противниками руского імені. Маючи таких проводников, русини не подадуться нікому і не загинуть, а вічно стояти будуть твердо на сторожі своїх прав. А чейже судьба усміхнеся і до нас ласкавійше і дозволить ще нашому бодрому проводникові, неначе Мойсеєви в пустині, хоч з далека показати нам припадний вид обітованої землі. Промову свою закінчив д-р. Огоновський окликом «Многая літа», котрий повторили всі присутні» (Діло, 1887: 3). Зворушений С. Качала подякував такими словами: «Не оглядаймося що нам принесе будучность, не лякаймося ніяких сумних гороскопов, що вказують нам не рожами застелену дорогу, трудимося дальше витривало, а будучность наша, бо не загине ніколи народ, котрий в критичних хвилях не опускає рук» (Діло, 1887: 3). Не забували згадувати внесок С. Качали у створення товариства і під час щорічних загальних зборів товариства.

Окрему сторінку у відносинах між «Просвітою» і С. Качалою складає матеріальна підтримка товариства священником. У 1887 році, будучи хворим, галицький політик надав товариству позичку у сумі 3000 гульденів із зауваженням, що гроші надаються на невизначений термін, відсотки будуть надходити С. Качалі до його смерті з умовою, що товариство може їх відібрати при нестачі коштів (Ф. 348: арк. 188–189). На засіданні «Просвіти» від 12 січня 1888 р. зазначалося, що ці кошти були розміщені в іпотечних листах, однак згодом передбачалося їх перевести до товариства Кредитового і розмістити їх у його «листах» (акціях) (Ф. 348: арк. 194).

Про благодійні пожертви С. Качали знаходимо відомості на сторінках часописів «Слово», «Діло», «Правда», «Батьковщина» та ін. Зокрема, подяку пароху з Шельпак за його фундацію, а також інформацію про заснування фонду С. Качали знаходимо в протоколі засідання Головного відділу «Просвіти» від 17 жовтня 1873 р. (Ф. 348: арк. 102–103). Згідно з протоколом було прийнято рішення про розміщення подяки С. Качалі у газеті «Правда», а також завести окрему книгу обігу коштів для цього фонду (Ф. 348: арк. 102–103).

Цей фонд мав непросту долю. У газеті «Правда» вказувалося, що С. Качала дарував товариству «Просвіта» десять акцій Дністровської залізниці, кожна номінальною вартістю 200 гульденів сріблом за таких умов: акції повинні були становити окре-

мий фонд, за обігом коштів у якому повинна була вестися окрема звітна документація; всі акції повинні були бути вінкульованими (тобто іменними, обіг яких фіксувався у книзі реєстрації, до неї також мало бути внесено відомості про кожну іменну акцію, включаючи відомості про власника), фонд повинен бути недоторканим, у випадку продажу акцій за виручені кошти слід було придбати цінні папери, які мали становити фінансову опору фонду, всі прибутки від фонду мали витратитися на друк популярної літератури для українського населення, народною мовою, із зазначенням на «Волинсько-Подільським діалекті». Правопис кожної брошури, книги повинні були бути видані етимологічним (церковнослов'янським) правописом, при цьому С. Качала висловлював упевненість, що правопис із часом зміниться, однак діяч наголошував, що ці зміни мали бути нешкідливими для української мови, окремої як від російської, так і від польської мови.

Серед умов, на яких «Просвіті» були надані акції, також вказувалось на розповсюдження друкованих книг за рахунок коштів фонду і за якнайменшою ціною, у разі зростання прибутків фонду. У випадку відсутності матеріалів до друку кошти необхідно було використати на придбання рукописів або винагороду авторів, які б ці рукописи публікували. Фонд мав існувати навіть при розпуску товариства «Просвіти», при цьому мали бути призначені відповідальні особи, які б займалися його діяльністю.

Своїм прикладом С. Качала сподівався залучити меценатів, які б долучилися до розширення фонду (Правда, 1873: 566–568).

Однак задуму С. Качали не судилося здійснитися. Незабаром у «Товариства Дністровської дороги», яке відповідало за експлуатацію Дністровської залізниці, виникли фінансові труднощі, реальний дохід залізниці становив 19 277 гульденів на милю залізниці, у той час як для рентабельности необхідно було 24 300 гульденів. Борги товариства зростали від 43 тис. гульденів у 1873 р. до 105 тис. у 1875 р. (Мошенський, 2014: 167). На засіданні «Просвіти» 24 січня 1874 р. у зв'язку із падінням курсу акцій С. Качала зняв свою вимогу від вінкулювання акцій. Невдовзі 8 листопада 1875 р. «Товариство Дністровської дороги» збанкрутувало, а Дністровська залізниця перейшла у власність держави (Мошенський, 2014: 167). Після цього вартість акцій знизилась від вартості у 200 гульденів до 1 гульдена 50 крейцарів. Таким чином, вартість акцій С. Качали складала лише 15 гульденів, що означало фактичне закриття фонду (Правда, 1876: 79). У «Слові» писали, що галицький парох, нібито знаючи про скрутну ситуацію із Дністровськими залізницями, навмисне їх спекався. Втім на його захист у часописі «Правда» зазначалося, що він пожертвував ці акції задовго до банкрутства залізниці (Правда, 1876: 79).

Продовження ця історія отримала завдяки М. Драгоманову. У третій та четвертій частині мемуарів М. Драгоманова у 1890 р. під назвою «Австро-руські спомини» автор згадував львівський

період свого життя та писав про зустріч із К. Сушкевичем — галицьким громадсько-культурним діячем, одним із керівників народовців, під час якої останній нібито стверджував, що С. Качалі за підтримку сеймової політики поляків нібито обіцяли 6000 гульденів, які він хотів витратити на народну просвіту (М. Драгоманов вважав, що саме ці кошти С. Качала у 1873 р. надав товариству «Просвіта» у вигляді акцій Дністровської залізниці) (Драгоманов, 1970: 35). Це викликало велике обурення серед галичан. У 1890 р. в газеті «Діло» було опубліковано рецензію на «Австро-руські спомини» М. Драгоманова, у яких засуджувалися його твердження про гроші, нібито обіцяні С. Качалі.

Із спростуванням у часописі «Діло» було опубліковано звернення брата С. Качали Андрія про неправдиву інформацію стосовно вищевказаних коштів: «Не думав я, щоби прийшло мені коли ставати в обороні покійників. Но дарма, лиха не обійдеш! Суть люде, котрі і покійникам в гробі не дають спокою і власне тогди нападають их, коли они вже боронити ся не можуть...» (Качала, 1890).

А. Качала писав, що п. М. Драгоманов у своїй брошурі «Австро-руські спомини» зневажив покійного Стефана Качалу, «очернюючи єго, що запродав справу народу руского більшости соймовій за 6.000 зр. і за тую ціну обіцяв підпирати систему соймову». Він наголосив, що з листопада 1872 р. аж до грудня 1882 ро-

ку без перерви перебував разом із братом, тому знав «за кожний крейцар, з-відки приходив і кудя дївав ся» (Качала, 1890).

А. Качала вказував на джерела доходів покійного С. Качали (серед яких були доходи з ерекційних земель — наділів, які надавалися на час його душпастирювання в парафії, конгруальному додатку — дотації з державного бюджету, що покривали недостачу до визначеної норми, яка виявлялася в результаті сумування доходів з ерекційних земель та епітрахильних такс (пожертв парафіян за виконання священиком обрядів і таїнств, бджільництва). «Коли господарство пасічницьке стало провадитись на новий спосіб, він, з натури підприємчивий, зробив в пасіку вклад, котрий єму потім значно оплатив ся. Отже мала часть заощадженого крейцаря прийшла з господарства, коли на діти вже ложити не мусїв, а переважно більша часть з пасіки. Отже не ляцка кишенья, але то були жерела, з котрих Стефан Качала черпав той крейцар, що ним при кінци життя через літ кілька покривав кошти лічення та й на жертвенник народний міг якій шелюг відложити», — наголошував священник із Медину (Качала, 1890).

Щодо акцій Дністровської залізниці А. Качала писав: «Акції залізниці Дністрянської купив він в часі, як они видавались, у дирекції тої залізниці у Відни, сплачуючи ратами, бо була надія, що они будуть рентуватись. Заплатив за них 1.400 зр., а номінальна их вартість була 2.000 зр., — отже не 6.000 зр., як то автор брошури вповідає. Акції тії відступив в 1873 р. на дешеве видаванє

популярних книжок для народу, ще тогди, коли курс акцій був добрий, не догадуючись того, що они упадуть. Тільки тогдішне «Слово», під редакцією п. В. Площанського, сказало, коли акції упали, що Стефан Качала знав, що дати на просвіту для народу, бо дав акції, о котрих знав, що упасти мусять. Була се клевета. Отже пок. Стефан не від тепер уже має “приятелів”...» (Качала, 1890).

Щодо політичної діяльності свого брата А. Качала відкидав будь-які звинувачення щодо нібито хабаря в 6000 гульденів, він наголошував, що С. Качала в 1873 р. підтримав у сеймі федераційну програму, подану низкою польських послів, яка повинна була враховувати і права русинів, пізніше тими ж послами було підтримано кандидатуру С. Качали до Райхсрату від польського округу Тарнів-Бохня. Він голосував у віденському парламенті проти конфесійних законів, на відміну від інших українських послів, і які були спрямовані в тому числі і проти українського духовенства; він голосував у сеймі із сеймовою більшістю за поступове запровадження української мови викладання в гімназії у Львові, на відміну від українських послів, які вимагали створення української гімназії, чого б не дозволила сеймова більшість: «В «колі» польським у Відни в 1873 році застеріг собі на самім вступі, щоби в справах дотикаючих руского народу мав вільну руку, — тож питаю ся: в чім підпірав він систему соймову «за 6.000 зр.»? Чи може в тім, коли все промовляв за правом руского языка і ви-

казував кривди, які єму діють ся? Чи тогди може, коли промовляв против Змартвихвстанців? Чи може тим, коли писав исторію політики Поляків і виказував її наслідки?» — запитував А. Качала (Качала, 1890).

Хоча зважаючи на непрості відносини між М. Драгомановим і С. Качалою, є підстави стверджувати, що метою драгоманівського спростування у «Відповіді рецензентови «Діла» на III і IV випуски моїх «Австроруських споминів», у якому він повторив своє твердження про кошти, обіцяні С. Качалі, як було і як він сам визнав, допекти народовцям і особисто ще раз С. Качалі й К. Сушкевичу, дарма, що вже померлим, тим, що Качалині брошури були не принципові (видані ним у 1873 р. під псевдонімом Н. Загірний стосовно парламентських виборів), а продиктовані «грубим утілітаризмом» (Возняк, 1926: 79; Нахлік, 2023) отримати «підмогу магнатсько-клерикальної партії» (Возняк, 1926: 80; Нахлік, 2023). Однак такі випадки у відносинах між «Просвітою» і політиком були винятком.

Значення, яке відігравало товариство в житті С. Качали, підкреслює його опіка над ним навіть в останні роки життя. Будучи вже важко хворим, парох із Шельпак у своєму заповіті зазначив такі пункти:

«Слабий тілом, але при здорових змислах на випадок смерті постановляю: 1. Двоє дітей моїх обвіновані. 2 Бажанням моїм є, щоби син не мав претензій до спадщини, бо вложивім на технічне

його образованє немало, та крім того отримав і значну квоту на розвинення свого діла: по-друге, щоби дочка не була покривджена, котра отримала менше, а над все ще і з тої причини, щоби осталось що і для народності руської, котру зі всіх сторін другі народи утискають. Тут поляки і москалі, там мадяри і румуни, і всі вони русинів як сірий матеріал на хосень народу свого винародовлять. З другої сторони мати Русь убога, ні відки помочі немає та що гірше, виродні сини її свою матір за юдин грош продати готові. Тоє мене спонукало, по можності щадити, щоби зібрати якій шелюг, котрий відложити би можна. 3. На езекутора упрошаю брата, пароха в Медині.

А а) Цілий інвентар господарський, засіви, готове збіжжя, пасіка виключно для дочки, з виключенням пять пнів пасіки, котрі парубок старший вибрати собі може;

б) 1000 зр. тоже для дочки;

в) з готових грошей в депозит банку гіпотетичного:

1. Видавництву часопису «Діло» 500 зр.
2. Руському товариству педагогічному у Львові 1000 зр.
3. Товариству «Народна Рада» у Львові 1000 зр.
4. Товариству «Руська бесіда» у Львові на куплю пляцу, а евентуально на будову будинку чи дому для руських товариств у Львові, де би знаходились і сая для руського народного театру даю 5000 зр.
5. Для товариства «Просвіта» у Львові на видання з процентів популярних практичних книжок руських, розписування премій для авторів і допомоги видання мапи Малої Ру-

сі 10000 зр. 6. В Народній торгівлі у Львові книжка уділова на 100 зр. і книжка щадниці до нині вище 1000 зр. має служити на запомогу для двох бідних хлопців, котрі би там хотіли вчитись торгівлі. Що позістане з депозити від 1–5, то для дочки. Допис від 26 мая 1888.

В повисших постановах під буквою Б) 5 змінюю:

Для товариства «Просвіта» у Львові на повисші цілі призначаю 8000 тисяч зр., а 2000 тисячі для внуки Стефанії, замужній Слюзар, уродженої Студинська» (Діло, 1888: 2).

На жаль, після смерті політика виникли певні суперечності між дочкою покійного В. Студинською та товариством. Із протоколів засідань «Просвіти» дізнаємося, що проти окремих пунктів заповіту виступали родичі С. Качали з боку дочки В. Студинської, свідченням цьому слугує лист брата С. Качали Андрія, а заодно розпорядника майна померлого, який було зачитано на засіданні Головного відділу товариства «Просвіта» 8 лютого 1889 р. і в якому, зокрема, йшлося про те, що Студинські будуть позиватися стосовно заповіту, тому просвітяни ухвалили написати старшому сину С. Качали — Володимирі у Київ з проханням допомогти в цій ситуації (Ф. 348: арк. 230–231). На засіданні Головного відділу 21 лютого 1889 р. прийнято до виконання лист сина С. Качали Володимира з Києва, який обіцяв всіляко сприяти товариству у справі спадщини батька (Діло, 1889: 3). У протоколі засідання Головного відділу від 22 березня 1889 р. знову ж наго-

лошується на необхідності повідомити В. Качалу у Києві щодо його допомоги у питанні спадщини пароха із Шельпак (Ф. 348: арк. 256). В. Качала у листі до «Просвіти» висловлював своє обурення діями сестри та обіцяв всіляко сприяти вирішенню цих суперечностей. Справа дійшла до суду, зокрема на засіданні товариства 4 і 19 липня 1889 р. взято до уваги лист збаразького суду стосовно спадщини С. Качали (Діло, 1889: 3). Підсумком переговорів обох сторін зрештою стала відмова В. Студинської від усіх претензій щодо спадщини у жовтні 1889 р., про що зазначалося під час XXIX засідання товариства «Просвіта» 3 жовтня 1889 р. (Діло, 1889: 3). На XX і XXI засіданнях Головного відділу товариства 5 і 16 червня 1890 р. дано доручення К. Левицькому звернутися до суду в Збаражі для завершення справи щодо спадщини С. Качали (Діло, 1890: 3).

Проте це були ще не всі перепони перед отриманням спадщини товариством, оскільки на засіданні Головного відділу 31 жовтня 1890 р. прийнято рішення звернутися до Міністерства внутрішніх справ щодо розпорядження намісництва, яке листом від 21 жовтня цього ж року трактувало заповіт пароха із Шельпак як фундацію, а не звичайним записом, що згідно тогочасного законодавства фактично усувало «Просвіту» від можливості використовувати ці кошти. Позитивну відповідь на це звернення товариство отримало у вересні 1893 р. на засіданні від 7 вересня цього ж року. К. Левицький отримав доручення налагодити співпра-

цю з іншими товариствами, згаданими в заповіті для його швидшої реалізації (Діло, 1893: 3). У протоколах засідань «Просвіти» від 11 жовтня вказано, що К. Левицький ще повинен був полагодити певні формальності у цій справі.

Згодом на засіданні від 23 березня 1894 р. ще раз зазначалося, що заповіт С. Качали для товариства «Просвіта» 15 травня 1888 р. та 26 травня 1888 р. намісництво у Львові рескриптом 18 жовтня 1890 № 70194 визначало як фундацію, а за зверненням товариства до Міністерства внутрішніх справ у Відні 28 липня 1892 р. № 5987 рескрипт намісництва скасовано (Діло, 1894: 3).

Поряд із цим згадано стипендійний фонд С. Качали, який на завершення 1893 року складав 2349 гульденів 73 кр. (Діло, 1894: 3). На XVII засіданні «Просвіти» від 14 липня 1894 р. йшлося про те, що справа стосовно спадщини остаточно залагоджена і доручено знову ж К. Левицькому ознайомитися ще раз із заповітом, за яким сума з урахуванням усіх видатків складала понад 8000 гульденів, і закупити на цю суму листи заставні — наполовину Земського кредитового товариства і Банку крайового (Діло, 1894: 3). У статті в газеті «Діло» від 12 грудня 1894 р. товариство «Просвіта» сповіщало, що в місяці жовтні 1894 р. суд повітовий у Збаражі надав цей заповіт для реалізації разом із 5% два і піврічними відсотками згідно з мировою угодою з дочкою С. Качали Вікторією, яка отримала решту частини спадщини вартістю близько 10000 гульденів, при цьому син політика Володимир в Києві не

висував жодних претензій щодо заповіту. Кошти згідно із заповітом С. Качали отримали: видавництво «Діла» 562 гульдени 50 кр., з чого відраховано судові послуги 50 гульденів, такси депозитової 5 гульденів 29 кр. і оплату юриста, «Руське товариство педагогічне» — 1125 гульдени, із чого відраховано судові послуги 100 гульденів, такси депозитової 10 гульденів 58 кр. і оплату юриста. Так само стосовно товариства «Народна рада», фонд будови українського театру — 5625 гульденів, із чого відраховано судові послуги 500 гульденів, такси депозитової 52 гульденів 88 кр. і оплата юриста, а товариство «Просвіта» — 9000 гульденів, з чого відраховано правничі послуги 800 гульденів, такси депозитової 84 гульденів 60 кр. і оплата юриста. Не вступив у дію тільки запис квоти 1100 гульденів, відсотки від якої призначалися для двох хлопців, які мали навчатися у «Народній торгівлі», першому українському кооперативному торгівельному підприємстві в Галичині. Цим записом у заповіті займалася прокуратура скарбу при намісництві у Львові (Діло, 1894: 3). Після всіх цих подій «Просвіта» отримала кошти зі своєї частки спадщини в кінці 1894 р.

Стосовно останнього нереалізованого пункту заповіту газета «Діло» 14 грудня 1897 р. повідомляла, що прокуратура скарбу інкасувала суми, які С. Качала заповідав для хлопців, які бажали б навчатися торгівлі, а саме: 100 гульденів своєї частки в товаристві «Народна торгівля» і дивіденди, 1000 гульденів на книжечці

вкладовій і проценти, і видала акт фундаційний від 6 лютого 1897 р. № 90442/97. У цьому акті йшлося, що сума зросла на 1600 гульденів і розміщена в цінних паперах, а саме — рента паперова № 182882 від 1 лютого 1895 р. Цей акт затверджував те, що фундація буде довічна, вступить в дію з 1 січня 1898 р., щорічний чистий дохід повинен був розподілятися як дві річні стипендії двом бідним учням, греко-католицького віросповідання і українського походження, котрі навчаються у «Народній торгівлі». Якщо не знайшлося б відповідних кандидатур або у випадку ліквідації товариства, цю допомогу могли отримати учні купецькі інших фірм християнських у Львові, але тільки учні греко-католики і українці. Кандидати на стипендію визначалися через конкурс, а стипендію отримували протягом усього періоду навчання, при цьому виплачувалися кошти піврічними частинами за наявності в учнів свідоцтва шкільного. Невиплачені стипендії та інші доходи з фонду мали дочислятися, і стипендії з часом могли збільшитися. Контроль над фондом залишався у намісництва (Діло, 1897: 3). Після цього стає зрозуміло, чому «Просвіта» зверталася до Міністерства внутрішніх справ у Відні, адже подібна доля могла чекати всю спадщину С. Качали, право розпоряджатися якою отримало б Галицьке намісництво у Львові, а не товариство. Таку стипендію по 60 гульденів намісництво надало 14 листопада 1900 р. двом практикантам «Народної торгівлі» — Миколі Скрипці і Антонові Станчакові (Діло, 1900: 3).

Із великою скорботою відреагували члени товариства «Просвіта» на звістку про смерть С. Качали 10 листопада 1888 р. на 73 році життя. Некрологи в українських часописах писали: «З убого селянського роду став небагатим священиком, але любов до народу зробила з нього багача, для себе потребував мало, за те в всякій потребі ощадностями своїми спомагав народне діло, а на жертвеннику вотчини зложив стільки майна, колько не складають нераз найбільші багаті. Русь плаче над могилою найвірнішого свого сина» (Батьковщина, 1888: 3). Делегатом від «Просвіти» на похороні С. Качали був К. Левицький, який поклав на домовину покійного вінок від товариства, на якому на синьо-жовтих стрічках був напис: «Просвітителяві і заступникові народу — Товариство “Просвіта”» (Батьковщина, 1888: 3).

На засіданні центрального відділу товариства «Просвіта» 7 грудня 1888 р. прийнято рішення створити стипендійний фонд ім. С. Качали. Усі бажаючі з метою вшанування пам'яті заслуженого ветерана-патріота могли надсилати пожертви на фонд за адресою «Просвіти»: вул. Вірменська (Діло, 1888: 3).

У Львові 2 лютого 1889 р. в Успенській церкві відбулося поминальне Богослужіння за упокій С. Качали з ініціативи товариства «Просвіта», яке відслужив крилошанин о. Павликів за участю хору учнів української гімназії. Проповідь виголосив о. Д. Танячкевич, парастас відправили о. Павликів, о. Танячкевич, військовий капелан о. Куницький, катихит о. Стефанович,

о. Чапельський, о. Яримович, о. Гузар і три вихованці Львівської духовної семінарії (Діло, 1889: 3). Серед відомих діячів «Просвіти» були брати Огоньовські, Я. Савчинський, О. Барвінський, молодь, учителі, які приїхали до Львова на загальні збори Руського Товариства педагогічного (Діло, 1889: 3).

Також 11 червня 1889 відбулося поминальне Богослужіння за упокій в соборній церкві у Станіславові з ініціативи відділу філії «Просвіти» у цьому місті (Діло, 1889: 3).

Резолюцією загальних зборів «Просвіти» 29 серпня 1889 р. доручено відділам читалень «пом'янути» великі події народні: знесення панщини, пам'ять цісаря Фердинанда, хрещення Руси, пам'ять низки відомих українських постатей: Ярослава Мудрого, Володимира Мономаха, Тараса Шевченка, Григорія Яхимовича, Маркіяна Шашкевича та ін., і серед них — Степана Качали (Діло, 1894: 3). Також цією резолюцією рекомендовано при утворенні шпихлірів для збереження зерна при читальнях «Просвіти» читати книжку С. Качали «Що нас губить...», використовувати цю книжку також і «при закладенні позичкових кас як громадських, так і приватних, оскільки у ній знаходяться зразки статутів для таких кас» (Діло, 1894: 3).

Ще одне поминальне Богослужіння за упокій С. Качали відбулося в Тернополі 1 листопада 1889 р. з ініціативи місцевої філії «Просвіти», яке відслужив тернопільський декан і парох Тернополя о. В. Фортуна за участю духовенства (Діло, 1889: 3).

Таким чином, аналізуючи постать С. Качали, ми бачимо, настільки вона була багатогранною. Здавалося б, звичайний священник із невеличкого маловідомого села, проте своєю подвижницькою діяльністю він заслужив глибоку шану від сучасників ще при житті. Особливе місце в житті діяча завжди посідало товариство «Просвіта». При цьому С. Качала не лише виступив як ініціатор його створення, а, розуміючи його надзвичайно важливе значення для галицьких українців, повсякчас матеріально підтримував його. Галицький політик був членом багатьох українських товариств, у більшості з них був засновником, однак як один із небагатьох представників «старшого покоління» найбільше опікувався «Просвітою».

Загалом питання просвіти населення було наріжним каменем поглядів С. Качали щодо соціально-економічного розвитку українців у Галичині. У більшості своїх публікацій в українських часописах він не втомлювався наголошувати, де серед народу є просвіта, там — достаток, політична самосвідомість, розвиток видавничої справи, як наслідок — розвиток шкільництва з українськими книгами, успішна боротьба за тверезість та проти лихви і з часом зайняття українцями свого рівноправного місця серед інших слов'янських народів. Розуміючи значення товариства «Просвіта», С. Качала своїми благодійними пожертвами підтримував його, чим давав приклад іншим діячам. Можемо стверджувати, що товариство було, справді, як дитина для пароха із Шель-

пак. Завдяки йому воно не лише зміцніло після створення, а з часом стало однією з основ для збереження українцями своєї ідентичності у роки воєнних лихоліть, об'єднувало українців усього світу.

ЛІТЕРАТУРА

Батьковщина, 1879 — Зо Львова Батьковщина. 1879. Ч. 3. С. 22.

Батьковщина, 1888 — Новинки. *Батьковщина*. 1888. Ч. 2. С. 5.

Витанович І. Історія українського кооперативного руху. Нью-Йорк, 1964. 624 с.

Вівчарик П. Роль і місце Степана Качали у заснуванні та діяльності товариства «Просвіта». *Наукові записки Тернопільського національного педагогічного університету ім. В. Гнатюка*. Серія: Історія. Тернопіль, 2013. Вип. 1. Ч. 2. С. 85–88.

Відділ рукописних фондів — Відділ рукописних фондів і текстології Інституту літератури ім. Т. Шевченка НАН України Ф. 3. Фонд Франко І. Я. Спр. 4317. Качала Стефан. Лист до правління т-ва «Просвіта». Арк. 1–3.

Возняк М. Доповнення М. П. Драгоманова до його «Австро-руських споминів» у відповідь рецензентові «Діла». *Україна*. 1926. Кн. 2–3 (17). С. 76–89.

Діло, 1884 — Новинки. *Діло*. 1884. Ч. 66. С. 3.

Діло, 1887 — Новинки. *Діло*. 1887. Ч. 145. С. 3.

Діло, 1888 — *Діло*. 1888. Ч. 270, 276.

Діло, 1889 — *Діло*. 1889. Ч. 32, 117, 118, 152, 153, 180, 181, 225, 240.

Діло, 1890 — Новинки. *Діло*. 1890. Ч. 133. С. 3.

Діло, 1893 — Рух в руских товариствах. *Діло*. Ч. 194. 1893. С. 3.

Діло, 1894 — *Діло*. 1894. Ч. 12, 149, 268.

Діло, 1897 — Фундація Стефана Качали. *Діло*. 1897. Ч. 273. С. 3.

Діло, 1900 — Новинки. *Діло*. 1900. Ч. 247. С. 3.

Дорош Є. Степан Качала. Тернопіль, 2000. 72 с.

Драгоманов М. Австро-руські спомини (1867–1877). Київ, 1970. Т. 2. С. 28–35.

Збаражчина: збірник статей, матеріалів і споминів. Нью-Йорк: 1980. Т. 1. 441 с.

Качала С. Згадка за бл. п. Григорія Яхимовича, Метрополита Галицької Руси. Львов: Тип. Ин-та Ставропиг., 1868_а. 15 с.

Качала С. Из Шельпак. Еще о русско-народном обществе. *Слово*. Ч. 27. 6 (18) квітня 1868_б. С. 2.

Качала С. Из Шельпак. Побудка до больше ревной и решительной деятельности. *Слово*. 1870_а. Ч. 33. С. 2–3.

Качала С. Из Шельпак. Погляд на справи русско-народнии в началі года 1868. *Слово*. Ч. 26. (18) січня 1868_в. С. 3.

Качала С. Колька слов о V-ой книжечці «Зорі». *Основа*. 1872. Ч. 15. С. 2.

Качала С. Про народни школы и ихъ быть матеріальный. *Діло*. 1884. Ч. 3.

Качала С. Шельпаки, дня 12. р. жовтня. *Основа*. 1870_б. Ч. 8. С. 31–32.

Качала С. Що нас губить, а що нам помочи може. Письмо для руських громад. Львів, 1874. 81 с.

Качала, 1890 — Письмо о. Андрея Качали до ред. «Діла». *Діло*. 1890. URL: <https://zbruc.eu/node/37351>

Мошенський С. Фінансові центри України та ринок цінних паперів індустріальної епохи. London, 2014. С. 167.

Нахлік Є. «Драгоманівщина» проти «качальщини» [Електронний ресурс]. URL: https://zbruc.eu/node/114484#_ftn108

Пашук В. Просвітницькі ідеї о. Степана Качали. *Україна: культурна спадщина, національна свідомість, державність*. 2010. № 19. С. 345–380.

Перський С. Популярна історія Товариства «Просвіта». Львів. 1932. 268 с.

Правда, 1868 — Справозданє з перших загальних зборів товариства «Просвіта». *Правда*. 1868. Ч. 43. С. 513.

Правда, 1873 — Нова фундація народна. *Правда*. 1873. Ч. 16. С. 566–568.

Правда, 1876 — Галицькі желізниці. *Правда*. 1876. Ч. 2. С. 79.

Рудянин І. Участь греко-католицьких священиків у кооперативному русі на території Східної Галичини у другій половині ХІХ — на початку ХХ ст. *Історичні студії Волинського національного університету імені Лесі Українки*. Луцьк, 2010. Вип. 4. С. 57–62.

Ф. 348. Товариство «Просвіта». Оп. 1. Спр. 7628. Справи о засіданнях 2-го Виділу. Арк. 4–21, 14–15, 28, 66–68, 88–89, 102–103.

Ф. 348. Товариство «Просвіта». Оп. 1. Спр. 7629. Справи о засіданнях Виділу. Арк. 188, 194, 230–231, 256–259.

Blazejowskyj D. Historical šematism of the Archeparchy of L'viv (1832–1944). Administration and Parishes Lviv, 2004. 1003 s.

Ольга Збожна

**ТОВАРИСТВА УКРАЇНСЬКОЇ МОЛОДІ У ХІХ СТОЛІТТІ
ТА ЇХ РОЛЬ У ДУХОВНОМУ І НАЦІОНАЛЬНОМУ
ВІДРОДЖЕННІ УКРАЇНСЬКОГО НАРОДУ**

(До 160-річчя від дня заснування тернопільськими гімназистами
товариства «Руська Громада»)

У ХІХ сторіччі товариства української молоді були школою для навчання та виховання української національної інтелігенції-

еліти. Адже, як свого часу писав І. Пулюй, «інтелігенція у кожного народу то “сіль землі”, а коли вона «звітріє, то чим же солити?.. Вже й звітріла тая дорогоцінна і благодатна сіль землі руської; нічим вже солити! Тай не зготовлять нову сіль, ні в палатах великих і малих князів, ані в теремах розгульного паньства, не в жокей-клубах і касинах, як і не в монастирях, або в поліційських і жандармських касарнях. Вона готується в університетах, інститутах, лабораторіях і в школах, не під доглядом поліції і жандармерії, а під доглядом і щирою опікою людий науки» (Пулюй, 1905).

А як бути, коли немає своїх вище згаданих закладів, в яких «готовиться “сіль землі” рідної». Усі окупанти, які приходили на нашу землю, насаджували нашому народови свої віру, мову, звичаї. Оскільки у той час ні в російській, ні в Австрійській імперіях, які окупували українські землі, не було українських шкіл й університетів, то українська молодь організовувала свої «таємні» товариства, в яких вчилася та виховувалася українська інтелігенція — «сіль української землі».

Слово «еліта» походить з латинської мови і означає «вибираю». Про який вибір ідеться? Коли мова йде про зерно, то з великої кількості насінин вибирають найкращі. Жменька цих вибраних насінин і є елітою для майбутніх великих врожаїв. Так є і серед людей. Бог кожному народові посилає горстку його синів і дочок, які упродовж свого життя служать своєму народові. Щоби

вибранці Всевишнього стали національною елітою, їх треба вчити і виховувати змалечку. Про це знала українська молодь. Знала і працювала так, щоб серед їхніх ровесників — майбутніх хліборобів, воїнів, священників, вчителів, лікарів й інших фахівців — вирости найкращі з кращих, які згодом стали українською національною елітою.

14 листопада 2023 року минуло 105 років від дня заснування в Україні «надвисокої» школи, якою є Національна Академія Наук України (НАНУ).

А що було до неї — цієї надвисокої української школи? Були духовні товариства, члени яких були учнями і вихованцями українських греко-католицьких духовних семінарій, а потім священниками в Українських Греко-Католицьких Церквах. Саме вони і зберегли наш народ від знищення: ополячення, змосковщення та онімечення.

У 1833 році вихованці Львівської духовної семінарії організували гурток і назвали його «Руська трійця» (див. Петраш, 1986). Найактивнішими членами цього товариства були Маркіян Шашкевич, Яків Головацький та Іван Вагилевич. Серед цих трьох найактивнішим і найвідповідальнішим був **Маркіян Шашкевич (6.11.1811 — 7.06.1843)**. Саме йому належить велика роль у збереженні нашого народу від знищення.

Маркіян Шашкевич народився 6 листопада 1811 року в родині священника села Підлисса, яке розташоване у підніжжі гори

Білої (її ще називають Лисою), що на Золочівщині (Львівська обл.). Навчався в Бережанській гімназії, яку закінчив у 1829 році (тож, напевно, що був він і в Тернополі). Цього ж року вступив на навчання до Львівської духовної греко-католицької семінарії. Одночасно став слухачем філософського відділення Львівського університету.

Маркіян не раз просив своїх товаришів згадувати історію свого роду, народу та землі рідної:

Споминаймо, браття милі,

Може, спомин спосіб дасть

Воскресити в новій силі

Руську славу, Руську власть! (Шашкевич, 2012).

Чи всі «браття милі» відгукнулися на заклик Маркіяна?... Ні, не всі. З часом Яків Головацький став «москвофілом» і виїхав з української землі до Вільнюса. Чи не для того, щоби там «сіяти» «москвофільство»? У Вільнюсі він і помер, там і похований. Іван Вагилевич став «полонофілом». Та до Польщі він не поїхав, а доживав свого віку у Львові. Стали «москвофілами» і «полонофілами» й деякі інші члени цього товариства.

Для Маркіяна Шашкевича важливою віхою на дорозі до незалежності рідної землі була українська мова. Він писав: «Руська мати нас родила, Руська мати нас повила, Руська мати нас любила». І тут же запитував: «Чому ж мова єй не мила? Чом ся нев встидати маєм? Чом чужую полюбляєм?»

Поколінню Маркіяна Шашкевича було нелегко захищати рідну мову, адже галицькі українські землі входили до складу Австрії. До складу цієї держави входила і частина польських земель. Тож поляки почали запроваджувати в українських церквах і школах свою віру, мову та звичаї. Дехто зваблювався на польські «приманки». На щастя, лише дехто. Тоді поляки взяли за наш алфавіт. У Галичині почалася «азбучна війна». У відповідь на це Маркіян Шашкевич написав брошуру під назвою «Азбука і абетка» (Шашкевич, 2012), в якій обґрунтував шкідливість такого заходу для української мови і пояснив, чому не можна «впроваджувати польське абетка до українського письма». Бо літера будь-якого народу є відображенням його життя, його способу мислення, його душі; отже, повинна вона зародитись, вирости з власного народу і зацвісти на тій же самій ниві. Брошуру надрукували в 1836 р. у давньому українському місті Перемишль. У цьому виявилася далекоглядність М. Шашкевича, адже, якщо є мова, то є народ, а як є народ, то є і держава. Якщо ж немає мови, то не буде й народу, а відповідно — і держави. Яків Головацький, що згодом став «москвофілом» і писав російською мовою, на слова Маркіяна відізвався так: «Вопрос о замене русской азбуки на польское абетка не маловажен. То вопрос о существовании: быть или не быть русинам в Галичине. Прими галичане в 1830-х годах польское абетка — пропала бы руская индивидуальная народность» (цит. за: Петраш, 1986).

Після закінчення навчання у Львівській духовній семінарії Маркіян Шашкевич був священником у селі Новосілки, що на Золочівщині. У цьому селі він помер, там спершу і був похований. У 1893 році за старанням о. Данила Танячкевича, священника села Закомар'я, що є недалеко від села Новосілки, тіло Маркіяна Шашкевича перепоховали у Львові на Личаківському цвинтарі.

Працю, почату членами «Руської трійці», — «жити і працювати для добра свого народу» перебравли ровесники їхніх синів. У 1861 році на українських землях, що були окуповані російською імперією, студент Київського університету **Володимир Антонович (30.1.1834 — 21.03.1908)** серед своїх товаришів — студентів університету — заснував товариство «Руська Громада». Згодом такі товариства Володимир Антонович організував також у Чернігові, Полтаві, Харкові та Одесі, тобто в тих містах, де на той час були високі школи — університети. У деяких містах ці товариства мали ще й свої назви, наприклад, Чернігівська молодь своєю «Руську Громаду» називала «Курінь». Усі ці товариства були «таємними».

Володимир Антонович на сторінках петербурзької «Основи» у своїй статті «Моя Исповедь» (1862) писав: «Доля хотіла, щоб я народився в Україні шляхтичем [...], але коли прийшов час самопізнання, я спокійно зважив своє становище в краю, зважив усі його хиби, всі стремління суспільності, серед якої поставила

мене доля, — і побачив, що її становище морально безвихідне, якщо вона не відмовиться від свого виключного погляду, від своїх претензій на край та на його народність — я побачив що шляхтичі-поляки, які живуть в Україні, мають перед судом власного сумління тільки два виходи: або полюбити нарід, серед якого вони живуть, перейнятися його інтересами, повернутись до народності, колись покинутої їх предками, і невсипущою працею та любов'ю в міру сил спокутувати все зло, яке вони заподіяли народові, що вигодував багато поколінь вельможних зайд-колоністів і якому оті зайти — платили презирством, лайкою, зневагою його релігії, звичаїв, гідності, або ж, коли на це не стане моральної сили, переселитися в польську землю заселену польським людом, задля того, щоб нарешті визволитися самому перед собою від сумного докору в тому, що мовляв, і я також зайда-колоніст» (Антонович, 1862).

Володимир Антонович заявив, що він для себе вибрав перший вихід. Тому не боїться ніяких докорів, бо має чисте сумління: він повертається до народності своїх предків, із табору чужинців-визискувачів переходить у табір, який хоче працювати для добра українського народу.

На західноукраїнські землі, що в той час належали до Австро-Угорщини, ідею товариства «Руська Громада» «привезли» Пантелеймон Куліш, колись член «Братства Кирила і Методія», та члени молодіжного товариства «Руська Громада», які їхали че-

рез Львів до країн західної Європи: молодь — для навчання у «високих школах», а Пантелеймон Куліш — до закордонних бібліотек і архівів. Після повернення із заслання, куди царський уряд заслав кирило-методіївців, Пантелеймон Куліш збирав матеріали для написання історії українських земель, бо в росії, що окупувала східні українські землі, ці документи були знищені або сховані. Члени товариства «Руська Громада» зупинялися біля приміщення тодішньої Львівської духовної семінарії (сьогодні ця будівля знаходиться ліворуч від пам'ятника Маркіяну Шашкевичу), тож всю увагу вони зосередили на семінаристах, яким і передали свої ідеї. У той час серед семінаристів найактивнішим був **Данило Танячкевич (6.11.1842 — 21.04.1906)**, який і став засновником «Руських Громад» на українських підавстрійських землях. Він підхопив цю ідею і впровадив її серед вихованців Львівської духовної семінарії. «Душею львівської громади був палкий, здібний і рухливий, навіяний месіянізмом Данило Танячкевич, питомець духовної семінарії. Відомий із своїх писань у “Вечерницях” а опіслях і в “Меті” під прибраною назвою Грицько Будеволя. “Письмо до Громади” Гр. Будеволі, об’ємиста розвідка про сучасні наші задачі, поміщена в “Меті” і розширена окремою відбиткою між рускою молодіжю, зробила в наших кругах незвичайне вражінє і викликала велике одушевленє... Данило Танячкевич став справдешним апостолом народної ідеї між молодіжю, почав тоді широку переписку із старшими учениками гімназійними по

краю, розбуджував сими листами між нами народну свідомість і одушевлене до праці для народу, вказував, як требаб нам самим набрати ся знання, пізнати свою рідну мову і письменство та бувальщину а тим способом заправити ся до народної роботи в будучині» (Барвінський, 1912: 48).

Згодом товариства «Громади» були засновані і в тих містах та містечках, у яких на той час були гімназії та високі школи. А це Львів, Тернопіль, Бережани, Старий Самбір, Дрогобич, Коломия. Станіславів (тепер Івано-Франківськ), Чернівці, Перемишль (після Другої світової війни його разом з іншими українськими містами і селами Сталін віддав Польщі).

У Тернополі «Громаду» заснували учні гімназії. За словами **Івана Пулюя (2.02.1845 — 31.01.1918)**, було це за часів польського повстання 1863-го року. Йдеться про повстання поляків проти росії, яке почалося 22 січня 1863 року. Тому його і назвали «січевим». Отже, «за часів польського повстання 1863-го року, коли і Русини почали думати “чиї” вони “діти”, заложив Пулюй в Тернополі “громаду”... Якже жь мені не радуватися, згадавши но ті щирі молоді серця, котрі пізнавши нашу народну ідею, пламеніють горичою любовю до сестриці нашої України, в котрих жиє дух правдивого патріотизму; котрі готові суть принести Отчині в дари все що ім є найдорошчого, навіть сльби — того треба було своє життє, свій цвітущий вік! Честь Вам молодежи Руська, честь Вам патріоти Руські, честь Вам най буде за ваші труди від

всього Руського міра!... Хоч “Громада” не була політичним товариством, все ж таке ученики приналежні до тайного союзу виставлені були на велику небезпеку і з боку шкільних, а ще більше з боку військових властей, котрі тоді в своїх руках держали керму “політичної адміністрації краю. Однак мимо сеї грози наша “Громада” найняла собі на сходини комнату на піддашу, як раз напроти резиденції полковника Оттінгера в офіцинах біля домініканського костела... і там почувалася найбезпечнішою»²⁸ (Пулюй, 2007).

До товариства приймали ретельно перевірених людей. У листі Івана Пулюя, написаному через рік після заснування тернопільської «Громади», читаємо: «Що до загального поридку то мож сказати того у нас небракує. Всі сходятьця на призначеннім місци пильно, що до науки нема також ніц закинути; є в нас 3 годин на тиждень в неділю середу і суботу віт 5-той год[ини] до шестой і так в середу гістор[ія] в суботу література в неділю деклямація и читаєся також слово... До гісторії як і до літератури суть призначенни члени, котрі колію приготовлятися мусять с тих предметів — і так до гісторії штирох до літератури тількиж — до деклямації п'ятёх ... В неделю провадить ся диспута в преподаванной на тижне гісторії і літературі» (Пулюй, 2007). При вступі української молоді до таємної «Громади» кожен її майбут-

²⁸ 4 листопада 2014 року на стіні цього будинку, тепер це на вул. Листопадова, № 2, встановлено таблицю пам'яті.

ній член складав присягу, що нічого і нікого не зрадить і що весь вік буде трудитися для добра свого народу. Присягу складали перед тими, хто рекомендував їх до «Громади». Олександр Барвінський присягу складав перед Іваном Пулюєм. Цієї «присяги» вони дотримувалися завжди. Саме тому серед громадівців не було «зрадників». Українська учнівська молодь, що згуртувалася в «Громаді», стояла на позиціях єдності українських земель. «У нас у громаді ведесь діло добре — бібліотека своя є до 70 книжок. ...є своя “Мета” є й “Галичанин” є й “Слово”, тай буде ось незабаром і гісторія Маркевіча, як йно дістанемо стипендія...» (Пулюй, 2007, лист № 1).

Як відомо, кожна організація утворюється з певною метою. Про мету української організації тернопільської молоді довідуємося з «Життєпису» Івана Пулюя. «Ціль товариства була: жити в чистоті моральній; пильно вчитись в школі; познакомитись з історією свого народу і його літературою; ставати в обороні ріднього слова проти ворожих заходів москвофілів (святівірців) і поляків; говорити всюди рідньою мовою; спомагати бідних учеників; піддержувати «Мету», що тоді виходила під редакцією Ксеноф[онта] Климковича у Львові до 1865 року» (Пулюй, 2007: 35).

Це — тогочасна програма навчання та виховання української національної еліти. Саме так! Першим пунктом є «жити в чистоті моральній». Тільки при дотриманні цього пункту можна ви-

конати всі інші. Кому не під силу було виконання цієї програми, той зразу виходив із товариства. Виходив, але «він нікому ніц не мовить бо заприсяглий». Громадівці цього дотримувалися. У «Громаді» молодь вивчала історію України, українську літературу, декламувала твори Тараса Шевченка та інших українських поетів.

Після закінчення гімназій на рідній землі українська молодь їхала навчатися у високі школи до чужих держав. Про це довідуємося з листа Івана Пулюя, написаного до Данила Танячкевича у Львові восени 1865 року. «Пішов у Відень с Тернополя також Борисікевич громадянин (вихованець «Громади». — *О. З.*). Єсть там ще більше хрестчанських сердець (ті, що навчаються в духовній семінарії. — *О. З.*) Целевич, Павлусевич, Бачинський. Дасть Бог що й громада гарна буде» (Пулюй, 2007, лист № 2: 37).

Восени 1865 року Іван Пулюй став студентом Віденської духовної семінарії і був серед засновників Віденської «Громади», про яку мріяв, залишаючи рідну землю. Там деякий час молодь гуртувалась у товаристві «Громада», звиклому на рідній землі та організованому у Відні, так скорочено вони називали своє товариство, повна назва якого була «Р[уська] Гр[омада]». Вони справді заснували чудове товариство, однак воно теж було «таємним».

У березні 1866 року наближалися п'яті роковини від дня смерти нашого «незабутнього Тараса». Тож віденські «громадівці»

готувалися відзначити їх. На вечір пам'яти Тараса Шевченка вони запросили тих представників слов'янських народів, які також навчалися у Відні. Про події, що мали місце у цей вечір, довідуємося з листів Івана Пулюя, написаних у березні 1866 р. до членів української таємної «Громади»: «Мали наші позволеньей на деклям[аторський] веч[ір] у Бесіді но що таяж не дала салі (зали) то замовили с[алю](зал) у літньому театрі «Під зеленою брамою».... Перед початком Вечора пам'яти Тараса Шевченка віденські москвофіли подали донос у поліцію, в якому представили «громадівців», «яко революціонерів». На щастя в поліції їхньому доносу не повірили. «Не минуло квандранс (чверть години) вже був поліцейний комісар в салі — и казав що мусить признати що вояцький (військовий. — *О. З.*) порядок у нас!» (Пулюй, 2007, лист № 3: 37). Тож затія москвофілів не вдалася.

«Дня 10-го мар[ця] обійшлисьмо Роковини Шевченка... Дали декламаторський вечір, на котрий цілу Славьянську Віденську семью запросили. ... Та славно вже відбулися! Усі Славяне здивувалися! Ми хоть числом від них менчі то таки що до діла им наперед нас не виривать ця. Усі допитувалися кільки нас є у Відні та все дуже чудувалися, коли вчули відповідь до двадцятёх. Усі приглядалися Тарасовій тварі (обличчю. — *О. З.*) — та й все допитувались чо такий смутний. «Тюрма московска и кати зневолили го» відговорювали им наші. Смутний но якась надлюдська повага осіла на ёго твари (обличчю. — *О. З.*). Портрет такий вели-

кий як за життя. Відрисовуваний від його посмертньої фотогр[афії]. Мова деклямації співи и музика виборне (прекрасне). Під час деклямацій тихо хоч мак сій тільки коли кінчилися вірші на одній стороні картки то чути було шусть! шусть! та й грімкі плесканя: *vyborne Rusini vyborne* (прекрасно Русини прекрасно). Всё йшло елегантно як того треба було на Відень» (Пулюй, 2007: 37).

Москвофіли, прийшовши непрошеними на вечір пам'яті Тараса Шевченка, старалися зірвати вечір або хоч би висміяти його на сторінках свого журналу «Страхопуд», як вони це робили з молитвами, мовленими українською мовою. Та й це їм не вдалося. Цього вечора студенти-українці представляли український народ своєю мовою, піснею, музикою та високою культурою. І ніхто не казав їм, що не розуміє української мови. Із 300 осіб, що були на вечорі, лише поляки покинули залу після 11 години вечора, але там навіть ніхто на них не зважав. Яка сила українського слова, пісні, музики! Жменька — двадцять студентів українських патріотів у центрі Австрійської імперії — Відні — чарувала представників слов'янських народів українською мовою, піснею, музикою, вшановуючи пам'ять Великого Кобзаря — Тараса Шевченка. «Телеграмів було вісім від Вас с Терноп[оля] Станісл[авова] Бережан Перем[ишля] Черно[вців] Дрогобича и Самбора. Що принесуть телеграм усі: славно! *Vyborne*. Було до 300 людей. Вахнянин мусів по два рази співати. Коломийка усіх чарувала». Тож даремно Іван Пулюй у квітні 1869 року написав:

«Кожний наш чоловік знає, що ціль наша єсть: вибороти своєму народови поважне становисько між іншими народами, та не заржавілими спісами чубатих дідів наших, а живим словом, русько українською мовою... Вибороти чим?... Мовою!» (Пулуй, 2007, лист № 6: 50).

По закінченні навчання українські патріоти представляли свій народ і високою фаховістю. Зокрема Іван Пулуй — фізик, електротехнік, будівничий електростанцій, винахідник, радник Цісарського Двору, перекладач «Святого Письма» на українську мову. Або ж Михайло Борисікевич — знаменитий лікар-окуліст, хірург, науковець. Були й інші.

У цей же час на українських землях, окупованих московією-росією, царський уряд видавав заборони на українську мову, українські книжки тощо. Так, у 1863 р. видали Валуєвський циркуляр, у 1876 р. — Емський указ і т. д.), а на західноукраїнських землях, які входили до складу Австрії, де ці циркуляри і укази не діяли, поширювалось «москвофільство». Було воно і серед греко-католицьких священників. Прикро писати, що дехто лакомився на їхні подачки і ставав «москвофілом». Українським патріотам було нелегко, особливо вихідцям із бідних родин. Серед настанов «Громади» був важливий пункт — спомагати бідних учеників; тому було засновано стипендію ім. Григорія Яхимовича, на яку складались самі члени «Громади». Ця стипендія існувала, наприклад, у Тернопільській гімназії до початку Другої світової війни.

У Відні молоді громадівці-українці, розуміючи стан речей, що їм не вдасться довго приховувати існування таємної організації, твердо вирішили на противагу «Громаді» створити легальне товариство. Про це читаємо в листі Івана Пулюя, написаному 19 березня 1866 року до Данила Танячкевича: «Наша гр[омада] становитьця як становилась тільки из сімох. Щось захочують на світі завязати явне товариство. Старатимуся кілька сил щоб их до того намовити» (Пулюй, 2007, лист № 4: 43).

Хоч віденська «Громада» була малочисельною, та які завзяті й працьовиті були її члени. 19 березня 1866 року Іван Пулюй написав до Данила Танячкевича: «Я маю вже цілу пляніметрию на руське переведену» (Пулюй, 2007, лист № 4: 42). У цей час Іван Пулюй навчався у Віденській духовній семінарії, а в обідню перерву, замість того, щоби йти на обід до семінарії, він йшов у Віденський університет на заняття. «Слухаю бо фізику и Міклешича (Франц Міклошич — австрійський і словенський вчений-славіст, багаторічний професор Віденського університету, підтримував намагання галицьких українців «оперти свою мову на народну основу»). А в листі до Івана Літеровського за 20 квітня 1866 року читаємо: «Треба нам самим взятися до роботи (підкреслив І. П. — О. З.), а що найважливішого для нас (и нашим силам найвідповіднішого) єсть перевід книжок для шкіл, гимназ[ій]» (Пулюй, 2007, лист № 5: 46). У той час в Австрійській імперії ще не було українських шкіл і гімназій, але книжки для учнів і гім-

назистів вже готували вихованці української «Громади». Молодь вірила і працювала!

Тож, оскільки товариство «Громада» було «таємним», що завжди таїло небезпеку для його членів із боку віденської поліції, то громадівці з усіх сил старалися його «легалізувати». Спочатку вони намірялися «завязати товариство літературне», про що довідуємося з листа Івана Пулюя, написаного 20 квітня 1866 року (Пулюй, 2007, лист № 5: 47). «Павлу[севич] переписує ся зо всіма народовцями и наміряє зав'язати товариство літературне. Мають в нім бути учителі попи и академіки». Та вдалося їм це зробити лише у січні 1868 року. Тоді-то віденську таємну українську «Громаду» реорганізували у відкрите («явне») товариство «Січ» (Між собою молодь називала його «Віденська Січ», а учасників — «січовиками»). Його повна назва — «Академічне товариство “Січ”». Назвати просто «Січ» не можна було, бо Європа ще пам'ятала «Козацькі Січі». Офіційною датою заснування цього товариства є 9 січня 1868 року. У цей день віденська українська студентська молодь зібралася на Головні установчі збори. На цих зборах оголосили дозвіл Австрійської влади на організацію легального (відкритого) товариства з назвою — «Академічне товариство “Січ”». Статут, у складанні якого, разом з іншими, брав участь Іван Пулюй, віденська влада затвердила 2 січня 1868 року. А 9 січня 1868 року товариство українських студентів почало діяти відкрито! Керівника «Академічного товариства “Січ”» назвали

кошовим, так, як було в українських козацьких «Січах». «Прапором “Січі” була синьо-жовта хоругва» (Кухар, 1994: 26–27).

Усі члени «Січі» поділялися на «звичайних» і «надзвичайних» (почесних). Звичайними були «австрійські піддані руської народності», які перебували у Відні. Почесними членами ставали лише ті, що мали «особливі заслуги перед товариством і наукою». Тож кожен звичайний член старався працювати так, щоби згодом стати почесним членом цього славного, відомого на всю Європу товариства. На чолі товариства була Президія, тоді казали «Виділ». Президія складалася з п'яти осіб. Вони збиралися щомісяця. Вищим законодавчим органом товариства були загальні збори. Мало товариство і Контрольну комісію, яка займалася організацією та обліком майна товариства. Статут товариства час від часу змінювали (поновлювали). Тож із метою осучаснення товариства за новим статутом звичайним членом могли бути лише студенти високих навчальних закладів української національності.

Першим кошовим «Академічного товариства “Січ”» став **Анатоль Вахнянин**. **Анатоль Вахнянин** народився 7 вересня 1841 року у селі Синява, яке розташоване недалеко від колись українських міст Ярослав і Перемишль²⁹. Його батько вчився у Львові в духовній семінарії одночасно з Маркіяном Шашкевичем.

²⁹ Після Другої світової війни і встановлення нового міждержавного кордону ці та інші українські міста й села увійшли до складу Польщі.

Потім у Львівській духовній семінарії вчився й Анатоль, який мав великий хист до музики. Мав Анатоль і великі організаторські здібності, які проявилися в нього під час праці у віденській «Громаді», згодом у віденському «Академічному товаристві “Січ”» та львівських українських товариствах, які організовував й очолював.

Після відкриття легального «Академічного товариства “Січ”» українська молодь ще з більшим завзяттям взялася до праці «для добра свого народу». Із перших днів заснування товариства діяльність його членів полягала в ознайомленні представників інших народів, які проживали у Відні, з проблемами русинів-українців на рідній землі та прагненням їх до рівноправності серед народів, землі яких, як і українські, tworили велику Австро-Угорщину. Січовики проводили вечори вшанування славетних синів українського народу, робили доповіді на актуальні суспільно-політичні теми, які закінчувалися чудовими концертами, що зближувало тодішню європейську молодь, яка вже мала у Відні свої національні товариства: чехи мали «Славію», хорвати — «Велебігу», серби — «Зорю», поляки — «Огніско», болгари — «Балкану» тощо. Отже, січовики, створивши своє товариство в столиці Австро-Угорщини, стали серед європейських народів, «дипломатами» українського народу, адже головною метою товариства було нав'язування всесторонніх контактів між слов'янськими студентами та репрезентація Руси.

Після закінчення навчання у Віденському університеті (березень 1868 р.) Анатоль Вахнянин виїхав до Львова. Учорашній кошовий віденського «Академічного товариства “Січ”» зайнявся працею «для добра свого народу». Під його керівництвом у Львові 8 грудня 1868 року українці заснували товариство «Просвіта», яке було в кожному підавстрійському українському місті, містечку та селі, а потім й інші товариства. Після відходу з Відня Анатоль Вахнянина «Академічне товариство “Січ”» очолив **Юліян Целевич**, який згодом став видатним суспільним діячем, істориком, етнографом і педагогом. Серед його наукових праць є монографія про Скит Манявський, що на Івано-Франківщині.

Зразу ж після заснування свого товариства січовики взялися до праці. Вони почали пропагувати українство серед європейських народів. Так, 13 березня 1868 року січовики організували вечір пам'яті Маркіяна Шашкевича, на який, як і члени товариства «Руська Громада», коли вшановували Тараса Шевченка на Шевченківському вечорі, запросили представників слов'янських народів. Чарували слухачів українським словом, піснею, музикою. Тож не даремно «громадівець-січовик» Іван Пулюй 23 квітня 1869 року написав до Данила Танячкевича: «Кождий наш чоловік знає, що ціль наша єсть: вибороти своєму народови поважне становисько між иншими народами, та не заржавілими спісами чубатих дідів наших, а живим словом, русько українською мовою. Так боремося и боремося с нашою долею чи недолею та й годі

доборотися; перед нашими очима ростуть московські байстручата. Мудрий питається при всіх «яка сёму причина». Станьмо ж мудрими: «яка причина сёму, що наша молодіж ледачіє. Може хто скаже, не дають вороги учити дітей по свому. — Оно й трохи єсть правди, но не уся ще. Причина инша. Колиб у нас вже по всіх усядам викладувано руською мовою, то наші школярі ледачили б як ледачіють, поки що с корінєм не викинемо буряну, яким заросло наше поле: цибикивської какальогії. Се грязь, якою закинули Москалі доктрінери наші найкращі жерела народнеї житні, се болото, крізь яке тільки де не де продереться слабе жерело живущої води. Тим то й зав'язалось у нас товариство «Праця»...» (Пулюй, 2007, лист 6: 50). І далі. «Правопись має бути фонетична без “Ъ”... Як бачимо ще в 1869 році семінарист Іван Пулюй виступав проти цієї (Ъ) та інших москвофільських літер в українській писемній мові. У наступних своїх листах Іван Пулюй ніколи не користувався ними.

«Академічне товариство “Січ”» складалося з окремих гуртків, члени яких займалися певними справами. Так, гурток «Товариші “Просвіти”» зайнявся видавничою діяльністю, Іван Пулюй, вихованець Віденської духовної семінарії, організував гурток «Праця» і вже переклав «Молитвослов» на церковно-слов'янську мову та видав його. Це він зробив так, щоби попи-москвофіли не «привітали його анафемою», як він написав. Адже москвофіли на сторінках цього журналу «Страхопуд» висміювали молитви, мов-

9* Слово і Церква: українське національне і духовне відродження у XIX столітті

лені нашою мовою. Нелегко було Іванові Пулюю продовжити цю працю, про що він згадував і в епістолярії (Пулюй, 2007, лист №6: 50), і у відкритих зверненнях, зокрема у «Листі без коверти» (Пулюй, 1996: 565–577).

Оскільки всі народи світу звертаються до Бога рідною мовою і більшість із них мають молитовники своєю рідною мовою, то не повинні бути позбавлені цього скарбу українці. Після виходу у світ «Молитвослова» Іван Пулюй видав «Молитовник», написаний фонетичним правописом і додав чимало колядок і пісень, які співали на Тернопіллі. Читали цей «Молитовник» і на Харківщині. Читав його Володимир Александров, товариш Івана Пулюя, якому Пулюй і вислав його. А потім разом з Пантелеймоном Кулішем, який задля цього приїхав до Відня, вони взялися за переклад чотирьох канонічних «Євангелій». У той час Іван Пулюй вже був студентом першого курсу Віденського університету. Він відклав усі свої університетські науки і заробітки та разом з Пантелеймоном Кулішем взялися за переклад Євангелій.

«Січовики» підтримували зв'язки з українськими товариствами, які були на всіх українських землях, а їх члени, їдучи у західну Європу, навідувалися до віденських «січовиків». Так, у 1871 році до «Академічного товариства “Січ”» завітав член київської «Старої громади» Михайло Драгоманов, а в 1872 — Сергій Подолинський. Вони допомагали «січовикам» у їхній праці.

30 листопада 1872 року Івана Пулюя обрали кошовим «Ака-

демічного товариства «Січ»». Пулюй керував цим товариством до 29 листопада 1873 року. За його керівництва товариство захотіло змінити напрям своєї діяльності. «Рішилось перемінитись у товариство літературне», — написав Іван Пулюй 21 травня 1873 року до Олександра Барвінського] (Пулюй, 2007, лист № 15: 71). Ідею січовиків про «товариство літературне» впровадили у життя в грудні 1873 року. У той день у Львові заснували «Літературне товариство ім. Тараса Шевченка». Таким чином це товариство стало основою «Літературного товариства імені Тараса Шевченка», яке потім реорганізували у «Наукове товариство імені Тараса Шевченка» (НТШ), а вже воно стало основою Національної Академії Наук України (НАНУ), яку заснували 14 листопада 1918 р.

Отже, 3 травня 1873 року на загальних зборах змінили статут товариства: розширили його діяльність. Із кожним днем кількість членів товариства збільшувалася, тож виникла потреба у більшому приміщенні, у якому збиралися «січовики». Крім того, товариство мало велику бібліотеку, до збору якої причинилися члени Київської «Старої громади» та кошовий «Січі», яким був тоді Остап Терлецький. За словами Михайла Драгоманова, ця бібліотека була найбагатша на українські книжки в усій Австрії.

Не раз зазнавало товариство нагінки з боку австрійського уряду. Так, у 1876–1877 рр. прокотилася нагінка на соціалістів. Тоді у Львові постраждали Михайло Павлик, Іван Франко, вихо-

ванці Львівської духовної семінарії (див. «о. Танячкевич», 2014). Не обминула нагінка й Відень: проводили ревізії у помешканнях січовиків і в домівці товариства. У той час усі зібрання припинили. Навіть ушанування пам'яті Тараса Шевченка не дозволила віденська поліція.

За якийсь час товариство набуло давньої активності. Студентська молодь організовувала з'їзди молоді в Коломиї, Львові та Чернівцях. Ожило й українство на рідній землі. Події, що відбувалися на українських землях, завжди обговорювали на зібраннях «січовиків». Так було і під час створення «нової ери», ініціатором і промотором якої був галицький намісник Австро-Угорщини, граф Казимир Бадені, відомий кривавими «баденівськими виборами» до сойму в 1895 р., під час яких народовецькі послі Юліан Романчук, Євген Олесницький (останній «війт» тернопільської «Громади», юрист за освітою) та інші українці залишилися без «мандатів». У той час січовики розділилися на прихильників і противників «новоєрівства». Противники «новоєрівства» не бачили від нього ніякої національної користи для українців. На політику «нової ери» відгукнувся Іван Пулюй. Окрім цього, було ще багато інших подій, що спричинилися до закриття товариства. Сталося це 27 червня 1893 р. Через пів року (31 грудня 1893 р.) стараннями Юліана Романчука та Теофіля Окуневського діяльність «Академічного товариства “Січ”» відновили.

Відновлене товариство знову взялося за налагодження стосунків, втрачених під час вище згаданих подій. «Січовики» брали участь у спільних слов'янських вечорах, концертах. Вони налагодили стосунки навіть із москвофільською «Буковиною» і польським «Огніском». Разом із приятелями-слов'янами проводили спільні вечори. На той час «Академічне товариство “Січ”» мало добру славу між представниками народів, землі яких входили до складу Австро-Угорщини. У товаристві шукали моральної підтримки польські соціалістичні діячі, користувалися його гостинністю серби та представники інших народів.

Тяжко пережили українці, а разом з ними й «січовики» чергові «баденівські» вибори 1897 року. Під час голосування в парламенті за недовіру до уряду з приводу баденівських насильств на виборах українців не підтримали представники слов'ян. «За» проголосували лише українці, німецькі соціал-демократи і один словінець. «Січовики» залишилися сам-на-сам серед європейського світу, з яким майже тридцять років співпрацювали і на підтримку якого сподівався.

Із нагоди 30-річчя від часу заснування «Академічного товариства “Січ”» у 1898 році «січовики» видали першу історію «Січі» з назвою «Віденська “Січ”», яка згодом перевидавалася. Вже цією історією було засвідчено, що роль товариства у становленні української ідентичності була надзвичайно великою. Якщо «Руську Громаду» вважаємо середньою школою виховання українсь-

кої національної еліти, то «Академічне товариство “Січ”» стало високою школою, тобто університетом. Коли в 1901 році Юліан Романчук вніс на парламентському засіданні у Відні резолюцію щодо заснування окремого університету для українців східної Галичини та збільшення українознавчих кафедр у Львівському університеті, який на той час окупували поляки, його підтримала українська студентська молодь. Серед них були й «січовики». Тоді понад 300 студентів-українців покинули Львівський університет на знак протесту та виїхали за кордон, щоби там продовжувати свою освіту. Таким чином українська студентська молодь бойкотувала хоч Львівський, але польський університет. У Відні січовики організували низку нарад, зібрань, написали і прочитали чимало рефератів і доповідей про причини бойкоту українцями Львівського університету.

Щодо подій, які мали місце у Львові, віденські «січовики» 26 листопада 1901 року організували віче, на яке прийшло понад 300 осіб. Були серед них парламентські послы та представники народів, землі яких також входили до складу Австро-Угорщини. Та Віденська цісарська влада не відкрила українського університету у Львові. «Січовики» своїми вічами продовжували нагадувати владі про відкриття університету для українців. У цій справі вони отримували надзвичайну підтримку від німецьких і слов'янських студентів, які були разом із ними і допомагали в організації віча.

Із часом посилювалися стосунки з представниками молодіжних товариств інших народів Австро-Угорщини, землі яких входили до її складу. Зросла чисельність рядів товариства, разом із тим оживилася його діяльність. «Січовики» слухали лекції, які читали в інших віденських українських товариствах, ходили на прогулянки, екскурсії до музеїв тощо. Стояли на сторожі рідних національних інтересів. У 1904 році шостий кошовий товариства Іван Пулюй надрукував у Львівській газеті «Діло» п'ять статей, які стосувалися Львівського університету. Ці статті у цьому ж році вийшли окремою книжечкою: із назвою «О руський університет у Львові» (Пулюй, 1996).

3 січня 1911 року влада затвердила новий статут товариства та нову назву. Відтоді товариство стало називатися «Товариство українських студентів “Січ”». Та для «січовиків» воно завжди було «Академічним товариством “Січ”». У товаристві організовували нові гуртки. Першим із них був гурток «Земля», який організували студенти Земельної школи. Потім організували «Науковий гурток». Іван Пулюй заснував гурток «Праця» та ін. «Січовики» разом з іншими віденськими товариствами відзначили 50-річчя від дня смерті Тараса Шевченка та річницю від дня трагічної загибелі Адама Коцка, який віддав життя у боротьбі за український університет у Львові. Із часом до товариства почали входити і дівчата. Членом товариства була Ольга Левицька-Бесараб (н. 1889 — п. 1924), яка в той час навчалася у Відні в Тор-

гівельній академії. У 1920 р. вона стала членом «Української Військової Організації» (УВО). У ніч з 12 на 13 лютого 1924 року п. Ольга загинула у львівській в'язниці під час допитів польською поліцією. Вона віддала життя, але не видала нікого з українських революціонерів, хто був зв'язаний з нею. Похована у Львові на Янівському цвинтарі.

Раптовий вибух Першої світової війни застав «січовиків» поза межами їхньої віденської домівки. У той час вони були на канікулах. Їх уже було 126 осіб. Багато з них пішли добровільно в ряди Українських Січових Стрільців. Ті, хто були звільнені від військової служби, повернулися до Відня і відновили роботу товариства. Крім того, січовики стали опікуватися українськими пораненими, хворими та самотніми людьми, які перебували в різних шпиталях Відня. Час від часу «січовиків» забирали на фронт Першої світової війни. Терпіли вони і матеріальну скруту, адже додому було далеко. Однак і в цих важких обставинах товариство жило і продовжувало «працювати для добра свого народу». У 1915 році колись «громадівець», потім «січовик» Іван Пулюй написав німецькою мовою брошуру «Україна і її міжнародне політичне значення», у якій читаємо: «Поневолені народи Росії мають бути звільнені і зорганізовані у самостійні держави. Але найзначнішим для здійснення цієї високої мети, для встановлення тривалого миру в Європі може бути тільки самостійна Україна.

Самостійність України є, на наш погляд, ключем до мирного дому Європи» (Пулюй, 1996).

Однак тодішні керівники європейських держав не стали на захист Української Народної Республіки. У той час перед січовиками з доповідями виступали професори Степан Рудницький, Кирило Студинський, Євген Олесницький та інші вихованці таємних «Громад», «Січей», «Літературного товариства ім. Т. Шевченка» і «Наукового товариства ім. Т. Шевченка». Підтримуючи постійний зв'язок із рідною землею, вони знали про все, що діялося на ній. Тож 2 червня 1916 року січовики зібралися у своїй домівці, щоби вшанувати Славетного українця Івана Франка — Велета Українського Слова і Духу, якого вже не було серед живих. Вечорами вони проводили розмови на політичні теми, грали в шахи, обговорювали прочитані книжки, співали. У травні 1916 року січовики провели студентське віче щодо все того ж невідкритого українського університету у Львові.

У червні наступного року на зборах товариства внесли «резолюцію з вимогами злуки всіх українських земель, які входили до Австро-Угорщини й росії в один національно-державний організм України». «Січовики» закликали українців до єдності.

Тож 3 грудня 1917 року українська академічна молодь у Відні заявила, «що вона стоїть непохитно під прапором з'єднаної вільної України. І закликає весь український загаль, щоб він став разом із ними до боротьби за повне з'єднання і за державну само-

стійність цілого українського народу». У роки боротьби українців за свою державу «січовики» були разом з українським народом. Вони продовжували робити для рідної землі все те, чого вимагав час. Багато з них боролися за Україну зі зброєю в руках на фронтах.

Не вибороли українці своєї держави на початку ХХ ст. І знову залишилися українські землі поділені між сусідніми державами. Із часом у товариство повернулися втікачі з польських таборів полонених. Прийшла молодь. У Європі утворилися нові держави, та не було серед них самостійної незалежної України. У Відні утворилося багато молодіжних товариств, з якими «січовики» підтримували дружні стосунки. «Товариство українських студентів “Січ”» відроджувалося. Січовики вчилися. Товариство було й далі одним із найважливіших осередків українського студентського життя, а Відень — центром нашої тогочасної діаспори.

«Академічне товариство “Січ”» від початку свого заснування було острівцем, з якого поширювалися українські ідеї на Центральну та Західну Європу. Це не подобалося як давнім, так і пізнішим «москвофілам». Тож коли наближався кінець Другої світової війни і війська союзників увійшли до Відня, то поділили його на чотири окупаційні зони: американську, англійську, французьку й радянську. Тогочасний провід «Січі» намагався допомогти своїм членам відійти на Захід. Старався зберегти архів та бібліотеку. Однак із багатьох причин цього зробити не могли. Тож

архів і бібліотека «Січі» потрапили в руки радянських спецслужб. Прийшовши у Відень, радянські спецслужби виловлювали українців, та й не лише українців, у всіх окупованих ними зонах і вивозили до радянських концтаборів, звідки живими повернулися одиниці. Де їх могили — досі невідомо. Після вивезення «січовиків» у радянські концтабори австрійська поліція ліквідувала товариства української молоді.

Отже, від «таємних» «Руських Громад», через «явне» «Академічне товариство “Січ”», потім «Літературне...» і «Наукове товариства ім. Тараса Шевченка» тодішня українська молодь дійшла до Національної Академії Наук України (НАНУ), яку в УНР заснували 14 листопада 1918 р. А почалося це все в 1863 р. працею «громадівців», яку вони передали наступним поколінням українців. Це тривало 55 років: від 1863 до 1918 року. За цей час українська молодь організувала НАНУ, члени якого результатами своєї праці були і є знані у світі.

Ми повинні знати, пам'ятати і бути вдячними засновникам і вихованцям цих товариств за їхню працю, передану наступним поколінням, а значить, і нам.

ЛІТЕРАТУРА

Антонович В. Моя Исповедь. *Основа*. 1862. № 1.

Барвінський О. Спомини з мого життя. Львів. 1912. 336 с.

Батенко Т. Анатоль Вахнянин (1841–1908): Біля джерел національного відродження. Львів: Кальварія 1998. 140 с.

Збаражчина: Збірник споминів, статей і матеріалів. ЛНБ, відділ рукописів. Ф. І. Оп. І. Спр. 560.

Збожна О. Учнівські та студентські «Громади» — школа виховання української національної еліти. Тернопіль: Навчальна книга «Богдан», 2012. 280 с.

Збожна О., Пляцко Р. Іван Пулюй: «Лампаду одні другим передадуть». Тернопіль: Терно-граф. 2015. 140 с.

Кухар Р. Віденська «Січ». Київ: УКСП «Кобза», 1994. 187 с.

о. Танячкевич Д. Вибрані праці та листи / упоряд. О. М. Збожна. Тернопіль: Терно-граф, 2014. 308 с.

Петраш О. «Руська трійця». Київ: Дніпро, 1986. 230 с.

Пулюй І. Листи / уклад. О. Збожна. Тернопіль: Воля. 2007. 544 с.

Пулюй І. Збірник праць / за заг. ред. проф. В. Шендеровського, пер. з нім. А. Жовківськго. Київ: Вид-во «Рада», 1996. 712 с.

Пулюй І. Відгомін на царський маніфест на Україні. Діло. 1905. 21 серпня. Ч. 186.

ЦДАУ. Ф. 309. Оп. 1. Спр. 2221.

Шашкевич М. Повне зібрання творів / уклад. М. Шалата. Дрогобич: Коло, 2012. 560 с.

Михайло Андрейчин

**НТШ: 150 РОКІВ НА СЛУЖБІ
УКРАЇНСЬКОМУ НАРОДОВІ**

Ініціаторами створення Наукового товариства імені Шевченка (НТШ) 150 років тому були видатні вчені та громадські діячі з України, що тоді належала російській імперії, та Галичини, яка була в складі Австро-Угорської імперії. На противагу росії, Австро-Угорщина відзначалася ліберальним ставленням до українства, і це дало змогу відкрити товариство саме у Львові. До такої дії передову українську інтелігенцію спонукала жорстка русифікаторська політика царської росії стосовно українського народу. На початку ХХ ст. НТШ фактично вже виконувало функції неформальної Української академії наук в умовах бездержавности народу.

Статут нового товариства, який склали громадсько-культурний діяч і педагог Дмитро Пильчиков та науковець й політик Михайло Драгоманов, було затверджено 11 грудня 1873 р. в Галицькому намісництві, що згодом послужило підставою вважати цю дату днем заснування нового товариства. Першим головою обрали львівського громадсько-культурного діяча, доктора права Корнила Сушкевича. Члени товариства зобов'язувалися сприяти розвитку руської, тобто української, словесности шляхом видання книг і часописів. Для цього 1876 р. було придбано друкарню.

Певною мірою це була відповідь на Емський указ російського царя про заборону друкувати українські книжки в росії та завозити їх з інших країн. У друкарні за наступні 18 років було видано понад 920 книжок наукового, науково-популярного, художнього та навчального змісту. Почав регулярно виходити всеукраїнський літературно-науковий часопис «Зоря».

На 1892–1913 рр. припав розквіт НТШ, аж до Першої світової війни. Чи не найбільше до розвитку товариства долучилися його голова Михайло Грушевський, голова філологічної секції Іван Франко та секретар НТШ Володимир Гнатюк. Як писав авторитетний український бібліограф й історик Володимир Дорошенко, «Грушевський, Франко і Гнатюк — це були три кити, що на них стояло Наукове товариство імені Шевченка».

Тоді було закладено матеріальну, фінансову та видавничу бази НТШ, зокрема у Львові куплено два будинки, відкрито палітурню та книгарню, побудовано Академічний дім для студентів, започатковано іменні грошові фонди. Варто зазначити, що австрійська влада щороку фінансувала діяльність НТШ із державного та місцевого бюджетів, надходили також значні кошти за реалізацію друкованої продукції, особливо шкільних підручників і популярних видань. Фінансова підтримка надходила й від меценатів.

До основних досягнень зазначеного періоду треба віднести заснування у 1892 р. та подальший систематичний випуск періо-

дичного видання «Записки Наукового товариства ім. Шевченка», всього було випущено 114 томів. Виходили також журнали та книги.

На початку Другої світової війни багато членів НТШ виїхали в інші країни або були мобілізовані, деякі згодом загинули на фронті чи опинилися в російському полоні. Під час окупації Львова російським військом (вересень 1914 — червень 1915) Виділ (президія) товариства перебував у Відні й фактично не працював. У Львові було зачинено книгарню та бібліотеку, конфісковано друкарню. Академічний дім окупанти перетворили в казарму, відповідно було втрачено значну частину архіву, в тому числі рідкісні видання та рукописи майбутніх книг і важливі документи, якими російські вояки в холодні місяці опалювали приміщення.

Паралельно посилювалися гоніння царської влади проти українських діячів по всій Україні, дехто був ув'язнений. Так, М. Грушевського, який 1913 р. зі Львова переїхав до Києва, заарештували й вислали до Казані. Деякі діячі НТШ померли за умов матеріальної скрути та хвороб, наприклад Іван Франко, або насильницьким способом були вивезені до Сибіру, як-от Володимир Охримович.

У міжвоєнний період польський уряд, який прийшов на зміну австро-угорському, заборонив товариству видавати підручники для українських шкіл, що суттєво зменшило надходження го-

тівки за реалізацію друкованої продукції. Упереджене ставлення поляків до НТШ явно збільшилося під час українсько-польської війни 1918–1919 рр. і після неї.

Опісля вимушеного відступу Української галицької армії в липні 1919 р. за Збруч значно посилилася полонізація Галичини. Навчання у Львівському університеті імені Яна Казімежа було повністю переведено на польську мову, окремі українські професори втратили посади. Багаторазові спроби української громадськості легальним способом створити свій університет були безуспішними. За таких умов у Львові почали з'являтися українські студентські гуртки та курси. Викладачами були переважно доктори наук і магістри з НТШ, які навчали безоплатно. У 1920 р. відбувся перший прийом студентів на філософський, правничий і медичний факультети, а в липні наступного року на їх базі було створено Львівський таємний український університет. Ректором цього невизнаного Польщею вищого навчального закладу обрали педагога та літературознавця, доктора філології Василя Щурата, проректором — професора медицини Мар'яна Панчишина, обоє були дійсними членами НТШ. В. Щурат ще й тоді очолював це товариство. Паралельно діяв також український навчальний заклад — Львівська політехніка. Варто зазначити, що навчання в цих закладах визнало багато європейських країн, немало студентів згодом продовжили студії в Німеччині, Австрії та Чехословаччині. На жаль, у 1926 р. Львівський таємний університет під

тиском польської влади був змушений припинити свою діяльність.

З-поміж когорти дійсних членів НТШ, обраних до 1940 р., було 34 уродженців Тернопільської області. Кожний із цих вчених зробив вагомий внесок у розвиток науки, досягнення багатьох отримали світове визнання. Із плином часу, вже після проголошення в 1991 р. державної незалежності України, три тернопільські національні університети отримали імена уродженців Тернопільщини, дійсних членів НТШ — Івана Горбачевського, Володимира Гнатюка та Івана Пулюя. З 1993 р. у смт. Велика Березовиця діє Вища духовна семінарія імені Патріарха Йосифа Сліпого.

Немало сил і часу науковій праці та національній освіті українців віддав славетний предстоятель Української Греко-Католицької Церкви (УГКЦ) Андрей Шептицький (1865–1944). У 1905 р. Митрополит Андрей створив церковний музей у Львові, а в 1921-му відкрив Українську історико-церковну місію в Римі з метою пошуку, копіювання та підготовки до публікації документів ватиканських і римських архівів, які стосувалися України. А ще 1928 р. створив греко-католицьку Богословську академію у Львові, що на той час була єдиним у Польщі українським вищим навчальним закладом. У тяжкі роки пацифікації та осадництва, тобто польської колонізації Галичини, Андрей Шептицький звернувся до професійного археолога Ярослава Пастернака з пропо-

зицією віднайти нашу святиню — Собор Успіння Пресвятої Богородиці в Галичі й профінансував всю майбутню роботу в цьому напрямку. І Ярослав Пастернаку це вдалося, що, своєю чергою, пробудило приглушену поляками національну свідомість українського населення Галичини. Освітня та виховна діяльність Митрополита мала великий вплив на український молодіжний рух, стимулювала залучення молоді до навчання та суспільного життя. У 1925 р. Митрополита Андрея Шептицького було обрано дійсним членом НТШ, а в грудні 1937 р. — почесним членом цієї поважної наукової спільноти.

Варто зазначити, що для наступника Андрея Шептицького, Митрополита Йосифа Сліпого (1892–1984), уродженця с. Заздрість Тернопільського району, віра в Бога і наука були підґрунтям для душпастирської та наукової діяльності. Йосиф Сліпий стверджував: «Два крила, якими підноситься людський дух в безкраї простори — це віра й наука». Поєднуючи ці принципи, Йосиф Сліпий став автором численних цінних наукових праць й ініціатором створення авторитетних просвітницьких організацій та видань, зокрема Богословського Наукового Товариства, кварталника «Богословія», греко-католицької Богословської академії у Львові та згодом Українського католицького університету святого Климентія в Римі. Зазначені заклади, як і сам Йосиф Сліпий, тісно співпрацювали з НТШ та його провідними діячами. 17 лютого 1930 р. Йосифа Сліпого обрали дійсним членом історично-

філософської секції НТШ, а згодом почесним членом цієї наукової інституції.

Окрім Митрополита Йосифа Сліпого, немало інших діячів УГКЦ, у тому числі вихідців із Тернопільщини, брали активну участь у діяльності НТШ. Так, Ісидор Глинський (1860–1931), парох села Буцнів Тернопільського району, був членом-співзасновником НТШ. Він зібрав цінні фольклористичні, краєзнавчі та археологічні матеріали, які частково були опубліковані товариством; був активним членом «Просвіти», «Рідної школи» та інших українських громадських організацій. Дійсний член НТШ Європи, доктор богослов'я Михайло Ваврик (1908–1984) опублікував численні праці з історії УГКЦ, Василянського Чину, української обрядовості й східної літургії. Дійсний член НТШ, доктор філософії Юліян Катрій (1912–2000) — автор важливих богословських праць і спогадів у релігійних виданнях. Доктор філософії, професор, дійсний член НТШ Ісидор Нагаєвський (1908–1989) залишив по собі цінні історичні праці про УГКЦ, Рим, Візантію та Україну. Дійсний член НТШ, священник і богослов Іриней Назарко (1905–1976) — автор наукових праць про святого Володимира Великого, взаємини папи Іннокентія XI з Україною, послання Митрополита Київського й всієї Руси Кліма Смолятича, історика УГКЦ єпископа Ю. Пелеша. Дійсний член НТШ, єпископ Іван Прашко (1914–2001) отримав ступінь доктора філософії за наукову працю «Про Руську Католицьку Церкву в

часи порожнього престолу 1655–1665 рр.», доклав великих зусиль щодо створення єпархії УГКЦ і згодом єпархіального музею в м. Мельбурн (Австралія), започаткував організацію Української центральної шкільної ради в цій країні, будівництво багатьох церков і шкіл. Слід зазначити, що більшість релігійних діячів змушена була емігрувати з Галичини за кордон, де знайшла особисту безпеку та сприятливі умови для творчої праці.

Після встановлення радянської влади в Західній Україні (вересень 1939 р.) розпочалася насильницька ліквідація НТШ, яка закінчилася 14 січня 1940 р. його примусовим саморозпуском. Під час наступної німецької окупації Львова НТШ частково відновило свою діяльність, число дійсних членів збільшилося на 32 науковці. Щоб адаптуватися до нових, загалом несприятливих умов, товариство змінювало свою назву, друкування наукових праць було спорадичним і, як правило, без посилання на НТШ. У період із вересня 1939 р. до травня 1945-го із 154 дійсних членів 50 померли чи загинули, 42 — емігрували в Західну Європу. Число звичайних членів зменшилося зі 144 до 101 (доля 9-ти досі не відома). Як щойно відновилася радянська влада у Львові (липень 1944 р.), товариство знову змушене було припинити свою роботу, немало членів зазнали переслідувань та ув'язнення.

З ініціативи Володимира Кубійовича в березні 1947 р. в Мюнхені вдалося скликати збори, у яких взяли участь 29 дійсних і 23 звичайних членів НТШ. Учасники зібрання під головуванням

Івана Раковського відновили роботу НТШ в еміграції. У вересні цього ж року відбувся з'їзд членів НТШ у Міттенвальді, в 1948 р. — у Берхтесгадені (Німеччина). Було заслухано наукові доповіді та обговорено низку нагальних організаційних і видавничих заходів, а також вирішено відкрити окремий інститут із завданням підготувати багатотомну «Енциклопедію українознавства». Згодом вдалося створити відділи НТШ у США, Канаді та Австралії (1947, 1949 і 1950 рр. відповідно). У квітні 1951 р. сформовано Головний виділ НТШ (голова Зенон Кузеля, генеральний секретар В. Кубійович), центр координації перенесено до м. Сарсель (Франція). Згодом відділи в Європі, США, Канаді та Австралії трансформовано на відповідні крайові товариства, Головний виділ перейменовано на Головну раду НТШ.

За короткий час у Сарселі було придбано будинки та започатковано формування бібліотеки й архіву. У 1948–2001 рр. видано 62 томи «Записок НТШ» й 6 чисел «Хроніки НТШ», а також декілька нових періодичних часописів і перші томи «Енциклопедії українознавства» (зазначимо, що впродовж 1955–1984 рр. було надруковано 10 томів), в українській та англійських версіях. Члени товариства почали робити доповіді на різних наукових форумах, вдалося видати 45 українських книжок різного жанру. Разом із Канадським інститутом українських студій створено англomовну енциклопедію України в 5 томах.

Завдяки наполегливій, гідній подиву науковій і видавничій діяльності закордонне НТШ вагомо протидіяло процесам імперського поглинання та русифікації України. Так, після виходу у світ кожного тому «Енциклопедії українознавства» в європейській пресі й виступах українців із діаспори звучала критика на адресу УРСР, що радянська влада не зробила нічого в цьому напрямку, водночас наявність власної енциклопедії свідчить про зрілість нації. У відповідь на ці дорікання в Києві спішно видали тритомний «Український радянський енциклопедичний словник» (1966–1968 рр.). Попри ідеологічну заангажованість видання, це був поступ у визнанні права українського народу на енциклопедію.

У жовтні 1989 р. відбулися Установчі збори НТШ у Львові. Ініціаторами й організаторами виступили відомі українські вчені та громадські діячі: Олег Романів, Олег Купчинський, Роман Кучер, Ярослав Підстригач, Лариса Крушельницька, Ігор Юхновський та ін.

Товариство очолив заслужений діяч науки і техніки України, член-кореспондент НАН України, професор Олег Романів, лауреат Державної премії УРСР в галузі науки і техніки, видатний вчений-механік у ділянці металознавства та міцності конструкційних матеріалів. Науковим секретарем обрали відомого архівіста, джерелознавця і дослідника спеціальних історичних дис-

циплін Олега Купчинського, уродженця с. Сороцьке, що на Тернопільщині.

У стислі строки було відновлено періодичний випуск «Вісника НТШ», «Хроніки НТШ», «Українознавчої бібліотеки НТШ», а також перевидано «Енциклопедію українознавства» в 11 томах. За сприяння президії НТШ у Львові Національна академія наук України започаткувала випуск багатотомної «Енциклопедії сучасної України», натеper вже видано 24 томи. Невпинно збільшується число звичайних і дійсних членів НТШ.

Дуже вагомий внесок у становлення та розвиток НТШ в Україні зробив доктор історичних наук, професор Олег Купчинський, який у 2005–2014 рр. очолював всеукраїнське НТШ і на науковій ниві успішно працює дотепер. Невтомний подвижник науки за роки державної незалежності відредагував 54 об'ємні томи «Записок НТШ», є засновником і відповідальним редактором багатотомної «Енциклопедії НТШ» (на сьогодні видано 5 томів), автором багатьох ґрунтовних статей у цьому унікальному виданні. А ще О. Купчинський видав 5 томів власних «Вибраних статей та повідомлень», низку монографій та інших книжок. Без перебільшення можна стверджувати, що в цілому це найбільший індивідуальний доробок у відновленому НТШ в Україні.

Із 2014 р. НТШ в Україні очолює відомий в науковому світі вчений-механік і математик Роман Кушнір. Він докладає багато зусиль щодо чисельного збільшення і поліпшення діяльності то-

вариства, відкриття нових обласних осередків та зміцнення співпраці з НАН України і зарубіжними НТШ.

Станом на 10 грудня 2022 р. в НТШ України числилося понад 3 000 звичайних і 210 дійсних членів, усього було 36 наукових комісій і 16 обласних осередків. У зв'язку з повномасштабним вторгненням російських військ 24 лютого 2022 р. в Україну Президія НТШ зробила відозву до всіх своїх членів в Україні та зарубіжних крайових товариств, а також до російських учених із засудженням цієї невинуватеної агресії. Попри російсько-українську війну, яка досі триває, товариство продовжує виконувати наукову, видавничу та організаційну роботу в запланованому обсязі та надає посильну допомогу державі, а ряд осередків навіть активізували свою діяльність.

За весь період існування НТШ (від заснування і дотепер) в Україні в різні роки цю поважну інституцію очолювали 14 видатних науковців, із них 6 уродженців Тернопільської області. Водночас найвищим органом НТШ є Загальні збори.

Немало членів НТШ у роки Другої світової війни вимушено емігрували з України до Західної Європи або на американський континент, переважно в США та Канаду. До цього їх найчастіше спонукало високо ймовірне переслідування з боку тоталітарного радянського режиму, який поширювався в Західній Україні в міру її звільнення від німецьких окупантів. Серед емігрантів вдалося розшукати дані про 32 дійсних членів НТШ — вихідців із Тер-

нопільщини. Більшість із них це високе наукове звання отримали після війни в країнах, де знайшла притулок і необхідні умови для творчої праці.

Із нагоди 150-річного ювілею НТШ в Україні та низці зарубіжних країн відбулися святкові заходи. За нашим поданням Тернопільська обласна рада проголосила 2023 р. роком НТШ. У навчальних закладах області було заслухано коротку інформацію про досягнення НТШ у науковій роботі та його роль у відновленні української держави. На базі Тернопільського національного медичного університету імені І. Я. Горбачевського проведено обласну наукову конференцію з міжнародною участю та видано збірник матеріалів. Перед Тернопільською обласною науковою бібліотекою споруджено величний пам'ятний знак до 150-річчя НТШ. З ініціативи Тернопільського осередку НТШ виготовлено і погашено в поштовому відділенні два конверти, на одному з яких зображено цей пам'ятний знак. Видано черговий збірник праць і дві краєзнавчі книжки, присвячені ювілею НТШ. Велику групу найбільш активних членів Тернопільського обласного осередку НТШ нагороджено ювілейною медаллю та грамотою обласної ради.

У підсумку варто зазначити, що за 150 років існування НТШ пройшло складний і водночас результативний шлях розвитку, незважаючи на тривалі утиски з боку чужинської влади та кількарізову заборону діяльності цієї наукової спільноти, що дотримува-

лася націє- та державотворчих засад. Попри несприятливі історичні умови товариство загалом досягло видатних успіхів у науковій та видавничій діяльності, багато його діячів зробили вагомий внесок у світову науку (помітний доробок має також УГКЦ). Сотні томів наукових праць НТШ стали безцінним скарбом інтелектуальних досягнень українських вчених, беззаперечним доказом великого творчого потенціалу народу. Цим товариство розбудило національну свідомість і стимулювало появу українських шкіл та університетів в Україні, послужило одним із важливих чинників створення Української академії наук. Завдяки численним виступам на міжнародних наукових конгресах і публікаціям українських науковців у різних країнах світ отримав достовірну інформацію про Україну та її народ у різні історичні періоди, право цього народу на власну державу.

ЛІТЕРАТУРА

Володимир Гнатюк: фольклорист, етнограф, літературознавець (1871–1926): бібліогр. Показчик / Департамент культури та туризму Терноп. облдержадмін., Терноп. обл. універс. наук. б-ка; уклад. М. Пайонок. Тернопіль: Підручники і посібники, 2021. 176 с.

Гнатюк В. Наукове товариство імені Т. Шевченка у Львові (Історичний нарис першого 50-річчя, 1873–1923). 2 вид. У 110-річчя НТШ. Мюнхен-Париж, 1984. 175 с.

Головацький І. Іван Горбачевський. Життєписно-бібліографічний нарис. Львів, 1995. 126 с.

Дорошенко В. Огнище української науки: Наукове товариство імені Т. Шевченка: З нагоди 75-річчя його заснування. Нью-Йорк; Філадельфія, 1951. 116 с.

«Ізидор Глинський — парох, громадський діяч, етнограф» (до 160-ліття з дня народження о. Ізидора Глинського): матеріали наук.-практ. конф. (Буцнів, 14 лютого 2020 р.) / за заг. ред. Е. Бистрицької (гол. ред.), Л. Костюк, Є. Кобильника. Тернопіль, 2020. 224 с.

Крупа Л. Вплив митрополита Андрея Шептицького на суспільне і культурно-просвітницьке життя в Галичині кінця ХІХ — першої половини ХХ століття. Тернопіль: Підручники і посібники, 2024. 240 с.

Купчинський О. Наукове товариство імені Т. Шевченка: дослідження, матеріали. *Вибрані статті та повідомлення*. Львів, 2013. Т. 4. 492 с.

Кучер Р. В. Наукове товариство імені Т. Шевченка: Два ювілеї. Київ: Наук. думка, 1992. 112 с.

Кушнір Р., Фелонюк А. Наукове товариство імені Т. Шевченка: історія, сьогодення, майбутнє. *145 років Наукового товариства імені Т. Шевченка: зб. статей і матеріалів* / упоряд. А. Фелонюк. Львів, 2019. С. 13–37.

Лист В. Гнатюка до І. Кревецького від 7 листопада 1915 р. ЛЦДА, Ф. 309, оп. 1., зв. 68, од. зб. 987.

Нагорняк С., Медюх М. Фізико-технічні ідеї Івана Пулюя. Тернопіль, 1999. 212 с.

Наукове товариство імені Т. Шевченка і Тернопільщина (1873–1940): Історично-філософська секція: дійсні члени: бібліогр. покажчик. Упр. культури Терноп. облдержадмін., Терноп. обл. універс. наук. б-ка, Терноп. осередок НТШ / уклад. Л. Оленич. Тернопіль: Підручники і посібники, 2017. 272 с.

Наукове товариство імені Т. Шевченка і Тернопільщина (1873–1940): Філологічна секція: дійсні члени: бібліогр. покажчик / Департамент культури та туризму Терноп. облдержадмін., Терноп. обл. універс. наук. б-ка, Терноп. осередок НТШ; уклад. Л. Оленич. Тернопіль: Підручники і посібники, 2021. 560 с.

Пляцко Р. Іван Пулюй: Визнання (до 175-річчя від народження). *Вісник наукового товариства ім. Шевченка*. 2020. № 64. С. 42–49.

Смакула О. *Наукове товариство ім. Шевченка у Львові* / Фонд духовного відродження ім. митрополита Андрея Шептицького, гол. редактор В. Кубійович. Львів. 2000. Т. 8. С. 2913.

Фелонюк А. Наукове товариство ім. Шевченка в Україні у 2022 році. *Вісник НТШ*. 2022. Число 67. С. 43–48.

Шендеровський В. Нехай не гасне світ науки / за ред. Е. Бабчук. Київ: Рада, 2003. 416 с.

Галина Груць

**ТОВАРИСТВО «РІДНА ШКОЛА»:
ОСНОВНІ ВІХИ РОЗВИТКУ**

Національне виховання у своїй
найглибшій суті — це творення
і безупинне вдосконалення нації.

Я. Кузьмів

Українське педагогічне товариство «Рідна школа» функціонувало на західноукраїнських теренах до 1939 року й відновило свою роботу в 1991 році. Ця громадська організація здійснила чималу патріотичну роботу щодо організації української національної освіти молоді нашого краю в умовах відсутності незалежної Української держави. Діяльність товариства — яскравий приклад того, яку велику справу в розбудові освітянської сфери можуть зробити громадські організації.

Завдання нашого дослідження — простежити діяльність Товариства «Рідна школа» від дня заснування (6 серпня 1881 року) і проаналізувати його успіхи в змаганнях за національну школу на різних історичних етапах.

Щоби краще зрозуміти причини створення Руського товариства педагогічного, коротко зупинимось на політичних реаліях, в яких перебувала Галичина у другій половині XIX століття. Отже, у 1848–1849 роках відбулася революція, яка сприяла реформу-

ванню економічного життя на ринковій основі у Західній Україні. Проте імперський режим не був ліквідований. Він, звісно, підсилював національне пригнічення українців. Австрійська влада використовувала для цього конфронтацію між Україною та Польщею, а для власного зміцнення — польський вплив. Через поразку у війні (1859 р. і 1866 р.) австрійський уряд був змушений переглянути свою внутрішню політику, а прийнята Конституція (1867 р.) офіційно проголосила рівність між етнічними групами в школах, державних установах і судах. Однак австрійська влада цілком і повністю підтримувала курс колонізації в освітній справі. Так, згідно із законом від 2.06.1867 р. у народних школах мову викладання визначав той, хто утримував школу, а іншим законом від 26.06.1867 р. керівництво шкільництвом передавалось Крайовій шкільній раді, яка здебільшого складалася з поляків. Тому Крайова шкільна рада почала планово ліквідовувати українські народні школи, а також всіляко стримувати розвиток середньої української школи. І хоча наступні закони (від 21 грудня 1867 р., 25 травня 1868 р., 14 травня 1869 р.) проголошували, що всі народи держави рівноправні, що кожен має право на збереження та плекання своєї народности, рівне право на елементарну освіту, а школа буде відокремлена від церкви, однак крайові закони не брали їх до уваги. В українських школах вводилася обов'язково польська мова, кількість українських народних шкіл у Галичині невпинно зменшувалася: якщо у 1850 р. налічувалося 1500 україн-

нських народних шкіл, то у 1869 р. — 1293, а у 1871 р. — 572 (Сірополко, 2001: 529–531).

Щоб захистити й розвивати рідне шкільництво, представники української активної інтелігенції Львівського університету та гімназії, священники, редактори українських часописів створили тимчасовий комітет, який підготував проєкт статуту «Руського товариства педагогічного» (РТП). 6 серпня 1881 р. австрійське намісництво в Галичині затвердило статут Товариства, засновниками якого були відомі політичні діячі, а також діячі науки, культури, релігії (К. Сушкевич, О. Огоновський, А. Вахнянин, О. Стефанович, О. Партицький, О. Савицький, Р. Заклинський, І. Величко, Д. Вінцковський, Ф. Костек, В. Бачинський, В. Барвінський). Згодом почесними членами Товариства стали Ю. Романчук, К. Левицький, Р. Шухевич, А. Шептицький, енергійно й заповзято допомагав Товариству М. Грушевський. Першим головою Товариства було обрано Амбросія Яновського. Спершу А. Яновський працював учителем у середніх школах Львова, Чернівців, Перемишля, відтак директором Другої Львівської гімназії, крайовим інспектором гімназійних та реальних шкіл.

Очолюючи РПТ (1881–1884), А. Яновський провів велику організаційну та пропагандистську роботу щодо діяльності Товариства, захисту прав і розширення сфери діяльності української мови, заснування українських приватних шкіл тощо. Товарис-

тво у той час утримувало чотири приватні школи і кілька шкіл із гуртожитками, в яких виховувалась українська молодь.

Руське товариство педагогічне 1912 року перейменоване на Українське педагогічне товариство (УПТ), а 1926 — на товариство «Рідна школа» УПТ.

1891 року в Галичині функціонувало 3853 публічних і 198 приватних шкіл, однак близько 3000 громад не мали власних шкіл. На одну школу припадало 1713 осіб (у той час як у Франції — 713 осіб) (Товариство, 2014: 13). Відповідно до шкільного закону 1895 р. у Галичині діти навчалися в нижчих сільських школах (1-3 кл.) та у вищих у містах (4-6 кл.). Проте через важке матеріальне становище, брак шкіл, майже 67% населення Західної України в 1890 р. залишалось неписьменним. Важливою подією в розвитку українського шкільництва в Галичині стало відкриття Товариством у Львові першої української виділової (вищої початкової) школи ім. Т. Шевченка (1898) для дівчаток. У цій школі дівчата освоювали відповідні професії (стенографістки, друкарки, бухгалтерки тощо). У кінці XIX століття за австрійського урядування нагромадилось чимало проблем у розвитку українського середнього шкільництва. У 1858 році в Львові була відкрита перша польська гімназія, а з 1867/1868 н. р. у гімназіях Східної Галичини (крім двох) німецьку мову викладання замінено на польську. Польську мову викладання в галицьких середніх школах затвердив Крайовий шкільний закон від 22.06.1867 р. Згідно з цим

законом деякі предмети можна було викладати українською мовою, якщо цього вимагали батьки щонайменше 25 учнів, а нові державні українські гімназії чи реальні школи відкривалися лише за рішенням галицького сейму (на практиці відкриття кожної української гімназії вимагало від українців чимало зусиль, відваги, відповідальності й великих жертв).

Унаслідок запеклої боротьби були відкриті державні українські гімназії у Перемишлі (1888), Коломиї (1893), Тернополі (1898), Львові (1906), Станіславові (1905). У зв'язку з великими складнощами, спротивом щодо відкриття державних українських гімназій М. Грушевський уперше висловив у пресі думку про необхідність створення приватних українських гімназій. У 1908 р. були відкриті приватні українські гімназії у Копичинцях і Яворові, а у 1909 р. — у Городенці й Рогатині. З 1912/1913 навчального року функціонувало вже 8 українських приватних гімназій (у Буську, Городенці, Долині, Збаражі, Копичинцях, Рогатині, Чорткові, Яворові). Крім того, ще дві приватні гімназії для українських дівчат було відкрито у Львові (1906) і Перемишлі (1903). Хоча справами гімназій займався Крайовий шкільний союз (створений 22.01.1910 р. у Львові), фактично ними опікувалося Українське педагогічне товариство. У 1903 р. Товариство заснувало українську вчительську семінарію у Львові.

Таким чином, перед світовою війною 1914 р. у Східній Галичині функціонувало 10 приватних українських гімназій, 6 дер-

жавних українських гімназій (у Львові — дві, Перемишлі, Коломиї, Тернополі, Станіславові) та дві утравістичні (Бережани, Стрий). В усіх українських державних гімназіях (для хлопців) у 1911/1912 н. р. навчалось 4128 учнів, а в приватних українських гімназіях — 1012 дівчат та хлопців. Окрім того, біля 3000 українських дітей навчалось у польських гімназіях (Біленький, 1939: 148).

Отже, до Першої світової війни в австрійській державі створена система українського приватного шкільництва, яка була альтернативною до державної. Українське педагогічне товариство накопичило певний досвід в організації приватних національних шкіл. Загалом у 1914 р. Товариство опікувалося 13 захоронками (дошкільний заклад, що працював цілий рік), 10 дитячими садками (діяли в літній період), 27 народними школами, 16 «збірними лекціями» (працювали за програмами народних шкіл, проте не мали державного статусу), 10 гімназіями, 5 учительськими семінаріями, 1 торговельною та 7 фаховими доповнювальними школами, 5 бурсами, а також організувало 15 різноманітних курсів.

Перша світова війна, яку розпочали два воєнно-політичні блоки — Антанта (Росія, Франція, Велика Британія), з одного боку, і Троїстий союз (Німеччина, Австро-Угорщина та Італія) — з іншого, призупинила діяльність громадських об'єднань, зокрема й УПТ. Із приходом у Західну Україну російських військ ситуація катастрофічно погіршилося, росіяни поводитися як окупанти. За-

кривалися українські газети й журнали, книгарні й видавництва, українські приватні школи. Українське шкільництво переводилося на російську мову навчання, видавалися російськомовні підручники. Уся політика російської окупаційної влади спрямовувалася на приниження української культури й освіти та перетворення галичан на росіян. Канцелярію Товариства було опечатано. Тисячі українських діячів, що залишилися в краї, були заарештовані й вислані вглиб Росії (у Сибір). Зокрема, було заарештовано й відправлено в Сибір на заслання в ніч з 17 на 18 лютого 1915 р. К. Малицьку, заступника голови Товариства, інших керівників (В. Охримовича, Р. Шухевича). Зазнала гонінь Українська Греко-Католицька Церква, а Митрополит А. Шептицький був заарештований і перебував у монастирській тюрмі в Суздалі до Лютневої революції 1917 р. Відступ російської армії (квітень 1915 р.) супроводжувався спалюванням населених пунктів, руйнуванням мостів, залізниць, а також виселенням «неблагонадійних» у тилові області імперії, найчастіше — до Сибіру. Були вивезені державні установи, заводи, школи, музеї, бібліотеки.

Українське педагогічне товариство знову відкривало ті школи, які існували перед війною, засновувало нові. Навесні 1916 р. російська армія під командуванням генерала А. Брусилова прорвала фронт і вкотре захопила Чернівці, Коломию, Броди й Луцьк.

Але розвинути успіх російській армії не вдалося. Німецьке командування перекинуло частину своїх військ із Західного фро-

нту й зупинило російський наступ. Лінія фронту стабілізувалася й залишалася в такому стані до літа 1917 року. 5 листопада 1916 р. імператор Австро-Угорщини Франц Йосиф I проголосив автономію Галичини, тим самим українців віддавали під контроль поляків.

Для України війна була братовбивчою, бо в арміях противників росії, з одного боку, і Австро-Угорщини, з іншого, воювали українці. Лише одне військове з'єднання — легіон Українських січових стрільців — воювало у цій війні під блакитно-жовтим національним прапором із вірою, що пролита його бійцями кров зміцнить фундамент майбутньої незалежної держави.

У ніч з 31 жовтня на 1 листопада 1918 р. українські військові з'єднання взяли під контроль усі головні пункти Львова, а 1 листопада Українська Національна Рада перебрала до своїх рук владу у більшості міст Східної Галичини. 10 листопада було прийнято назву нової держави — Західноукраїнська Народна Республіка (ЗУНР). 22–26 листопада відбулися вибори депутатів Української Народної Ради, а 22 січня 1919 р. у Києві було проголошено Акт злуки Української Народної Республіки і Західноукраїнської Народної Республіки.

У ЗУНРі всі школи стали державними. 21–22 березня 1919 р. у Станіславові відбувся з'їзд вчителів середніх і вищих шкіл. У резолюції з'їзду зазначалося, що школа має бути національною, вільною від політичних впливів, церкви, вона повинна

готувати дітей до життя і праці, виховувати в них національну свідомість і патріотичні почуття. Передбачалося створити обов'язкову школу для всіх дітей шкільного віку з українською мовою навчання, активно велися пошуки науково-теоретичних засад становлення й розвитку національної освіти.

У жовтні 1920 р. польські війська окупували західноукраїнські землі й національну освіту знову душили поляки. Побоюючись зростання національної свідомости українського населення, польський уряд всіляко гальмував розвиток української освіти, закривав українські школи. Особливо погіршилося становище в освіті після прийняття 31 липня 1924 р. нового шкільного закону («закон Грабського»), який утверджував так звану утравістичну (двомовну) школу, яка повинна виховувати добрих громадян Польщі. Пропонувалося визначати мову навчання шляхом опитування в кожному шкільному окрузі. Однак обов'язково мала вивчатися польська мова, польська історія та ін. Учителями утравістичних шкіл були переважно поляки, які не знали української мови. Учителям-українцям рекомендували роботу в центральних воєводствах Польщі. Туди переселили 1500 учителів-українців, а 2500 — звільнили з роботи. Унаслідок, якщо у 1911/1912 н. р. в Галичині працювало 2420 українських початкових шкіл, то в 30-х роках — лише кілька сотень.

Розуміючи, що зберегти українську ідентичність, культуру, звичаї і традиції можна лише шляхом активізації культурно-

освітньої й просвітницької роботи, українська прогресивна інтелігенція свої зусилля спрямовувала на боротьбу за національну школу. Оскільки Українське педагогічне товариство мало найбільший досвід в організації шкільництва, тому з 1920/1921 н. р. всі приватні навчальні заклади взяло під опіку товариство. Уже 1922/23 н. р. УПТ мало 27 народних шкіл зі 126 класами, 10 гімназій та 9 гімназійних курсів та інші заклади, у яких навчалося більше 10 тисяч учнів. У 46 селах організовувалися «збірні лекції». Товариство відкрило фахово-доповнювальні школи для дівчат у Львові і Перемишлі, для хлопців — у Львові, Станіславові, Перемишлі, Тернополі, а у 1927 р. взяло під свою опіку торговельну школу «Просвіти» у Львові та столярську школу у Косові та ін. (Герасимович, 1925: 20).

У складних умовах полонізації українцям потрібно було об'єднати свої зусилля, однак, як це вже було не один раз у нашій історії, в українській громаді не було єдності в боротьбі за свою школу. Наприклад, у гімназії сс. Василянок увели польську мову в навчальний процес, організували листування учениць польською мовою. Частина українців надавала перевагу класичним гімназіям, які втрачали своє значення навіть у поляків. «Від українського громадянства далися навіть почути відокремлені голоси, що краще вчити дитину в польській державній школі, як у такій обмеженій у своїх правах українській» (Діло, 1926).

Неоднаково реагували на полонізаційні процеси різні верстви населення: «тоді, як робітники, залізничники, сторожі і ін. все-таки, — но не масово — сходилися на наради й підписували протести, інтелігенти постійно світили своєю відсутністю» (Діло, 1925).

Результати шкільного плебісциту також не були втішними: лише 15,9% опитуваних висловилися за потребу української школи, 43% — за польську, 26,6% — за двомовні. У той час українські школи в основному були одно- або двокласними і лише 4 з них — семикласні (у поляків — 221) (Ступарик, 2005: 136).

У таких важких умовах рідношкільники, об'єднавшись із греко-католицьким духовенством, почали активну боротьбу за українську школу під гаслом: «Домагаймося рідної школи». Упродовж 1926 р. до кураторії Львівського шкільного округу надійшло близько 1500 протестів проти мовних і освітніх утисків. Керівник кураторії змушений був звернутися до міністра з пропозицією встановити інший порядок вибору мови навчання, інакше з 1927 р. боротьба за мову стане політичною.

Незважаючи на активну боротьбу «Рідної школи» УПТ за українську мову і школу, число державних українських шкіл швидко зменшувалося і в 1934/1935 н. р. в усій Польщі їх було лише 457, у них навчалоя 5% українських дітей (Великанович, 1937: 13).

Тоді рідношкільники знову взяли за відкриття приватних навчально-виховних закладів. Їх мережа характеризується такими показниками (Ступарик, 2005: 138) (див. табл. 1).

Таблиця 1

Мережа приватних навчально-виховних закладів

Навчально-виховна установа	1930/1931 рр.	1937 р.
Дошкільні заклади	55	76
у них дітей	1742	229885
Народні школи	35	33
Кількість класів	133	172
Кількість учнів		5554
Гімназії	10	12
Ліцеї	—	11
Кількість учнів	1756	2362
Фахові школи	1	44
Кількість учнів	270	469
Фахово-доповнювальні школи	6	55
Кількість учнів	634	691

Таким чином, УПТ «Рідна школа», створивши альтернативне до державного приватне національне шкільництво, стало осередком національного життя, оберегом української культури. «Створення національного приватного шкільництва, — зазначав М. Грушевський, — було засобом проти полонізації, воно дало широку можливість українцям мати школи різних типів, допомогло звільнити школу від польських впливів і забезпечити впрова-

дження власної системи виховання дітей, ліквідувати проблему працевлаштування «політично неблагонадійних» українських учителів тощо» (Грушевський, 1895: 2–5).

Члени товариства «Рідна школа» у першій половині ХХ ст. упродовж 21 року в умовах полонізації, відчайдушного опору тодішніх польських властей готували і провели у 1935 р. Перший український педагогічний конгрес. Тим самим вони не лише гуртували і цементували українську інтелігенцію до боротьби за українську освіту — основу незалежної держави, а й на проведеному Конгресі склали програму національного виховання учнівської та студентської молоді на багато десятиліть уперед. Крім того, вони формували основи громадянського суспільства і демонстрували силу та міць української інтелігенції, об'єднаної в громадські організації і товариства.

На Першому конгресі з ґрунтовними науковими доповідями виступили три професори (о. Юліан Дзерович, Ярослав Кузьмів, Степан Гайдучок), вісім докторів філософії (Степан Балей, Яким Ярема, Василь Пачовський, Осип Філя, Володимир Січинський, Станіслав Людкевич, Євген Храпливий, Всеволод Метельський), а також інженер Р. Білинський та інспектор РШ Володимир Кузьмович. Доповіді були присвячені різним аспектам національного виховання молоді (українознавчий, духовний, християнський, релігійно-моральний, психологічний, гігієнічний, музичний, хліборобський і господарський, фізичний тощо).

Варто зазначити, що в українських приватних навчально-виховних закладах навчалися переважно діти з простонароддя. Так, у 1937/1938 н.р. у середніх школах Товариства навчалося 52 % дітей рільників, 17 % — державних урядовців, 9,3 % — священників, 7,8% — ремісників, 4,6 % — робітників, 3 % — купців, 3,4 % — людей вільних професій, 7,6 % — приватних урядовців, 5,4 % — інші (Сірополко, 2001: 386).

Крім того, «Рідна школа» значну увагу приділяла підготовці й виданню навчальної літератури. Так, протягом 1881–1890 років побачило світ усього 24 видання, серед яких 8 підручників (4 читанки, 1 підручник з хімії, 3 — із зоології («Звіринець», «Менажерія», «Книга про диких звірят»). Інші видання призначалися для дітей дошкільного й молодшого шкільного віку. 1891 року видано дві книжки («Квіточка» і «Віночок»), а також перше видання «Кобзаря» Т. Шевченка. Щороку кількість видань УПТ зростало. 1895 року — сорок сім назв видань, 1898 року — 71 назва видання, 1899 — 90 назв видань, 1907 року — близько 150 назв видань. У 1910–1913 роках видано 13 шкільних підручників, які були перекладними. За 1914–1923 роки відсутні статистичні дані.

Таким чином, в умовах поневолення (58 років) «Рідна школа» була своєрідним українським островом, Українською державою в колоніальній державі. Добре усвідомлюючи, що лише освічена нація зможе гідно й ефективно боротися за своє національне

і соціально-економічне визволення, передова українська інтелігенція, духовенство об'єдналися у рідношкільницьке товариство та на всіх поневолювальних етапах вели активну боротьбу за рідну мову, українське шкільництво, національне виховання дітей і молоді, видання періодичної й навчальної літератури українською мовою тощо. Рідношкільники показали приклад консолідації в складних умовах національного гніту прогресивних національно-свідомих сил для боротьби за національну школу як найважливіший чинник національно-культурного відродження, причому на перший план ставилося важливе питання формування національної свідомості. Саме з огляду на це із приходом радянської влади 1939 р. була припинена діяльність «Рідної школи», зрештою, як і інших громадських культурно-освітніх організацій та об'єднань.

23 березня 1991 р. у Львові на Установчій конференції освітян і прогресивної інтелігенції трьох західних областей України (Львівської, Івано-Франківської і Тернопільської) відновлено діяльність Товариства «Рідна школа». Прийнято ухвалу про створення Львівського крайового товариства «Рідна школа», а його першим президентом обрано академіка НАН України Володимира Васильовича Панасюка, який керував товариством до 27 вересня 2003 р. З 27.09.2003 р. — він почесний президент ЛКТ «Рідна школа». За цей період проведено відповідну організаційну роботу, підготовлено і зареєстровано статут, сформовано первинні осередки в усіх районах західних областей, налагоджено роботу

зі школами, Головним управлінням освіти і науки Львівської обласної державної адміністрації.

У січні 1992 року Товариство провело першу науково-практичну конференцію «На шляху до рідної школи». Надалі організовано систематичне проведення Всеукраїнських науково-практичних конференцій «Актуальні проблеми розвитку освіти в Україні» (щодвароки) і публікування їх матеріалів.

20 листопада 1993 року на першій звітній конференції ЛКТ «Рідна школа» В. Панасюка вдруге обрано президентом. Розроблено і прийнято на одній із конференцій проєкт Положення про громадську шкільну раду, на базі якого МОН України прийняло Положення про піклувальну раду школи. Підготовлено та зареєстровано новий статут Товариства (10.03.1998 р.), відкрито рахунок, нагромаджено деякі кошти для підтримки діяльності рідношкільників.

Із жовтня 2003 року Президентом ЛКТ «Рідна школа» є доктор педагогічних наук, професор Сікорський Петро Іванович. Віцепрезидент Товариства — кандидат педагогічних наук, доцент Герцюк Дмитро Дмитрович. Голова Координаційної ради — кандидат технічних наук Яворський Михайло Степанович.

Мета організації сьогодні — згуртування широких кіл громадськості й залучення її до процесів відродження духовності й утвердження української освіти, мови і культури. Для досягнення своєї мети Товариство:

вивчає та узагальнює громадську думку щодо процесів, які відбуваються в освітянському середовищі та дошкільлі;

співпрацює з органами державної влади з актуальних завдань діяльності української школи;

організовує семінари, конференції, круглі столи;

реалізує право законодавчої ініціативи, а також висловлює своє ставлення до державних заходів, що стосуються освітянської політики;

сприяє підготовці та виданню нових навчальних підручників та посібників, упровадженню сучасних технологій навчання і виховання учнівської та студентської молоді.

Реалізовані проєкти:

започаткування періодичного видання — наукового альманаху «Товариство “Рідна школа”: історія і сучасність»;

проведення у Львові Другого українського педагогічного конгресу;

організація серії соціологічних досліджень «Школа очима школярів»;

пошук та підтримка талановитої учнівської молоді (проведення конкурсів, видання поетичних збірок та ін.);

залучення кращих учителів до написання серії шкільних підручників із українознавства;

підготовка і винесення на широке громадське обговорення положень про систему громадського самоврядування в освіті, ор-

ганізацію зовнішнього незалежного тестування випускників загальноосвітніх навчальних закладів і зарахування їх до вищих освітніх закладів України, про освітньо-культурний округ та інше.

Таким чином, славні традиції рідношкільників продовжують нинішні активні представники української інтелігенції. А роботи насправді дуже багато. Бо і сьогодні потребує захисту українська мова, українська історія, українська школа й освіта, зрештою, український учитель. Тож гуртуймо і зміцнюймо свої ряди, розширюймо поле діяльності, борімося за себе і за українську Україну, аби нас не побороли московити та їхній «руський мір».

ЛІТЕРАТУРА

Білавич Г. Українське педагогічне товариство «Рідна школа»: етапи становлення та розвитку. *Товариство «Рідна школа»: історія і сучасність*: Науковий альманах. Ч. 1. Львів, 2001. С. 7–21.

Біленький Я. Шкільні підручники для середніх шкіл. *Двадцятьп'ятьліття товариства «Учительська Громада»*: ювілейний науковий збірник. Львів, 1935. С. 140–153.

Діло, 1926 — Вага рідної школи. *Діло*. 1926. Ч.131.

Вальо М. Книговидавнича діяльність УПТ «Рідна школа» (Бібліографічний огляд). *Товариство «Рідна школа»: історія і сучасність*: науковий альманах. Ч. I. Львів, 2001.

Великанович Д. За українську школу. Львів, 1937. С. 13.

Діло, 1925 — Видержати. *Діло*. 1925. Ч. 211.

Герасимович І. Уздоровлення українського приватного шкільництва. *Діло*. 1925. Ч. С. 157–158.

Грушевський М. Що ж далі. *Літературно-науковий вістник*. 1895. Кн. 2. С. 2–5.

Перший Український Педагогічний конгрес. 1935. Львів, 1938. 252 с.

Рідна школа. 1938. Ч. 23–24. С. 386.

Сірополко С. Історія освіти в Україні. Український Вільний університет; Друзі товариства імені Григорія Ващенка. Київ: Наук. думка, 2001. 912 с.

Ступарик Б. Школі — національне виховання молоді (вибрані статті). Івано-Франківськ: Плай, 2005. 283 с.

Товариство, 2014 — Товариство «Рідна школа»: історія і сучасність: науковий альманах. Ч. 7 / упоряд. і наук. ред. Д. Герцюк, П. Сікорський. Львів: Вид-во Львів. край. т-ва «Рідна школа», каф. загальної та соціальної педагогіки ЛНУ ім. Івана Франка, 2014. 320 с.

Франко І. Наші народні школи і їх потреби. *Педагогічні статті і висловлювання*. Київ, 1960. С. 106.

Центральний державний історичний архів України. Львів.

єрм. Юстин Бойко

**СПРОБА СИСТЕМАТИЗАЦІЇ АРХІВНИХ ДЖЕРЕЛ
ДО ІСТОРІЇ СТУДИТСЬКОЇ ЛАВРИ
СВ. ОБРУЧНИКА ЙОСИФА В КАМЕНИЦІ У БОСНІЇ,
ЯКІ ЗБЕРІГАЮТЬСЯ У ФОНДАХ ЦДАУЛ**

Історія українського народу нерозривно пов'язана з феноменом міграції. Можна сказати, що цей процес є природний, оскільки люди переміщаються з одного місця до іншого відтоді, відколи існує людство. Проте, коли мовиться про українську міграцію, особливо останніх двох століть, то вона не була природною, оскільки зумовлена зовнішніми факторами.

У науковій літературі ще донедавна мовилося про так звані чотири хвилі еміграції українців. Але повномасштабна війна з росією, яка офіційно розпочалася 24 лютого 2022 року, спричинила черговий масовий вимушений виїзд наших людей поза межі України. Торік МЗС України офіційно повідомило, що станом на 21 червня 2023 року за кордоном перебуває 8 мільйонів 177 тисяч українців, які виїхали після початку російської агресії. Тож сьогодні з певністю можна говорити про п'яту хвилю української еміграції.

Усі хвилі міграції українців супроводжувала Церква. Там, де були наші люди, згодом або й відразу їхали наші священники. Адже, попри всі обставини, життя продовжувало вирувати на мі-

сцях поселення. А тому, окрім забезпечення матеріальних потреб, люди відчували велику потребу в духовному супроводі.

У сьогоденнішому представленні хочу пригадати один із таких центрів духовного життя українців першої хвилі еміграції, який виник на території Боснії. Мова про Студитську Лавру св. Обручника Йосифа у Камениці. У спеціалізованій науковій літературі можна знайти чимало коротких згадок про цю обитель. Однак досі історія її становлення, розвитку та ліквідації не знайшла свого окремого опрацювання у формі окремої наукової статті чи монографічного дослідження. Тому це представлення можна вважати за анонс окремої історичної монографії, яка, маю велику надію, у найближчому майбутньому заповнить цю прогалину.

Нині ж хотів би ознайомити зацікавлену аудиторію з наявними архівними джерелами, які містять цінну інформацію щодо різних історичних віх розвитку Лаври св. Обручника Йосифа у Камениці. Усі вони зберігаються в різних фондах Центрального державного історичного архіву України у м. Львові (надалі — ЦДІАУЛ).

Короткий історичний нарис переселення і становища українців греко-католиків у Боснії

Тема українських поселенців у Боснії від 1900 до 1920 року була одною з головних у церковних та громадських часописах Галичини. Мова про «*Ниву*» (Комариця, 2002) — часопис греко-

католицьких священників, *«Руслан»* («Руслан», 2007) — суспільно-християнський часопис українських народовців, а також *«Діло»* («Діло», 2002) — провідний і найстаріший часопис Галичини. Особливої згадки заслуговують дві публікації.

Перша вийшла друком у 1910 р. окремою книжечкою під назвою *«Положенє русинів в Боснії»* (Гродський, 1909). Її автором був особистий секретар Митрополита Андрея Шептицького Йосиф Гродський. Саме він за дорученням Митрополита протягом двох років (1907–1908 рр.) перебував у Боснії з метою розвідати ситуацію і допомогти українським переселенцям влаштувати своє життя. Після свого повернення до Галичини він вирішив описати життя українських переселенців у Боснії в окремій книжці, щоби представити реальну картину стану речей та застерегти тих, яких манили надзвичайно міфічні і красиві розповіді про ті далекі краї.

Друга публікація була у формі окремих розлогих споминів, які публікувалися в часописі *«Нива»* протягом 1917–1918 років. Їх автором був о. Леонтій Куницький, який до початку Першої світової війни душпастирював серед українських греко-католиків у Боснії. Усі спомини публікувалися під одною назвою — *«Над Босною»* (Куницький, 1917). У них він описав не тільки загальний стан речей в українській громаді в Боснії, а й досить детально представив стан суспільно-церковного життя в кожній із громад.

Історія монашої обителі Студитів у Камениці нерозривно пов'язана з історією української еміграції до Боснії та історією

становлення церковних структур, які забезпечували прибулих людей належною душпастирською опікою. А оскільки в українській науковій літературі ця тема не надто досліджена, варто зробити короткий огляд процесу становлення душпастирства українців греко-католиків у Боснії³⁰.

Українці почали прибувати до Боснії більш численно з 1890 року. Першу групу емігрантів із 72 родин становили українці з Галичини. Кінцевим пунктом їхнього паломництва стало містечко Прнявор, один із тогочасних адміністративних центрів Боснії. Прибувши на нове місце поселення, українські емігранти, окрім справ, пов'язаних із влаштуванням побуту, почали писати листи до Львівської митрополії з проханням про своїх душпастирів. Вони походили переважно з Львівської і Тернопільської областей, а тому еклезіологічно відчували свій зв'язок саме з Львівською митрополією (Качараба, 2013).

Коли Андрей Шептицький був офіційно проголошений Митрополитом Львівським, він зацікавився українськими емігрантами в Боснії і вирішив послати туди з місією розвідати ситуацію о. Тита Войнаровського, довголітнього адміністратора митрополичих дібр, а згодом свого особистого секретаря бр. Йосифа Грод-

³⁰ Тут потрібно згадати величезний науковий доробок св. п. Степана Качараби, українського історика, краєзнавця, доктора історичних наук, декана історичного факультету ЛНУ ім. І. Франка, який цілковито присвятився дослідженню української еміграції, у тому числі до Боснії. Згадати хоча б його працю «Еміграція галицьких селян в Боснію і Герцоговину наприкінці XIX – на початку XX ст.» (Качараба, 1990).

ського (Качараба, 2019). Тит Войнаровський, розвідавши докладно ситуацію на місці, повернувся до Львова з твердим переконанням, що треба на всілякі способи відраджувати людей їхати до Боснії. Але пропаганда вже зробила свою справу, тому перед Митрополитом Андреем постало питання, як забезпечити мігрантів із Галичини належним душпастирством (Гродський, 1909: 25–26).

Передовсім Митрополит вирішив проговорити цю проблему з місцевою церковною єрархією. Для цього він налагодив відносини з Крижевацьким греко-католицьким єпископом Юлієм Дрогобецьким та римо-католицьким єпископом в Баня-Луці Маріаном Марковичем. Спершу Крижевацький єпископ спробував залучити до місії серед українських емігрантів із Галичини отців Василян, запросивши їх на тижневі місії. Однак згодом побачив, що одними місіями справа не обійдеться, оскільки люди потребують душпастиря на постійній основі. Тож у 1900 році він призначив для них о. Андрія Сегеді, русина з Бачки, а римо-католицький єпископ Баня-Луки домігся в державних органів влади стипендії для його утримання (Качараба, 2013: 133).

У 1902 році до Боснії прибув Митрополит Андрей, щоби на власні очі побачити ситуацію з душпастирством українських поселенців. Зрозумівши стан речей, він звернувся до Апостольської Столиці з проханням призначити для греко-католиків у Боснії окремого Генерального Вікарія. Апостольська Столиця розглянула прохання Митрополита, і 16 липня 1909 року папа Пії Х за-

снував окремий Греко-Католицький Вікаріат у Боснії, а 10 вересня 1910 року призначив першого Генерального Вікарія. Ним став о. д-р Йосиф Жук, на той час ректор Львівської духовної семінарії (Степовик, 2009).

Із призначенням Генерального Вікарія у житті українських греко-католиків у Боснії почався новий етап. Генеральний Вікарій став активно відвідувати українські колонії та дбати про належну душпастирську опіку для них, запрошуючи з Галичини священників. Архієпископ Сараєва Йосиф Стадлер, споглядаючи ситуацію з душпастирством греко-католиків у Боснії у світлі довгої перспективи, пропонував Апостольській Столиці утворити для них окрему єпархію (Качараба, 2013: 134).

Після аналізу ситуації було вирішено заснувати спочатку Апостольську Адміністрацію, яку згодом можна буде розвинути до рівня єпархії. Сталося це в 1914 році, а першим Апостольським Адміністратором став о. Олексій Базюк. Проголошення Апостольської Адміністрації збіглося з початком Першої світової війни, тому на плечі Апостольського Адміністратора лягла дуже нелегка ноша. Спершу о. Базюк мешкав у приміщенні духовної семінарії в Сараєво, а опісля переніс свій офіційний осідок до Баня-Луки — ближче до поселень українських емігрантів. За час його урядування церковне життя українців греко-католиків набуло значного розвитку: було створено нові громади, збудовано багато церков, парафіяльних та просвітницьких будинків (Качараба, 2013: 135).

Апостольська Адміністрація для греко-католиків у Боснії проіснувала до 1925 року, після чого її було ліквідовано. Головною причиною цього стала зміна суспільно-політичної ситуації. Після короткого періоду реорганізації всі парафії, священники і вірні перейшли у підпорядкування Крижевацької греко-католицької єпархії. На той час її очолював єпископ Діонізій Няраді, який був дуже близьким приятелем Митрополита Андрея. Зважаючи на це, він якнайбільше сприяв розвитку душпастирської мережі для греко-католиків у Боснії, які були вихідцями з Галичини. Після його смерті Крижевацьку єпархію очолювали Янко Шимрак (1941–1946 рр.), Гавриїл Букатко (1952–1981 рр.), Йоаким Сегеді (1981–1983 рр.), Славомир Мікловш (1983–2009 рр.), Нікола Кекич (2009–2019 рр.), Мілан Стіпіч (із 2020 р. й досі). Варто зазначити, що за цей час в організації душпастирства греко-католиків у Боснії відбулися суттєві зміни. Зокрема, за часів урядування єпископа Гавриїла Букатка, незважаючи на комуністичні переслідування, мережа українських греко-католицьких парафій у Боснії надзвичайно розвинулася. А 15 квітня 1978 року він вирішив реорганізувати структуру Крижевацької єпархії, утворивши для вірних, які ідентифікували себе з УГКЦ, окремий Вікаріат (Мишанич, 2004). У зв'язку з розпадом Югославії Крижевацький єпископ Славомир Мікловш у 2005 році офіційно затвердив межі Вікаріату для греко-католиків у Боснії, які збігалися з межами нової держави Боснії і Герцеговини. Від того часу і досі

греко-католики в Боснії функціонують як окремий Вікаріат, який перебуває у підпорядкуванні Крижевацького єпископа.

**Студитська Лавра св. Йосифа у Камениці:
заснування, розвиток, ліквідація**

Упорядник маленької книжечки під назвою *«Греко-Католицька Церква в Боснії»*, яка вийшла друком у Львові в 1912 році завдяки редакції відомого на той час часопису *«Нива»*³¹, роль і значення Студитської Лаври св. Йосифа у Камениці описує такими словами: *«Великою підоймою в релігійнім життю наших переселенців було основанє їх Ексцеленцією Митрополитом Шептицьким Студицької Лаври в Каменици в р. 1908. Вкоро-тці станув тут монастир і церков. Монастир в Каменици — в серци всіх руских кольоній — причинився найбільше до здержаня релігійної і національної апостазії. Щороку збираються тут на відпуст в день Рождества Пресв[ятої]. Богородиці тисячі народу. 17 липня 1911 р. відбулась тут завдяки гостинности і помочи бр. Студитів перша місія при здвизі народу около 3000. Прибули навіть наші кольоністи зі Славонії»* (Греко-Католицька Церква в Боснії, 1912: 1).

³¹ Часопис «Нива» виходив у Львові з 1904 до 1939 року, за винятком 1915 і 1919 років. Головною метою, що її ставила перед собою редакція, було осмислення, збереження та розвиток християнської та національної ідентичності українців. Часопис був майданчиком поважних дискусій між священниками, зокрема на тему ідентичності Греко-Католицької Церкви в Україні, боротьби з москвофільством, атеїзмом і комунізмом.

Ці слова є виразним свідченням того, яку роль відігравала Студитська Лавра св. Йосифа в Камениці для українських емігрантів в Боснії. Уже на третьому році свого існування вона стала головним символом їхньої духовної і національної ідентичности. Пригляньмося ближче до її основних історичних віх.

Заснування

Зі споминів брата Йосифа Гродського виникає, що задум заснувати у Боснії монастир Студитів виник ще в 1907 році. Саме тоді Митрополит Андрей поділився з ним цією ідеєю, а тому й вислав його наперед, щоби розпочати будову монастиря і церкви. Місцем для будівництва нового монастиря обрано гору Діван біля Камениці. Саме її у 1902 році, у час своїх перших відвідин українських переселенців в Боснії, Митрополит придбав з тією ціллю, щоби закласти велику виноградну плантацію, яка могла б стати місцем заробітку. Ось як про це пише брат Гродський:

«Щоби, отже, бодай в часті помочи нашим людям в Боснії, постановив Митрополит вислати їм монахів, а іменно братів Студитів, що то мають свій монастир під Львовом, в селі Скнилові. «Побудуємо їм — казав Митрополит — у своїй винниці монастир та най там і працюють на славу Божу та на пожиток людям. А ти, казав Митрополит до мене, поїдеши знов до Босни та допильнуєш будови монастиря і церкви». Ось і виїхав я знову (27/11/1907) до Босни. Тут скликав я людей, представив їм замір Митрополита, а они учувши се, з піднесеними руками до Бога, та

із сльозами в очах, дякували Богу... Зараз і стали іти до мене люди і кождий жертвував щось на будову монастиря та церкви. [...] таким способом до весни стояв вже дім з вісьми кімнат готовий» (Гродський, 1909: 83–84).

Тут варто зазначити, що рішення Митрополита Андрея прислати до Боснії монахів Студитів було досить відважним. Адже у 1898 році Митрополит розпочав віднову Студитів в Україні, а 24 листопада 1906 року офіційно заснував та освятив їхню першу обитель — Скнулівську Лавру св. Антонія Печерського. Тобто монаша спільнота не встигла ще добре сформуватися, хоча, як виникає з архівних джерел та даних *Шематизму*, покликань до них приходило чимало.

Перші монахи Студити приїхали до Камениці на початку травня 1908 року. У *Шематизмі Львівської митрополичої Архиепархії* за 1909 рік зазначені їхні імена (Шематизм, 1908: 233–234). Це були два монахи з вічними обітами, серед яких один священник і три новики, тобто кандидати до монастиря, а саме: бр. Іларіон (Іван Денещук)³², який став настоятелем, о. Йосафат (Іван Ковальчук)³³ і новики — Йоан, Стефан і Семен.

³² Народився 14 березня 1872 року в Олеську. До монастиря вступив у 1900 році. Рясу отримав 14 вересня 1902 року, а великий Ангельський образ 24 листопада 1906 року.

³³ Народився 1870 року. До монастиря вступив 1902 року. Рясу отримав 22 липня 1903 року, великий Ангельський образ 24 листопада 1906 року.

Згадані монахи приїхали заздалегідь, щоби підготувати монастир для проживання і церкву для освячення. Освятити ж її приїхав сам Митрополит Андрей. Зберігся дуже гарний і зворушливий спомин про цей день і цю подію: *«1909 р. з початком осені приїхав Митрополит до Камениці на посвячення монастирської церкви. Тоді то вперше в Босні мали вірні нагоду придивитися чудовим обрядам посвячення. Митрополит у проповіді пояснив значення відправ. І тепер катихизував Митрополит. Цього разу про 6 правд віри. Діти уважно слухали бородатого «дідуса», що то жартував, то розповідав байки. Найбільша їх втіха була, коли Митрополит роздавав хліб помащений медом та виноград. Деякі домагалися ще хліба, хоча кусники не були маленькі. Так і одержував хто скільки хотів. Прощання з монахами та народом було дуже зворушливе. Монахи припадали до ніг, цілували їх, а народ у процесії відпровадив свого Пастиря до гостинця в Йошавці»* (Саламон, 1978).

Грамоти освячення церкви і монастиря у Камениці не збереглися. Але, на підставі даних, що їх знаходимо у *Шематизмах*, можна тільки додати, що монастирська церква у Камениці була освячена в честь празника Різдва Пресвятої Богородиці, а сам монастир відданий під покров св. Йосифа Обручника. Щодо останнього, треба зазначити, що вже при заснуванні першої обителі Студитів у Скнилові, Митрополит Андрей поручив їм в особли-

вий спосіб молитися до св. Йосифа Обручника, навіть уклав для цього спеціальну молитву (Юстин єрм. Бойко, 2020).

Розвиток

Після освячення монастирської церкви і обителі розпочалося щоденне служіння Студитів для українських мігрантів в Боснії. Митрополит Андрей бачив їхнє служіння у формуванні і розвитку своєрідного духовного центру, навколо якого б зосереджувалося життя народу. Натомість ситуація склалася дещо інакше і вимагала інших підходів. Українці були розкидані на великих територіях по так званих колоніях, українських священників було обмаль, а тому монахам Студитам доводилося охоплювати душпастирською опікою сусідні поселення (Качараба, 2013: 136). А це суперечило монашому порядку життя.

Для того, щоби зберегти порядок монашого життя, а водночас не залишити самих на себе українських переселенців, Генеральний Вікарій о. Йосиф Жук пропонує Митрополиту Андрею створити в Боснії кілька студитських монастирів і на їх основі побудувати центри суспільно-релігійного життя. В одному з листів, від 11 грудня 1910 року, він пише:

«Коли я перед від'їздом до Боснії працював, сказали мені Ексселенція, що хочуть вицофати (забрати. — ред.) бр. Студитів з душпастирства. Однак, смію дуже горячо просити сего не робити, бо се впровадило б мене не лишень в дуже великий клопіт, але для босанської місії було б се страшним ударом. Я був в Ка-

мениці і переконався, що браття працюють з таким успіхом, якого я навіть не надіявся: до них сходяться люди з найдальших колоній, а що найважніше, то то, що ті колонії, котрі они адмініструють, навіть не хочуть чути о тім, щоби братів замінити свіцкими священиками.

Приглянувшись ближше відносинам серед Русинів, приходжу до переконання, що було би лиш одиноким средством для уратованя тутейших Русинів для віри і народности — оперти цілу місію на Студицьких лаврах. Братя не потребували би бути парохами, але вистарчало би, якби були ще бодай в двох місцях, прим[іром]. в Банялюці і Градішці над Савою по одному монастиреви. Они могли б так як Трапісти мати і школи для наших дітей, а через те спинили б винародовлення на користь схизматицьких Сербів. Осмільяюся піддати той плян Вашій Ексцеленції і буду горячо молитися, щоб Ексцеленція зважили ту справу в такім напрямі рішити (ЦДІАУЛ, Ф. № 538, оп. № 2, спр. № 358, арк. 18–20).

У відповідь на таку пропозицію Митрополит Андрей порадив Генеральному Вікарію все-таки будувати душпастирську мережу на єпархіальних священиках, а монастирська обитель мала відігравати роль відпустового центру, що єднає всіх. У результаті о. Йосиф Жук почав шукати священиків для Боснії в Галичині. Із великим трудом йому вдалося спровадити кількох і частково забезпечити потреби українських переселенців у колоніях. Та все таки з огляду на великий брак священиків Митрополит Андрей

дозволив Студитам опікуватися поселеннями українців у Дев'ятині і Старій Дуброві (Качараба, 2013: 137–138).

Поряд із тим розвивалося життя і в самій Лаврі св. Йосифа в Камениці. Передовсім збільшувалося число самих монахів. У 1910 році до грона монахів приєдналися два єромонахи — Андрій Абрагамович і Нікон Цюсьняк (Шематизм, 1910: 436). Обидва належали до перших монахів, із яких розпочинала своє існування Лавра св. Антонія Печерського у Сквилові біля Львова. Монаша спільнота в Камениці починає наповнюватися новими покликаннями, а також монахами зі Сквилова, які приїжджають сюди на відпочинок чи на допомогу тутешній спільноті.

У 1912 році Лавра св. Йосифа монахів Студитів у Камениці відкриває свій новіціят. У цьому ж таки році тут розпочинає свою монашу формацію Леонід Фьодоров, майбутній екзарх для греко-католиків у росії. Згодом до нього приєднається рідний брат Митрополита Андрея Казимир Шептицький, який при облечинах отримає монаше ім'я Климентій (Шематизм, 1912: 401; Шематизм, 1914: 432). Офіційно він проходив новіціят у бенедиктинському монастирі абатства Бойрон. Але час від часу приїжджав до Камениці на певний період, молився з місцевою спільнотою Студитів та допомагав їй. Про це свідчать самі монахи у своєму листуванні з Митрополитом Андреем.

Отож, завдяки бр. Климентію Лавра св. Йосифа у Камениці досить сильно розвинула свою господарську діяльність. Спершу

монахи заробляли тільки на вині, яке самі виробляли, утримуючи виноградник. Згодом завдяки допомозі рідного брата Митрополита Андрея вдалося збудувати мурований дім, бензиновий млин, шопу, пивницю, а також водонапірну башту. У плані було також будівництво сучасної як на той час господарської стайні, але з огляду на брак коштів, як також через історичні обставини, цей задум не вдалося реалізувати (Юстин єрм. Бойко, 2021).

1914 рік для монахів Студитів у Камениці став роком великих випробувань. 6 лютого шовіністично налаштовані до українців серби підпалили церкву і монастир, які згоріли до тла. Один із листів, що його написав бр. Ізидор Митрополиту Андрею 8 лютого 1914 року, виразно показує внутрішній стан монашої спільноти та й ситуації взагалі:

«Як вже Найдорозшому Отцю відомо (себто Митрополиту Андрею. — ред.), яким крестиком Господь Бог зволив нас посітити, пишу сей лист, але майже не знаю, що середи, то б/2 мені так тяжко гейби тяжким каменем придавив моє серце. Мені очи не висихают від сліс (сліз. — ред.) та і прочим братям не смакує їда, не бере сон.

Бо нима того, що було найдорозшого нашому серцю. Господь Бог взяв собі то, где було наше прибіжище, нашу розмову душі з Богом. Лишилисьмося майже під небом тиняємсі по хатах на ніч, бо зима єще тримає.

В неділі була Служ[ба] Божя на тім місци, где була Церква, але я не міг співати такий мені жаль, так слизи зачали заливати очи, що я ледве вистояв через службу Божу, а люди як підняли плач гейби малі діти за мамою.

Але щож зробити, хіба сказати, Ей Отче, такобисьть угоднo пред Тобою... не чути тепер красного співу людей, лишень згарища видне, ніби по татарах» (ЦДІАУЛ, Ф. № 358, оп. № 2, спр. № 352, арк. 42).

Через декілька місяців після спалення монастиря і церкви на монахів Студитів у Камениці очікувало нове випробування: 28 липня 1914 року почалася Перша світова війна. Частина монахів була мобілізована до війська, частина потрапила в полон. А ті, що залишилися, змушені були переховуватися в єпископській резиденції у Загребі.

Надзвичайно промовистим є лист бр. Ізидора Деберського, якого у 1914 році мобілізували до війська. Пише він до Митрополита 20 вересня 1917 році, відразу після того, як довідався про звільнення з російської неволі. Зміст листа вартує того, щоби його зачитувати:

«С[лава]. І[сусу]. Хр[исту].

Найдорозший Отче Ігумине!

Розсіяв нас Господь Бог по сьвіті і Єсть Єго Воля, щобиśmy спільно з іншими понесли ту покуту, а може зажадає від кого з нас в жертву віддати життя.

Я 1914 [року] взятий до Війська і блисько 1 року єсьм на поли бою. Бувім у великих битвах. Бог Милосердний захоронив мене від наглої смерти.

Тяжко було мені на душі, коли довідався про всі події, які зайшли у Отця Ігумина у Російській неволи. Я щодня молив Пр[ечисту]. Д[іву]. М[арію]. за Отця Ігумина, а тепер скоро довідався, що Отець Ігумин вернули до Львова. Моя радість велика.

Що по довгих літах можу знова написати до мого Найдорожшого Отця. Знаючи, що Отець Ігумин обтяжені працею, однак я осьміляюсь просити, щоби Отець Ігумин були ласкаві пару слів мені відписати. Се буде для мене великою потіхою. Цілую стопи і прошу о Вітцівське Благословеніє.

бр. Ізидор.

20/9/1917» (ЦДІАУЛ, Ф. № 358, оп. № 1, спр. № 190, арк. 119–120).

Яким було життя Лаври св. Йосифа у Камениці в час Першої світової війни, сказати важко, оскільки збереглося дуже мало документів. Серед архівних документів знаходимо один колективний лист монахів Студитів із Камениці від 25 квітня 1918 року до Митрополита Андрея, в якому вони вітають його з Великодніми святами, а також коротко повідомляють про своє життя (ЦДІАУЛ, Ф. № 358, оп. № 1, спр. № 198, арк. 148). Тут вони проживали до 1922 року, аж поки місцева влада не наказала їм покинути Каменицю.

Щоби відбудувати церкву і відновити монаше життя в Камениці, єпископ Крижевацької єпархії Діонізій Нярадї пропонує Митрополиту Андрею прислати на настоятеля когось, хто не є українцем, надіючись, що це хоча б частково заспокоїть негативні настрої місцевих сербів. Найкращого кандидата він вбачав у о. Йосафатові Жану — монахові ЧСВВ канадійського походження, який був довіреною особою Митрополита в суспільно-політичних питаннях (ЦДІАУЛ, Ф. № 358, оп. № 1, спр. № 161, арк. 22; ЦДІАУЛ, Ф. № 358, оп. № 1, спр. № 161, арк. 35). Митрополит Андрей радо погодився з цією пропозицією і звернувся до самого о. Йосафата Жана. Той прийняв цю пропозицію і вже в серпні 1923 року прибув до Боснії, але як монах-студит, щоби не спричинити зайвих клопотів справі. Такий його крок не був формальним, оскільки перед тим він прийняв монаший постриг згідно з літургійним порядком Студитів.

Прибувши до Боснії, о. Йосафат Жан відразу взявся до справи відродження монастиря Студитів в Камениці. Передовсім він повернув у власність монастиря ті землі, які присвоїли собі деякі з місцевих жителів, і взявся за відбудову церкви. Станом на вересень 1924 року церква була вже готова до освячення. Чин освячення церкви і дзвону звершив єпископ Крижевацький Діонізій Нярадї в празник Різдва Пресвятої Богородиці 21 вересня. З цієї нагоди свого листа-привітання о. Йосафатові і всім присутнім надіслав Митрополит Андрей Шептицький. Про це ми довідуємося

з подячного листа о. Йосафата Жана до Митрополита від 23 вересня 1924 року. Його зміст вартий того, щоби його зацитувати повністю:

«Ексцеленціє,

Вашого попереднього листа мені передав преподобний отець Йосафат і цим приніс мені та усім нашим Українцям в Боснії велику радість. Я бажав зробити для усіх нас свято, але Добрий Господь прислав інше рішення.

Прибув Преосвященний монсіньор д-р Няраді, був дуже ввічливий. Він поїхав вчора і був дуже задоволений. Я пересилаю Вам декілька фотографій цього пам'ятного дня освячення нашої церкви і благословення дзвону. Моє здоров'я є дуже добрим.

В очікуванні цього листа я прошу покірно Вашого благословення,

Йосафат Жан, студит (ЦДІАУЛ, Ф. № 358, оп. № 1, спр. № 190, арк. 88).

Після відбудови і освячення монастирської церкви до Камениці вже через півтора місяці повернулися три монахи Студити, серед яких був один єромонах — Нікон Цюсьняк — і троє братів³⁴. Попри успіх справи, у скорому часі її знову очікувало чергове випробування. 12 грудня 1924 року місцева влада наказала о. Йосафатові Жанові покинути Каменицю (ЦДІАУЛ, Ф. № 358,

³⁴ Про це свідчить лист о. Нікона Цюсьняка до Митрополита Андрея з Камениці від 16 листопада 1924 року (ЦДІАУЛ, Ф. № 358, оп. № 1, спр. № 190, арк. 92-94).

оп. № 1, спр. № 190, арк. 104–105). А 10 січня 1925 року з Міністерства у справах віри з Белграду прийшов лист, який наказував йому покинути територію Боснії (ЦДІАУЛ, Ф. № 358, оп. № 1, спр. № 190, арк. 107–110). У квітні того ж року ця заборона поширилася на усіх монахів Студитів у Боснії.

З огляду на ситуацію, яка склалася, єпископ Діонізій Няраді усіляко намагався врятувати місію Студитів у Боснії. Задля цього він кілька разів їздив до Міністерства до Белграду, але без успіху (ЦДІАУЛ, Ф. № 358, оп. № 1, спр. № 161, арк. 46). Маючи надію, що політична і релігійна боротьба втихомириться і Студити зможуть повернутися до своєї обителі, він забрав їх до єпископської резиденції у Загребі. Там вони проживали до 1926 року і час до часу їздили з місіями по різних місцях поселення українців. В одному з листів до Митрополита Андрея він навіть розмірковує над тим, щоби Студити перебралися до Керестуру і там заснували свій монастир і новіціят, але згодом зрозумів, що цю ініціативу неможливо буде реалізувати (ЦДІАУЛ, Ф. № 358, оп. № 1, спр. № 161, арк. 43–44).

Ліквідація

У 1928 році стало зрозуміло, що місію Студитів у Боснії доведеться закрити — якщо не остаточно, то до кращих часів. Щоби врятувати майно і нерухомість Лаври св. Йосифа в Камениці, владики Діонізій Няраді пропонує Митрополиту Андрею і отцю Климентію як ігумену продати все майно Крижевацькій єпархії,

щоби уникнути націоналізації і передачі православним. Він пропонує саме продаж, а не дарування, оскільки в такий спосіб можна уникнути великого державного податку. Натомість, коли б виникли сприятливі обставини для повернення Студитів до Боснії, то єпархія радо поверне монахам усе їхнє майно. Цю пропозицію, сформульовану самим владикою Діонізієм Нярадї, знаходимо в його листі до Митрополита Андрея від 14 травня 1928 року:

«Прошу дальше, щоби сте нам продали монастир в Камениці, бо грози небезпека, що схизматики expropriujut ту будову для школи. Я так думаю, щоби монастир Студитів продав монастир і маєток єпархії для парохії, а єпархія обов'язеся в кождім часі нараз передати монастир Студитам, если Бог позволит коли вернути їм до Босни.

Для того прошу написати контракт продажи того об'єкту для парохіїєпархії Крижевецької. Ціна най буде невелика. Если би даровали то єпархії, ми би мусіли платити державі 15 % від ціни того об'єкта. Як купимо, то платимо лишень 4 % купленої ціни» (ЦДІАУЛ, Ф. № 358, оп. № 1, спр. № 161, арк. 69–70).

Укладення договору купівлі-продажу вимагало належного нотаріального оформлення та адвокатського супроводу. Займатися цим питанням владика Діонісій Нярадї доручив о. Григорію Біляку, священнику, який приїхав до Боснії у 1912 році і був деканом у Прняворі. До переїзду він був сотрудником на парафії Рудно біля Львова. Він докладно вивчив питання продажу Сту-

дитської Лаври св. Йосифа у Камениці і доповів про стан речей Крижевацькому єпископу (ЦДІАУЛ, Ф. № 684, оп. № 1, спр. 3297, арк. 10).

Спершу адвокат радив, щоби для підписання Договору до Боснії прибув офіційний представник від Студитів з України зі спеціальним правом підпису такого роду документів. З огляду на це було вирішено вислати до Боснії о. Іларіона Денещука, який втішався авторитетом і повагою місцевих людей і священників. Збереглося навіть його листування з того часу з Митрополитом Андреем (ЦДІАУЛ, Ф. № 684, оп. № 1, спр. 3297, арк. 18–19).

Він прибув до Загреба 13 лютого 1929 року як офіційний представник Свято-Іванівської Лаври Студійського Уставу, на базі якої в 1919 році було створене Товариство «Студіон» (ЦДІАУЛ, Ф. № 684, оп. № 1, спр. 3297, арк. 14). Воно було офіційно зареєстроване як громадське об'єднання, до якого належали всі монахи Студити, а також деякі єпархіальні священники. На випадок політичних змін воно було гарантом збереження права власності за монастирськими маєтками, а також гарантувало право на отримання пенсії його членам і єпархіальним священникам (Дядюк, 2020). Прибувши до Загреба, він зупинився в єпископській резиденції Крижевацького єпископа і за змоги їздив по різних парафіях у Боснії, допомагаючи місцевим священникам.

Після докладного вивчення справи виявилось, що для юридичної певності буде кращим, коли контракт купівлі-продажі

монастирської власности Студитів у Камениці підпише особа, яка офіційно зареєстрована у Боснії і має громадянство. Тож владики Діонізій Нярадї у порозумінні з о. Климентієм Шептицьким, на той час ігуменом Унівської Лаври, вирішили, що найкраще пасувало би це зробити згадуваному раніше о. Григорію Біляку, який був у курсі справи. Саме його о. Климентій офіційно уповноважив підписати *Договір* про купівлю-продаж монастирських маєтностей Студитів у Камениці (ЦДІАУЛ, Ф. № 684, оп. № 1, спр. 3297, арк. 63).

Договір був офіційно підписаний 25 квітня 1929 року о. Григорієм Біляком як уповноваженим представником Студитів та доктором Ловро Владіславовічем, уповноваженим представником владики Діонізія Нярадї. Згідно з Договором, стороною, що набувала майно, були парафії в Старій Дубраві, Прняворі і Дев'ятині. У Договорі зазначалося, що монастир Студитів протягом 10 років, тобто до 25 квітня 1939 року, має право викупу майна. Але, якщо він цим правом не скористається, то згадані парафії повинні будуть заплатити Студитам 4.000 швейцарських франків (ЦДІАУЛ, Ф. № 684, оп. № 1, спр. 3297, арк. 56–57).

Після 10 років Ординаріат Крижевацької єпархії нагадав Студитам про те, що збігає термін *Договору* і потрібно знати, як рухатися далі, оскільки монастир не скористався з права відкупу свого майна. У відповідь о. Климентій Шептицький запропонував два варіанти розв'язки:

- 1) або продовжити наявний *Договір* ще на 5 років;
- 2) або остаточно відкупити монастирські маєтності, вартість яких станом на 1939 рік становила вже 12.950 швейцарських франків (ЦДІАУЛ, Ф. № 684, оп. № 1, спр. 3297, арк. 64–65).

Після недовгих роздумів і розмов було вирішено пристати на перший варіант, а саме — продовжити *Договір* про купівлю-продаж від 25 квітня 1929 року, яка діяла до 25 квітня 1939 року ще на 5 років. Отець Ігумен Климентій Шептицький знову офіційно уповноважив о. Григорія Біляка підписати новий *Договір* з Крижевацькою єпархією, що й було зроблено 26 травня 1939 року (ЦДІАУЛ, Ф. № 684, оп. № 1, спр. 3297, арк. 66). А це означало, що до 26 травня 1944 року потрібно було прийняти остаточне або знову проміжне рішення. Новий *Договір* передбачав також можливість передчасної смерті котрогось із підписантів. У такому випадку всі права і обов'язки переходили на їхніх наступників.

На превеликий жаль, Друга світова війна по-іншому розставила акценти. 14 квітня 1940 року за загадкових обставин у віці 65 років помирає владика Діонізій Нярадї (Гаврош, 2010). Отець Григорій Біляк, попри тяжкі обставини, продовжував своє служіння в статусі єпископського вікарія для українських греко-католиків у Боснії аж до своєї смерті — 21 лютого 1977 року (Біляк, 2017). А в Галичині відхід німців і прихід радянських окупантів у 1944 році ознаменував нові переслідування, закриття монастирів та перехід УГКЦ у підпілля. За той час у вирї війни був та-

кож цілковито знищений монастир Студитів у Камениці, а місцевим українцям довелося переселятися звідти до інших місць. Нині про існування там монастиря і потужної української громади в Камениці свідчать хіба фрагменти старенької черепиці, яку можна знайти на місці, де був монастир, а також старий зарослий травою цвинтар, на якому спочивають ті, які свого часу стояли в авангарді суспільно-церковного життя.

17 липня 2019 року у м. Баня-Лука в Боснії біля місцевого парафіяльного греко-католицького храму Христа-Царя було встановлено пам'ятний хрест у пам'ять про Студитську Лавру св. Йосифа у Камениці. У написі на ньому в особливий спосіб згадано двох студитів — Леоніда Фьодорова і Климентія Шептицького, проголошених блаженними святим Папою Іваном Павлом II 27 червня 2001 року у Львові в часі його Апостольського візиту до України. Пам'ятний хрест було встановлено з ініціативи відповідального від імені Синоду УГКЦ за організацію 150-ліття від дня народження блаженного Климентія Шептицького, яке відзначалося на державному і церковному рівнях протягом 2019 року. Чин освячення здійснив Преосвященний владика Йосиф Мілян, на той час Голова ПМВ УГКЦ ³⁵.

³⁵ Владика Йосиф Мілян у Боснії освятив пам'ятний хрест із нагоди 150-річчя блаженного Климентія Шептицького 18 липня 2019 року, <https://synod.ugcc.ua/data/vladyka-yosyf-milyan-u-bosniy-osvyatyv-pamyatnyy-hrest-z-nagody-150-richchya-blazhennogo-klymentiya-sheptytskogo-1235/>

Архівні джерела: представлення та опис

Архівні джерела на сьогодні залишаються основним і чи не єдиним джерелом інформації про становлення, розвиток та примусову ліквідацію Студитської Лаври св. Йосифа у Камениці. Передовсім мова про ті, що зберігаються в архівних фондах ЦДІАУЛ.

На особливу увагу заслуговують три — № 201, № 358 і № 684. Перший із них — це фонд *«Греко-Католицька митрополіча консисторія. м. Львів»*. Він ще не до кінця упорядкований, але в процесі його каталогізації деякі матеріали, які мають стосунок до історії Студитської Лаври св. Йосифа в Камениці, вийшли друком. Другий — це знаний серед дослідників іменний фонд Митрополита Андрея Шептицького, який в архівному каталозі називається *«Шептицький Андрей (Роман-Марія-Олександр), граф, митрополит Галицький Греко-Католицької Церкви, архієпископ Львівський, єпископ Кам'янець-Подільський, культурний і церковний діяч, меценат, дійсний член НШТ»*. І врешті третій — це фонд, у якому зібрані документи *«Протоігуменат монастирів чину св. Василя Великого, м. Львів»*. Пригляньмося ближче до конкретних справ, які мають дотичність до історії Студитської Лаври св. Йосифа в Камениці і зберігаються в цих фондах.

1) Листування Леоніда Фьодорова з Митрополитом Андреем Шептицьким

У 2004 році у видавництві Українського Католицького Університету вийшла друком книга під назвою *«Митрополит Андрей Шептицький і греко-католики в Росії. Книга 1: Документи і матеріали, 1899-1917»*. Її упорядниками були відомий богослов і дослідник о. Юрій Аввакумов та архівістка Оксана Гайова. Основою цього видання є архівні матеріали з фондів ЦДІАУЛ, які мають стосунок до історії Греко-Католицької Церкви в Росії. Усі вони зі згадуваного фонду № 201.

Серед опублікованих архівних документів лєвова частку належить листуванню майбутнього єкзарха для греко-католиків у Росії, а від 2001 року блаженного священномученика Леонтія (Леоніда Фьодорова) з Митрополитом Андреем Шептицьким. Частина цього листування з періоду, коли він проходив новіціят у Студитській Лаврі св. Йосифа в Камениці. З огляду на це монахи Студити у 2014 році вирішили видати окремою публікацією *«Листи з Камениці»* (Блаженний священномученик Леонтій, 2014), щоби виокремити для кращого розуміння період монашої формації Леоніда Фьодорова. Усі вони в архівному каталозі числяться у фонді № 201, опис 4б, справа № 1577. До згаданої публікації увійшло 12 листів, які в хронологічному порядку можна представити так:

- 1) Камениця, 11 червня 1912 року;
- 2) Камениця, травень-червень 1912 року;
- 3) Камениця, 9 вересня 1912 року;
- 4) Камениця, 21 жовтня 1912 року;
- 5) Камениця, 5 листопада 1912 року;
- 6) Камениця, 20 грудня 1912 року;
- 7) Камениця, 23 грудня 1912 року;
- 8) Камениця, 12 лютого 1913 року;
- 9) Камениця, 11 березня 1913 року;
- 10) Камениця, 7 травня 1913 року;
- 11) Камениця, 28 жовтня 1913 року;
- 12) Камениця, 29 листопада 1913 року.

У своїх листах до Митрополита Андрея майбутній екзарх для греко-католиків у росії розповідає про своє духовне життя, труднощі і виклики, які переживає. Однак чимало місця він присвячує й опису побутового і духовного життя у Лаврі св. Йосифа в Камениці, у якій він протягом 1912–1914 років проходив новіціят як монах Студит. Ця інформація є надзвичайно цінною не тільки з історичної точки зору.

2) Листування монахів Студитської Лаври в Камениці з Митрополитом Андреєм Шептицьким

Листування монахів Студитів із Камениці з Митрополитом Андреєм Шептицьким, яке знаходимо у фондах ЦДІАУЛ, нараховує загалом 149 листів і складає три справи фонду № 358, опи-

су № 2: справи № 93, № 94 і № 95. Написані ці листи в період із 1909 до 1914 року. Варто зауважити, що Митрополит Андрей їх усіх дуже ретельно зберігав, навіть попри те, що не всі листи містили важливу інформацію. Якщо взяти до уваги те, що так само ретельно він зберігав і листування монахів Скнулівської Лаври, можна припустити, що робив він це з тією ціллю, щоби для наступних поколінь Студитів зберегти пам'ять про те, як формувалися їхні початки. Адже Лавру св. Йосифа в Камениці формували монахи, які самі тільки робили початкові кроки у монашому житті.

Кореспонденція монахів Студитів із Лаври св. Йосифа в Камениці до Митрополита Андрея Шептицького складається з особистих і колективних листів. Щодо перших, то їх авторами були знані в тогочасному монашому середовищі Студитів постаті: Андрей Абрагамович, Йосафат Ковальчук, Іларіон Денещук, Нікон Цюсьняк, Ізидор Деберський та ін. У цій збірці є також два листи авторства Леоніда Фьодорова.

Зміст листів монахів із Камениці до Митрополита Андрея є дуже різноманітним. Знаходимо в них і справи особистого характеру, і звіти про життя і діяльність монастиря та монашої спільноти. На їх підставі можна майже покроково відтворити життя і діяльність монастиря від моменту його заснування і аж до 1914 року, тобто до часу, коли звичайне життя перервала Перша світова війна. Для загального розуміння кореспонденції монахів

Студитів із Камениці до Митрополита Андрея погляньмо на неї в порядку, в якому вона зберігається в архівних фондах ЦДІАУЛ.

ЦДІАУЛ, фонд № 358, опис № 2, справа № 93

Листи монахів монастиря Студійського Уставу в місті Камениця (Боснія) з іменами на літери «А–І» до Шептицького А.

- 1) *Хорвачани, 24 березня 1910 року, о. Андрей Абрагамович*
- 2) *Камениця, 15 квітня 1910 року, спільний лист, писав о. Андрей Абрагамович*
- 3) *Камениця, 14 червня 1910 року, о. Андрей Абрагамович*
- 4) *Камениця, 28 квітня 1911 року, о. Андрей Абрагамович*
- 5) *Камениця, 3 червня 1911 року, о. Андрей Абрагамович*
- 6) *Камениця, 23 жовтня 1911 року, о. Андрей Абрагамович*
- 7) *Камениця, 11 лютого 1912 року, о. Андрей Абрагамович*
- 8) *Камениця, 16 листопада 1912 року, о. Андрей Абрагамович*
- 9) *Камениця, 18 листопада 1912 року, о. Андрей Абрагамович*
- 10) *Камениця, 19 листопада 1912 року, о. Андрей Абрагамович*
- 11) *Без дати і місяця, о. Андрей Абрагамович*
- 12) *Без дати і місяця, о. Андрей Абрагамович*
- 13) *Камениця, 16 вересня 1913 року, бр. Варнава*
- 14) *Камениця, 7 вересня 1913 року, бр. Варнава*
- 15) *Камениця, 12 січня, без року, бр. Варнава*
- 16) *Камениця, 14 січня, без року, бр. Варнава*

- 17) *Камениця, 22 жовтня, без року, бр. Варнава*
- 18) *Камениця, 14 січня, без року, бр. Гавриїл Кондр.*
- 19) *Камениця, 12 серпня, без року, бр. Діонізій*
- 20) *Без дати і місця, бр. Єронім*
- 21) *Камениця, 20 червня 1909 року, бр. Ізидор*
- 22) *Камениця, 6 лютого 1909 року, бр. Ізидор*
- 23) *Камениця, 29 березня 1909 року, бр. Ізидор і брати-*

новики

- 24) *Камениця, 6 травня 1909 року, бр. Ізидор*
- 25) *Камениця, 3 червня 1909 року, бр. Ізидор*
- 26) *Камениця, 12 серпня 1909 року, бр. Ізидор*
- 27) *Камениця, 17 січня 1910 року, бр. Ізидор*
- 28) *Камениця, 1 березня 1910 року, бр. Ізидор*
- 29) *Камениця, 3 травня 1910 року, бр. Ізидор*
- 30) *Камениця, 5 червня 1910 року, бр. Ізидор*
- 31) *Камениця, 28 серпня 1911 року, бр. Ізидор*
- 32) *Камениця, 24 лютого 1912 року, бр. Ізидор*
- 33) *Камениця, 28 березня 1912 року, бр. Ізидор*
- 34) *Без дати і місця, бр. Ізидор*
- 35) *Камениця, 8 грудня 1912 року, бр. Ізидор*
- 36) *Камениця, 8 квітня 1913 року, бр. Ізидор*
- 37) *Камениця, 10 січня 1914 року, бр. Ізидор*
- 38) *Камениця, 8 березня 1914 року, бр. Ізидор*
- 39) *Камениця, 21 травня 1914 року, бр. Ізидор*

- 40) *Камениця, 14 лютого, без року, бр. Ізидор*
- 41) *Камениця, 20 лютого, без року, бр. Ізидор*
- 42) *Камениця, 23 листопада, без року, бр. Ізидор*
- 43) *Камениця, 30 листопада, без року, бр. Ізидор*
- 44) *Камениця, 30 листопада, без року, бр. Ізидор*
- 45) *Камениця, без дати, бр. Ізидор*

ЦДІАУЛ, фонд № 358, опис № 2, справа № 94

***Листи монахів монастиря Студійського Уставу в місті
Камениця (Боснія) Іларіона і Йосафата» до Шептицького А.***

- 1) *Камениця, 30 червня 1906 року, бр. Іларіон*
- 2) *Камениця, 5 червня 1908 року, бр. Іларіон*
- 3) *Камениця, 22 липня 1908 року, о. Йосафат і бр. Іларіон*
- 4) *Камениця, 15 вересня, без року, о. Йосафат і бр. Іларіон*
- 5) *Камениця, 11 жовтня 1908 року, о. Йосафат і бр. Іларіон*
- 6) *Камениця, 28 жовтня 1908 року, о. Йосафат, бр. Іларіон, бр. Пилип, бр. Стефан, бр. Йосиф*
- 7) *Камениця, 7 листопада 1908 року, о. Йосафат, бр. Іларіон, новики: бр. Пилип, бр. Стефан, бр. Йосиф*
- 8) *Камениця, 24 грудня 1908 року, о. Йосафат, бр. Іларіон і браття-новики*
- 9) *Камениця, 21 січня 1909 року, о. Йосафат, бр. Іларіон і браття-новики*
- 10) *Камениця, 9 лютого 1909 року, о. Йосафат, бр. Іларіон, бр. Ізидор і браття-новики*

- 11) Камениця, 15 квітня 1909 року, бр. Іларіон
- 12) Камениця, 4 травня 1909 року, бр. Іларіон
- 13) Камениця, 2 червня 1909 року, бр. Іларіон
- 14) Камениця, 19 серпня 1909 року, бр. Іларіон
- 15) Камениця, 7 вересня 1909 року, бр. Іларіон
- 16) Камениця, 1 жовтня 1909 року, о. Йосафат і бр. Іларіон
- 17) Камениця, 6 листопада 1909 року, бр. Іларіон
- 18) Камениця, 9 грудня 1909 року, бр. Іларіон, о. Йосафат, бр. Ізидор, о. Андрей, бр. Пахомій, бр. Йоаким
- 19) Камениця, 14 грудня 1909 року, бр. Іларіон
- 20) Камениця, 12 січня 1910 року, бр. Іларіон
- 21) Камениця, 20 січня 1910 року, бр. Іларіон
- 22) Камениця, 28 лютого 1910 року, бр. Іларіон
- 23) Камениця, 18 березня 1910 року, бр. Іларіон
- 24) Камениця, 3 квітня 1910 року, бр. Іларіон
- 25) Камениця, 2 травня 1910 року, бр. Іларіон
- 26) Камениця, 13 червня 1910 року, бр. Іларіон
- 27) Камениця, 18 липня 1910 року, бр. Іларіон
- 28) Камениця, 17 серпня 1910 року, бр. Іларіон
- 29) Камениця, 7 лютого 1911 року, бр. Іларіон
- 30) Камениця, 22 березня 1911 року, бр. Іларіон
- 31) Камениця, 21 листопада 1911 року, бр. Іларіон
- 32) Камениця, 20 січня 1912 року, бр. Іларіон

- 33) *Камениця, 18 березня 1912 року, бр. Іларіон*
- 34) *Камениця, 17 жовтня 1912 року, бр. Іларіон*
- 35) *Камениця, 25 листопада 1912 року, бр. Іларіон*
- 36) *Камениця, 21 грудня 1912 року, бр. Іларіон*
- 37) *Без дати і місяця, бр. Іларіон*
- 38) *Камениця, 10 січня 1913 року, бр. Іларіон*
- 39) *Камениця, 26 березня 1913 року, бр. Іларіон*
- 40) *Камениця, 22 квітня 1913 року, бр. Іларіон*
- 41) *Камениця, 21 травня 1913 року, бр. Іларіон*
- 42) *Камениця, 14 вересня 1913 року, бр. Іларіон*
- 43) *Камениця, без числа місяця, 1913 року, бр. Іларіон*
- 44) *Камениця, без дати, бр. Іларіон*
- 45) *Камениця, 17 грудня 1913 року, о. Йосафат і бр. Іларі-*
он
- 46) *Камениця, 2 березня 1908 року, бр. Йосиф*
- 47) *Камениця, 1 січня, без року, о. Йосафат*
- 48) *Камениця, 19 січня, без року, о. Йосафат і бр. Іларіон*
- 49) *Камениця, 19 січня, без року, о. Йосафат*
- 50) *Камениця, 1 лютого, без року, о. Йосафат*
- 51) *Камениця, 16 березня, без року, о. Йосафат*
- 52) *Камениця, 17 квітня, без року, о. Йосафат*
- 53) *Камениця, 20 квітня, без року, о. Йосафат*
- 54) *Камениця, 2 травня, без року, о. Йосафат*
- 55) *Камениця, 14 червня, без року, о. Йосафат*

- 56) *Камениця, 30 червня, без року, о. Йосафат*
57) *Камениця, 14 липня, без року, о. Йосафат*
58) *Камениця, 19 серпня, без року, о. Йосафат*
59) *Камениця, 15 вересня, без року, о. Йосафат*
60) *Камениця, 18 вересня, без року, о. Йосафат*
61) *Камениця, 24 листопада, без року, о. Йосафат Коваль-*
чук
62) *Камениця, 27 грудня, без року, о. Йосафат*
63) *Без дати і місця, о. Йосафат Ковальчук*
64) *Без дати і місця, о. Йосафат*
65) *Без дати і місця, о. Йосафат*
66) *Без дати і місця, о. Йосафат Ковальчук*
67) *Без дати і місця, о. Йосафат Ковальчук*
68) *Без дати і місця, о. Йосафат Ковальчук*
69) *Без дати і місця, о. Йосафат*
70) *Без дати і місця, о. Йосафат Ковальчук*
71) *Без дати і місця, о. Йосафат Ковальчук*
72) *Без дати і місця, о. Йосафат Ковальчук*
73) *Без дати і місця, о. Йосафат Ковальчук*
74) *Камениця, без дати, о. Йосафат, бр. Іларіон, бр. Ізидор*
і брати-новики

ЦДІАУЛ, фонд № 358, опис № 2, справа № 95

Листи монахів монастиря Студійського Уставу в місті Камениця (Боснія) з іменами на літери «Й–Ю» до Шептицького А.

- 1) Камениця, 13 січня 1914 року, о. Леонтій
- 2) Камениця, 13 січня 1914 року, о. Леонтій
- 3) Камениця, 22 лютого 1914 року, о. Нікон
- 4) Камениця, 30 березня 1914 року, о. Нікон
- 5) Камениця, 12 травня 1914 року, о. Нікон
- 6) Без дати і місця, о. Нікон
- 7) Без дати і місця, бр. Йоаким
- 8) Без дати і місця, бр. Юстин
- 9) Без дати і місця, о. Нікон
- 10) Без дати, місця та автора
- 11) Без дати і місця, схимонах...
- 12) Без дати і місця, о. Нікон
- 13) Камениця, 19 травня 1909 року, без автора
- 14) Камениця, 13 липня 1909 року, без автора
- 15) Камениця, 25 вересня 1909 року, Студити
- 16) Камениця, 10 травня 1909 року, Студити
- 17) Камениця, 15 липня 1911 року, Студити
- 18) Камениця, 16 липня 1911 року, Студити
- 19) Камениця, 3 серпня 1911 року, Студити
- 20) Камениця, 26 вересня 1911 року, Студити
- 21) Камениця, 22 лютого 1912 року, Студити

- 22) *Камениця, 16 квітня 1912 року, Студити*
- 23) *Камениця, 24 квітня 1912 року, Студити*
- 24) *Камениця, 17 червня 1912 року, Студити*
- 25) *Камениця, 22 серпня 1912 року, Студити*
- 26) *Камениця, 6 березня 1913 року, прихожани монастирської церкви в Камениці*
- 27) *Без дати і місяця, Студити (почерк о. Нікона)*
- 28) *Без дати і місяця, Студити (почерк о. Нікона)*
- 29) *Без дати і місяця, Студити (почерк о. Нікона)*
- 30) *Камениця, 22 травня, без року, Студити*

3) Листування о. Йосафата Жана з Митрополитом Андреєм Шептицьким

Постать отця Йосафата Жана в історії УГКЦ заслуговує окремого дослідження, оскільки це був чужинець, який цілковито посвятився служінню Україні і Церкві. Тож варто трохи більше сказати про нього³⁶.

Йосафат Франсуа Жозеф Вікторієн Жан (таким було його повне ім'я) народився 19 березня 1885 року в провінції Квебек (Канада). Закінчивши початкову освіту, вступив до духовної семінарії та у 1910 році був висвячений на священника в латинсь-

³⁶ 29–30 листопада 2019 р. у Львові була організована Міжнародна наукова конференція «Моє служіння Україні», присвячена о. Йосафату Жану, ЧСВВ (1885–1972 рр.). Організатором виступила Провінція Найсвятішого Спасителя ЧСВВ в Україні. <https://synod.ugcc.ua/data/u-lvovi-provedut-naukovu-konferentsiyu-pro-o-yosafata-zhana-chsvv-1868/>

кому обряді. У вересні того ж року він зустрівся у Монреалі з Митрополитом Андреем Шептицьким. Ця зустріч так його змінила, що він вирішив разом із ним їхати до України, щоби стати місіонером для українського народу. У 1911 році він переходить на східний обряд, а вже з 1914 року починає душпастирювати в різних василіянських парафіях у Галичині. 4 березня 1917 році він склав монаші обіти, після яких сповнював служіння в багатьох василіянських монастирях.

У непрості для України часи, з огляду на відповідну освіту і знання мов, він був особистим секретарем Президента ЗУНР Євгена Петрушевича, капеланом УГА, очолював Український Червоний Хрест, служив у дипломатичній місії у Варшаві, був представником УНР на Ризькій мирній конференції, у Лізі Націй та членом місії УНР в Женеві.

На прохання Митрополита Андрея в 1923 році він вступив до Студитів для того, щоби відновити діяльність Лаври св. Йосифа в Камениці в Боснії. Після завершення цієї місії, повернувшись до Канади, знову вступив до Отців Василіян. Останні роки свого життя провів у василіянському монастирі в Гримзбі. Упокоївся 8 червня 1972 році. Похований на українському католицькому цвинтарі св. Петра і Павла у м. Мондер (провінція Альберта) (Ковалів, 2015).

В іменному фонді № 358 ЦДІАУЛ опис № 1 міститься справа № 190, що має назву *«Листи монахів з іменами: на літери*

«Й–І» до Шептицького А.». Саме в цій справі знаходимо цілу збірку листів о. Йосафата Жана до Митрополита Андрея Шептицького. Частина цього листування припадає саме на той час, коли він за дорученням Митрополита перебував із місією відновлення монастиря Студитів у Боснії. Він регулярно звітував Митрополиту Андрею про хід справ. В одному з листів знаходимо копію урядового листа, яким о. Йосафату Жану наказано покинути територію Боснії. У згаданій справі № 190 знаходимо 24 листи, які належать до його боснійського періоду. В архівному каталозі вони всі представлені в такому хронологічному порядку:

- 1) *Баня-Лука, 28 вересня 1923 року*
- 2) *Баня-Лука, 11 жовтня 1923 року*
- 3) *Баня-Лука, 16 жовтня 1923 року*
- 4) *Баня-Лука, 19 жовтня 1923 року*
- 5) *Стара Дубрава, 9 січня 1924 року*
- 6) *Прнявор, 21 лютого 1924 року*
- 7) *Прнявор, 28 лютого 1924 року*
- 8) *Баня-Лука (Абатство Трапистів Mariastern), 21 лютого 1924 року*
- 9) *Стара Дубрава, 14 травня 1924 року*
- 10) *Прнявор, 27 травня 1924 року*
- 11) *Прнявор, 27 травня 1924 року*
- 12) *Крижевці, 4 червня 1924 року*
- 13) *Reichenburg (Швейцарія), 30 червня 1924 року*

- 14) *Reichenburg (Швейцарія), 2 липня 1924 року*
- 15) *Баня-Лука, без дати.*
- 16) *Камениця, 23 вересня 1924 року*
- 17) *Камениця, 26 жовтня 1924 року*
- 18) *Камениця, 16 листопада 1924 року, Нікон Цюсьняк*
- 19) *Камениця, 16 листопада 1924 року*
- 20) *Баня-Лука (Абатство Трапистів Mariastern), 8 грудня 1924 року*
- 21) *Загреб, 11 грудня 1924 року*
- 22) *Баня-Лука, 18 грудня 1924 року*
- 23) *Прнявор, 25 грудня 1924 року*
- 24) *Сибинь (Sibinj), 16 лютого 1925 року*

4) Листування Генерального Вікарія для греко-католиків у Боснії о. Йосифа Жука з Митрополитом Андреем Шептицьким

На відміну від о. Йосафата Жана постать о. Йосифа Жука в історії УГКЦ є трагічною. Народився він 24 грудня 1872 року в селі Підкамінь, що у Львівській області. Після закінчення початкової освіти він вступив до Станіславівської духовної семінарії. Опісля ж протягом двох років, а саме з 1895 до 1897, здобував освіту у Львівській духовній семінарії. З огляду на успіхи у навчанні його було вислано на вищі студії до Інсбруку, де він навчався у Єзуїтській колегії «Канізіяnum». У 1899 році Митрополит Андрей висвятив його на священника і взяв його собі за осо-

бистого секретаря. Це були перші єрейські свячення, які він уділив після того, як став єпископом. Навчання у «Канізіяnum» о. Йосиф Жук завершив успішним захистом докторської дисертації. Після повернення Митрополит Андрей призначив його ректором Львівської духовної семінарії.

У 1910 році Митрополит запропонував його кандидатуру як Генерального Вікарія для українських греко-католиків у Боснії у підпорядкування архієпископові Сараєво Йосифу Штадлеру. На цьому уряді пробув до 1913 року, після чого був переведений на душпастирство до церкви св. Варвари у Відні. У 1924 році переїхав до Канади, де служив на різних парафіях.

У 1928 році через внутрішні конфлікти всередині УГКЦ в Америці вирішив перейти до православ'я. 25 вересня 1932 року о. Йосифа Жука було висвячено на єпископа Нью-Йоркського. Він став засновником Української Православної Церкви в Америці. Пробирав налагодити зв'язки з Вселенським Патріархатом, але не встиг, оскільки 23 лютого 1934 року був убитий радянськими спецслужбами в Сент-Пітербурзі в штаті Флорида.

У згадуваному вже фондi № 358, опис № 2 зберігається листування о. Йосифа Жука з Митрополитом Андреем Шептицьким. Міститься воно у справі № 158. У цій кореспонденції знаходимо також 7 листів, які мають стосунок до історії Лаври св. Йосифа монахів Студитів у Камениці. У них о. Йосиф Жук у статусі Генерального Вікарія інформує Митрополита Андрея про різні об-

ставини становлення душпастирства у Боснії та велику роль у цьому процесі Студитів. У хронологічному порядку ці листи можна представити так:

- 1) *Баня-Лука, 11 грудня 1910 року*
- 2) *Баня-Лука, 17 лютого 1911 року*
- 3) *Баня-Лука, 6 березня 1911 року*
- 4) *Баня-Лука, 1 жовтня 1911 року*
- 5) *Сараєво, 25 жовтня 1911 року*
- 6) *Сараєво, 25 квітня 1912 року*
- 7) *Сараєво, 4 березня 1913 року*

**5) Листування Апостольського Адміністратора
для греко-католиків у Боснії о. Олексія Базюка**

Отець Олексій Базюк належав до грона довірених осіб Митрополита Андрея Шептицького, тому й не дивно, що саме його він призначав на уряди, які вимагали особливого підходу й досвіду. Його особа гідна окремого дослідження, проте в нашій розвідці обмежимося головними датами з його біографії, передовсім тими, що пов'язують його з історією Лаври св. Йосифа в Камениці.

Народився Олексій Базюк 26 березня 1873 року в с. Добряни Стрийського повіту. Після закінчення початкової школи й гімназії вступив на богословський факультет Львівського університету та до Львівської духовної семінарії. 9 квітня 1898 року отримав єрейські свячення з рук Митрополита Йосифа Сембратовича. Опісля душпастирював на різних парафіях. 9 жовтня 1914 року

о. Олексій був призначений Папою Венедиктом Адміністратором для українських греко-католиків у Боснії і Герцеговині. На цьому уряді він пробув до 1925 року, а опісля ще рік у ранзі Апостольського Вікарія. Після завершення своєї місії повернувся в Україну та довгий час був парохом в с. Чесники біля Рогатина. Останні роки свого життя душпастирював у селах Волосянка і Лавочне. Помер 12 червня 1952 у Лавочному, де і похований на місцевому цвинтарі.

У фондах ЦДІАУЛ збереглося його 20 листів і одна телеграма, адресованих Митрополитові Андрею, та один лист, що його він написав до о. Климентія Шептицького. Усі вони в архівному каталозі зберігаються у фонді № 358, опис 1, справа 213, яка називається *«Листи кореспондентів з прізвищами на літери «Баб-Барб» до Шептицького А.»*. Більшість із них були написані в Бання-Луці, коли о. Олексій Базюк виконував уряд Апостольського Адміністратора. Серед них у семи листах містяться його повідомлення Митрополиту Андрею про монахів Студитів, задіяних у душпастирстві місцевих людей. А в листі до отця Климентія, який випадково потрапив до цієї архівної справи, він описує не легкий стан справ в Адміністрації, а також висловлює свою думку щодо подальшої місії Студитів у Боснії. Усі листи у хронологічному порядку можна представити так:

1) Бання-Лука, 18 вересня 1917 року

2) Бання-Лука, 28 вересня 1917 року

3) Баня-Лука, 18 квітня 1918 року

4) Баня-Лука, 16 липня 1923 року

5) Баня-Лука, 10 квітня 1924 року (до отця Климентія Шептицького)

6) Баня-Лука, 6 листопада 1924 року

7) Баня-Лука, 2 лютого 1925 року

6) Документація щодо ліквідації Студитської Лаври св. Йосифа в Камениці

У фонді № 684, описі № 1 ЦДІАУЛ зберігається справа № 3297 за назвою «*Матеріали про ліквідацію українського монастиря Ордену Студитів в Югославії та заходи Львівських Студитів по продажу і передачі залишеного маєтку в Боснії тамошній Греко-Католицькій Церкві (листування, записки, довідки, довіреність)*». Справа нараховує 67 архівних аркушів та являє собою досить ретельно задокументовану історію щодо порятунку та ліквідації Лаври св. Йосифа в Камениці. Для того, щоби зрозуміти її зміст, спробуймо тематично згрупувати та представити документи, які вона містить. Отож, знаходимо в ній такі документи:

1) особисті записки Митрополита Андрея Шептицького щодо видатків на діяльність Студитів в Боснії;

2) посвідка, видана о. Михайлом Юристомою щодо прийняття церковної каси у Старій Дубраві;

3) листування владики Діонізія Няраді з о. Климентієм Шептицьким;

- 4) листування о. Григорія Біляка з владикою Діонізієм Няраді;
- 5) листування о. Григорія Біляка з о. Климентієм Шептицьким;
- 6) листування адвоката Євгена Ловицького з о. Климентієм Шептицьким;
- 7) листування о. Миколи Нагорянського, прокуратора при Апостольській Нунціатурі і Міністерстві віросповідань у Варшаві з о. Климентієм Шептицьким;
- 8) листування о. Іларіона Денищука з о. Климентієм Шептицьким;
- 9) листування о. Іларіона Денищука з великим жупаном Вербацької області в Баня-Луці;
- 10) мапа посілостей Лаври св. Йосифа в Камениці;
- 11) перелік Інвентар Лаври св. Йосифа в Камениці;
- 12) копії і варіанти Договору купівлі-продажу маєтностей Лаври св. Йосифа в Камениці від 24 квітня 1929 року;
- 13) нотатка для пам'яті про історію про купівлю-продаж маєтностей Лаври св. Йосифа в Камениці від 24 квітня 1929 року;
- 14) пояснення до Договору купівлі-продажу маєтностей Лаври св. Йосифа в Камениці від 24 квітня 1929 року, складене о. Григорієм Біляком;

15) листування о. Климентія Шептицького з о. Григорієм Біляком;

16) листування о. Тараса Думки, пароха Старої Дубрави, з о. Климентієм Шептицьким;

17) посвідка-повноваження від о. Климентія Шептицького для о. Григорія Біляка виступати в усіх справах від імені Лаври св. Йосифа в Камениці;

18) Декларація владики Діонізія Няраді від 26 травня 1939 року про продовження Договору від 24 квітня 1929 року.

Закінчення

Представлений опис архівних джерел із фондів ЦДІАУЛ, які мають стосунок до історії Студитської Лаври св. Йосифа в Камениці в Боснії, не можна вважати вичерпним, оскільки, як вже згадувалося, у ЦДІАУЛ триває опрацювання деяких важливих фондів, зокрема того ж таки № 201. Проте можна впевнено сказати, що представлені архівні джерела становлять основу для написання історії цієї славної Студитської монашої обителі, про існування якої нині свідчить хіба що пам'ятний хрест, що був встановлений біля греко-католицької церкви Христа-Царя у Баня-Луці в 2019 році. Маю надію, що ця розвідка стане своєрідним путівником для дослідників, зацікавлених цією тематикою.

ЛІТЕРАТУРА

Біляк Р., Біляк С. Отець Григорій Біляк і його родина / Українське культурно-просвітне товариство «Кобзар». Zagreb, Croatia, 2017.

Блаженний священномученик Леонтій (Леонід Федоров). *Листи з Камениці*. Львів: Свято-Успенська Унівська Лавра Студійського Уставу, 2014. С. 9–146.

Гаврош О. Єпископ Карпатської України. Загибель Владики Діонізія Няраді досі оповита таємницею. *Україна молода*. 2010. 13 березня. С. 3.

Греко-Католицька Церква в Боснії. Львів: Накладом «Ниви», з друкарні Ставропігійського Інститута під зарядом М. Рефця, 1912.

Гродський Й. Положенє русинів в Боснії. Львів, 1909.

«Діло». *Літературознавча енциклопедія* : у 2 т. / автор-уклад. Ю. І. Ковалів. Київ: ВЦ «Академія», 2007. Т. 1. С. 290.

Дядюк М. Архів історії Унії як інтегральна частина Візантійської бібліотеки і архіву книгозбірні «Студіон». *Записки Львівської національної наукової бібліотеки України імені В. Стефаника*. 2020. Вип. 12 (28). С. 299–381.

Качараба С. Еміграція галицьких селян в Боснію і Герцоговину наприкінці ХІХ – на початку ХХ ст. *Проблеми слов'янознавства*. 1990. № 42. С. 66–73.

Качараба С. Йосиф Гродський — «апостол босанських русинів». *Вісник Львівського університету. Серія історична*. 2019. Спецвипуск. С. 605–613.

Качараба С. Душпастирська опіка Греко-Католицької Церкви над українською еміграцією у Боснії та Герцеговині (кінець XIX – початок XX ст.). *Вісник Львівського університету. Серія історична*. 2013. Вип. 49.

Ковалів Ю. Б. Жан Йосафат. *Українці в Сполученому Королівстві: інтернет-енциклопедія*. 2015. URL: <https://www.ukrainiansintheuk.info/ukr/02/zhan-u.htm>

Комариця М. Нива. *Українські часописи Львова 1848–1939 рр.: Історико-бібліографічне дослідження*. Т. 2. 1901–1919 рр. Львів: Світ, 2002. С. 178–206.

Куницький Л. Над Босною. *Нива*. 1917. Ч. 12. С. 375–391.

Мишанич О. Букатко Гавриїл. *Енциклопедія Сучасної України* [Електронний ресурс] / редкол.: І. М. Дзюба, А. І. Жуковський, М. Г. Железняк [та ін.]; НАН України, НТШ. Київ: Інститут енциклопедичних досліджень НАН України, 2004. URL: <https://esu.com.ua/article-36641>.

«Руслан». *Літературознавча енциклопедія: у 2 т.* / автор-уклад. Ю. І. Ковалів. Київ: ВЦ «Академія», 2007. Т. 2. С. 359–360.

Саламон О. С. Митрополит Андрей в Югославії, «*Патріархат*». 12 (90). 1978. URL: <https://www.patriyarkhat.org.ua/statti-zhurnalu/mytropolyt-andrej-u-yuhoslaviji/>

Степовик Д. Жук Йосип. *Енциклопедія Сучасної України* [Електронний ресурс] / редкол.: І. М. Дзюба, А. І. Жуковський, М. Г. Железняк та ін.; НАН України, НТШ. Київ: Інститут енциклопедичних досліджень НАН України, 2009. URL: <https://esu.com.ua/article-18283>.

ЦДІАУЛ, Ф. № 358, оп. № 1, спр. № 161.

ЦДІАУЛ, Ф. № 358, оп. № 1, спр. № 190.

ЦДІАУЛ, Ф. № 358, оп. № 1, спр. № 198, арк. 148.

ЦДІАУЛ, Ф. № 538, оп. № 2, спр. № 358, арк. 18–20.

ЦДІАУЛ, Ф. № 358, оп. № 2, спр. № 352, арк. 42.

ЦДІАУЛ, Ф. № 684, оп. № 1, спр. 3297.

Шематизм всего клира Греко-Католицкой Митрополичои Єпархії Львовской на рокъ 1908. Львовъ: Накладомъ Архієпархіяльного Клира, 1908. С. 233–234.

Шематизм всего клира Греко-Католицкой Митрополичои Єпархії Львовской на рокъ 1910, Львовъ: Накладомъ Архієпархіяльного Клира 1910, С. 436.

Шематизм всего клира Греко-Католицкой Митрополичои Єпархії Львовской на рокъ 1912. Львовъ: Накладомъ Архієпархіяльного Клира, 1912. С. 401.

Шематизм всего клира Греко-Католицкой Митрополичои Єпархії Львовской на рокъ 1914, Львовъ: Накладомъ Архієпархіяльного Клира 1914, С. 432.

Юстин єрм. Бойко. Про два невідомі листи Леоніда Фьодорова до митрополита Андрея Шептицького. Синод єпископів Української Греко-Католицької Церкви 8 березня 2021 року. URL: <https://synod.ugcc.ua/data/pro-dva-nevidomi-lysty-leonida-fodorova-do-mytropolitya-andreya-sheptytskogo-5436/>

Юстин єрм. Бойко. Про три маловідомі молитви Митрополита Андрея Шептицького, 11.12.2020. URL: <https://synod.ugcc.ua/data/pro-try-malovidomi-molytvvy-mytropolitya-andreya-sheptytskogo-4697/>

Богдан Савак

ОТЕЦЬ ЙОСИП ВІТОШИНСЬКИЙ — ВИДАТНИЙ ТВОРЕЦЬ НАЦІОНАЛЬНОЇ КУЛЬТУРИ

Славився Денисів «Просвітою» культури
У минулім столітті зорею блистів!
Перший, після Львова, клав основи, мури
У серця народні, вливав волі спів.
Там співали хори, диригентів школа,
Духових оркестрів гриміли марші,
«Не пора» Франкове лунало довкола,
Горіло завзяття у селянській душі.

Так писав про культурно-подвижницьку працю, яку започаткував у нашому селі отець Йосип Вітошинський, денисівський емігрант-письменник, колишній десятник летунської армії УНР

12* Слово і Церква: українське національне і духовне відродження у XIX столітті

Михайло Шарик у своїй книжці «Розсипані перли», видрукованій 1965 року в Канаді.

Михайло Шарик не знав отця Йосипа Вітошинського, бо народився у серпні 1901 року, а отець Йосип Вітошинський помер у січні того ж року. То хрестив його вже зять отця Вітошинського — Антін Копертинський. Згодом патріоту Михайлу Шарику після впаду УНР місця на рідній землі вже не було. У своїх спогадах-трилогії «Діти війни» він писав, що 22 січня 1919 року в день проголошення Акту Злуки українські летуни в небі над Києвом зробили петлю і димовим шрифтом написали слово «Україна», аж тоді приземлилися й пішою ходою рушили на Софіївську площу. Тоді був сонячно-морозяний день. Летуни гордо йшли в шкіряних куртках-одностороях, а київські дівчата кидали їм під ноги живі квіти. Серце молодого юнака переповнювала гордість. Він думав, чи знає про це отець Копертинський, чи будуть знати про це його родина, односельці? На жаль, через окупацію українських земель московськими поневолювачами писемні праці Михайла Шарика стали доступними лише в час незалежної України.

Повертаючись до головної теми — діяльності пароха Денисівської церкви Святого Миколая отця Йосипа Вітошинського — маємо намір відобразити його як українського культурного діяча.

Якщо Маркіян Шашкевич, Іван Вагилевич та Яків Головацький (славетна «Руська трійця») увійшли в історію, бо на Західній Україні написали та видали в місті Буді (тепер Будапешт) пе-

ршу книжку народною мовою «Русалку Дністровую», то отець Йосип Вітошинський у другій половині того ж століття, усупереч тодішній владі, створив перший великий селянський хор, котрий співав із нот і ділом доказав, яка мелодійна та прекрасна наша мова, з якої чужа шляхта насміхалася, вважаючи поганською, бо, мовляв, нею можна спілкуватися хіба що з тваринами у хліві. Зусиллями Йосипа Вітошинського було започатковано й багато інших благородних справ, про які йтиметься далі.

Хто ж він, звідки цей пристрасний ентузіаст культури, про виняткові здібності якого в той час писали переважно лише в західноєвропейській пресі? За метричними даними, народився Йосип 18 березня 1838 року в селі Красноїллі. Його батьками були о. Сильвестр та Марія Вітошинські зі Станіславщини (тепер Івано-Франківщина). Закінчив Перемишлянську гімназію та Львівську духовну семінарію.

Ще у Перемишлі, будучи гімназистом, Йосип Вітошинський захопився мистецтвом співу, яке опановував від диригентів гімназійного й кафедрального хорів Л. Седняка та Ф. Лоренса. А під час навчання у Львові, окрім інтересу до співу, відзначився добрим голосом, організаторськими й диригентськими здібностями. У той час його вчителями музики були І. Ціпановський та композитор І. Лаврівський. Як один із найкращих співаків Йосип Вітошинський незабаром заприятелював з Анатолем (Наталем) Вахнянином, о. Боровичем, диригентом Бохенським,

Й. Савчинським (останній — дід Соломії Крушельницької по матері) та ін., які створили хоровий гурток і під час вакацій їздили з публічними концертами від села до села, славлячи українську пісню. Це була перша мандрівна стежина, яка вивела на велику артистичну дорогу Й. Партицького, О. і В. Нижанківських, о. В. Садовського та о. Йосипа Вітошинського.

Із «Хроніки Львівської семінарії» довідуємося, що Вітошинський був також активним членом студентської духової оркестри, керованої Ол. Лаврецьким, організатором відновлення музично-декламаційних вечорів семінаристів. І на першому з них хор під керівництвом Йосипа Вітошинського виконав в'язанку українських народних пісень, а його духовні побратими декламували поезії Тараса Шевченка, Миколи Устияновича, Сидора Воробкевича. На цьому концерті були також міщани та професор Яків Головацький. А вже упродовж двох останніх років навчання Йосип Вітошинський керував студентським хором (1863–1864 рр.).

Після висвячення 1864 року о. Йосип Вітошинський організував свій перший хор у всесвітньо відомому селі Зарваниці та керував ним у 1864–1867 роках, а всебічну підтримку йому тоді надав дядько його дружини Йоанни о. Порфирій Мандичевський. Та найвищих висот у культурно-громадській діяльності він досягнув у селі Денисові (тоді Тернопільського деканату, тепер Козлівського).

У половині 1860-х років на території наших міст і сіл лютувала епідемія холери, від якої люди гинули, наче мухи. Під час тієї епідемії помер і місцевий парох о. Йосип Струмінський (1866 р.), який першим створив у селі, зразу після скасування кріпосного права 1848 року, початкову школу. Упродовж року в селі були замкнені церква й школа. Єдиною розрадою для селян стали чотири єврейські корчми, в яких переважно проводили своє дозвілля чоловіки.

«Сумний був Денисів навесні 1867 року, — писав про той час Григорій Головка, — ні священника, ні вчителя, але восени прибуло дві молоді сили: о. Йосип Вітошинський і вчитель Омелян Бородієвич». Та незavidними були ті призначення для молодих спеціалістів. Така вже очевидно психологія в людей: чим гірше і тривожніше живеться, тим вони охочіше тягнуться до чарки, щоб «втопити горе». Адже після скасування кріпосного права зубожілі та неграмотні люди не знали, як тою волею скористатися, тому переважно газди йшли до корчми, де зосереджувалося все громадське життя. У ній вони після цілоденної важкої праці відпочивали, обговорювали новини, домовлялися про купівлю-продаж землі, майна, збіжжя, тут же відбувалися й сварки, бійки, замирення. Знаходили в корчмах притулок і селяни, які йшли туди лише з цікавості, бо при горілці знаходили співрозмовників, від яких довідувалися про новини, бувальщини з історії козацтва, чумакування, панщини тощо. Через пияцтво село залізло в борги,

селян обсіли злидні, бо шинкарі — шахраї-євреї забирали за борги ґрунти, збіжжя у передновок; вони навіть давали горілку в борг, щоб селяни в жнива віддавали подвійну, потрійну платню. Такий лихварський процент у той час руйнував не тільки Денисів, а й тисячі інших галицьких сіл. Не один господар тоді пропив свій ґрунт, хату, майно, заодно й розум та силу, а сам став жебраком. Тому з перших днів ці два молоді ентузіасти почали налагоджувати в селі громадське життя. Якщо вчитель взявся за освіту, то найбільший тягар праці випав на долю отця-пастора Йосипа Вітошинського. Поряд зі священничим обов'язком він спрямував усі зусилля на боротьбу з пияцтвом, бо вважав його найбільшим ворогом селян. Боровся з цим злом усе своє життя. А довелося докласти чимало зусиль. Бувало, прийде до церкви, а вона наполовину порожня. Присутні самі жінки. Тоді він перепрошує вірян за короткотермінову відсутність, бере в одну руку хрест, а в другу палицю і йде до корчми, що була від церкви з бічного боку через дорогу. Отець нікого не бив, але сама поява священника в такім обладунку вселяла страх. Налякані відвідувачі корчми втікали з неї навіть через вікна.

Не раз, спершись біля корчми на тин, отець дивився, хто заходить до неї. Любителі оковитої, здалеку побачивши священника, вже боялися йти до корчми. Крім цього, священник постійно ганьбив пияків у церкві під час проповідей. Тоді любителі оковитої бралися на спосіб і посиляли по горілку своїх дітей. Коли ди-

тина виходила з корчми, то о. Й. Вітошинський кликав її до себе і запитував: «Ти що несеш дитино?». «Горілку», — боячись гріха, відповідала вона. А отець далі: «Ану, покажи її мені, я подивлюся, чи вона добра». Дитина показувала, а священник брав пляшку, дивився, скільки вона коштує, і розбивав до каменя. Потім виймав гроші з кишені, давав дитині, кажучи: «На, візьми й віднеси татові, скажи, що горілка недобра».

А ось який переказ залишила нам Степанія Подільська, батьки якої були близькими приятелями з о. Вітошинським: «Його не любили священники інших парафій, хоч він був досить красивий, за те, що його погляди мали національно-демократичне спрямування. Завжди боровся з шахрайством, алкоголізмом. Одного разу панотець стояв у своєму проборстві і спостерігав, хто йде до шинку. Враз побачив, що один парафіянин крадькома зайшов до нього і незабаром вийшов. Потім оглянувся і почав утікати. Отець Вітошинський притьмом за ним. Утікач помітив, що за ним погоня, вбіг на своє подвір'я, бо жив неподалік, на ходу здавалось би непомітно кинув куплену пляшку горілки в коновку з брудною водою. Убігши до хати, не подаючи жінці виду, зразу взявся допомагати їй, чекаючи з острахом лиха. Але в хату ніхто не заходив. Тоді глянув у вікно й побачив, що о. Вітошинський кінчав виливати на землю з пляшки горілку».

Коли ж молодий жених приходив до о. Вітошинського домовитися про свій шлюб, то він питав: чи буде на весіллі горілка?

Від того залежало, яке буде вінчання: платне чи безкоштовне, бо, якщо з горілкою, то за шлюб треба платити, але не на церкву, а на читальню «Просвіти». Або зайшовши в школу на релігію, о. Вітошинський запитував учнів: «Скажіть, що буде завтра?». Діти різне вигадували. Тоді він каже: «Завтра пияк піде до корчми й проп'є все, що має». Бувало й таке, що священник привселюдно не давав цілувати Хреста «заїдливим» пиякам. Така подія вважалася великою ганьбою і гріхом. Про неї зразу з осудом говорили люди по селі, оплакували діти, дружина... У результаті вчорашні любителі оковитої заклиналися й переставали пити. Така боротьба з пияцтвом увінчалася тим, що в селі 1876 року було створене Товариство тверезости, до складу якого спершу належали члени громадської ради на чолі з о. Й. Вітошинським та О. Бородівичем, які заприсяглися не вживати хмільного. За їхнім прикладом потяглися й інші селяни. Завдяки таким діям згодом навіть деякі весілля відбувалися без горілки, був лише так званий «бромбас» (і то в малій кількості).

Згадаймо ще один епізод із тих років (із виступу посла Тимодея Старуха на похоронах о. Вітошинського). «Накликував (о. Й. Вітошинський людей. — Б. С.) до зівання з жидами», котрі є неробами й п'явками народу. Тому коло 1880 року зложив склеп. Він говорив людям: «Покиньте робити на жидів, купуйте у хлопа!». Се клептав він щодня і всюди. Не раз ставав на роздоріжжі, а хто лише прямував до жида, завертав його, навіть за руку

приводив до християнського склепу. Раз вийшов із церкви і бачить, що дівча йде з махоркою від жида Дудя. Він висипав махорку на землю, потоптав, поучив, що треба купувати у Микити, вийняв 2 крейцари і послав дівчину до християнського склепу. Так згодом переломив натуру від вічного купування в жидів» (запис спогаду про похорон зберігся в архіві Іванни Блажкевич).

Згодом завдяки зусиллям панотця у селі стала функціонувати лише «хлопська крамниця» з уже правдивими та вивіреними цінами. Й усе це увінчалось тим, що колишні корчми в селі стали не потрібні, їхні власники, не маючи виторгу, збанкрутували. Такі заклади зачинили, власники повтікали, а в центрі села на роздоріжжі доріг Вигін — Центральна на честь запровадження тверезого способу життя було поставлено великий пам'ятник — хрест, на якому напис: «Він переміг поганство, він переможе п'яньство». Згодом це місце освоїв Степан Соломко. Цей пам'ятник 12 червня 1983 року районні та місцеві атеїсти демонтували.

Нам відомо, що 1868 року вперше у Львові було закладено Товариство «Просвіта», а другий осередок після Львова 1870 р. завдяки зусиллям о. Йосипа Вітошинського організували в себе денисівці. Також створили перший чоловічий селянський хор, який поступово почав кількісно зростати та переріс у мішаний. Хор цей співав із нот, а диригентом був сам священник. Демонстрував хор своє мистецтво переважно в більших містах Західної України. Під час виступів цей хор виконував пісні «Заспівай ми,

соловію», «Ой зозуле, зозуленько», «Корона золотая», «Хлопське весілля», «Ой, умер старий батько», «Огні горять», «Закувала та сива зозуля», «Весна вже наспіла», «Гуляли, гуляли», «Осінь», «Верховина», «Далі коло року 1890», «Квіти мої», «Ох, та не люби двох», «Миленький соловію», «Венецький карнавал», «На погіднім синім небі», «Руська дума» («Альманах музичний», 1904 р.).

У репертуарі хору було понад сто творів композиторів Дмитра Бортнянського, Миколи Лисенка, о. Івана Лаврівського, Михайла Вербицького, Анатолія Вахнянина, Матвія Рудковського, Віктора Матюка, о. Остапа Нижанківського, Сидора Воробкевича та власні — о. Йосипа Вітошинського. До речі, пісенний твір «Ще не вмерла Україна» вперше прозвучав у виконанні сільського хору під орудою о. Й. Вітошинського в селі Денисові, а вже згодом його виконував цей хор в імпрезах на багатьох високих сценах Галичини.

На концерті у Львові віденські знавці співу підозрювали, що в хорі беруть участь оперні артисти, одягнені в селянський одяг. Тодішня преса писала: «Денисівські драбинясті вози із співаками, одягненими в сіраки, радо вітали Відень, Варшава і Прага». Не помилився сучасник, бо, справді, тоді про славу хору писала майже вся західноєвропейська преса. Безперечно, що це не залишилося поза увагою ясновельможного цісаря. Із цікавості він виврядив свого сина Рудольфа, щоби той ознайомився з мистецтвом

та побутом тих людей, які жили на «східних кресах» підвладної йому Галичини. Престолонаслідник Рудольф на той час мав 27 років і був єдиним сином цісаря Франца-Йосифа та імператриці Єлизавети, а отже — прямим спадкоємцем імперського трону. Проте Рудольфа знали як противника авторитарного правління Габсбургів, він виношував ідеї про радикальні демократичні переміни в управлінні державою. Це до глибини душі бентежило всевладного батька, який був консерватором.

Готуючись до зустрічі наслідника австрійського престолу архикнязя Рудольфа, Тернопільська міська управа створила оргкомітет. Його очолив власник маєтку в селі Вікно, що біля Гримайлова, Владислав Федорович, а секретарем став педагог, учений і громадський діяч Олександр Барвінський. На виконання програмних завдань, які були розроблені для привітань високого гостя, оргкомітет доручив о. Йосипу Вітошинському з Денисова та о. Амвросію Крушельницькому з Білої організувати хор. «Хто мав нагоду вправляти селянський хор до виконання поважного твору такого роду, як кантата, а відтак ним управляти, сей зрозуміє, яку трудну задачу мали оба диригенти — навчити стоголосий хор, зложений із кільканадцяти селянських дружин» (Олександр Барвінський, «Спомини з мого життя»).

Настала урочиста мить. «Місто Тернопіль було святково прибране і приготовлене до приїзду архикнязя. Перед дворцем і вулицями нагромадились тисячі народу. Коли вже смеркалося, а

вулиці засяяли ясним світлом, прибув архикнязь Рудольф із почетом і намісником П. Залеським. Після привітань з автономічними, державними, духовними та військовими властями достойний гість подався до Полковничої палати, що при площі Собеського».

Коли архикнязь вийшов із палати на балкон, звідусіль залунали вигуки «Слава!», а селянський хор під орудою о. Вітошинського проспівав «Народний гимн», кантату, що її уклав Анатоль Вахнянин, та «Многая літа».

Наступного дня високого гостя вітали представники українських товариств. Після того архикнязь у супроводі членів організаційного комітету вирушив до міського парку оглянути етнографічну виставку майстрів і народних умільців із Поділля і Покуття, яку експонували 5–6 липня 1887 року, а хор під керівництвом о. Вітошинського проспівав кантату, укладену на честь приїзду гостя, і твір П. Ніщинського «Закувала та сива зозуля». Як кореспондент польської газети «Kurjer Lwowski» на виставку прибув й Іван Франко. Газета «Діло» подала написану ним інформацію, що хор налічував 122 співаки. Учасниками його були селяни з Білої, Чистилова, Вороб'ївки, Курівців, Цеброва, Березовиці, Настасова, міщани з Тернополя, а осередок хору творили співаки з Денисова, Купчинців і Городища.

На виставці в Тернополі віденські гості, фахові знавці співу, не вірили, що в країні «диких ведмедів», «беренлянді», як тоді австрійці називали Галичину, так мелодійно і професійно співа-

ють сільські хористи. А переконались лише тоді, коли оглянули мозолясті порепані руки аматорів. Гостей надзвичайно вразили, як писала віденська преса, високомистецький рівень, колорит, талант народу, з яким вони зустрілися.

Наступного дня архикнязь Рудольф у супроводі варті поїхав у село Мишковичі, очевидно, щоб уладнати деякі фінансові справи. У цьому населеному пункті перед його величністю знову виступили денисівські аматори — хор та духова оркестра (до речі, духова оркестра, яку організував та навчав о. Йосип Вітошинський, тоді була першою і єдиною на Тернопіллі).

Ознайомившись із таким багатим витвором мистецтва і культури, престолонаслідник австрійського імператорського трону, повернувшись додому, почав захоплено вивчати українську мову. Це було щось набагато більше, ніж визнання й повага до українського народу та витворів його мистецтва, що до того зробив у межах етикету його батько.

У нашому дописі подано лише один аспект із десятків тих добрих діянь, які започаткував та понад чверть століття провадив денисівський священник о. Йосип Вітошинський. Про все інше, щоби дізнатися, треба побувати в цьому мальовничому селі, у його краєзнавчому музеї — пам'ятці культури XIX століття, в якій колись жив та вітав високих гостей наш пастор.

У ті часи слава про великі зразки культури, запровадженої в Денисові, розлетілася по всьому світі, де лиш жили українські

родини. Про денисівський хор, диригентом якого був сам о. Йосип Вітошинський, писала численна європейська преса. Співом хору були захоплені та про нього писали Іван Франко, Михайло Павлик, Богдан Лепкий, Павло Думка, Яцько Остапчук, Олександр Барвінський, Корнило Устиянович, чеський етнограф Францішек Ржегорж та ін., а Андрій Чайковський увічнив працю нашого священника в об'ємній книжці «Панич».

Зазначимо також, що хор під орудою о. Вітошинського завжди вітав Митрополита Андрея Шептицького під час його приїзду в Тернопіль.

Та діяпазон діяльності панотця постійно розширювався. 1880 року о. Вітошинський заклав у Денисові одну з найкращих у Західній Україні школу диригентів хорів і духових оркестр, а 1894 року — драматичний гурток, який спершу ставив невибагливі п'єси, а потім осягнув «Сватання на Гончарівці» та «Наталку Полтавку».

За високий зразок культури о. Й. Вітошинський вважав і зайнятість бджільництвом, бо й сам був вірцевим пасічником. Він також був засновником та організатором першої громадської каси, пожежного товариства, допомогового товариства для сиріт, бідних і студентів, курсів для вишивання, садівництва. Під його патронатом на місці старої дерев'яної церкви збудовано нову цегляну, унікальної архітектури (1887, архітектор Роттер), яку

три роки розмальовував знаний художник Корнило Устиянович (1888–1890).

Після завершення розпису церкви настав час прощатися. Отець Вітошинський умовляв художника залишитися жити в Денисові, та потреба в розписі нових церков кликала гостя в дорогу. Про епізод прощання денисівців із художником Олександр Федорук у свої книжці «Корнило Устиянович» (Київ, 1992) написав так: «Проводжали Устияновича всім селом. Прийшов і Йосип Вітошинський з хористами. Стали усі півколом, змахнув диригент паличкою — полинуло над селом «Огні горять». А потім 125 чоловічих голосів заспівали «Хлопське весілля», «Ой, умер старий батько» — сльози покотилися Корнилові з очей.

— Прощай, Йосипе! Прощайте, люди добрі! — вклонився низенько.

Степан Гарматій сидів напереді за фірмана.

Коні поволі рушили».

На схилі років свого життя о. Вітошинський збудував також добротний будинок-проборство, але не тільки для себе, а для розвою рідної культури, бо в ньому поряд із своїм житлом, у сусідній кімнаті, проводилися репетиції хору, духової оркестри та містилася диригентська школа. Сьогодні навіть важко собі уявити родину, здатну на таку пожертву, щоби не тільки себе, а й своє житло пожертвувати і перетворити на навчальний заклад, який згодом став справжнім університетом культури, бо в ньому, крім

основних дисциплін (диригування, сольфеджіо), ще й викладали історію України, рільництво, бджільництво і малярство.

Минали роки... Багаторічна виснажлива праця, яку отець-пастор, не шкодуючи себе, вкладав у розвиток рідної культури, все-таки давалася взнаки, підривала здоров'я. Адже поїздки хористів на концерти в Тернопіль, Бережани, Теребовлю, Струсів, Бучач, Коломию, Станіславів, Золочів, навіть до Львова (хористів часто перевозили запряжені до драбинястих возів коні) рідко коли минали без нервових напружень. Бували випадки, коли виникали непередбачувані життєві обставини: захворів співак, в іншого мама, батько, дружина, діти, а ще в когось рідня готувалася до весілля, хрестин тощо. Але мистецтво вимагало пожертв. Крім того, щоби подолати немалі відстані, треба було передбачити в дорозі місця для перепочинку і ночівлі людей, годівлі коней. За весь цей організаційний процес відповідальним був тільки він, о. Вітошинський. «Адже там розвішані афіші, на нас чекають люди», — казав і заохочував співаків. Крім того, панотець, відповідно до духовного сану, ще мусив бути людиною слова.

Поряд із підйомами на високі щаблі слави часто були організаційні випробування, родинні проблеми. Доля не жаліла панотця та його родину. Так, 1883-го на 41-му році життя померла дружина Йоанна, а 1898-го — дочка Антонія (обидві при пологах). Щоби зарадити цій біді, о. Вітошинський скерував до Львова на медичні курси молоду сільську жінку Марію Самицю

(1876–1964, дівоче прізвище Варениця), яка після навчання була здібною сільською повитухою і врятувала не одне життя. Та до окриленого завзяттям священника, який ніколи не звертав уваги на власну втому, підкралася підступна хвороба. 24 січня 1901 року після тяжкої недуги на 63-му році життя відійшов у засвіти плугатар Галичини, який упродовж свого життя невтомно орав духовну ниву і засівав її добірним зерном рідної культури. Тому й не дивно, що на його похорон прибули не тільки тисячі людей із навколишніх сіл, а й численні делегації з Тернопільщини, Тербовлянщини, Бережанщини та Підгаєччини. 26 січня під жалібні звуки створеної ним духової оркестри й спів чоловічого хору віднесли домовину о. Йосипа Вітошинського на сільський цвинтар, де над могилою промовляли о. Володимир Громницький із Тернополя, о. Євстахій Цурковський із Настасова, о. Ілько Кузів із Денисова та посол Тимотей Старух із Золотої Слободи.

«Умер старий батько-співак, — писав сучасник-денисівчанин Григорій Головка, — завмерли-замовкли і його соловейки, що так гарно, так голосно та часто співали... Замовкли струни кобзи, що так звучно грала, замовкли, та не порвалися... Се тільки не стало кобзаря, а кобза зістала, вона чекає на нового кобзаря-майстра» («Альманах музичний», 1904: 135–137).

Минає невблаганний час, та вічно житиме у вдячній пам'яті українського народу його талановитий син — панотець Йосип Вітошинський.

Наталя Хребтова

**ФОРМУВАННЯ ЖИВОЇ ВІРИ
І РОЗВИТОК ДУХОВНИХ ЦІННОСТЕЙ
У СУЧАСНОГО МОЛОДОГО ПОКОЛІННЯ УКРАЇНЦІВ
(ВПРОВАДЖЕННЯ ІДЕЙ ВИДАТНИХ ДІЯЧІВ
УКРАЇНСЬКОГО НАЦІОНАЛЬНОГО І ДУХОВНОГО
ВІДРОДЖЕННЯ ХІХ СТОЛІТТЯ)**

Тема національного і духовного відродження як ніколи є актуальною в цей важкий для нашої країни час. Видатні сини і доньки України ХІХ ст. розуміли, що ці два складники процесу відновлення мають бути тісно переплетеними між собою (тобто не окремо національне і окремо духовне, а саме разом, у тісному взаємозв'язку, вони повинні іти поруч як єдиний процес відродження держави та духовного, морального, культурного й просвітницького оновлення народу). Як відомо, значна частина просвітницької роботи у всі часи велася на ниві педагогіки й виховання молодого покоління як культурно-духовних спадкоємців нації та її надії на краще майбутнє народу. Відтак невід'ємною умовою у процесі успішної розбудови будь-якої держави та всіх сфер її суспільного життя постає християнське виховання дітей і молоді, що набуває неабиякої актуальності та важливості для відбудови України в умовах сьогодення.

Упродовж останніх десятиліть політика більшовицької росії зробила все для того, щоби вибити з-під ніг «братнього» народу цей духовний фундамент. Проблема віри не вписувалася у рамки матеріалістичної парадигми освіти та виховання, яку нав'язували «органи» у всіх сферах життя суспільств республік колишнього СРСР. Саме тому в нашій країні зазначена проблема майже не досліджувалася академічною педагогікою, не кажучи вже про впровадження її в освітній процес.

В умовах сучасного процесу гуманізації та демократизації національного шкільництва все більше науковців і педагогів України висловлюються про те, що «на сьогодні релігія як форма суспільної свідомості повинна продуктивно використовуватися у сфері виховання молодого покоління» (Груць, 2014: 79), при чому підкреслюється, що її слід розглядати «як один із головних компонентів у формуванні цілісної особистості», навіть «конкуруючи в цьому сенсі з соціалізацією» (Груць, 2014: 80).

У зазначеному контексті варто наголосити на необхідності подолання наявних у свідомості людей міфів про «протистояння» науки та віри, адже ці процеси не протиставляються, а навпаки, постають у цілісності і взаємозумовленості. Світова історія свідчить про те, що віра у Творця аж ніяк не перешкоджала розвитку науки, а навпаки — «стала одним із основних імпульсів її становлення» (Груць, 2014: 73). Більшість видатних учених не тільки вірили в існування Бога, а й відобразили свою віру в науково-

дослідницькій діяльності в різних її сферах (наприклад, у ХІХ ст. до таких можна зарахувати засновників класичної науки М. Фарадея (1791–1867) у сфері вивчення явищ магнетизму, Ч. Бебеджа (1792–1871) — інформатики, Г. Менделя (1822–1884) — генетики, Л. Пастера (1822–1895) — бактеріології, Л. Кельвіна (1824–1907) — термодинаміки, Дж. К. Максвелла (1831–1879) — електродинаміки, термодинаміки). І сьогодні чимало науковців є віруючими, тому що, у міру пізнання навколишнього світу і його законів, побудови систем, окремих об'єктів і живих створінь, як наприклад, ока чи мозку людини, вивчаючи будь-який орган, вони все більше переконувалися, що «такий надзвичайно складний феномен не міг виникнути сам. Це результат дії вищої сили — Бога» (Груць, 2014: 73).

Феномен віри і його значення у всіх сферах суспільного розвитку з давніх часів був у центрі уваги Отців Церкви: Августина, Боеція, Іларія з Пуатьє, Климента Олександрійського, Тертуліана, Томи Аквінського та ін. До віри зверталися науковці, до неї закликали політики й державні діячі. Особливу увагу на проблемі віри зосереджували зарубіжні науковці і філософи: Г. Гегель, Р. Декарт, А. Айнштайн, І. Кант, Н. Кузанський, Г. Ляйбніц, Дж. Локк, Л. Фейєрабах та ін. У нашій країні обговорення питань віри в Бога пов'язане з іменами таких мислителів: Г. Ващенко, Ю. Дзерович, М. Костомаров, С. Кримський, М. Пирогов, С. Русова, Г. Сковорода, К. Ушинський, П. Юркевич та ін. Проблемам

духовного виховання присвячені наукові праці вітчизняних психологів І. Бега, В. Бондаревської, І. Зязюна, а питання виховання духовних цінностей молодого покоління та студентської молоді глибоко висвітлено такими сучасними українськими вченими, як Г. Груць, Б. Нагорний, О. Олексюк, О. Семашко, Д. Чернилевський, В. Яковенко та ін. Історичний аспект розвитку проблеми релігійно-духовних цінностей як умотивованих потреб розвитку особистості студентів вивчено Г. Груць (Груць, 2021).

У контексті теми нашої конференції значної уваги заслуговують спроби донести важливість впливу віри на всі сфери суспільного життя, передусім в аспекті відбудови української держави, видатних діячів-просвітителів національного і духовного відродження України ХІХ ст. Їхній внесок є цінним не тільки в історичному ракурсі, а насамперед для подолання численних кризових явищ і розвитку всіх суспільних процесів сучасної української держави, віднови того духовного фундаменту, без якого неможливе повноцінне життя народу.

У суспільному і культурно-просвітницькому житті України вказаного періоду, як відомо, значний вплив мали організації і рухи: «Просвіта», «Руська трійця», «Громади», «Наукове товариство ім. Т. Шевченка», а також такі постаті, як П. Куліш, А. Шептицький, О. Вітошинський та ін. Проте в їхніх ідеях та діяльності неодноразово робився акцент не лише на культурно-національному відродженні, а насамперед на духовному розвит-

ку, на формуванні в українців християнської віри, цінностей та чеснот, що народжуються в душах людей як її наслідок.

Прихильники релігійности висунули слушні аргументи: історично перші моральні норми та юридичні постулати сформульовано в релігії, а саме вся система законодавства багатьох країн базується, в основному, на Господньому законі та християнському вченні, взятому з Біблії. Відтак просвітителі ХІХ ст. вважали за необхідне подбати про те, щоби ця Книга стала доступною для читання не лише духовенства, а й простого українського люду. Так, наприклад, П. Куліш, який присвятив своє життя духовному просвітленню українців і впровадженню в народ живої віри в Бога, розуміючи важливість читання Святого Письма рідною мовою, переклав його українською, щоб Боже слово стало доступним для кожної людини з народу. Український письменник, греко-католицький священник, поет, мовознавець, перекладач, член «Головної Руської ради» в м. Львові (1848 р.) К. Скоморовський здійснив переклад книги Діянь апостолів Святого Письма.

Досить вдалу спробу сконцентрувати зміст і основні постулати християнської віри й показати для широкого кола читачів причинно-наслідкові зв'язки залежності між подіями, описаними в історії різних країн та України, і дотриманням владою та народами цих країн духовних законів і істин, що проголошуються в Божому Слові, зроблено в книзі «Закон Божий або Книги буття українського народу» членами Кирило-Методіївського братства,

що мала численні перевидання і коментування іншими науковцями та просвітителями, до яких додавалися передмови різних упорядників цих видань (Зайцев, 1918; Костомаров, 1918; Костомарів, 1921; Білецький, 1942; Костомаров, 1991; Янівський, 1947). В. Івашків упорядкував та зробив сучасне видання цієї книги, до якої долучив також деякі інші документи братства та написав передмову (Закон Божий, 2024). Орієнтиром для створення кирило-методіївцями зазначеної праці дослідники вважають публіцистичну брошуру А. Міцкевича «Книги народу польського і польського пілігримства», сучасне видання тексту якої зроблено в цьому ж виданні.

Члени Кирило-Методіївського братства не бачили свободи без віри. У тексті «Книг буття українського народу» знову підкреслено братчиками, що «через їх (історичні події. — Н. Х.) Господь хотів показати усім язикам, що нема свободи без віри Христової» (Книги буття, 2024: 29), причому віри саме в Ісуса Христа, при цьому проголошуючи Його нашим Господом і єдиним небесним царем. Так, акцентується на тому, що «єдин єсть Бог істинний і єдин цар над родом чоловічеським», і «немає другого царя, тільки один цар небесний утешитель» (Книги буття, 2024: 24) «єдин бо єсть Бог і єдин цар — Господь неба і землі» (Книги буття, 2024: 25).

Якщо проаналізувати цю працю, то простежується чіткий взаємозв'язок залежності щасливого життя народу від його віри

в Бога, а також ясно показано появу всіх нещасть, які спіткали людство в різних країнах у різні епохи, соціальної нерівності, несправедливості та всякої кривди як наслідок відступництва цих народів та їх керівників від віри, недотримання закону Божого в часах Старого Завіту і неприйняття жертовного й мученицького відкуплення Христом гріхів людьми в час Нового Заповіту.

Вихід із катастрофи братчики вбачають у правдивому наверненні людей до Христа, усвідомлення своєї гріховності, щирого покаяння, щоби кожна людина наново прийняла Ісуса своїм Господом і визнала, що потребує Спасителя, щоб український народ став народом Божим, а Господь Ісус — нашим царем і Богом. Щоб кожен знову воскрес для нового життя в Ісусі.

Саме таке бачення відображається і в усіх інших документах кирило-методіївців.

Таким чином, звертаючись до історичного досвіду та ідей просвітителів ХІХ ст., бачимо їх невпинне прагнення донести, що процес відродження нашої нації й держави необхідно почати з навернення невіруючих українців до правдивої християнської віри, із трансформування формальних, «літепних» християн у «гарячих», які б не лише вірили в існування Бога, а жили вченням Ісуса й перебували у *Ньому*, способом свого життя засвідчивши те, у що вірять. Видатні українські діячі просвіти зазначеного періоду розуміли, що досягти цього можливо передусім завдяки християнському вихованню молодого покоління, наповнивши

зміст освіти в дитсадках і школах інформацією, яка показувала б дітям велич та премудрість Бога-Творця, що виявляється у красі й складності будови та функціонування Його творінь, розкривала б любов і жертву Ісуса, навчала б моральних норм і формувала б духовні цінності на основі біблійних притч і творів тощо. Для прикладу, варто згадати «Читанку» М. Шашкевича, у зміст якої він вклав не просто тексти про народ, родину, фольклор та ін., а ставив за мету навчити дітей віри в Бога, тому ця книга наповнена також притчами зі Святого Письма, приповідками і віршами, що прославляють Бога тощо. Священник і релігійний діяч Української Греко-Католицької Церкви, богослов, письменник, педагог, професор Львівського університету, редактор часопису «Рускій Сіонь» І. Бартошевський у Галичині був знаним автором богословських, гомілетичних та педагогічних праць, став першим викладачем Львівського університету, кому вдалося створити авторський навчальний посібник із педагогіки. Його «Християнсько-католицька педагогія або наука о вихованю» (Бартошевський, 1909) зробилася путівником для вчителів не лише в майстерності викладання основ наук, а насамперед це була спроба передати педагогам уміння вкладати християнський підтекст у процес навчання і виховання учнів.

Ідеї та досвід діячів української просвіти XIX ст. (як і їх послідовників у XX ст. — С. Русової, Г. Ващенко та ін.) переконують у тому, що фундаментом для розбудови міцної української

держави і всіх сфер її суспільства, віднови національної ідентичності, успішного розвитку культури, науки, мистецтва і просто щасливого життя народу України є формування живої християнської віри. Вважаємо, що як нація молодій країні, яка прагне незалежності та дійсно успішного реформування всіх сфер суспільного життя, ми не можемо цього ігнорувати, і нашим обов'язком постає перегляд змісту, шляхів побудови й способів організації освітнього процесу на засадах християнства.

Сьогодні в нашій державі існує багато проблем, пов'язаних насамперед із війною. Аналітики та експерти називають багато причин виникнення та тривалості цього міждержавного конфлікту і тих страшних втрат, яких зазнають сьогодні дочки і сини України. Якщо подивитися на цю проблему глибше, із позиції світу духовного, то виникає багато запитань, як-от: «Де є Бог у всьому цьому?», «Якщо Бог є, то чому Він допускає таке зло?», «Чи є надія в українського народу на Божу допомогу?». Інколи ми уникаємо чи навіть не задумуємось над таким запитанням: «А чи є в українців достатньо віри в Бога, щоб по цій вірі Бог допоміг нам?»

Звідки ж починається християнська віра? Як уже зазначено, вона бере свій початок у 30–33 рр. н. е. від Ісуса Христа. Багато сучасних українців, які вважають себе християнами, не завжди із впевненістю можуть сказати, у що вони вірять, які цінності чи релігійні постулати вони сповідують, що можна, а чого не можна,

що є гріхом, а що не є ним і т. д. Але на всі ці запитання відповідь завжди буде та сама: все те, про що говорив Ісус і чого Він навчав — те і є християнськими нормами і цінностями, а чого Він не говорив і не навчав — це не належить до християнського вчення.

Загальновідомими словами Ісуса, які всі ми часто повторюємо і які він повторював до людей неодноразово, є такі: «Хай тобі станеться за твоєю вірою» (Матея 8: 13). То в що ми повинні вірити сьогодні? Чого ми повинні вчити своїх дітей? Чи є нашим завданням лише виховати дитину успішною в цьому світі, інтелектуально розвинутою, «моральною» особистістю? Яке покоління ми готуємо собі на зміну? Чи тільки у світській успішності полягає сенс життя та наше щастя?

Щоби відповісти на ці запитання, насамперед ми маємо розібратися в собі, чого ми прагнемо, куди прямуємо, у чому вбачаємо смисл життя? Адже зрозуміло, що в наших дітях ми свідомо чи несвідомо будемо намагатися розвинути те, що є цінністю для нас самих.

Людина природно має три основних види потреб: потреби фізичні, душевні і духовні. Нерідко ми все життя за чимось жемось, прагнемо досягти статусу в суспільстві, визнання, влади, грошей, але багато людей, які вже досягли цього, свідчили про те, що це не дає їм відчуття справжнього щастя і задоволення від життя. Ще мудрий цар Соломон, який мав усе — і владу, і багатство, і жінок, і любов народу, у результаті дійшов до висновку, що

все це є «марнота й гонитва за вітром». Чому людина вже з молодих літ шукає задоволення від алкоголю, наркотиків, дошлюбних статевих стосунків (нерідко з різними партнерами) та інших сумнівних задоволень, чого вона насправді прагне? У кожній людині закладена, крім фізичних і душевних потреб та інстинктів, потреба чогось вищого, духовного, і насправді це є потреба Бога. Тільки часто молода людина не усвідомлює цього і цю свою духовну порожнечу прагне заповнити задоволеннями, які нерідко є шкідливими, руйнують її особистість, а також стосунки з іншими людьми. Святий Августин у свій час зауважив: «Неспокійне моє серце, поки не спочине у Тобі (в Господі)». І насправді кожна особистість ще з раннього віку шукає Бога. Якщо вчасно допомогти їй шукати у правильному напрямку і знайти живу віру в живого Ісуса, то можна сміло припустити, що тоді вона не піде по згубному шляху гріховних задоволень, які в майбутньому зруйнують її життя.

Але чи можемо ми дитині прищепити щось, чого не маємо самі? Як відомо з педагогіки, неможливо навчити дитину складати речі на місце, не говорити нецензурних слів, якщо дорослий, який цього вимагає, сам чинить інакше. Неможливо навчити чогось дитину, якщо не засвідчувати це постійно власним прикладом і своїм життям. Це стосується також і віри в Бога. Якщо ми хочемо прищепити й розвинути цю віру в дитячих душах, насамперед ми повинні почати з себе, гаряче запрагнувши і запросив-

ши Ісуса у своє життя і прийнявши Його своїм Господом, поставити Бога на першому місці у всіх сферах свого життя і діяльності. Кожен має застановитися над таким питанням: а чи дійсно Ісус Христос є моїм Господом і Спасителем? Як говорить до нас Ісус, «не кожний, хто промовляє до мене: Господи, Господи! — увійде в Царство Небесне, лише той, хто чинить волю Отця мого, що на небі» (Матея 7: 21). Отже, якщо хтось лише *вірить в існування* Бога, говорить про це і навіть, можливо, відвідує храм, але *не живе* так, як вчить Ісус, не робить того, що Він каже нам у Святому Письмі, об'являючи нам волю Отця, тоді Ісус не є Господом цієї людини. Ісус тільки для того є Господом, хто живе згідно з Його Словом. Лише коли на першому місці в людини є Бог і вона своїм життям це засвідчує, тоді Ісус стає Господом усіх сфер її життя, і, як наслідок, в кожній цій сфері Він наводить свій Божественний порядок і мир, — тільки тоді ця особа стає посправжньому щасливою, її життя наповнене смислом, є плідним і слугує зразком для наслідування іншими, у тому числі й дітьми. Отці Церкви неодноразово висловлювалися про те, що «духовне життя — це фундамент для всього іншого», часто цитуючи Св. Августина: «Коли Бог є на першому місці, то все інше на відповідних місцях». Адже й Митрополит А. Шептицький підкреслював, що «вірити — це не тільки обов'язок людини, але се враз і найбільше її щастя; а не вірити — се найбільша нужда, найбільше вбожество, найстрашніше нещастя». І цей «щасливий» або «не-

щасливий» спосіб життя кожна особа передає як послання іншим людям, впливаючи на них своїм прикладом.

А що можна сказати про зміст освіти в сучасних її закладах? Зараз у школах України не лише в змісті читанок чи інших підручників відсутні згадки про істинного Бога, а також не передбачено спеціальних занять чи уроків для формування в молодого покоління віри в Нього і розвитку християнських цінностей. Так звані уроки християнської етики, які входять лише у варіативну частину занять у школі, в останні роки вибираються у навчальний процес рідко, а в багатьох школах і взагалі виключені з нього. Та якби в кожному класі і був щотижня урок християнської етики, лише цього є замало для формування особистості християнина з живою вірою і християнською свідомістю. Крім вчителя християнської етики на дитину чинять значний вплив насамперед її сім'я, родина, колектив вчителів, оточення друзів та інших членів суспільства. То чи може сформувати живу віру збір моральних правил — «етика», навіть якщо вона і християнська?

Ми намагаємось прищепити дитині християнські цінності, щоб вона дотримувалась Десяти заповідей Божих, щоб вона ви зубрила напам'ять молитви і Шість правд віри, тобто ми моралізуємо її, але робимо це без належної мотивації. Ще в минулому столітті психологи дійшли до висновку, що діяльності без мотиву не буває, що будь-яка діяльність людини має бути належно мотивованою. Тому подекуди на наші моралізування дитина від-

повідас внутрішнім спротивом, задаючи собі запитання: «А навіщо мені це потрібно?», «Для чого ходити в церкву, як мені і так непогано», «Для чого дотримуватися Десяти заповідей?» і т. п. І вона буде по-своєму правою. Бо ми не розкрили їй самої суті християнства, не познайомили з живим Ісусом, не пояснили, що Він зробив особисто для неї (а не лише «для людства»), не показали, як зміниться її життя, якщо вона буде мати справді живі особисті стосунки зі своїм Господом.

Згадаймо реальну історію з життя Ісуса і Його учнів, описану в Євангелії від Марка 5, коли Ісус воскресив померлу дівчинку, а потім звелів батькам «дати їй їсти». Тобто яким є процес спасіння цієї дитини? Спочатку Ісус воскрешає її до життя, а вже потім дбає про те, щоби нагодувати її. Чи бере сучасна церква і вчителі віри приклад з Ісуса? Нерідко ми хочемо «нагодувати» моральними правилами і доктринами духовно мертвих людей, які ще не воскресли до життя в Господі. Тому спочатку потрібно вчинити «воскресіння» — народження з висоти, щоб особистість пізнала живого Ісуса, відчула на собі Його любов і зажагнула жити з Ним, іти за Ним, пронести цю живу віру і відповідний спосіб життя, який з цієї віри випливає, через усе своє земне життя і пізніше бути з Ним у вічності. Людина має спочатку «воскреснути» для нового життя, а тоді вже можна «годувати» її тією «їжею», яка буде розвивати її віру і християнські цінності.

Але як це зробити? Насамперед потрібно нам самим мати цю живу віру і живе спілкування з Ісусом. А тоді прикладом власного життя, свідченням того, як змінилося наше життя після зустрічі з живим Ісусом, познайомити дітей із Ним. Із чого ми повинні починати цей процес?

Передусім варто познайомити дітей із Божим словом — Святим Письмом, тому що воно є правдивим джерелом віри, оскільки саме там описано життя Ісуса, чого Він навчав, як Він зціляв, воскрешав мертвих, робив чудеса, а найголовніше те, що він проповідував — Євангеліє царства, що в перекладі означає «добра новина про царство Боже». Там написано, що Він зробив особисто для кожної людини, щоби вона могла жити в цьому царстві.

Як відомо з педагогіки, ефективним є таке подання інформації, коли знання пропонуються учням не в готовому вигляді, а шляхом проблемного викладу, тобто коли діти шукають відповіді на свої запитання.

Усі ці відповіді є у Святому Письмі. Варто підкреслити, що сьогодні цій Книзі вже тисячі років, а вона видається тиражами, які займають за чисельністю примірників перше місце серед усіх книг світу. Якби Святе Письмо не містило Істину, не було дійсно Богом натхненною книгою, то воно б не витримало таку перевірку часом і популярністю, а також збігом багатьох подій, описаних у ній, із історичними документами, які підтверджують їх. Не ка-

жучи вже про те, скільки людей добровільно і з радістю віддали своє життя за Христа і віру в Нього. Хіба можна було б іти на смерть за щось, що є людською вигадкою, що не є істинним вченням, яке представляє для людини таку цінність, що є більшою за власне життя?

Отже, християнське виховання потрібно почати із знайомства дітей із Божим Словом і різноаспектного доведення його істинності. А після цього потрібно вивчати це Слово і поступово відкривати істини, викладені в Святому Письмі. При цьому вчителю християнської етики потрібно заготувати посилання на історичні документи, що підтверджують правдивість Біблії і тих подій, які в ній описані, оскільки цими фактами можуть зацікавитись батьки, а педагог співпрацює із сім'єю у вихованні дітей.

Підкреслимо, що вивчення Біблії, ознайомлення дітей з історіями з життя святих, наведення християнських прикладів, показ величі Творця в красі і побудові Його творінь, роздуми над проблемними запитаннями, ведення дискусій і диспутів тощо необхідно здійснювати не лише на уроках християнської етики, а також і при вивченні матеріалу інших предметів, що дотичний до зазначених аспектів.

Слід донести до дітей, що Бог безмежно любить кожне своє творіння, кожну свою дитину, і найвищим виявом цієї любови є те, що Бог дав їй волю, свободу вибору між добром і злом. Бог хоче, щоб ми любили Його добровільно, Він не створив роботів,

які запрограмовані виконувати Його команди. Але Небесний Отець як добрий і турботливий Батько попереджає нас про наслідки нашого вибору, які подає у своїх Заповідях. Варто звернути особливу увагу на те, що Заповіді є не для того, щоб заборонити нам щось, а для того, щоби попередити про небезпеку. Адже, як написано в Святому Письмі у Посланні до Римлян 6: 23, «заплата за гріх — смерть», і йдеться тут не лише про фізичну смерть, а про духовну. Тобто дітям потрібно чітко пояснити, що кожен, хто хоч раз згрішив, заслужив на пекло, і ніякі добрі діла не можуть виправити цього, добрими ділами ми не можемо заслужити собі на помилування і Небо, бо чітко написано, що заплатою за вчинений гріх є саме смерть, а не добрі діла. І це для нас дуже погана новина.

Але, на щастя, є для нас і Добра Новина. Милість Божа настільки велика, що Він у своєму милосерді придумав План спасіння для людей, який є єдиним шляхом, іншого немає. У чому він полягає?

Тут цікавим для дітей буде наведення такої аналогії. Можна спитати: «Яким судом ти би хотів, щоб тебе судили: справедливим чи милосердним?» Відповіді будуть різні, але розкриємо суть справедливого і милосердного суду спочатку на прикладі не Божого суду, а звичайного, людського. «Уявіть собі, що ви на суді, де судять чоловіка за вбивство людини при водінні машини у нетверезому стані. За законом йому належить покарання — 7 років

позбавлення волі. Це якщо суд справедливий. А тепер уявіть, що виходить адвокат і починає переконувати суддю пробачити підсудному, оскільки той був дуже доброю людиною, перевів бабусю через вулицю і не раз давав гроші на потреби сиріт. Чи стануть ці добрі діла підставою, щоб відпустити його? Звичайно, що ні. Людський суд, можливо, є справедливим, але не є милосердним, і добрі діла підсудного, хоч скільки б їх було, ніяк не можуть скасувати вироку суду.

А тепер уявимо собі суд Божий, який може бути в одному випадку справедливим, а в другому — милосердним.

Стає перед Богом людина, а Бог запитує її: «Чим заплатиш за свій гріх?» І цей чоловік починає оправдовуватися, що в нього немає дуже тяжких гріхів, що він не такий грішний, як..., що є люди набагато грішніші за нього, що він за своє життя зробив багато добрих діл і починає їх перераховувати. Бог вислухав все це і знову запитує: «Це все добре, але чим заплатиш за свій гріх? Добрі діла не є заплатаю за гріх, за гріх є тільки одна заплата — смерть». І ця людина йде в пекло на вічну духовну смерть.

Тепер розглянемо другий випадок. Стає перед Богом інша людина. Бог запитує її: «Чим заплатиш за свій гріх?» А вона розуміє, що добрі діла не є заплатаю і відповідає: «Нічим. Я не маю чим заплатити, але я вірю в Ісуса і Його жертву за мене». І тут виходить Ісус і каже: «Я заплатив». І все, ця людина оправдана і

йде в Небо, бо за нього внесена оплата — смерть, але не власна, а Ісуса».

Тоді варто запитати в дітей: «У чому різниця між першим чоловіком і другим? Вони обидва є грішниками, але перший надіявся на себе і на свої добрі діла, а другий визнав свої гріхи, покаявся з них і прийняв замісну жертву Ісуса, що Він на хресті віддав своє життя і помер замість нього, заплатив своєю смертю замість смерти цього грішника. Отже, як бачимо, у першому випадку Божий суд є справедливим, але в другому — цей суд стає ще й милосердним».

Слід поставити дітям ще й такі запитання: «Чи може людина заплатити сама за себе?» (Як бачимо, це неможливо, бо людина зробила гріх і заплатити може тільки своєю смертю). «А, можливо, Бог може заплатити?» (Ні, платити може тільки людина, бо саме вона грішила, а не Бог). Це підводить до усвідомлення того факту, що єдиним можливим шляхом спасіння є тільки одне: «заплатити за грішну людину може лише свята людина, яка не вчинила жодного гріха. Серед нас таких немає, але премудрий Божий План спасіння приводить на світ Людину, яка є святою, і вмирає за нас на хресті. Бог стає людиною — це Ісус Христос, наш Спаситель, який дав себе прибити до хреста заради нас. Він Святий, Який бере на себе твій і мій гріх і платить Ціну. Він помирає, щоб ми не померли. А потім Він воскрес, бо Він — Бог, а гріх залиша-

ється анульованим, тому що заплата внесена, і саме тому ми тепер співаємо: «смертю смерть переміг»».

Ця бесіда є необхідною для того, щоби показати дітям, наскільки Бог їх любить, кожного з нас, що пожертвував своїм улюбленим Сином, віддавши його на хресну смерть. Про цю велич і глибину Божої любови слід говорити дітям на кожному занятті, через кожен урок християнської етики золотою ниткою має проходити любов Отця і Сина, Його жертва, на якій базується усе християнське вчення.

Також варто показати уривки з тексту Біблії, де про це прямо говориться: «Бог бо так полюбив світ, що Сина свого Єдиного родного дав, щоб кожен, хто вірує в Нього, не загинув, а жив життям вічним» (Йоана 3: 16). А в Посланні до Ефесян 2: 8–9 сказано: «Бо ви спасенні благодаттю через віру. І це не від нас: воно дар Божий. Воно не від діл, щоб ніхто не міг хвалитися». «Людина оправдовується не ділами закону, а через віру в Ісуса Христа... ніхто не оправдається ділами закону» (Галатам 2: 16). Згодом читаємо: «...бо коли законом оправдання, то тоді Христос умер даремно» (Галатам 2: 21).

Отже, необхідно донести до дітей думку, що для того, щоби спастися, треба прийняти жертву Ісуса. А як це зробити? Насамперед, визнати, що я грішна людина, покаятись і повірити в те, що Ісус помер за мене на хресті, взявши на себе мої гріхи. А по-друге, почати жити так, як Він навчає. Жити святими таїнствами;

якщо згрішив тяжким гріхом — іти до сповіді, де сам Ісус знову відновлює в цьому таїнстві наш із Ним зв'язок, та приймати як-найчастіше Тіло й Кров Господню в святому причасті. І робити добрі діла.

Слід дати дітям подумати над таким питанням: «Якщо спасаємось не ділами, а жертвою Ісуса, то навіщо робити добрі діла?». Рано чи пізно кожен, хто усвідомив, що зробив Ісус особисто для нього, не зможе вже жити по-старому. У його серці народжується нове і до цього часу непізнане почуття: велика вдячність Господу за те, що він зробив саме «для мене», і з'являється палка любов до Нього, гаряче прагнення відплатити Йому любов'ю, і жити так, як Він хоче, щоб ми жили. І аж тоді в дитини виникає ця справжня мотивація — бажання служити Господу, жити за Його заповідями, чинити добрі діла (у душі з'являється огида до гріха і чітке бажання порвати з ним назавжди) і передати цю Добру Новину тим ближнім, які ще про неї не знають. Адже до цього покликаний кожен.

Ця надзвичайну і чудесну перемену в душі людини творить Святий Дух, який сходить на неї в момент віддання Ісусу свого життя. Без Святого Духа особа може намагатися, прикладати багато зусиль, щоб не грішити і жити свято, і щоразу буде питати себе, чому знов нічого не вийшло. Своїми силами ніхто не може стати досконалим, як би він не старався. Але, на щастя, цього якраз і не потрібно робити, бо є простіший шлях: віддати себе Ісу-

сові, довіривши Йому всі сфери свого життя, і Він Своїм Святим Духом перемінить серце й розум. Цей процес оновлення душі називається метанойєю.

Наслідком народження з висоти є радість, яка, мов ясна зірка, дивним вогнем запалюється в душі, освітлюючи її небесним світлом і наповнюючи Божою любов'ю. Із серця людини спадають тягарі непростення, тривог і страхів, які вона роками носила в собі і навіть не знала, що від них можна так легко враз звільнитися. Така особа стає дійсно щасливою, навіть у цьому недосконалому світі, сповненому жорстокости, неправди і насильства, тому що вона усвідомлює найважливішу річ — тепер вона спасенна, і що б не сталося на її життєвому шляху тут, на землі, це все колись точно закінчиться, і тоді її чекає вічне щастя в Небі з Господом. Навіть такий, здавалось би, невід'ємний страх кожної живої істоти — страх смерти — втрачає свою силу. Чому? Бо до людини приходить чітке розуміння, що ніщо в цьому світі не може забрати в неї спасіння, яке їй безкоштовно подароване Ісусом, вона отримує впевненість, «що ні смерть, ні життя, ні ангели, ні князівства, ні теперішнє, ні мабутнє, ні сили, ні висота, ні глибина, ані якесь інше створіння не зможе нас відлучити від Божої любови, що в Христі Ісусі, Господі нашім» (Римлянам 8: 38–39). Це усвідомлення дає таку невимовну легкість і радість, що хочеться всіх любити і всім служити, бо цим самим ми служимо Ісусу і виявляємо любов до Нього. У цьому контексті набуває правдивого

звучання відомий вислів Св. Августина: «Сумний християнин — сумнівний християнин». Адже коли в тебе попереду щаслива вічність з Богом, ти не можеш не радіти й не нести цієї радості іншим.

Святий Дух є Духом радості, і Він хоче, щоб ми раділи. Гумор є одним із прекрасних Божих дарів, і його теж варто використовувати у процесі християнського виховання молоді.

Наступним методом донесення до дітей християнської інформації є притчі, як взяті з Біблії, так і авторські, важливо лише, щоб зміст оповіді не суперечив Слову Божому. Наприклад, така притча:

Двоє чоловіків пливли озером у човні. Човен мав парус і двоє весел, на одному з них був напис: «Праця», а на іншому — «Молитва». Спочатку дув попутний легкий вітерець. І друзі ніжилися на сонечку, відпочивали у човні, який поволі рухався по воді. Але раптом на небо набігли хмари, здійнявся сильний вітер, що віяв від берега, почалась гроза. Довелось негайно спустити парус і починати гребти веслами. Один друг спитав іншого: «Чому в тебе на веслах написано “Праця” і “Молитва”? Це якесь безглузддя, ніколи не вірив у силу молитви. Коли дійсно настає необхідність діяти, ніяка молитва не допомагає, лише праця має значення». Приятель відповів йому: «Добре, сідай за весло, на якому написано “Праця”, і щосили гребти до берега». Звісно, човен почав кружляти навколо самого себе на тому ж місці і не зрушився з

нього. Тоді інший друг взяв друге весло з надписом «Молитва» і вони почали гребти разом. Човен поплив швидко до берега. Чоловік зауважив: «Бачиш праця і молитва не можуть бути успішними одне без одного, лише спільно — дія з молитвою, коли допомагає Бог, людина досягає мети».

Ще одним дієвим методом є використання наочности, а саме — відео і короткометражних християнських фільмів. Одним із таких може бути короткий фільм про Божу любов і Його вибір принести в жертву найдорожче, Кого він мав, — свого Сина (наприкладі драматичного епізоду з життя звичайних людей).

Дієвими методами християнського виховання також є християнські художні фільми, які підходять для спільного перегляду дітей із батьками; вони повчальні, несуть цінності добра, любови й інших християнських чеснот і водночас є цікавими як для дорослих, так і для дітей, тому що в основі їх лежать різноманітні життєві сюжети, як вигадані, так і на основі реальних подій.

Зміст біблійних істин та потенціал до розвитку живої віри закладений у християнських піснях, які дуже подобаються дітям і дорослим. Колективна молитва прослави Господа в таких піснях пробуджує в кожній душі найкращі почуття, прагнення чинити добро ближнім і служити Господу в гарячому піднесенні серця.

Таким чином, для християнського виховання молодого покоління існують різні методи (ми навели приклади лише деяких із них), але дієвими ці засоби будуть лише за умови правильного

користування ними, дотримання поетапності в процесі становлення і подальшого розвитку живої віри дітей в Ісуса Христа, навченні Якого і базується все християнство. Здійснювати цей вплив необхідно не лише на уроках християнської етики, а передусім у сім'ї, а також у школі. При опрацюванні матеріалу інших навчальних предметів не можна виключати Бога з його змісту, а навпаки, доцільно внести відповідну інформацію, яка показує учням Божу присутність у створеному Ним світі.

ЛІТЕРАТУРА

Бартошевський І. Християнсько-католицька педагогія або наука о вихованю. Львів: З печатне А. В. Шийковского, 1909. 425 с.

Білецький Л. «Книга битія українського народу», як пам'ятка декларації прав українського народу. *Науковий збірник Українського вільного університету в Празі*. Прага, 1942. Т. 3. С. 77–94.

Груць Г. Релігійно-духовні цінності як умотивовані потреби розвитку особистості студентів: історичний аспект. *Актуальні питання гуманітарних наук*. 2021. Вип. 35. Т. 2. С. 238–247.

Груць Г. М. Значення феномену віри у формуванні особистості студентів. *Науковий вісник. Серія «Філософія»*. Харків: ХНПУ, 2014. С. 71–89.

Зайцев П. «Книги буття», як документ і твір. *Наше минуле*. 1918. № 1.

Книги буття, 2024 — Закон Божий (Книги буття українського народу) / упоряд. та передм. В. Івашківа. Тернопіль: Підручники і посібники, 2024. 48 с.

Костомарів М. Книги битія українського народу / передм. М. Возняка. Львів-Київ: Нові шляхи, 1921. 24 с.

Костомаров М. Книги буття українського народу. *Наше минуле*. 1918. № 1. С. 7–21.

Костомаров М. І. Закон Божий (Книга буття українського народу) / упоряд., автор передм. та прим. І. Глизь. Київ: Либідь, 1991. 40 с.

Святе Письмо Старого та Нового завіту / пер. о. І. Хоменка. Львів: вид-во отців василіан «Місіонер», 2021. 1495 с.

Янівський Б. «Книги Битія» М. Костомарова. *М. Костомаров. Книги Битія Українського народу*. Авґсбург, 1947. С. 57–58.

Василь Івашиків

**СПАДОК КИРИЛО-МЕТОДІЇВЦІВ:
СУЧАСНІ ВИДАННЯ**

Преосвященні владыки, всечесні отці, шановні учасники конференції!

Закономірно, що в програмі науково-практичної конференції «Слово і церква: українське національне і духовне відродження у ХІХ столітті» тема Кирило-Методіївського братства посідає чільне місце, адже без неї картина наполегливої боротьби українців за свою державу була б неповною. Учасники та гості форуму у подарунок одержали невелику, але дуже опатно видану книжечку «Закон Божий (Книги буття українського народу)», яка побачила світ у тернопільському видавництві «Підручники і посібники». У короткій анотації до видання зазначено: «У цьому виданні вміщено тексти основних програмних документів Кирило-Методіївського братства (1845–1847) – організації, члени котрої прагнули державної незалежності України та побудови її суспільно-політичного устрою на християнських засадах, за що зазнали жорстокого покарання від тодішньої російської імперської влади».

Видання складається із моєї вступної статті «...Не хотіла Україна іти услід язиків, а держалась Закону Божого», тексту програмного документа Братства «Закон Божий. Книги буття

українського народу», а також уміщених у додатках іншої редакції «Книг буття українського народу», «Статуту Кирило-Методіївського Братства», відозв «Брати українці!» та «Брати великоросіяни і поляки!». У книжці читачі також знайдуть український переклад брошури Адама Міцкевича «Книги народу польського од початку світа до умучення народу польського» (переклад Миколи Зерова), яка у певному сенсі стала орієнтиром для написання «Книг буття українського народу». У примітках подано стислу інформацію про джерела поміщених у нашому виданні текстів.

Назву статті я взяв із тексту «Книг буття українського народу» (параграф 81). На мою думку, вона точно ілюструє сенс прагнень кирило-методіївців, які, за словами одного з найбільш яскравих представників Братства Пантелеймона Куліша, були щирими християнами, «глибоко просвіченими Святим Письмом»: «се була молодіж високої чистоти духовної, і що апостольство любови до ближнього доходило в ній до ентузіазму» (Куліш П. Історичне оповідання. *Куліш П. А. Хуторна поезія*. У ві Львові, 1882. С. 8). Думаю, доречно буде процитувати весь 81 параграф «Книг буття»: «Бо не хотіла Україна іти услід язиков, а держалась Закону Божого, і всякий чужестранець, заїхавши в Україну, дивувався, що ні в одній стороні на світі так щиро не моляться Богу, ніде муж не любив так своєї жони, а діти своїх родителей», зміст

якого виразно свідчить про те, що братчики важливого значення надавали й християнській родині.

Необхідність нинішнього перевидання основних документів Братства я бачив передусім у потребі актуалізації їхніх ідей, які особливо важливі у нинішній трагічній для України час. Окрім того, пройшло більше тридцяти років із часу появи друком брошури під назвою «Закон Божий (Книга буття українського народу)», яка містила тексти «Книг буття» із лаконічними примітками, а також відозви, Статут і пояснення до нього В. М. Білозерського (див. Костомаров М. І. Закон Божий (Книга буття українського народу) / упоряд., автор передм. та прим. І. І. Глизь. Київ: Либідь, 1991. 40 с.). Наукова вартість згаданої брошури полягала передусім у тому, що було використано першоджерельний матеріал, адже її підготував Іван Глизь, котрий був головним упорядником першого тому тритомного збірника документів та матеріалів «Кирило-Мефодіївське товариство» (Київ: Наук. думка, 1990), в якому й містилися такі тексти.

Потреба нинішнього видання полягала також у необхідності нагадати українцям слова першого видавця «Книг буття», визначного українського вченого-літературознавця (передусім шевченкознавця) та культурно-громадського діяча Павла Зайцева, котрий слушно вважав, що лише «тепер кожний українець-громадянин, перечитавши цей твір зі зрозумілою побожністю й хвилюванням, схоче трохи докладніше узнати літературну істо-

рію і оцінити ідейну вартість цього дорогоцінного для нас документу» (Зайцев П. «Книги буття», як документ і твір. *Наше минуле*. 1918. № 1. С. 23).

Підготовка нинішнього видання потребувала також вивчення історії оприлюднення «Книг буття», яких загалом було принаймні чотири – видання *Павла Зайцева* (*Наше минуле*. 1918. № 1. Липень – серпень. С. 7–21), *Михайла Возняка* (див. Костомарів М. *Книги битія українського народу* / передм. М. Возняка. Львів-Київ: Видавництво «Нові шляхи», 1921. 24 с.), *Володимира Міяковського* (під псевдонімом Б. Янівський) (див. Костомаров М. *Книги Битія Українського народу*. Авґсбург. 1947. 60 с.) та згаданої вище брошури Івана Глизя. Я брав до уваги також прекрасно написаний документальний роман відомого українського журналіста *Олега Криштоні* «Братство» (Івано-Франківськ: Вавилонська бібліотека, 2019. 232 с.).

Тексти для презентованого тут видання взято з матеріалів слідства над кирило-методіївцями — маю на увазі згаданий вище тритомник «Кирило-Мефодіївське товариство». На мою думку, не було потреби подавати «Книги буття» також російською мовою, а «Статут» та «Відозву» до росіян і поляків я переклав українською мовою. Готуючи нинішню книжечку, переконався в необхідності справді академічного видання програмних документів цієї таємної організації, для чого варто ще раз уважно вивчити архівні джерела, здійснити текстологічні зіставлення всіх наяв-

них редакцій та варіантів, дослідити історію їхнього написання тощо. Це дозволить дати читачам верифіковані тексти, остаточно вирішити питання авторства «Книг буття», Статуту, Відозв та інших документів.

У презентованому виданні я намагався підкреслити значущість Братства у боротьбі за українську незалежність, через що його члени зазнали жорстоких покарань від тодішньої влади, акцентувати на основних аспектах ідеології братчиків, зокрема їхньому патріотизмі (виразною також є антиросійська спрямованість їхніх патріотичних поглядів) та прагненні бачити незалежну Україну як християнську державу. Цілком слушним у цьому плані був висновок визначного українського вченого Леоніда Білецького, котрий вважав, що основною ідеєю «Книг буття», а відтак і прагнень усіх членів Братства було «не тільки природне, але й Боже право (*jusdivinum*) українському народові жити вільно на своїй землі, шукати Бога, вірити в Його, любити Його і бути щасливим» (Білецький Л. «Книга битія українського народу», як пам'ятка декларації прав україн[ського] народу. *Науковий збірник Українського вільного університету в Празі*. Прага, 1942. Т. 3. С. 93).

Окремо я ще раз окреслив питання авторства «Книг буття українського народу», яке порушували чи не всі дослідники, однак у підсумку вони переважно згоджувалися з тим, що їх написав таки Микола Костомаров. З'ясувати автора програмних до-

кументів Братства (зрозуміло, з іншою метою) безуспішно прагнули й жандарми III Відділу.

Певну невизначеність у цьому питанні визнавав ще П. Зайцев, котрий, як відомо, докладно вивчав справу Братства в архіві. Вчений писав, що ми «повинні віднестись з обережністю до признання Костомарова безпосереднім автором цього твору», водночас небезпідставно стверджуючи, що «доля авторської участі Костомарова в утворенні “Книг” була дуже й дуже значною» (Зайцев П. «Книги буття», як документ і твір. *Наше минуле*. 1918. № 1. С. 28–29). Думку про Костомарова як автора «Книг» сприйняли також Михайло Возняк, Володимир Міяковський, Леонід Білецький, врешті, Іван Глизь. У той же час, як і П. Зайцев, обґрунтовані сумніви щодо цього мали і В. Міяковський, і Л. Білецький.

Так, В. Міяковський, стверджуючи авторство Костомарова, тим не менше вважав, що зміст «Книг Буття» «цілком гармоніює з усім комплексом ідеологічної літератури Кирило-Методіївського братства», зокрема і «з усім характером творчості окремих братчиків і не тільки Шевченка, а й Куліша і самого Костомарова» (Янівський Б. «Книги Битія» М. Костомарова. *Костомаров М. Книги Битія Українського народу*. Авґсбург. 1947. С. 58). Цікаву версію авторства «Книг Буття» запропонував Л. Білецький, котрий, полемізуючи з автором праці «“Księgi Narodu Polskiego...” A. Mickiewicza i “Knyhy bytija Ukrainśkoho

Narodu” М. Kostomarova» (поміщена у виданні «Sborník prací sjezdu slovanských filologů v Praze». 1929. Svazek II., přednášky. Praha, 1932) польським дослідником Юзефом Голомбеком, зазначив, що, оскільки «Книги бугтя» є «офіційним актом Братства», їх таки написав Костомаров, але це зробив від імени всього Братства: «В такому тільки сенсі “Книги битія...” є твір к о л е к т и в у , організації, Братства, а не к о л е к т и в н и й , як твердить Голомбек» (Білецький Л. «Книга битія українського народу», як пам’ятка декларації прав україн[ського] народу. *Науковий збірник Українського вільного університету в Празі*. Прага, 1942. Т. 3. С. 86).

Як бачимо, проблема авторства «Книг бугтя» існує, хоча це не заважає всебічному поглибленому науковому осмисленню як цієї унікальної пам’ятки української суспільно-політичної думки середини ХІХ ст., так і діяльності членів Кирило-Методіївського братства загалом. Сподіваюся, що це видання, яке буде розіслано українським бібліотекам, сприятиме пожвавленню інтересу українських вчених до спадщини «братчиків».

* * *

Маю також приємність представити цікавий проєкт повного зібрання творів визначного українського письменника, фольклориста, літературного критика, мовознавця, історика, філософа та видавця, яскравого кирило-методіївця Пантелеймона Куліша. Таке видання здійснюється у співпраці Інституту літератури іме-

ні Т. Г. Шевченка НАН України, Наукового товариства імені Шевченка в Америці, Інституту джерелознавства НТШ-А, а також Українського наукового інституту Гарвардського університету. Проєкт координує і безпосередньо реалізує Інститут критики.

Майже двадцять років тому група науковців (до неї входили Віктор Дудко, Степан Захаркін, Василь Івашків, Андрій Мокроусов, Євген Нахлік, Олесь Федорук та Володимир Яцюк), яких зібрав професор Григорій Грабович, задекларувала надзвичайно амбітний проєкт — повне зібрання творів Пантелеймона Куліша в 35-ти томах. Ініціатори (вони ж і переважно виконавці) проєкту поставилися до його реалізації дуже відповідально: томи Куліша мали побачити світ у форматі академічного видання, що передбачало друк усіх відомих текстів цього письменника в сучасному мовному оформленні, однак без жодних вилучень, а також публікацію чорнових редакцій, усіх варіантів, ґрунтовні посутні коментарі, різні показчики. Підкресливши вагу та відповідальність цього проєкту, голова редакційної колегії професор Григорій Грабович зазначив у передмові до плану-проспекту: «Видання розраховане на довшу мету — волонтаристськими закликами і темпами його не здійснити. Але мірою довгопланового завершення воно має бути якомога повнішим, підготованим на належному текстологічному рівні і професійно прокоментованим» (Грабович Г. Наближаючись до Куліша. *Куліш П. Повне зібрання творів. Проспект*. Київ: Критика, 2005. С. 3).

План-проспект передбачає видання спадщини Куліша в кількох серіях, зокрема «Художні твори» (8 томів), «Переклади і переспіви» (5 томів), «Наукові праці. Публіцистика» (9 томів), «Листи» (10 томів), а також окремі серії з одного тому («Щоденник. Подорожні нариси. Спогади», «Мистецька спадщина» та «Varia»). Ми розуміли, що неминуче будуть корективи цього проспекту, адже усе ще тривали пошуки незнайдених Кулішевих текстів, роздумували над такою важливою працею, як публікація фольклорних записів Куліша тощо.

Учасники проєкту зіткнулися з низкою перешкод – передусім відсутністю кваліфікованих кулішезнавців, а також із тим, що упорядники мали свої обов'язки в тих наукових чи навчальних закладах, в яких працювали.

Видання розпочалося із тому «Листи». Його підготував тоді ще кандидат філологічних наук Олесь Федорук (див. Куліш П. Повне зібрання творів. Листи. Київ: Критика, 2005. Т. 1: 1841–1850 / упоряд. і комент. О. Федорук; підгот. текстів О. Федорук, Н. Хохлова; відповід. ред. С. Захаркін. 648 с.). Опублікований том заклав основи всього проєкту: всі тексти Кулішевих листів подавалися за автографом чи першодруком (якщо не було знайдено автографа), містилися помітки про отримання листа й відповідь на нього, а також інформація про першодрук. Коментарі до текстів листів було пронумеровано. До видання увійшли також збережені листи до Куліша. Структура видання —

тексти листів Куліша та листів до нього (загалом 341 лист, разом це вмістилося у 327 сторінок), коментарі (загалом це 258 сторінок; коментарі відкривалися невеликою, але місткою статтею упорядника, в якому зокрема було оглянуто історію видання Кулішевого епістолярію, схарактеризовано особливості власне першого тому проєкту, докладно виписано його правописні засади тощо). Складниками цього видання є й покажчики, зокрема «Імена назв творів», «Неповних імен», «Географічних назв», «Альманахів, збірників, періодичних і продовжуваних видань», «Листів за адресатами», а також «Умовні скорочення».

Наступний том Кулішевого листування охопив грудень 1850 – квітень 1856 років (тобто, «від часу, коли Куліша звільнили із заслання, до часу, коли йому надали право загальної цензури і коли він став друкуватися за власним підписом» — Куліш П. Повне зібрання творів. Листи. Київ: Критика, 2009. Т. 2: 1850–1856 / упоряд. і комент. О. Федорук; відповід. ред. В. Дудко. С. 363). Крім аналогічних до першого тому Кулішевого листування рубрик, видання містило й додатки – їх склав лист Миколи Білозерського до Опанаса Марковича, надиктований Кулішем 17 жовтня 1855 р. у Чернігові.

Паралельно з томом листування готувалася до друку й унікальна народознавча праця Куліша «Записки о Южной Руси», яка як окремий третій том входила до серії «Наукові праці. Публіцистика» (робота над планованими першими двома томами – «Літе-

ратурознавство. Фольклористика» та «Гоголезнавчі праці» – мала розпочатися пізніше). Перевидання «Записок о Южной Руси» у двох книгах з'явилося друком 2015 року (див. Куліш П. Повне зібрання творів. Наукові праці. Публіцистика. Київ: Критика, 2015. Т. 3: Записки о Южной Руси: у 2 кн. / упоряд., стаття, комент. В. Івашківа; відповід. ред. О. Федорук, С. Захаркін. Кн. 1. 416 с., іл.; Кн. 2. 388 с., іл.). Републікація «Записок» містить не лише всім відомий текст збірника, а й матеріал рукописного варіанта (автограф Куліша та авторизований список), що зберігається в Чернігівському історичному музеї (інвентарний номер Ал–729; 383 аркуші), а також додатки, які склали тексти збірника Куліша «Украинские народные предания», котрі не ввійшли до видання «Записок о Южной Руси». Упорядник виправив помилки, допущені в першодруці, які зазначив сам П. Куліш наприкінці другого тому видання 1857 року. Редакторські зміни до музичних транскрипцій українських народних пісень Андрія Маркевича зробила сучасна музикознавиця Ірина Федун (друга книга).

Серія «Наукові праці. Публіцистика» передбачає й підготовку до перевидання об'ємної історичної праці Куліша «История воссоединения Руси» (попередньо це чотири томи), а також «Материалов для истории воссоединения Руси». Думаю, що це потребуватиме тривалої праці фахівців, адже зазначена Кулішева монографія (виходила з перервами упродовж 1874–1889 років) свого часу мала дуже неоднозначні оцінки.

Учасники проєкту тримали в полі зору й інші серії Кулішевого зібрання. Відтак, 2020 року побачив світ перший том «Шекспірових творів» у перекладі Куліша, що було сучасною републікацією видання 1882 року (див. Шекспірові твори / з мови британської мовою українською поперекладав П. А. Куліш. Львів: Друкарня Товариства імени Шевченка, 1882. Т. I. 418 с.). Отже, йдеться про видання: Куліш П. Повне зібрання творів. Переклади і переспіви. Київ: Критика, 2020. Т. 1: Шекспірові твори: Отелло. Троїл та Крессида. Комедія помилок / заг. ред. О. Федорука; наук. ред., стаття А. Даниленка; упоряд., підготовка текстів О. Бороня, О. Федорука; комент. О. Лучук. 448 с., іл. Планується видання всіх Кулішевих перекладів творів В. Шекспіра, які мають скласти ще три томи.

Крім підготовки до сучасного видання творів Шекспіра, учасники проєкту працюють також над укладанням Кулішевого перекладу Святого Письма. Це має бути власне прозовий переклад (поки невідомо, скільки томів він складе), а також численні переспіви, серед яких зокрема «П'ять книг Мусієвих», «Іов», «Псалтир, або Книга хвали Божої», «Товитові словеса» та «Устихотворена Библия». Ми розуміємо важливість та відповідальність цієї справи, а тому прагнутимемо виконати її якнайретельніше.

Парадоксально, але лише 2024 р. побачила світ перша книжка із серії «Художні твори» (Куліш П. Повне зібрання творів. Художні твори. Київ: Критика, 2024. Т. 3: Історична проза «сівер-

ського» циклу / упоряд., підгот. текстів О. Федорука, І. Брижіцької; комент. С. Росовецького, О. Федорука; стаття В. Івашкова, О. Федорука. 488 с., бібліогр., іл. вкл.). Попри те, що така історична проза (це, зокрема, роман «Алексей Однорог») не є хрестоматійною, ми переконані, що вона зацікавить читача; врешті, без неї неможливе справді наукове осмислення особливостей творчої діяльності Куліша в період його заслання в Тулі.

Переконаний, що незабаром матимемо нові томи цього так потрібного українській науці видання творів Пантелеймона Куліша. Зокрема, готується до друку роман «Чорна рада. Хроніка 1663 року» (у двох книгах). Важливо, що працює над цим томом знаний український кулішезнавець Олесь Федорук, котрий недавно захистив докторську дисертацію на тему «Роман Куліша “Чорна рада”: історія тексту». Продовжується робота й над іншими томами.

Леся Алексієвець

ЛЮБОМИР КРУПА НА ТЛІ ДОБИ

(Презентація монографії Любомира Крупи

«Вплив митрополита Андрея Шептицького

на суспільне і культурно-просвітницьке життя

в Галичині кінця XIX – першої половини XX століття»)

На перехрестях доль зустрічаються люди, на перехрестях ідей пишуться книги, на перехрестях часу народжується їх цінність. У цьому контексті знайомство з автором монографії «Вплив митрополита Андрея Шептицького на суспільне і культурно-просвітницьке життя в Галичині кінця XIX – першої половини XX ст.» Любомиром Крупою можна вважати дарунком.

Історичний факультет у 1990-х проживав відновлення, як і Українська держава. Перший випуск студентів, 1992–1997 рр., був особливим — бажанням молоді вивчати минуле на користь та славу України, людей. «Я ж особисто маю веселку від співпраці і спілкування з багатьма мудрими нестандартними студентами і під час лекцій, і під час археологічних розкопок. Молю Бога за ласку для них і для нашого історичного факультету», — писав у першому номері «Сторінок історії» Ігор Герета 21 березня 1997 р. На запрошення декана історичного факультету професора Миколи Алексієвця знані тернополяни та історики читали лекції для студентства.

Багато особливих постатей проявилось тоді з-поміж перших «чистих істориків» факультету й продовжує працею і творчістю складати славу скарбниці талановитих людей Тернопілля. Серед них і Любомир Крупа. Спокійний і виважений, водночас сміливий та безкомпромісний у поглядах, хто ясно відчуває природу й людей, готовий прийти на допомогу і справами слідувати мовленим словам. Активна освітня й громадська діяльність упродовж навчання, багата науковими досягненнями та посадами біографія наповнюють відчуттям його фаховості, любові до життя. Талановитий і справедливий юнак належав до когорти молодих інтелектуалів, котрі, дивлячись углиб історії, бачили нові обрії теперішнього, сьогодення й майбуття Української держави.

У 1990-х роках, коли Україна повертала імена, як і власну історію, на історичному факультеті ТНПУ активно працювала школа історичної біографістики професора Миколи Алексієвця. Любомир Крупа обрав для дослідження доволі непросту, особливо натовді, постать. Як з огляду на контекст часу, так і відсутність наявної тоді джерельної бази, наукових осередків в Україні та інших країнах, де вивчається спадок Андрея Шептицького. Власне, науковий дискурс був і залишається новим, ціннісним і засадничим у розумінні впливу Андрея Шептицького на суспільне й культурно-освітнє життя України, коли служіння християнській та національній ідеям зливаються в єдине русло Пошани Людини.

У просторі українського сьогодення постать Андрея Шептицького, хоч відома, знову привертає увагу дослідників. Його праці перечитуються, виносячи на поверхню актуальні змісти, а духовні заповіді й афористика як концентрована думка захоплюють увагу та додають сили українцям, особливо нині, коли Україна бореться за свою свободу і незалежність у російсько-українській війні й, без перебільшення, за людські цінності Європи та світу. «Україна звільниться від упадку й стане державою могутньою, об'єднаною, величавою, яка буде дорівнювати іншим високорозвинутим державам...», — словами Митрополита Андрея... Людини, котра жила, мірками людського життя, не просто, слухаючи себе і Бога. Через це зберегла своє ім'я у потоці імен та історій, стала світлом, що, як не намагалися затулити, замалювати чи бодай зачорнити, сяє поколінням нащадків.

Інтерес натоді аспіранта Любомира Крупи до постаті велета України Андрея Шептицького зрозумілий. З огляду сьогодення бачимо спільне на перетині долі двох видатних людей — поважного Предстоятеля Церкви та молодого історика-дослідника. Їх шляхетні родини, атмосфера, у якій зростали, боротьба за утвердження України, любов до Батьківщини, людей, розуміння «як будувати рідну хату», життя за покликом серця. Адже, словами Андрея Шептицького, «жити за совістю — важливіше за будь-які віросповідання», а «любов на ділах, а не на словах полягає...». А кредом Любомира Крупи, як визначав сам, є «Честь — собі, жит-

тя — Богу і Україні». Ясне світло життя обидвох й нині вказує дорогу кожному, хто відкритий його відчути.

Усе своє свідоме життя Любомир Крупа активно працював для утвердження Української держави, коли постало питання захисту — став Воїном. Березневі бої на Харківщині 2023-го були особливо важкими. Із того часу рік вважався зниклим безвісти, судовим рішенням визнаний загиблим, представлений Тернопільською обласною радою до звання Героя України (посмертно).

Та слово Любомира з 10 квітня 2024 р., часу першої презентації книги на історичному факультеті ТНПУ, впевнено іде між люди. Власне, ідея видати наукове дослідження монографією належить родині Любомира. Його мама Марія Крупа, сестра Наталія Дашенко, знані українські філологи, та дружина Ірина Крупа підготували книгу, до якої увійшли дисертація Любомира, публікації упродовж 1999-2009 рр., список, автобіографія. Рецензентами наукового дослідження стали професори Ігор Набитович, Микола та Леся Алексієвці. Микола Алексієвець є науковим керівником дисертації, яку Любомир Крупа успішно захистив 19 грудня 2003 р. у Чернівецькому національному університеті імені Юрія Федьковича. Кожна презентація проходить щемно й з особливим резонансом. Вона об'єднує щораз більше коло людей. Книга стала справжнім скарбом як для істориків-фахівців, так і для широкого загалу. Тож і в такий спосіб світло Любомира Кру-

пи в поєднанні з високим чином Андрея Шептицького продовжують працювати на Україну.

А 21 березня 2024 року вперше в мережі з'явилася казка «Ворони» автора статті. Вона присвячена Другу й усім, кого люблять і чекають. Любомир завжди вміє надихати...

ВІДОМОСТІ ПРО АВТОРІВ

Митрофорний о. Іван Говера — доктор літургійних наук, Синкел у справах мирян Тернопільсько-Зборівської Архиепархії УГКЦ, голова богословської комісії ТОО НТШ (Тернопіль)

Володимир Антофійчук — доктор філологічних наук, професор Чернівецького національного університету імені Юрія Федьковича (Чернівці)

Ігор Набитович — доктор філологічних наук, професор Університету ім. Марії Кюрі-Склодовської в Любліні (Люблін)

Василь Івашків — доктор філологічних наук, професор, завідувач кафедри української фольклористики імені Філярета Колесси, заслужений професор Львівського національного університету імені Івана Франка (Львів)

о. Михайл Пастух — доктор філософії, викладач Вищої духовної семінарії імені Патріарха Йосифа Сліпого (В. Березовиця)

Зоряна Лановик — доктор філологічних наук, професор Тернопільського національного педагогічного університету імені Володимира Гнатюка (Тернопіль)

Мар'яна Лановик — доктор філологічних наук, професор Тернопільського національного педагогічного університету імені Володимира Гнатюка (Тернопіль)

Олег Герман — кандидат історичних наук, громадський діяч, член Національної спілки письменників України, заслужений діяч мистецтв України (Тернопіль)

Петро Вівчарик — головний спеціаліст відділу туризму та охорони культурної спадщини управління економіки та залучення інвестицій Збаразької міської ради (Збараж)

Ольга Збожна — кандидат фізико-математичних наук, почесний професор Тернопільського національного економічного університету, дійсний член НТШ, член товариства «СловоСвіт» (Тернопіль)

Михайло Андрейчин — доктор медичних наук, професор Тернопільського національного медичного університету імені І. Я. Горбачевського, заслужений діяч науки і техніки України, голова ТОО НТШ (Тернопіль)

Галина Груць — кандидат педагогічних наук, доцент кафедри педагогіки Тернопільського національного педагогічного університету імені Володимира Гнатюка (Тернопіль)

о. Юстин Бойко — доктор богословія (Рим)

Богдан Савак — директор Денисівського краєзнавчого музею, голова Денисівського осередку «Просвіти» (Денисів)

Наталія Хребтова — кандидат педагогічних наук, викладач Тернопільського національного педагогічного університету імені Володимира Гнатюка (Тернопіль)

Леся Алексієвець — доктор історичних наук, професор Тернопільського національного педагогічного університету імені Володимира Гнатюка, заслужений діяч науки і техніки України (Тернопіль)

Наукове видання

**СЛОВО І ЦЕРКВА:
УКРАЇНСЬКЕ
НАЦІОНАЛЬНЕ І ДУХОВНЕ
ВІДРОДЖЕННЯ
У ХІХ СТОЛІТТІ**

Збірник наукових праць

За редакцією владики Володимира Фірмана

Дизайн обкладинки: *Олег Кіналь*

Відповідальна за випуск: *Маргарита Більчук*

Формат 60×84/16. 24,26 ум. др. арк., 13,60 обл.-вид. арк. Тираж 300. Замовлення № 25-302.

Видавець, виготовлювач і розповсюджувач видавничої продукції

Редакція газети «Підручники і посібники»

46000, м. Тернопіль, вул. Поліська, 6а. Тел.: (0352) 43-15-15; 43-10-31

Збут: pp.ternopil@ukr.net Редакція: editoria@i.ua

Інтернет-магазин: www.pp-books.com.ua. Тел. 096-94-80-927; 097-50-35-376

Свідоцтво про внесення суб'єкта видавничої справи

до Державного реєстру видавців, виготовлювачів і розповсюджувачів видавничої продукції
серія ДК № 5143 від 05.07.2016 р.